

**Hatırd Kalmaz
Satırd Kalır**

58 Portre

Ümit Bayazoğlu

ÜMİT BAYAZOĞLU

Gazeteci-yazar Ümit Yaşar Bayazıtöğlu 24 Nisan 1953'te
Malkara'da doğdu. Gazetecilik ve Halkla İlişkiler
Yüksekokulu mezunudur.

Diğler kitapları

Hatay Meyhanesi Defterleri

Yapı Kredi Yayınları, 2003

Uzun, İnce Yolcular – 37 Portre

Yapı Kredi Yayınları, 2004

Hayat Tatlı Zehir – Aydın Boysan Kitabı

İş Bankası Kültür Yayınları, 2007

u s u l g e r e ğ i

Hatırda Kalmaz Satırda Kalır, gazeteci-yazar Ümit Bayazoğlu'nun
“bir çeşit sivil ansiklopedi teklifi” olarak tanımladığı
“portreler galerisi” kitaplarının ikinci cildidir.

Kitaptaki yazıların ilk halleri *BirGün*, *Yeni Harman*,
Agos, *Sanat Dünyamız* ve *Nokta* vb. gazete ve
dergilerde yayımlanmıştır.

Türkçe yazımda Ömer Asım Aksoy'un *Ana Yazım Kılavuzu*
(Epsilon Yay.) temel alındı, Necmiye Alpay'ın
Türkçe Sorunları Kılavuzu'ndan (Metis Yay.)
yardımcı kaynak olarak yararlanıldı.

Kitabın yayına hazırlanmasında katkılarını
sunan Funda Tosun'a teşekkürlerimizle.

y a y ı n c ı n ı n n o t u

**HATIRDA KALMAZ
SATIRDA KALIR**

A r a s Y a y ı n c ı l ı k
İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231/Z
34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02
Fax: (0212) 252 65 19
info@arasyayincilik.com
www.arasyayincilik.com
Sertifika No: 10728

ARAS - U    134

Ümit Bayazo lu
Hatırda Kalmaz Satırda Kalır

Yayına Hazırlayan
Ararat  ekeryan

Kapak Tasarımı
Aret G  r

Kapak Fotoğrafı
 ahan Nuh  lu, 2004
Ümit Bayazo lu Sahaf Vahan'ın
Galatasaray'daki tezg hında

  Aras Yayıncılık, 2013
ISBN 978-975-5753-34-4

Baskı
Sena Ofset
2. Matbaacılar Sitesi 4NB7-9-11 Topkapı-İstanbul
Tel: (0212) 613 03 21
Sertifika No: 12064

Ocak 2013, İstanbul

HATIRDA KALMAZ SATIRDA KALIR

58 Portre

ÜMİT BAYAZOĞLU

“Portreler galerisi”nin ilk cildi 2004’te Uzun, İnce Yolcular adıyla yayımlanmıştı. Kitapta 37 portre yer alıyordu: Alp Zeki Heper, Aktedron Fikret, Hasan Kazankaya, Tarzan Toma, Pandora, Zennube, Nana, Seher Şeniz, Nebile Teker, Benli Belkıs, Prenses Fazıla, Camara Fatumata Sökmen, Yaşar Hayrettin Dahik, Beyhan-Ferda Güley, Ahmet-Nermin Farukî, Meliha Zafır, Kazım Zafır, Doğan Kardeş, Zati Sungur, Sadun Boro, Cemal Işın, Selahattin Giz, Dario Moreno, Mesut Aytunca, Ergüder Yoldaş, Zeki Beyner, Nezzat Açıkgöz, Çanakkaleli Baudelaire: Orhan Talat Şalcıoğlu, Süheyl Furgaç, Sakallı Celal, Karıncaermez Şevki, Hippiler Kraliçesi Perihan-Hippiler Kralı Yener.

Ada'ya...

Veraset

*Ninem beş yüz altına satılmış bir esirdi,
Dedem beş yüz altını sayan derebeyi:
Köpek kanı, kurt kanı birbirine girdi,
İkisinden meydana çıktı kurt köpeği.*

*İki zıt cevheri var nabzımda duran kanın
Biri el pençe duran, öteki durduranın.
Duygum sana taparken, düşüncem bir hayvanın
Sırtında bir kadınla aşar karşı tepeyi!*

*Ben ninemden muhabbet, dedemden kin almışım,
Çini bir kase kadar başkadır içim dışım,
Elini öpmek için yalvarsa da bakışım
Isır diye seğirir gözlerimin bebeği.*

Faruk Nafiz Çamlıbel

(İdris Küçükömer'in "Devlet ve Biyoloji"
bahsinde öğrencilerine çözümlettiği şiir.)

Mesleğe ilk adım

Ne yazık ki mesleğe adım atar atmaz karşılaştığım kanlı şiddet gösterisinin müsebbibi bendim: Yazdığım haber yüzünden kasaba karışmıştı. Kasabada böyle bir olay ancak üç yüz altmış beş günde bir olacak şeydi. Şöhretim bir anda köşe yazarımız alkolik avukatın bile önüne geçmişti.

Mesleğe on üç yaşımdayken bir kasaba matbaasında başladım. Artık her yıl, yaz tatillerinde gazeteciydim. Henüz işin başında bir unvanım bile olmuştu: “Düğün Davetiyeleri ve Kartvizit Editörü!” Ancak bu uçmayan, uçurmayan sıkıcı bir işti. Patrona çay söylemek, Spor-Toto kolonlarını yatırmak, dükkânın önünü sulamak, pazarda yengeye file taşımak bana kartvizit basmaktan daha heyecan verici geliyordu.

Hele hele onunla pazara çıkmak! Çünkü patronun eşi tam bir *femme fatale*di. Sanki eteğinin altında iki tane basketbol topu saklardı. O zamanlar bir gazetecinin sevgilisi işte tam böyle olmalı diye düşünürdüm.

Gazetemiz sadece bir yapraktı. Patron, arka yüzü silme ilan olan bu paçavranın ön yüzünü adliyeden, belediye haberlerle tek başına dolduruyor, baş makaleyi de Jack Nicholson'a benzeyen alkolik bir avukata yazdırıyordu.

Ona imrenirdim, onun makalesi olmazsa gazete çıkmazdı. Elinden yazıyı almak, dizmek, basmak hep benim işimdi. Yazılarını çoğu zaman meyhanede yazardı veya parkta, havuz başındaki çınarın altında. İlham perisini beklerken sigara paketinin arkasına anlaşılmaz resimler çizerdi. Affedersiniz, baldızına âşıktı. Mektuplarını taşırdım, yasak ilişkileri kısa zamanda ayyuka çıkmıştı. Sarhoş avukatın üzerine çok gidilmiş olmalı ki, bir gün kasabanın meydanında, elinde bir şişe, herkese avaz avaz bağırarak acı bir nutuk çekmişti.

Yazarken onu izlerdim, sanki başka bir yaratığa dönüşürdü, başkalarından “başka” bir insan olurdu! Kalem eline alınca yüzünü güzel bir hüznün kaplardı. Gözleri öyle bir âleme dalar giderdi ki, bir süre kaybolup geri döndüğünde ıslak olurdu. Daha o zamanlarda “erdemın bedelinin acı olduğunu” sezmiştim.

“Davetiye ve Kartvizit Editörü” sıfatı üstümde kalmak şartıyla artık muhabirliğe de başlamıştım. İlk manşetimi 15 yaşında attım: “Makam arabasıyla devri saltanat!” Ama haberim patronun imzasıyla çıkmıştı. Her kasabada olduğu gibi bizim kasabada da makam arabasını özel arabası gibi kullanan bir veteriner vardı (Oğlu sınıf arkadaşım, İngilizcesi mükemmeldi).

Patron, “Sen ufaksın, rüştnü ispat etmeden imza atamazsın!” diyerek haberimin üstüne konmuştu; ama

bunun bedelini çok ağır ödedi: Zorba veteriner onu kasabanın ortalık yerinde, hem de piyasa vakti resmi tabanca-sıyla bacaklarından vurdu.

Valla haberim doğruydu. Gözlerimle görmüştüm: Günlerden pazardı, beş yalaklı çeşmenin orada kurmuştu sofrayı, makam arabasını ıhlamurun altına çekmişti. Birkaç avcı ile birkaç serseri de beraberindeydi, kalabalık-tılar. Kuzu çeviriyorlar, pikap çalışıyorlardı.

Veteriner aslında eğlence düşkünü, âlemci bir adamdı. Hele sarhoş olunca şakacının biri olup çıkardı. Tabii şakalar eşek şakası. Birbirlerine yaptıklarını burada söylemeye terbiyem müsaade etmiyor. Hava kararınca ateşi harlattılar, mezeler tazelendi. O sıra pikapta “Mâni oluyor halimi takrire hicabım / Üzme yetişir, üzme firakınla harabım” şarkısı çalışıyordu. Sarhoşlar aşka gelip havaya ateş açtılar. Biz o zaman korktuk, evlere dağıldık.

Patron vurulduktan sonra geçmiş olsun ziyaretine git-tiğimdeyse, onu kendisini vuran veterinerle şakalaşırken buldum. Bu olayın ertesi veteriner ödüllendirilir gibi daha iyi bir yere tayin edildi. Patron da heriften ciddi para koparmış olmalı ki, haberi tekzip etti. Ben de yalancı oldum. Bunun üstüne evde yediğim papara da daniskası.

Hayatımda karşılaştığım ilk sosyal çelişki buydu ve işte o gün (ki, yağmur yağıyordu) ben solcu olmaya karar verdim. O gün hem çok sevinmiş, hem çok üzölmüş, hem de çok korkmuş-tum. Öyle çok korkmuş-tum ki, meslek hayatım boyunca bir daha hiç manşet olamadım.

Ümit Bayazoğlu
Haziran 2012

Ahmet Rifat Çalıka

Ahmet Rifat Çalıka diye bir “milletvekili”

“Zavallı millet! Hocası yok, hacısı riyakâr, halkı cahil, aydını çıkar peşinde!” diyerek atılmıştı siyaset sahnesine...

Ahmet Rifat Çalıka; 1914-1919 yıllarında, 27 yaşında Kayseri Belediye Başkanı, aynı dönemde Kayseri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurucusu, 33 yaşında Kayseri Milletvekili ve 35 yaşında Adalet Bakanı olmuş. Müthiş bir kariyer. Öyleyse çok meşhur biri olmalı ama değil, onu kimse bilmez. Neden? Çünkü o bir muhalif. O zamanın Millet Meclisi’nde, siyasi tablo iki gruptu. Her şartta Atatürk’ü destekleyenlere “Birinci Grup” ve ona karşı olanlara “İkinci Grup” deniyordu.

Ahmet Rifat, “Zavallı millet! Hocası yok, hacısı riyakâr, halkı cahil, aydını çıkar peşinde!” diyerek atılmıştı siyaset sahnesine. Saltanatın devamına kesinlikle karşıydı. Ankara’da bulunduğu milli mücadele yıllarında “Meclis denetimi, kanun egemenliği ve siyasi sorumluluk” ilkelerini savundu. “Devlet bütçesinde tasarrufu ve

verimliliği” önemsiyordu. Bilhassa “milletin kaderini ilgilendiren konuların, özel toplantılar yerine Meclis’te görüşülüp karara bağlanmasını” istiyordu. “Radikal çözümlerden ziyade geniş tabanlı uzlaşma” yanlısıydı. “Esasta anlaştığı fakat metotta anlaşılamadığı” Atatürk ve arkadaşlarına, siyasi karşıtlık sayılamayacak bu gibi demokratik taleplerde bulunması ve bunlara hiçbir karşılık alamaması onu ister istemez İkinci Grup’un içine itmişti.

İkinci Grup deyip geçmeyin. Çoğu İttihatçı olan bu grubun çekirdek kadrosu 67 milletvekilinden oluşuyordu. Bu sayı yüzer-gezer bazı oylar sayesinde 150 kişiye kadar çoğalabiliyordu. O nedenle Atatürk denge gözeterek, bazen kabineye İkinci Grup’tan da bakanlar seçiyordu. Ahmet Rifat’ın bakanlığı da bu hassas denge sayesinde gerçek olmuştu.

Ahmet Rifat’ın Adalet Bakanı olarak görev yaptığı kısa süre çok çetin geçti. Çünkü “azılı Enver Paşacılar” Trabzon milletvekili Ali Şükrü’nün, Atatürk’ün özel muhafızı Topal Osman tarafından öldürülmesi, onun bakanlık dönemine rastlamıştı. Muhalefetin saldırılarını iyice sertleştirdiği dönemde yaşanan bu “cinayet fırtınasını” örtbas etmek yerine, Topal Osman’ı yakalatarak cinayeti aydınlatmak istedi. Fakat güvenlik güçleri, onu yakalayacağı yerde öldürünce “komplo” aydınlatılamadı. Ahmet Rifat, “yargısız infaz” yapanları ağır bir dille eleştirdi. Bu da onun bakanlığının sonu oldu. İlk seçimlerde tasfiye edildi.

Hikâyemizin burasına tekrar dönmek üzere bir nokta koyup bundan dört beş yıl öncesine gidelim. Ahmet Rifat Bey I. Dünya Savaşı sırasında Kayseri Belediye Baş-

kanı iken Vali Zekayi Bey bir gün ona gelerek, Hükümet kararıyla Ermenilerin tehciri için personel sıkıntısı çektiğinden yakındı. Durumdan vazife çıkaran Ahmet Rifat, valiye yardımcı olmak için Bünyan kazası ve köylerinde yaşayan Ermenilerin tehciri işini üstlendi.

Yanına İttihat ve Terakki Derneği'nden iki yönetici, bir polis ve 15 jandarma alarak ilk önce Ermenice “çiftlik” anlamına gelen Akarag [Ekrek-Köprübaşı] köyüne gidildi. Köy abluka altına alınmıştı. İhtiyar Heyeti çağrılararak karar tebliğ edildi. Sabaha kadar mühlet verildi. Yanlarında taşıyabilecekleri kadar eşya götürmelerine müsaade edildi. Şafak sökerken 600 küsur hane, kağnılarla ve jandarmaların nezaretinde; parası olan atla-arayla, olmayan yaya yola koyuldu. Halep'e kadar bir güzergâh belirlenmişti. Boşalan köy, bucak müdürü ve jandarma komutanına teslim edildi. Soyugun köyü de bu şekilde boşaltıldı. Ermenice “küçük” anlamına gelen Gigi köyüne geçildi. Orası da aynı şekilde boşaltıldı ve sıra Bünyan'a geldi. Burada bazı Müslüman ahali, Ermenilere sahip çıktı, kimilerini evlerinde sakladı. Ama sonuçta Bünyan da boşaltıldı.

Ahmet Rifat bundan sonra Ermenilerden kalan malları teftiş edip hazırladığı raporu yetkililere sundu. “Az zayıatlı çok temiz bir iş becerdiği” kanaatindeydi. “Göç kafilesini korumakla görevli jandarmaların birer at çalmasına göz yummaktan” başka kusuru olmadığına inanıyordu. Bunu da temizlemek için, “iş bitince” çalınmış atları toplatıp Kayseri hayvan pazarında devlet hesabına sattırmıştı.

Ahmet Rifat Bey “az zayıatlı çok temiz bir iş becer-

mekle” övünüyordu ve kendi sorumluluğu altında hiç suç işlenmediğini söylüyordu; ama genel olarak Kayseri tehciri bir fecaatti. Tehcirden önce yalnız Kayseri merkezde 16 bin Ermeni vardı. Bunlardan 4 bini saklanarak, rüşvet vererek ya da din değiştirerek tehcirden kurtulmuştu. İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi’nin Kayseri tehciri hakkında düzenlediği soruşturma sonuçlarına göre, başta Vali Zekayi Bey olmak üzere, Develi Kaymakamı Zeki Bey, Bünyan Kaymakamı Halil Bey ve birçok nahiye müdürü, hâkim, savcı ve polis memuru ile eşraftan pekçok ekâbir; cinayet, işkence, para çalmak ve ırza tecavüzden yargılanıp hüküm giymişti. Ahmet Rifat Bey hakkında da soruşturma açıldı. Ama ona bir ceza verilmedi. Çünkü o “temizdi”.

Hatta Ermeni bir aileyi evinde saklayarak tehcirden kurtarmıştı. Garip ama gerçek: Ahmet Rifat bir yandan Bünyan Ermenilerini tehcir ederken, öte yandan çok sevdiği, güvendiği Kasakyan Efendi ve ailesini evinde sakladı; üstelik damadı, baldızı ve çocuklarıyla beraber. Kasakyan Efendi, Kayseri Belediyesi’nde muhasebeciydi ve Ahmet Rifat’ın çok işine yarıyordu. Kasakyan ailesinin damadı Stephen Svajian daha sonra göç ettiği Amerika’da annesi Dirouhi Svajian’a atfen anılarını yayınladı. 1977’de basılan *A Trip Through Historic Armenia* adlı kitabın 361-365. sayfalarında anlatılanlar Ahmet Rifat’ı doğruluyordu.

Topal Osman olayından sonra Ankara’dan tasfiye edilip memleketine postalanan Ahmet Rifat, Kayseri’de Bünyanlı Ermeni zanaatkârlardan görüp öğrendiği dokuma işine el attı. Sahipsiz kalmış atölyeleri fabrikaya

dönüştürdü, sekiz yıllık emeğin ardından Bünyan dokumaları eski şöhretini yeniden yakalamıştı.

Derken 1934 yılı 4 Şubat akşamı meydana gelen bir “kaza,” Ahmet Rifat’ın hayatının akışını değiştiriverdi. O akşam Atatürk Kayseri’ye gelmişti. Vali konağındaki sofrada Gazi Hazretleri durduk yerde ve fevri bir tavırla Ahmet Rifat’ı “inançsızlıkla” suçladı. Bunun üzerine ertesi gün Bünyan dokuma fabrikası elinden alındı. “Beş yıl süreyle herhangi bir iş yapmaktan men edildi. Polis takibi, çeşitli taciz ve idari baskı rejimine tabi tutuldu.” Ona karşı şahsi bir garezi mi vardı? Halbuki Atatürk Meclis’teki bir konuşmasında “Ben dünyada hiç kişisel gazez taşır adam değilim” demişti.¹ O halde Ahmet Rifat gibi ılımlı bir muhalife reva görülen bu ceza neyin nesiydi? Topal Osman olayında Adalet Bakanı olarak takındığı tavır, II. Meclis’e alınmayarak cezasını bulmuşsa eğer, bu ceza hangi suçun bedeliydi?

1 Atatürk, aksini söylese de siyasi hasımlarını öyle kolay affeden biri değildi. Samsun ziyareti sırasında Serbest Fırkalı Belediye Başkanı’nı nasıl haşladığını, Limancı Hamdi’yi okurken göreceksiniz. Onun kendine muhalif saydıklarına karşı nasıl sert tepkiler gösterdiğine dair başka örnekler de var. Mesela, I. Dönem muhalif milletvekillerinden Damar Arıkoğlu’nun Çukurova gezisinde tanık oldukları: “İl. Gruptan Mersin Milletvekili Ziya Bey Atatürk’ü Mersin Hükümet Konağı’nda karşılamış ve orada bulunan kişileri takdim etmeye başlamış. Bunun üzerine aniden asabileşen Atatürk “Be adam! Sen kimsin? Teşrifat memuru musun? Her şeye burnunu sokuyorsun. Buranın valisi, belediye başkanı vardır. Sen ne karışyorsun? Defol karşımdan!” diyerek Ziya Bey’i kovmuş. Atatürk’ü, Adana’da misafir etmek isteyen eski silah arkadaşı Sinan (Tekelioğlu) Paşa’nın eşi ve başkaları da benzer muamelelere hedef olmuşlardı. Çok daha sonraki yıllarda, Atatürk’ün sağlığı bozuldukça muhaliflere karşı tahammülsüzlüğü iyice artmıştı. İsmet İnönü, 1987’de çıkan

Türkiye'nin kuruluş sürecinde önemli roller üstlenmiş olan Ahmet Rifat, Atatürk'ten yediği bu darbeden sonra bir daha ayağa kalkamadı. Saklandığı köşesinde, anılarıyla kavga ederek, yoksulluk içinde zor yıllar geçirdi. İki kez yaşadıklarını yazmayı denemişti. Tehcir anılarını kaleme aldığı ve birçok belge ekleyerek tamamladığı kitabı, “tehcir suçlusu” olarak arandığı sırada yakmak mecburiyetinde kaldı. Sonra Ankara'da geçen Meclis anılarını da yazmıştı. Ancak 1933'te Kazım Karabekir Paşa'nın bile köşküne baskın yapıldığını duyunca, korkusundan bunları da yaktı. Daha fazlasını merak edenler, oğul Hurşit Çalika'nın derlediği *Ahmet Rifat Çalika'nın Anıları*'na bakabilir.

anılarında Atatürk'ün bu zaafını şöyle anlatıyor: “Son seneleri çok zor olmuştur. Gece alkol tesiriyle alınan kararları ertesi gün daima iptal etmek bir eski âdetimizdi. Son seneler bu âdet kalkmaya başladı. Hele nihayete doğru (1936-37 açıklıkla hatırladığım seneler) gece arzu veya teşebbüs ettiği bir işi ertesi gün tamamen sakın ve tamamen şuuru yerindeyken takip edip uygulamaya başladı.”

Altemur Kılıç

Salih Bozok, mayolarından su damlayan çocukları kulaklarından tutarak “huzura” getirdi. Atatürk çok kızgındı, gözlerinden kıvılcımlar saçıyordu...

Florya’da sıcak bir gündü. Deniz şurup gibiydi. Yaprak kıpırdamıyordu. Atatürk köşkün terasında dürbünle etrafı seyrederken, gözü denizin içinde oynayan çocuklara takılmıştı; kızları kaldırıp kaldırıp suya batırıyorlar, oralarını buralarını mıncıklıyorlardı. Elebaşları, Kılıç Ali’nin oğlu Altemur ile Cevat Abbas’ın oğlu “Mustafa Kemal”di...

Ankara’da, Atatürk’ün her an elinin altında bulundurduğu, seslenip çağırabileceği mesafede tuttuğu insanların özel yaşamları tahmin edileceği gibi çok sıkıcı ve karışık. Her gün Çankaya’ya yönelik beklentiler içinde yaşamak hayat tarzları olmuştu. Salih Bozok, Hikmet Bayur, Şükrü Kaya, Nuri Conker, Hasan Rıza Soyak, Falih Rıfkı, Cevat Abbas. Mesela Kılıç Ali sürekli Atatürk’le birlikteydi. Kılıç Ali üç tabancalı, izbandut gibi bir adamdı.

Ayrıca evinde biri antrede, öbürü yatak odasında iki tabancası daha vardı. Yalova'da Çınaraltı Çay Bahçesi'nde tanıştığı Füreya ile evlendikten sonra, o da kendinden çok genç ve üstelik çok güzel eşinin ısrarları sonucu tek tabanca taşımaya başladı. Füreya o zaman, Gazi'nin tam istediği gibi kültürlü, dil bilen, sanatsever, modern, Batılı bir havası olan, Türk kadınına örnek olabilecek bir eş. Gençliği ve güzelliği de cabası.

Kılıç Ali'nin önceki eşinden çocukları Fahir, Gündüz ve Keskin babalarının bu evliliğine şiddetle karşı çıktılar ve beraber yaşamayı reddettiler. 1935'te 12 yaşında olan Altemur ise, Füreya'yı çabucak benimsedi. 1917 doğumlu olan Fahir Kılıç, üvey annesinden sadece yedi yaş küçüktü. Kendi hayatını kurmuştu. Gündüz ve Keskin ise uzun süre babalarını affedemediler.

Kılıç Ali'nin eşi olmak kolay değildi. Füreya gece-gündüz her an gelebilecek misafirlere karşı hazırlıklı olmalıydı. Köşkten gelen emirlerle hangi saatte nereye gidecekleri hiç belli olmuyordu. Sık sık İstanbul'a, Bursa'ya, Eskişehir'e gidiliyor, Atatürk'ün etrafında fır dönülüyordu.

Füreya, bu sırada ilkokulu Ankara'da yanlarında bitiren üvey oğlu Altemur'un, Robert Kolej'de öğrenimine devam etmesi için kocasına baskı yapıyordu. Zaten dayısı Cevat Şakir de bu okula gitmiş ve engin kültürünün temelini Robert Kolej'de edinmişti. Altemur ise Ankara'da babasının yanında kalmak istiyordu. Altında makam arabası, kapıda korumaları olan nüfuzlu bir babanın yanında, rahatı ve fiyakası yerindeydi. Bu yüzden üvey annesinin girişimini, kendisinden kurtulmak istemesi olarak değerlendirdi ve İstanbul'a gitmemek için türlü edepsizlikler yaptı.

Ne var ki, Kılıç Ali için karısının istekleri adeta bir emir mahiyetindeydi. Altemur, Robert Kolej'e gönderildi. Bülent Ecevit, Ahmet İsvan, Tunç Yalman, Nezih Neyzi ve şu tesadüfe bakın ki, babasının ölüm fermanını verdiği Maliye Nazırı Cavit Bey'in oğlu Şiar Yalçın ile aynı yatakhaneye yerleşti.

Kılıç ailesi, yazları Florya'da, Atatürk için yaptırılan "Sırıklı Köşk"ün yakınındaki Yaver Köşkü'nde geçiriyordu. Sıcak bir gün Atatürk, köşkün terasında dürbünle etrafı seyrederken, gözü denizin içinde oynayan çocuklara takılmıştı; kızları kaldırıp kaldırıp suya batırıyorlar, oralarını buralarını mıncıklıyorlardı. Elebaşları ise, Kılıç Ali'nin oğlu Altemur ile Cevat Abbas'ın oğlu "Mustafa Kemal"di.

Şaka haddini aşınca Salih Bozok'u yanlarına yolladı. Bozok, mayolarından su damlayan çocukları kulaklarından tutarak huzura getirdi. Atatürk, "Ben böyle laubalilikten hiç hoşlanmam, bir daha böyle saygısız davranışınızı görmeyeyim!" diyerek bir tokat Altemur'a, bir tokat da "adaşı" Mustafa Kemal'e aşketti.

Kıssadan hisse; Altemur Kılıç bugüne bugün Atatürk'ün tokadını yemiş biridir. Cemal Süreya, 99 Yüz adlı kitabında şöyle bir Altemur Kılıç portresi çizer: "Cihad Baban, İhsan Doğramacı, İhsan Sabri Çağlayangil, Feridun Çölgeçen'i harmanlayın işte size Altemur Kılıç. İşadamı-gazeteci, işadamı, bürokrat Altemur Kılıç'ın mutlaka kendine özgü kişisel yanları, sevecenlikle eğildiği kimseleri vardır, üyesi olduğu kuruluşlara ödentilerini düzenli olarak yatırıyordur, yıkanırken şarkı da söylüyordur belki. Sözgelimi unutkanmış. Kendi telefonunu bile başkala-

rına sorduğu olurmuş. Kıskançmış sözgelimi. Vatan'da çalışırken duvara astığı Marilyn Monreo posterini üstüne paltosunu asarak gizlemiş. Dikkatsizmiş de. Başbakan Adnan Menderes'e, değerli bir çift kol düğmesi hediye etmiş. Üstlerine de Başbakan'ın adının-soyadının ilk harflerini işletmiş. Tabii Adnan Menderes hiç kullanamamış o kol düğmelerini. Robert Kolej'den sonra Amerika'ya gitti. Washington'da basın ataşesi olarak bulundu. Menderes'in son iktidar yılında (1959-60) ve Süleyman Demirel'in şapkasını alıp gideceği yıllarda (1969-72) Basın Yayın Genel Müdürüydü. 27 Mayıs'ta görevden alındı.”

Yani o da babası gibi zirveden tepetaklak düşmenin acısını biliyor. Koskoca Kılıç Ali, 10 Kasım 1938 tarihi itibarıyla, tüm apoletleri tek hamlede sökülüp atılmış düşkün bir aristokrata döndürülmüştü. Çünkü artık “sebeb-i varlığını” kaybetmişti. Atatürk'ün başucunda beklerken, eğer Azrail görünüp de “Ey Kılıç Ali, şu yatakta can çekişen dostunu, istediğimi verirsen bağışlamaya hazırım” deseydi ve Mustafa Kemal'in diyeti olarak Cumhuriyeti isteseydi, Kılıç Ali “Paşası” için bekçiliğini üstlendiği rejimi gözünü kırpmadan feda ederdi.

Ama Mustafa Kemal ölmüştü ve ölürken Kılıç Ali'nin yaşam sevincini de götürmüştü, geride heybetli bir enkaz bırakarak. 10 Kasım'dan sonra iktidar o kadar hızlı el değiştirdi ve o kadar hızlı değişti ki, “mutadı zevat” çil yavrusu gibi ortalığa saçıldı. Bu darbeyle intihar edenler, kafayı bozanlar oldu. En güçlüsü bile hayata küstü. Yıllar yıllar geçti; küskünler, aralarında oyun grupları kurup haftada üç-beş gece bezik, poker, briç partileri düzenlemeye başlayınca yaşamla tekrar barıştılar.

Can Kırac'ın *Anılarımla Patronum Vehbi Koç* kitabında Altemur Kılıç'a ait ilginç satırlar var. Gözden düşmüş bir aristokratın oğlu olmanın ceremesi aradan yıllar geçse de adamın yakasını bırakmıyor: "Vehbi Bey'i bir sabah Büyükdere'deki yazlık köşkünde ziyaret gitmiştim. Beni kabul ettiğinde sekreteri Suzan Hanım'a bir mektup yazdırıyordu. İstemeyerek konuyu dinlemek durumunda kalmıştım. Bir binadaki odaların boyanması konusunda değişik firmalardan fiyat alınması talimatı veriyordu. Ben de Vehbi Koç gibi büyük bir işadammının bu ayrıntılara girmesine şaşırdığımı belli etmiştim. İşte o anda Vehbi Bey hemen taşı gedğine koymuş ve 'Ben para sarf ederken böyle dikkatli olmasam, senin rahmetli baban gibi beş parasız kalırdım' demişti."

"Baba" Gündüz Kılıç

Futbolcu, futbol adamı, spor yazarı. Kılıç Ali'nin dört oğlundan (Fahir, Keskin, Altemur) biri. Futbola Galatasaray Lisesi'nde öğrenciyken başladı. Galatasaray Kulübü'nde yetişip parladı. 1936'da milli futbol takımına seçildi. Başarılı futbol yaşamında Galatasaray, Hannover 96, Ankara Stadyum ve Ankara Demirspor takımlarında yer aldıktan sonra 1953'te yine Galatasaray'da futbol hayatını noktaladı. Bu arada 10 kez A milli oldu, 4 kez A milli takım kaptanı oldu. Futbolu bıraktıktan sonra milli takım teknik direktörlüğü yaptı. Ayrıca Galatasaray, Feriköy, Vefa, Altay, Beşiktaş futbol takımlarını da çalıştırdı. Futbol âleminde "Baba" Gündüz namıyla tanındı. Daha sonra spor yazarlığına başladı. Uzun yıllar Hürriyet'te yazdı ve bu görevdeyken hayata veda etti. (26 Haziran 1919, İstanbul-17 Mayıs 1980, İstanbul).

Atatürk'ün uşacı

Cemal Granda

Atatürk'e uşaklık ettiği için kendini dünyanın en şanslı insanı sayıyordu. Hatta dünyaya bir daha gelse yine onun hizmetkârı olmayı isterdi.

Yemyeşil Yalova sırtlarında emekli ikramiyesiyle yaptırdığı minicik bahçeli evinde ömrünü tamamlarken, Atatürk'ün yanında geçen 12 yıllık hizmeti bir sinema şeridi gibi gözlerinin önünde canlandı. Ona geceli gündüzlü uşaklık ettiği için kendini “dünyanın en şanslı insanı” sayıyordu. Hatta “dünyaya bir daha gelmiş olsa” yine onun hizmetkârı olmayı isterdi.

Deniz yollarında kamarotluktan aklının kenarından bile geçmeyen bir işe, Atatürk'ün hizmetkârlığına seçilişinin hikâyesi, 1910 yılında İzmir'in Salihli ilçesinde dünyaya gelişle başlıyor: Cemal Granda, Başkomiser Mustafa Kamil Efendi'nin oğlu. Küçük yaşta Bursa'ya nakli-i mekân eylemişler. Hoca Ali Rıza Mektebi'nde ve Bursa Sultanisi'nde okumuş. 1925'te ailece İstanbul Kandilli'ye

yerleşmişler. O zamanlar “Seyr-i Sefain” denen Devlet Denizyolları İdaresi’nde kamara şefi olan komşulardan Hüseyin Kip’in yardımıyla “gemilere yazılmış”. Henüz çocuk denecek yaşta, kısa pantolonlu, tüysüz bir çırak olarak işbaşı yapmış. İlk görevi; Karadeniz-Akdeniz seferi yapan Reşit Paşa vapurunda stajyer kamarotluk.

12 Haziran 1926’da, “seyyar sergi” haline getirilen Karadeniz vapuruyla, ilk defa Avrupa limanlarına açıldı. Genç Türkiye Cumhuriyeti’nin kendini Avrupa’ya tanıtmak ve kabul ettirmek için düzenlediği bu propaganda gezisi üç ay sürdü. Cezayir, Bonn, Barselona, Cebelitarık, Tanca, Londra, Hamburg, Elbe kanalıyla Stokholm, İsveç, Norveç, Hollanda limanlarını dolaştıktan sonra Leningrad’a ulaştı. Çarın sarayını, müzeleri gezdi; o devirde henüz cami ve kiliseler açık olduğu için bunlardan bazılarını da dolaştı. Dönüş Anvers, Marsilya, Napoli, Cenova, Çanakkale güzergâhından olmuştu. 5 Eylül 1926 günü sergi gemisi İstanbul rıhtımına demir attı.

Karadeniz vapurunda iki İtalyan başgarson vardı. Birinin adı Giovanni, öbürünün Fontana’ydı. Çok şık giyinen *metrdoteller* o zamanın parasıyla ayda bin lira kazanıyorlardı. Öyle ki, günde üç kez elbise değiştirdikleri oluyordu. İşte bu İtalyanlar onu heveslendirmişti. Onlara imrenerek garsonluğa geçti.

Atatürk’ü o güne kadar hiç görmemişti. Yalnız bir keresinde yine Karadeniz vapuruyla sefere çıkıldığında, bir telsiz emriyle yoldan dönüp Atatürk’ü Mudanya’dan alıp Bandırma’ya götürmüşlerdi. Gerek Mudanya’dan gemiye binerken, gerek Bandırma iskelesine çıkarken onu uzaktan ve nedense korkarak izlemişti. Biri o an çıkıp da

Ata'nın hizmetkârı olacağını söyleseydi, her halde ona cıldırılmış gözüyle bakardı.

Gel zaman git zaman mahiyetine girdiği Atatürk, onun soyadını çok garip bulmuş, bunun anlamını öğrenmek istemişti: Soyadı kanunu çıktığında herkes pazardan karpuz seçer gibi isim beğenirken, o da kendine gemilerde “ikinci direk” anlamına gelen “meslekten” bir soyadı buldu: Granda. Ama tercihini asıl belirleyen, devrin sinema yıldızlarından Carmen Miranda'ya olan umutsuz aşkı olmuştu. Granda-Miranda... Sürekli Tayyare Piyanosu alıyordu. Eğer büyük ikramiye çıkarsa, gidip Carmen Miranda'yı alacak, onun soyadına kafiye uydurup, bir Granda ekleyecekti.

Granda, Atatürk'ün hizmetine girdiği 3 Temmuz 1927'den 1938'e kadar yaşadıklarından hatırında kalanları 1947 yazından itibaren kaleme almaya başladı. Önce bunları bir kitap haline getirmeyi düşünmüyordu. Atatürk'ün hizmetkârı bulunduğu yıllarda Falih Rıfkı Atay'ın, *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde çıkan, Samsun-Ankara demiryolunu anlattığı “5 yıllık tren tarihi” adlı bir yazısını okumuştı. “Gerçi yazarını sevmezdi” ama bu makale çok hoşuna gitmişti. Hatta o gecelerden birinde Ata'ya konuk gelen Atay'ı tebrik bile etmişti. O sıra Atay'ın yanında bulunan Ruşen Eşref Ünaydın, Granda'ya “Sen de anılarını yazabilirsin” demişti. Halbuki o “ne haddime” diyerek kendine böyle bir şeyi yakıştıramıyordu, şaşırmıştı. Bir uşak anılarını yazacak ha, olacak şey değil! “Nasıl yazarım?” diye sormuş bulundu. “Madem ki konuşuyorsun, yazarsın da. İşte böyle bize konuştuğun gibi yaz, yazarlığın sırrı burada!” demişti Ruşen Eşref.

Tam da bu sıralar cesaretini kıran bir olay oldu. Dolmabahçe Sarayı'na hizmetçi olarak alınan Alman kadının saklı tuttuğu notlar ele geçti ve bu yüzden işinden kovuldu. Cemal Granda aynı akıbete uğramaktan çok korktu. Ancak Atatürk'ün yakın arkadaşlarından Kılıç Ali de onu cesaretlendirenler arasındaydı. Bir gün Nişantaşı'ndaki evinde ziyaretine gitmişti. Genç ve güzel eşi Füreya'nın tazyikiyle o da anılarına yazıyordu. Kılıç Ali, elindeki bir belgeyi işaret ederek, "Cemal, bak şu 1926 nutku" dedi. Granda, "1926 değil efendim, 1927" diye düzeltince, dikkati Kılıç Ali'nin hoşuna gitmiş, "Sen de hatıralarını yazmalısın!" demişti. İşte bundan sonra aklına geldikçe hatırladıklarını ufak ufak kâğıtlara not etmeye başladı.

Atatürk'ün ölümünden sonra çok sıkıntıya düşmüş, üzüntülü günler yaşamıştı. 800 lira emekli maaşıyla ayrıldığı son işi Denizcilik Bankasının Termal Oteli Mubayaa memurluğuna gelinceye kadar başından hayli vartalar geçti. İstanbul'da bir işte tutunamıyordu. Sonunda Atatürk döneminin Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'a gidip başına gelenleri anlattı ve kendisine bir iş bulmasını rica etti. Zonguldak'ta, Etibank Ereğli Kömür İşletmeleri İdare Amirliği'nde Daireler Müdürü olan kardeş İhsan Soyak'ın da himmetiyle işe yerleşti. Görevi, kırka yakın binanın kontrolü, bekçi ve odacıların giyinmeleri ve temizliğe uymalarını sağlamaktı.

Hatıralarını yazmaya burada hız verdi. On bir ayda 210 sayfa yazmıştı. Böylece kitabın özü olan notlar meydana çıktı. 1959 yılında *Şehir Gazetesi*'nin Yazışleri Müdürü olan Kemal Onan (Con Kemal) bunları gördü ve

yayınlamak istedi. O sıralarda Turhan Gürkan'la tanışmıştı. Günlerce oturup, bazen gazete idarehanesinde bazen Nuruosmaniye'deki İkbâl Kırâathanesi'nde notları elden geçirdiler. Böylece Atatürk'e ilişkin anıları, Turhan Gürkan'ın kalemiyle ilk kez 1959'un 4 Mart/31 Mayıs 1959 tarihleri arasında "Atatürk'ün Sofrası" başlığıyla okurun önüne çıktı. Sonradan yapılan eklerle gazete tefrikası 432 sayfalık bir kitap haline geldi. En son 1973'te *Atatürk'ün Uşağı idim* başlığıyla Hürriyet Yayınları tarafından yeniden basıldı.

Bu bir kitap tanıtım yazısı olmadığına göre Granda'nın anılarına hiç girmiyorum. Ancak "Atatürk gerçekten nasıl bir insandı?" sorusunu "gerçekten" merak edenler, onun anılarını ihmal etmemeli. Zira bu güne kadar hep ihmal edildi. "Bir uşağın ne sözü olabilir ki" gerekçesiyle bir türlü ciddiye alınmadı. Oysa bir uşağın pekâlâ söyleyecek sözü olabiliyor.

“Hain” Rıfka

Ahmet Rıfka, nam-ı diğer “Hain” Rıfka; Atatürk’ün karikatürünü yapmış ilk ve son çizer. Eğer ele geçseydi, Ali Kemal gibi sokak ortasında paralana-caktı...

Dünyada “karikatür krizi” patlak verdiği zaman, karikatürize edilemeyecek ya da edilmemesi gereken konular olduğu gerçeği bir kez daha gündeme geliyordu. Danimar-ka basınından ırkçı bir yayın organında, alaycı bir üslup-la Muhammed’in resminin çizilmesi, halkı İslam olan ülkelerin uçtaki kesimlerince şiddet ve nefretle protesto edildi. Bizde de düşük yoğunlukta ve kurmaca bir takım tepkiler patlak verdi. Türkiye’de yalnız Muhammed’in değil, peygamber olmadığı halde Atatürk’ün de karikatürü çizilemez! Çizilse bile; ancak lehte olabilir. Halbuki Mütareke yıllarında işgal altındaki İstanbul basınında Atatürk ve fiilleri Ahmet Rıfka adında bir ressam tarafından alaycı bir anlatımla karikatürize edilmişti.

Ahmet Rıfka’nın öteki adı “Hain” Rıfka! Bu çirkin na-

mı ona, Atatürk ve arkadaşlarına inanmayıp, onları sert bir üslupla eleştirdiği için yakıştırmışlar. Tıpkı Ermeni tebaaya yapılan zulme göz yummadığı için linç edilen gazeteci Ali Kemal'e "Artin" Kemal dedikleri gibi.

Ahmet Rıfki, İmparatorluğun parçalanma sürecinde, Atatürk ve Ankara'ya kuşkuyla bakmış, ülkenin geleceğini, saltanat idaresi altında yeniden bir yapılanmayla oluşturulacak halkların koalisyonu siyasetinde görmüştü. Tıpkı Halide Edip Adivar, Adnan Adivar, Refik Halit Karay, Ali Kemal vb. gibi. O zaman adı "Manda" siyaseti konan bu proje, Rumların, Ermenilerin, Kürtlerin ve Türklerin oluşturacağı bir birlik önerisiydi. Eğer bu proje, Amerika ve İngiltere'nin hakemliğinde gerçekleştirilebilseydi, herkes yerinde kalacak ve haliyle Türkiye Cumhuriyeti diye bir ulus devlet de olmayacaktı.

Türk milliyetçiliğine mağlup olan bu ütöpik siyaset, o zamanlar çok ciddiye alınmıştı. Hatta Kuvvayı Milliye hareketinin ateşleyicisi ve varlık nedeni, bu Anglo-Sakson önerinin dayatmaya dönüşmesiydi denebilir. Bilhassa Hristiyan tebaa arasında ve İstanbul sosyetesinde geniş taraftar bulan "Mandacılar", Ankara'nın galip gelmesinden sonra haliyle boy hedefi oldular. Lozan'da bunları sırf cezalandırmak, tasfiye etmek ve ülkeden uzaklaştırmak için anlaşılmaya özel madde kondu. Sürgün edilecek 150 kişiden oluşan bir liste hazırlandı. Ve sürüldüler.

Ahmet Rıfki bu listeye alınmayacak kadar "küçük bir düşmandı". Buna rağmen o da can korkusuyla önce İtalya'ya kaçtı, ardından Mısır'a sığındı ve orada kayıplara karıştı. İtalya'da da muhalif tavrını sürdürüp, oradan gönderdiği çizgilerle İstanbul'da çıkmakta olan *Zümrüdü-*

anka adlı mizah dergisinde boy gösterdi.

Bu ilginç sanatçının izini süren ilk kişi Ferit Öngören ise, onu gerçek portresine oturtan Turgut Çeviker'dir. Öngören, *Yeni a* dergisinin Ekim 1972 tarihli sayısında Ahmet Rıfkı'yı, yanlış ve yetersiz bilgilerle tanıtmış ve onun hakkındaki Kemalist

hükümleri tekrarlamıştı. Çeviker ise, bu bilgilerle yetinmeyip Ahmet Rıfkı'nın bir yandan gerçek yaşam öyküsünün, öbür yandan bir sanatçı olarak eserlerinin izini sürdü. 1867-1923 yılları arasında, Tanzimat-İstibdat-Meşrutiyet ve Kurtuluş Savaşı dönemlerinin mizah basınına tarayarak gerçekleştirdiği bu çalışma sonrasında, Ahmet Rıfkı'nın çeşitli dergilerde yer almış çizimlerinden oluşan *Karşı* adında bir de albümünü bastı (Adam Yayınları, 1993).

Ahmet Rıfkı için, "O aslında Refik Halit Karay'ın icadı" demek hiç yanlış olmaz. Mütareke döneminde, İstanbul basını karpuz gibi ikiye yarılmıştı. Saltanat taraftarları ve Kuvvacılar şeklinde. Yunus Nadi, Sedat Simavi gibiler Atatürk'ü desteklerken, Ali Kemal ve Refik Halit gibiler, Saltanat'ı savundular. Doğal olarak aralarında sık sık kapıştılar. Refik Halit'in *Aydede* adlı mizah dergisinde, bugün modern karikatürün babası sayılan Cem'in çizimleri çıkıyordu. Cem de Ankara'ya kuşkuyla bakanlardandı. Savaş öncesi, Nahit Sırrı Örik gibi o da ülkeyi terk ederek kendini güvenli bir ülkeye

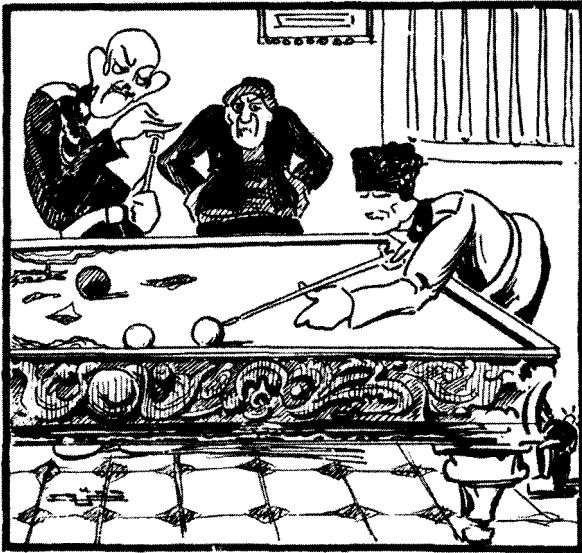

Ahmet Rıfkı, otoportre

atınca, Refik Halit, Aydede’de onun boşluğunu Ahmet Rıfkı ile doldurmuştu.

Cem ne kadar şöhretse, Ahmet Rıfkı basın âleminde o kadar yabancıydı. Çünkü o aslında bir askerdir. Sevr Antlaşması hükümlerince silahını koşa koşa İngilizlere teslim etmiş bir teğmen. Böylelerini, Damat Ferit Paşa ve İngilizler kolluyordu. İşgalden sonra İstanbul’un güvenliği bu sadık kulların eline teslim edilmişti. İttihatçı veya Kuvvacı bildiklerine bunlar eliyle eziyet ediliyordu.

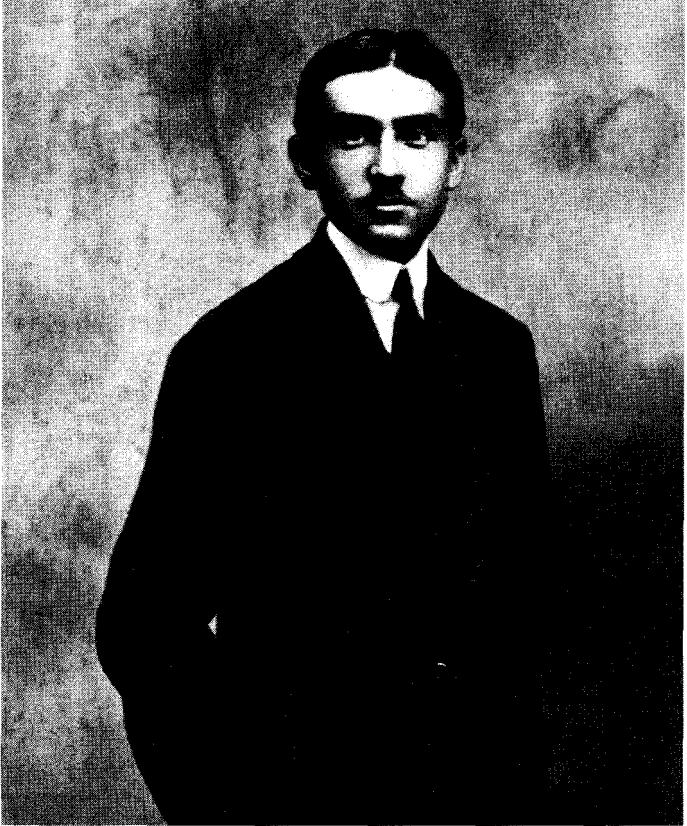
Ahmet Rıfkı da Merkez Kumandanlığı’nda inzibat subayı olarak çalışıyordu. İlgüzar bir asker olmalı. Amirlerinin emirlerini harfiyen uygularken, şiddet kullanmaktan çekinmiyordu. Nihayet dört-beş mağdur bir araya ge-

Bilardo sahibi: Yine sotaya getirdi, ama çuhada hayır kalmadı.

lerek, bundan davacı oluyor. Ahmet Rıfki, “işkence yapmaktan” önce dört yıl hapis cezasına çarptırılıyor. İtirazı üzerine yeniden yargılanınca, “işkence yapmadığını, komutanının gösterdiği ve emrettiği kişileri dövmek mecburiyetinde kaldığını” söyleyerek altı ay hapisle yırıyor. İşte tam bu sıra Refik Halit onun asıl melekесinin resamlık olduğunu keşfediyor ve onu paraşütle Babiâli’ye indirerek Cem’in yerine *Aydede*’nin başçizeri ilan ediyor.

Ahmet Rıfki İtalya’da tutunmak için çok çabalamış. Hatta orada kardeşiyle ortak bir matbaa bile açmış. Sonra iflas edince Mısır’a geçiyor. Oradan İstanbul gazetelelerine çizgi göndermemiş. Besbelli umutsuzluğa kapılıp artık iyice bezmiş olmalı. Rivayete göre Kahire sokaklarında “kaldırım ressamlığı” yaparak geçimini temin ediyormuş. Ne zaman öldüğü bilinmiyor.

Murat Koraltürk arşivinden

Limancı Hamdi, Karaköy rıhtımında hüküm süren Hıristiyan sermayesini Türkleştirmekle görevlendirilmişti. Bu görevini başarıyla ifa ettikten sonra göze girdi. Fırsattan istifade daha da yükselme gayretleri ise, Atatürk'ün çevresini kuşatan “mutad-ı zevat”ı aşamadığı için hüsrarla sonuçlandı.

Limancı Hamdi

“Memleketin derdini görmüş, ona teşhis koymuş, ilacını dahi bulmuş biriyken müstahak olduğum muameleyi içime sindiremiyorum. Tepe üstü çakılmış bir adam gibi sersem ve hastayım...”

Yakın geçmişimizin küskün bürokratlarından Ahmet Hamdi Başar, namı diğer “Limancı Hamdi”, 1920-1945 yılları arasında ülkenin semalarında Halley kuyruklu yıldızı gibi parlayıp sönmüş bir iktisat teorisyeniydi. Ülkenin kalkınması için planlar, projeler üretiyor, modeller keşfediyordu. Cumhuriyet kurulur kurulmaz başta İstanbul, İzmir, Trabzon olmak üzere ülkenin tüm limanları İmparatorluk “artığı” tebaanın elinden alınıp devletleştirilince, başına “Umum Müdür” olarak Ahmet Hamdi Başar getirilmişti. Bu yüzden ona “Limancı Hamdi” deniyordu.

Şans ona Pera Palas’ta, Şükrü Saracoğlu’nun verdiği bir davette güldü. O sıra Dolmabahçe Sarayı’nda hükümet-ikâmet eden Atatürk ve İnönü, ondan limanların

durumu hakkında bilgi istemişlerdi. Bir emirle kurulup bir emirle dağıtılan “3 ay 10 günlük Serbest Fırka”nın henüz yaşadığı günlere tesadüf eden bu randevuda Limancı Hamdi, iki paşaya sadece limanlar hakkında bilgi vermekle yetinmeyip, liman çalışanları başta olmak üzere, işçilerin CHP’yi neden desteklemeyip Serbest Fırka’ya meylettiklerini de anlatma fırsatı buldu.

Limancı Hamdi’ye göre, büyük şehirlerde ve hele İstanbul’da CHP’nin başına “istismarcı menfaatperestler” çöreklenmişti ve bunlar halkı partiden soğutuyordu. Limancı Hamdi bu duruma çok iyi bir örnek olduğunu düşündüğü, liman işçilerinin şikâyetlerini anlatmaya başladı. Limanda Cumhuriyet’ten önce kurulmuş olan bir işçi cemiyeti vardı. İşçi aidatlarıyla ayakta duran bu cemiyet tıpkı bir sendika gibi faaliyet gösteriyordu. Şimdiyse cemiyetin başına CHP’li bir reis, bir yönetim kurulu ve bir kâtip tayin edilmişti. Reis 400 lira, yönetim kurulu üyeleri 200 lira, kâtip 250 lira aylık alıyordu. İşçilerin aidatları bu durumda asalakların cebine aktığından cemiyet işsiz kalan, işten atılan veya hasta olan işçisine yardım yapamaz hale gelmişti. İşçiler artık cemiyet olmaktan çıkan bu tufeyli çetesini partinin kendisi olarak görüyordu. Serbest Fırka’ya meyletmelerinin nedeni de işte bu ve buna benzer daha nice haksızlıklardı.

Atatürk de, İnönü de, o gün sağından kalkmış olmalı ki, Limancı Hamdi’nin bu cüretkâr değerlendirmesini hoşgörüyle dinlediler. O gece ve takip eden geceler Atatürk’ün sofrasında hep Limancı Hamdi’den söz edildi. Böyle zeki, anlayışlı, muktedir birisinin niye şimdiye kadar meydana çıkmadığı yollu teessüfler dile getirildi.

Bu sıra Serbest Fırka'nın lideri Fethi Okyar, başta demiryolu seferberliği olmak üzere hükümetin giriştiği her işi acımasızca eleştiriyordu. Parti Sekreteri Ağaoğlu Ahmet de limanların kötü idaresini Meclis gündemine taşımıştı. Muhalefetin hücumlarına karşılık verebilmek için Limancı Hamdi, İnönü tarafından Ankara'ya çağrıldı.

Serbest Fırka kurulurken Atatürk, Okyar'a verdiği söz üzerine tarafsız kaldığından İnönü çok tedirgindi. Vaziyetin İsmet Paşa'nın mı yoksa Fethi Bey'in mi lehine gelişeceği belli olmadığı için, bir takım zevat ihtiyaten İnönü'ye karşı çekimser kalırken, Limancı Hamdi onun yanında durdu ve Ağaoğlu Ahmet'in limanların kötü idaresine yönelik eleştirilerine karşılık vermek üzere İnönü'ye lojistik destek sağladı.

Bu randevudan iki ay sonra İstanbul Valisi, Limancı Hamdi'ye hemen o akşam Ankara'ya giderek Atatürk'ün yapacağı büyük yurt gezisine "müşavir" sıfatıyla refakat etmesinin emredildiğini bildirdi.

"3 ay 10 günlük" Serbest Fırka, o sıralar yapılan yerel seçimlere katılmış ve 500 beldeden 30 küsur yerde belediye başkanı çıkarabilmişti. İlk bakışta ne kadar az denebilir. Oysa devlet partisi CHP bu sonucu büyük bir tehdit olarak algıladı. Gerekçesi de Cumhuriyet düşmanı hilafet yanlılarının Serbest Fırka'ya sızmasıydı. Serbest Fırka'nın kanlı İzmir mitinginde, iktidar yanlısı gazetele- rin saldırıya uğraması ve nihayet taşlanıp basılan CHP binalarındaki Atatürk ve İnönü resimlerinin yırtılması bardağı taşıran son damla oldu. Serbest Fırka ve onunla birlikte kurulan diğer tüm partiler kapatıldı.

Yerel seçimlerde bilhassa İzmir, Samsun, Kırklareli

gibi illerde Serbest Fırka'nın CHP'den daha fazla oy toplaması, Atatürk'ü endişelendirmekten öte, korkutmuştu. Kurtuluş Savaşı'nı başlattığı Samsun'da ve hele "Yunan ordusunun işgali"nden kurtardığı İzmir'de partisinin uğradığı bozgun üzerine Atatürk, yurt sathında bir "teftiş" gezisine çıkmaya karar verdi. Maksat, halka gözdağı vermekti.

Limancı Hamdi işte bu atmosfer içinde Atatürk'ün maiyetine dahil edilmişti. Gezi boyunca fikirlerini anlatabilecekti. Atatürk "mutedil" devletçilikten yanaydı. İsmet Paşa ise daha koyu devletçiydi. Atatürk ona rağmen İş Bankası'nı kurmuş ve liberaller arasından en sadık adamlarını bankanın yöneticisi yapmıştı. Limancı Hamdi ise devletçiliğin "mutedil"i olmaz görüşündeydi. Fikirleri İsmet Paşa'ya daha yakındı.

Limancı Hamdi büyük beklentiler içinde katıldığı bu gezide maalesef amacına ulaşamadı. Çünkü Atatürk'ün adamları tarafından kendisine öyle sıkı bir markaj ve Paşa'nın çevresinde öyle sağlam bir defans yapıldı ki, aynı tren içinde üç ay boyunca Atatürk'le baş başa bir dakika bile geçirmesi mümkün olamadı.

Bir defasında lokanta vagonda topluca yenen bir yemek sırasında Atatürk durduk yerde ona sormuştu: "Söyle bakalım Limancı, Serbest Fırka'yı kapatmakla iyi mi ettik?" Ötelenmiş adamın cevabı haşin oldu: "Eğer," dedi, "Serbest Fırka'yı kurmakla iyi etmişseniz kaldırmak iyi olmadı; yok böyle bir fırkayı kurmak yanlışsa kaldırmak şüphesiz iyi oldu." Atatürk, bu talihsiz karşılaşmadan sonra Limancı Hamdi'ye söyleyeceklerini rapor haline getirip ilgili bakanlara vermesini emretti. Bu, baştan

savmanın daniskasıydı. Bakanların onun görüşlerini çöpe atacağını gayet iyi biliyordu. Bu yüzden tüm neşesi kaçtı. Artık “Ulu Şef”in gezisinde o sadece bir turistti.

Kayseri’den sonra ikinci merhale olan Sivas’a oradan da kara yoluyla Samsun’a geçildi. Samsun ziyareti çok gergin bir ortamda gerçekleşti. Çünkü buranın belediye başkanı kapatılan Serbest Fırka’dan seçilmişti. Samsun Valisi Kâzım Paşa’nın Atatürk’ün Çanakkale’den silah arkadaşı olması da gerilimi artırıyordu. Gazi, Samsun’da sırtından hançerlendiğine inanıyordu.

Karşılama töreni diğer illerden farklı olmuştu. Kortej güzergâhı tepeden tırnağa silahlı askerlerle doldurulmuştu. Siviller ortalıkta gözükmüyordu. Atatürk, Samsun’da adeta düşman şehrine henüz giren bir kumandan gibi karşılandı. Bu manzaraya müthiş sinirlenmişti.

Limancı Hamdi

Murat Koraltürk arşivinden

Gece düzenlenen ziyafet çok etin geçti. Vali Paşa, öldü öldü dirildi. Atatürk'ün asıl görmek istediği kişi olan Serbest Fırkalı Belediye Başkanı yemekte yoktu. "Nerede?" diye sorunca, çok geçmeden adamı yaka-paa evinden alıp getirdiler. Karşısına oturtular.

Başkan orta yaşlı, kendi halinde bir avukattı. Atatürk kadehini, Başkan'a doğru kaldırarak "İelim" dedi. Adam önündeki su bardağını kaldırınca; Gazi, "Ne o reis beyefendi; yoksa rakı günah diye iilmiyor mu?" dedi. Başkan evinde yemek yemiş olduğunu söyleyince, bu defa da "Ya! Demek bizim geleceğimizi bilmiyordunuz öyle mi?" sorusuna muhatap oldu. Halbuki Vali Paşa, onu davet etmemişti. Başkan bunu söyleyince Atatürk, Vali'nin yüzüne baktı, verilecek cevap yoktu. Sofrada atal kaşık şakırtısı kesilmişti. Reis bey, kemali edep ve ecel korkusuyla yerinden kıpırdayamıyordu.

Atatürk tekrar Belediye Başkanı'na döndü: "Zatıâliniz artık feshedilmiş olan bir fırkanın belediye reisi olarak istifa ediniz" emrini verdi. Emir kesindi. Fakat Reis'ten beklenmedik bir cevap geldi: "Paşam, bendeniz halkın şahsıma karşı itimat etmesiyle reis oldum. Eğer istifa edersem halkın bu teveccüh ve itimadına karşı saygısızlık olur. Eğer bendenizin görevde kalması istenmiyorsa, hükümetin elinde kuvvet vardır. Seçimi iptal eder, bendeniz de o zaman halka karşı mahcup vaziyette kalmam," dedi ve izin isteyerek sofradan kalktı gitti.

Atatürk bu geziye çıktığına çıkacağına pişman olmuştu. Gördüğü açlık, sefalet, yolsuzluk, usulsüzlük içinde isyan kıvamına gelmiş sefil bir halktı. Gezinin Edirne etabındayken patlak veren Menemen İsyanı, Serbest Fır-

ka'nın kapatılmasına Nakşibendî tarikatının verdiği bir cevaptı. Atatürk mesajı o kadar net algılamıştı ki, ilk anda kapıldığı kontrolsüz öfkeyle sonradan geri aldığı şu malum emri verdi: "Menemen'i yerle bir edin, yerine kara bir taş dikin!"

Biz yine Limancı Hamdi'nin makûs talihine dönecek olursak, onu hâlâ koltuğunun altında tomarla planlar, projelerle Atatürk'ün peşinde umutsuzca koşarken görüyoruz. 1945 yılında Atatürk'le Üç Ay adıyla kitap haline getirdiği anılarında o günlerdeki ruh halini şöyle anlatmış: "Memleketin derdini görmüş, ona teşhis koymuş, ilacını dahi bulmuş biriyken müstahak olduğum muameleyi içime sindiremiyorum. Tepe üstü çakılmış bir adam gibi sersem ve hastayım..."

30 Ağustos 1934 gecesi, Dolmabahçe Sarayı'nda, Tefik Rüştü Aras'ın kızının düğünü vardı. O gece Limancı Hamdi, yanında eşi Şukûfe Nihal olduğu halde Atatürk'le son kez karşılaştı. Meramını anlatmak için yine ondan randevu rica etti. Bu kez Atatürk onu atlatmak, avutmak yerine acı gerçeği söylemeyi tercih etti: "Sen bir hayalperestsin..."

Hasan Amça

Hasan Amça'yı uzun zaman hakikaten "Amca" sandım. Meğer o bir Çerkezmiş ve Vubih soyunun Amç'a sülalesindenmiş. Ataları taa 1864'te, "Büyük Çerkez Sürgünü"yle İstanbul'a gelmiş...

"Bir akşamüstü Divanyolu'nda, önümde, apoleti püs-küllü bir paşa ile siyahi bir haremağası ilerliyordu. Tam bu sıra, karşıdan pelerinini savurarak genç bir teğmen geldi, silahını çekip 'dan-dan', ikisini de vurdu. Paşa cansız düşerken, bacağından vurulan siyahi, acı içinde yerde kıvranıyordu. Bu sıra soluk soluğa bir bekçi yetişti. Biraz evvel pelerinli bir teğmenin kendisine, 'Bir paşa vurulmuş, git bak!' dediğini söyledi. Ertesi gün İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin toplantısında bu cinayeti anlattım. Çok üzüldüğümü, olayın tekerrür etmemesini söyledim. Benim gibi bir Çerkez olan arkadaşım Yakup Cemil, konuşmama sert bir şekilde cevap verdi. Rejim oturuncaya kadar bu cinayetlerin şart olduğunu söyledi. Aramızda bir tartışma başladı. Bu sıra yanımda oturan bir arkadaş

kulağıma eğilerek, ‘Aman çekismeyi kes. Artık o senin bildiğin Yakup Cemil değil’ dedi.”

O gün, Abdülhamid’in yaver hafiyelerinden İsmail Mahir Paşa’nın cinayetine tanık olan bu kişi, 5 Haziran 1909’da Bahçekapı’da *Serbesti* gazetesinin yazarı Hasan Fehmi’nin; 9 Haziran 1910’da Galata Köprüsü’nde 25 yaşındaki Ahmet Samim’in öldürölmelerine de tanık olacaktı. Bu kişi, yakın geçmişimizin karanlık koridorlarında kaybolmuş Hasan Amça’dan başkası değildi. *Nizamiye Kapısı*, *Paşa Kâzım’ın Maceraları: Kanal Hatırası* ve *Doğmayan Hürriyet* adında üç kitabıyla bilinir. Ama kimse onu görmemiştir, kimse onu tanımaz. Hatta onun, takma isim kullanan meçhul bir yazar olduğundan şüphelenilir.

2003’e kadar bu muamma şahsiyet çözülemedi, taa ki Kadıköy’e dair kitaplarıyla tanınan Müfid Ekdal’ın *Eski Bir İhtilalciden Dinlediklerim* adlı kitabı çıkana kadar. Ekdal aslında doktor. Onunla 1960’ta hastanede tanışmış. Resmi adı Hasan Vasfi Kızıtaşı imiş, Osmanlı kimliğindeyse Hasan Amça yazılı. O bir Çerkez. Vubih’ların Amç’a sülalesinden. Soyadının tuhaflığı buradan geliyor. 1864 Büyük Çerkez Sürgünü’nde Anadolu’ya gelmişler. Babası erlikten yüzbaşıliğa yükselmiş ve Suriye cephesinde savaşırken ölmüş.

Hasan Amça babası gibi subay olsun diye Kuleli Askeri Lisesi’nde ve Harbiye’de ve nihayet Askeri Tıbbiye’de okumuş. Bu okulu üçüncü sınıfta bırakıp İttihat ve Terakki saflarında politik mücadeleye atılmış. Fakat İttihatçıların vaat ettikleri “hürriyet” yerine, baskı ve şiddete dayalı bir diktatörlük kurmaları üzerine, 1912’de muhalif subayların örgütlediği “Halâskâr Zabitan”a dahil olmuş.

Örgüt onu, Talat Paşa'yı öldürmekle görevlendirmiş. Ama bunu gözü yememiş, yerine, 40 lira ve bir tabanca verip Çerkez Yusuf diye birini ayarlamış. Bundan sonrası çok ilginç. Kiralık katil, "O kadar güzel adam ki, vurmaya kıyamadım," diyerek parayı ve silahı iade etmiş.

Zaten Halâskâr Subaylar da bir eylem bile koyamadan, içlerinden çıkan bir döneke sayesinde çokertilmiş. Talat Paşa'ya suikast girişiminden idama mahkûm olan Hasan Amça'yı, sorgusunu bizzat yapan Cemal Paşa ipten alıyor. Aleyhindeki ifadeyi gözünün önünde sobaya atıp yakıyor. Sonra bu ikili Suriye'de buluşuyor. Cemal Paşa, onu Anadolu'dan zorla göçtürüp Halep'te açlıktan ve hastalıktan kırılan Ermenilere yardım etmekle görevlendiriyor. Hasan Amça bu insanların ancak çalışırlarsa hayatta kalabileceklerini anlıyor ve birçok dokuma tezgâhı ayarlayıp Ermenilere veriyor. Ücret olarak ise birer somun asker tayını dağıtarak açlıktan ölümün önünü kesiyor. Böylece buradaki tehcir kampı, diğer kamplara göre daha insani koşullara sahip oluyor.

Savaşın sonlarına doğru ordusuyla Suriye'den çekilmekte olan Mustafa Kemal, Halep'te, Hasan Amça'yla karşılaşılıyor ve ona sert bir sesle, "Sen bu ordunun mensubu değil misin? Bu kadar çok Ermeni beslemek tehlikeli değil mi?" diye soruyor. Hasan Amça bu soruya "Bunu, Cemal Paşa biraderinizle görüşürsünüz," karşılığını verince aralarında soğuk bir rüzgâr esiyor.

Hasan Amça, Suriye'de Cemal Paşa'yla böylesine yakınlaşmasına rağmen bir daha asla İttihat ve Terakki içinde yer almaz. Hatta onun devamı olan Cumhuriyet Halk Partisi'ne de ölümüne muhalif kalır. Kurtuluş Sa-

vaşı sırasında Yunanistan'a iltica eder, 1950'lere kadar saklanarak yaşar. Zaten bir on sene sonra da eceliyle ölür.

Dahası var; 2006'da Bengi Yayınevi'nin bastığı, Ahmet Efe'nin yazdığı *Çerkez Ethem* adlı kitapta, Ekdal'ın anlattığından farklı bir Hasan Amça portresi çiziliyor. Önceleri eli sopalı bir İttihatçı iken, sonradan muhalif olan Hasan Amça, aslında bir Çerkez milliyetçisiymiş. Sırf "düşmanımın düşmanı benim dostumdur" zihniyetiyle, Ermenilere yardıma koşmuş, sonra Mütareke döneminde İstanbul'da tehcir anılarını tefrika etmiş. Hatta bu yazı dizisi o kadar kışkırtıcıymış ki, sıkıyönetim kararıyla tefrika durdurulmuş. Zaten Çerkez Ethem'in ardından Yunanistan'a sığınması da tesadüf değilmiş. Bu anlatılanlara bakınca, Ali Kemal ne kadar "hain"se, Hasan Amça da o kadar "hain" gibi gözüküyor.

Ekdal ve Efe'nin katkılarıyla yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayan Hasan Amça'yı, bazı köşe yazarları arasıra hatırlar. Bazen yazılarında ondan bir darbı mesel patlatırlar. Fakat Hasan Amça hakkında ortalama bilgi genellikle Cemal Kutay'ın tarih geyiklerinden beslendiği için mesela onun azılı bir Atatürk ve İnönü karşıtı olduğunu bilmezler. Keza Ermenilere yaptığı yardımla gösterdiği insanlıktan da bihaberdirler. Zaten bilseler, ara sıra da olsa onu böyle şefkatle anmazlardı.

21 Ocak 2007 tarihli *Hürriyet*'te Oktay Ekşi, *Dünya* gazetesinin Ankara temsilcisiyken tanıştığı ve anılarını yazarken ihtiyaç duyduğu kaynaklara erişmek maksadıyla, Meclis Kütüphanesi ve Milli Kütüphane'ye girebilmek için kendisinden yardım isteyen Hasan Amça'nın

kulaklarını şöyle çınlatır: “Gelen çok tatlı, tahminen 75’inde ama ruhu genç ve iddiacı biriydi. Adı Hasan Amca imiş. Meğer askeri darbe yoluyla hükümeti devirmeye kalkışan Halâskâr Zabitan grubundanmış. Çok maceralı bir hayat yaşamış. Suikast teşebbüslerine karışmış. Yunanistan’da isyan çıkartmaya kalkışmış. Kimi zaman kaçmış, kimi zaman yakalanmış, hapis yatmış. Birkaç ay Ankara’da çalıştı. İncelemelerini yaparken bir gün geldi; ‘Evlat biliyor musun ne oldu’ Mahmut Şevket Paşa hükümetini devirmek için mücadele ederken meğer biz o zaman İngiltere hesabına çalışıyormuşuz. Bugün öğrendim,’ dedi. ‘Peki, bu bilgiyi anılarınızda kullanacak mısınız?’ diye sordum. ‘Nasıl kullanabilirim evlat. Onu yazar sam hem bütün kavgalarım anlamsız olur, hem de hayatım boşa geçmiş sayılır. Yazmayacağım,’ dedi. Hasan Amca anılarını içeren üç-dört kitap yazdı ama bu bilgiyi oraya koymadı.” Ekşi, bu yazısında Hasan Amça’yı şunun için anmış: “Hrant Dink’in katili bir gün kimin hesabına çalıştığını anlayacakmış ama iş işten geçmiş olac kmış”. Tarihten çıkarım yapmak işte buna derler!

Halbuki Hasan Amça, İttihatçıların ne kasap ruhlu olduklarını daha işin başında anlamıştı. Gazeteci Hasan Fehmi’nin cinayetini protesto edenler arasında o da vardı. O gün protestocular arasında bir sürpriz isim daha vardı: “Şeyh-ül Muharririn” Burhan Felek!

“Hepimiz bahçeye fırlamıştık. Katile, hükümete lanetler yağıyordu. Bir ara çıkardığımız gürültüden kendimiz bile korktuk, kalabalık kaypakça dağılır gibi oldu. Fakat içimizden bir arkadaş ‘Kaçmayın gafiller! Bu görev milletin vicdanını ve idrakini temsil eden Darülfünun’a

düşer. Bizler koca-karılar gibi bedduamızı yapıp evlerimize dağılamayız.’ Herkes olduğu yere mıhlanmıştı.

“Katili istemek üzere topluca Babiâli’ye doğru yola çıkıldı. Burada ‘Sadrazam gelsin!’ diye bastırdık. Bir müddet sonra yetmişlik Hüseyin Hilmi Paşa geldi. Zoraki bir tebessümle kalabalığı selamladı. Sonra yarım ağız ve titrek bir sesle, ‘Basın hürriyetine sıkılan bu kurşunun aslında beraberlik ve bütünlüğümüzü hedef aldığını’ söyledi. Ve şöyle devam etti: ‘Katil eğer yakalanırsa, cezaların en şiddetlisiyle cezalandırılacaktır’ derken, kalabalık arasında bir genç, dik bir sesle; ‘Buraya edat-ı şart girmez Paşa! Katil yakalanırsa ne demek?’ diye bağırdı. Paşanın lafını ağzına tıkan bu genç hukuk öğrencisi, ileride ne ünlü bir avukat ne de yargıç oldu. Gazeteci Burhan Felek olmayı tercih etti.”

Gel zaman git zaman Hasan Amça’nın yolu bir gün Ahmet Samim’in defnedildiği Sultan Mahmut türbesine düşer. Ama avuç içi kadar bu hazirede gazetecinin mezarını bulamaz. Sonra oradaki görevliden rica ile deftere bakarak, çalılar arasında kitabesi olmayan mezarı bulur. Ve acı acı şöyle söylenir: “Bu adam şu memleket için canını verdi. Hani insanın şöyle bir tarifi vardır: Mazi ve istikbali halde yaşayan mahlûk diye. İnsan buna inanmak için ya yazılarıyla Hasan Fehmi’yi, yahut şuraya birkaç yüz metre mesafede olan Gazeteciler Cemiyeti’nin varlığını inkâr edesi geliyor. Hem de vaktiyle katilini Sadrazam’dan isteyen Burhan Felek’in senelerce başkanlığını ettiği Cemiyet.”

Not: Ermeniler onu hiçbir zaman unutmadılar. 15

Mart 1961 günü, Kadıköy'deki Osmanağa Camii'nden kaldırılan cenazesine Ermeni Patriği de katılmış ve şunları söylemişti: "Hasan Amęa bizim babamızdı, kendisine minnet boręluyuz. Savaşta açlık ve sefaletten bizi kurtaran odur. O olmasaydı biz de olmazdık."

İsmet Paşa'nın abisi Hasan Rıza Temelli

Demokrat Parti iktidara gelir gelmez İsmet İnönü'yü zora sokmak amacıyla "eski defterleri" açmaya başlamıştı. Bu furyada 1938'den beri sümenaltı edilmiş ne kadar kirli dosya varsa ortaya saçıldı...

Atatürk ömrünün son yıllarında İsmet İnönü ile dargındı. Neden dargındı? Bu sorunun cevabı bugün dahi tartışılıyor. Ama bunun husumete dönen bir dargınlık olduğu söylenemez. Yoksa Atatürk vasiyetinde İnönü'nün çocuklarına sahip çıkmazdı. Daha da ötesi, eğer onu бүтünüyle kafasından silmiş olsaydı, siyasi kariyerini bitirebilirdi. Sanki burada dargınlıktan öte, bir kırgınlık söz konusu. İki dava arkadaşının dargınlığı üzerine birçok rivayet üretildi. Bilhassa Menderes döneminde, 1938'den beri sümenaltı edilmiş ne kadar kirli dosya varsa ortaya saçıldı.

Mesela İsmet İnönü'nün "Kudüslü Eniştesi"nin marifetleri gibi. Bu iddia, Falih Rıfkı Atay'ın Çankaya adlı ha-

tıratında da dile getirilir. *Servet-i Fünun* dergisinin sahibi, işadamı, milletvekili Ahmet İhsan Tokgöz'le İnönü'nün eniştesi Kudüslü Abdürrezzak, İstanbul'daki Bomonti bira fabrikasının hisselerini satın alarak yönetim kuruluna sokulmuşlardı. Ancak Bomonti, Ankara'daki Orman Çiftliği bira fabrikasıyla rekabet etmekte zorlanıyordu. Çünkü Ankara'daki fabrikanın birası kaliteli, üretim kapasitesi de yüksekti. Bunun üzerine Kudüslü enişte ile Tokgöz, İsmet Paşa'dan ricacı oldular: "Efendim, Ankara'daki fabrika ticari değildir. Anadolu'da bira içme alışkanlığı olmadığı halde talebin çok üzerinde üretim yapmaktadır. Bu gidişle iflas edecek, milli sermayeye zarar verecektir." Buna ikna olan İnönü, konuyu Atatürk'ün gündemine getirdi. Fakat bundan haberi olan Atatürk'ün en sadık bendelerinden Hasan Rıza Soyak, İnönü'den önce Çankaya'ya giderek bildiği ne varsa anlattı. Bunun üzerine Atatürk, Hollanda'dan uzmanlar getirtip konuyu inceledi. Çıkan rapora göre; "Ankara birası mükemmeldir. Fabrika daha da büyütülmeli ve hatta Haydarpaşa'da bir şişeleme tesisi kurularak, İstanbul piyasasında Bomonti ile rekabet edilmelidir."

Atatürk kararını bildirmek üzere İnönü'yü, Çankaya'da akşam yemeğine davet etti. Raporu anlattı. İnönü, Atatürk'ün kendisine değil de Hasan Rıza Soyak'a inanasına çok bozulmuştu ve o güne kadar hiç yapmadığı bir şey yaptı: Sesini yükseltti: "Ne oldu paşam size, eskiden böyle değildiniz. Artık emirlerinizi hep sofradan mı alacağız? Aramıza Kara Tahsinler giriyor. Konuşmamıza meydan vermiyorlar." Sözü edilen şaibeli bir Abdülhamid Paşası, kastedilense Hasan Rıza Soyak'tı. Atatürk bu

tepki karşısında itidalini korudu, cevap vermedi; ancak yemek faslını her zamankinden erken kapadı. Ertesi gün İnönü'yü çağırarak, şunları söyledi: "Görev arkadaşlığımız bitmiştir. Ama dostluğumuz devam edecek."

"Dostluğumuz devam edecek!" Bu söze şerh koyarak konumuza devam edelim. Kudüslü eniştenin verdiği sıkıntı, İsmet İnönü'nün kardeşi Hasan Rıza Temelli yüzünden yaşadığı sıkıntıların yanında hiç kalır. İnönü ailesinin en az bilinen ferdî olan Hasan Rıza Temelli'nin kimi çevrelerde takma adı "Kambur Rıza"ydı. Ticaretle uğraşan Temelli, siyasal nüfuzu ticari ilişkilere yansıt-maktan çekinmemiş, İstanbul Valisi'nden, Defterdar'ına kadar bütün yetkilileri talepleriyle usandırmıştı. Komis-yonculuk yapıyordu. O zamanlar zaten tüm "işadamları" komisyoncuymuştu. Bir yazıhane, bir telefon, bir masa, bir sandalyeden ibaretti o dönemin tesisleri. Temelli de Sey-r-i Sefain İdaresi'nin kömür ihtiyacını karşılıyordu. Yap-tığı tüm iş, üçe alıp otuz beşe satmaktı. Seyr-i Sefain, ni-hayet bu sömürüye dayanamayıp zarar edince işin foyası çıktı. Muhalif gazetecilerden Arif Oruç, *Yarın* adlı gaze-tesinde vurgunu açıkladı.

Oruç'un Temelli hakkında bir iddiası daha vardı: Milli Mücadele sırasında Anadolu'dan İstanbul'a ipek sevki yasaklanmasına rağmen, Mersin'de bu işin kaçak-çılığını yapmasıydı: "Hatta Hasan Rıza Bey'in ipekli sandıkları, Mersin gümrüğünde yakalanmış ve o zaman cephe komutanı olan İsmet Paşa kendi imzasıyla bir emir vererek el konan sandıkları serbest bıraktırmıştı. Zaferden sonra dosyadaki hususi emir yaktırılmıştır. Fa-kat bir zat bunun fotoğrafını aldırılmıştı. El yevm mahfuz-

dur.” Temelli, Varlık Vergisi uygulaması sırasında bir kez daha gündeme geldi. *Cumhuriyet* gazetesinin sahibi Yunus Nadi’nin vergi borcunun düşürülmesinde, İstanbul Valisi Lütfü Kırdar’la birlikte Temelli’nin rol aldığı öne sürüldü. Varlık Vergisi sırasında İstanbul Defterdarı olan Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası* adlı kitabında şu bilgileri veriyor:

“Hasan Rıza Temelli, Vali Kırdar’a gelip giderdi. İdrolif pamuk fabrikası sahipleri vergilerini ödeyemiyorlardı. İlgililerin sıkıştırılması için iki defa bana da geldi. Nihayet ‘arkadaşlarım’ dediği grup fabrikayı satın aldı. Temelli’nin de bu gruba dahil olduğunu o zaman söylediler.” İnönü, bu kardeşinden çok çekti. Yine vergi borcunu ödemekte zorlanan bir şirketin 300 tonluk bir şilebine göz koymuştu. Bunun için Vali Kırdar ve Defterdar Ökte’yi sıkıştırıp duruyordu. Beri yandan da şirket ufak ufak borcunu ödeyerek iyi niyet gösteriyordu. Ökte, Temelli’nin baskılarından bunaldığı bir gün ona şunları söyledi: “Borcunu ödemek isteyen herkes bu imkânlardan istifade eder. Bu mükellef de iyi niyet sahibidir ve borcunu ödüyor. Bizi de, kendinizi de, size yakın olanları da [İnönü’yü kastediyor] boş yere töhmet altına sokacaksınız.” Temelli hakkında bir başka olaya ise gazeteci-yazar Emin Karakuş, bizzat şahit olmuştu. Kömür dağıtımında sorumlu şirketin müdürü Sadrettin Enver’in yanına giden Karakuş, Temelli’nin kömür tahsisi için müdürü sıkıştırdığını gördü. Temelli odadan çıkarken müdür Karakuş’a dönüp sordu:

“Tanıdın mı?”

“Hayır.”

“Cumhurbaşkanı’nın kardeşi Hasan Rıza Temelli, namı diğer Kambur Rıza...”

“Tevekkeli değil, Demokratlar ne zaman fırsat bulsalar ‘Peki... Kambura ne diyelim?’ derler.”

Ayaspaşa / Talimhane Apartmanları

Halk fırkası sosyetesine mahsus apartman inşaatı faaliyeti son günlerde biraz gevşemiştir. Bunun iki nedeni var: Birinci sebep Başvekil İsmet Paşa’nın zevceleri hanımefendi ile diğer vatanperver zevatın Ayaspaşa kabristanı, ki Şinasi de burada yatardı, üzerine kurdurdukları onar, on beşer dairesi mükellef apartmanların tamamen bitirilip kiraya verilmiş olmasıdır. İkinci sebep ise, bir kısım muteber zevatın Taksim’den biraz yukarıdaki Talimhane’ye göz koymuş olmalarıdır. Harbiye mektebine ait bu meydanlık, aralarında kavgasız dövüşsüz taksim edilebilirse, yeni inşaatların derhal başlanacağı ümit ediliyor. Ayaspaşa Kabristanı’nı Ayas Paşa torunlarından birine verdiren Başvekil İsmet Paşa’ydı. Bu kişi koca kabristanı alır almaz, önce İsmet Paşa’nın hanımefendilerine bir apartmanlık yerceğiz hediye etmiş, sonra da asırlık servileri kestirip, mezar taşlarını söktürerek geri kalanını yüz binlerce liraya hükümet rüesasına satmış, ardından da Mısır’a savuşmuştu. Hanımefendinin apartmanı bu arsa üzerine kurulmuştu ki, arsanın bedelinin elli bin lira olduğu tahmin ediliyor. Apartman, Başvekil Paşa’nın mahdumları küçük Ömer Beyefendi’nin cep harçlıklarından tasarruf edilen iki yüz kûsur lira ile vücuda getirilmiştir.

Arif Oruç / Yıkılan Ülke, Kalkınan Zümre

Muhittin Birgen

“Ankara’ya dönmek fikrinde değilim. Çünkü bugünkü Ankara, asay ve ahlak çürütmeye mahsus bir cehennem halini almıştır...”

Muhittin Birgen, CHP’nin ilk hali olan İttihat ve Terakki’nin sol kanadı içinde yer almış bir militan; ayrıca eğitimci, yazar, gazeteci, çevirmen, kooperatifçi bir siyaset adamı olarak çok bilinen biri olsa gerek. Ama öyle değil, mevcut kaynaklara bakınca adı geçmiyor, kimse yakın dönem tarihi içinde Muhittin Birgen diye bir otorite tanımıyor. Bunun iki nedeni var: Birincisi, anılarının oldukça erken bir dönemde, 1936-1937 yıllarında, *Son Posta* gazetesinde tefrika edildikten sonra kitap olarak basılmaması. İkinci neden ise daha derin: Birgen’in bir karşı ses, bir karşı duruş olması ve hatta partizan olduğu halde yeri geldiğinde İttihatçıları bile yerden yere vurması, doğru deyişle “nesnel bir özeleştirmen” olması. Ona göre, “Köpeği kim öldürdüyse burnu sürtmeli,” yani herkes sorumluluğunu üstlenmeliydi. Eğer Zeki Arıkan diye bir ar-

kadaş gazete sayfalarında yitmiş bu önemli belgeyi bulup da ortaya ıkarmasaydı, bir alay resmi palavra daha uzun yıllar kendini gerçek diye yutturmaya devam edecekti.

Birgen, bir İstanbul kalem efendisi. Bir süre demiryollarında memurluk etti. Cumhuriyet’ten önce *Tanin*’de, Cumhuriyet’ten sonra *Hakimiyet-i Milliye*’de, *Yenigün*’de ve *Son Posta* gazetelerinde çalıştı. 1914-1919 arası Osmanlı Meclisi’nde milletvekiliyken, 1920’de bu sıfatla Kuvvayı Milliye’ye iltica etti. Ankara’da ona Basın-Yayın ve İstihbarat müdürlüğü görevi verildi. 1921’e kadar bu görevde kaldı. Bu sırada Elmalı Hoca, Mehmet Âkif Ersoy gibi Sünni tarikatıların *Sebilürreşâd* dergisine yardım etmedi diye hakkında uyduruk bir gensoru verildi. Gerçi bu teklif Meclis’te reddedildi; ama Birgen’in küsmesine yol açtı. Artık “asap ve ahlak çürütmeye mahsus bir cehennem” haline gelen, her geçen gün “diktatörlüğe” giden Ankara’da durmasına imkân yoktu. Ailesini toparlayıp Batum üzerinden Tiflis’e gitti. O sıra İttihatçıların önde gelen tüm firarileri, Moskova-Bakü-Tiflis üçgeninde buluşuyordu. Hepsinin kulağı Anadolu’daydı. Milli hareketi merak içinde, heyecanla takip ediyorlardı. Ankara’dan olumlu bir sinyal gelir gelmez Kuvvayı Milliye’ye geçmeyi planlıyorlardı. Ancak Mustafa Kemal ve arkadaşları, onların gelip İttihatçılık güdeceklerinden endişe ediyorlardı.

“ağrılmayan Yakuplar” Ankara’dan umudu kesince, ister istemez maceraperest oldular. Bunlardan kimileri, Asya Türklerini ayaklandırma sevdasına düşen Enver Paşa’nın peşi sıra gitti, kimileriye Azerbaycan’ın bağımsızlık savaşına destek olmak üzere, Bakü’de topladı. Mu-

hittin Birgen, Kazım Karabekir'e yazdığı bir mektupta, Ankara'yı niçin terk ettiğini şöyle açıklar:

"Son defa Ankara'da Basın Yayın Müdürü, ondan evvel gazeteci ve mebustum. Şimdiyse bir serseri! İstanbul'la köprüleri atmış, Ankara'nın havasıyla bir türlü barışmamış, bundan beş ay önce Anadolu'dan çıkarak buralara kadar gelmiş ve nihayet son iki ayı Moskova'da geçirdikten sonra buraya avdet etmiş bir serseri! Ciddi bir iş, muayyen bir hedef ve muayyen bir program beni vazife başına çıkarmadıkça Ankara'ya dönmek fikrinde değilim. Çünkü bugünkü Ankara, asap ve ahlak çürütmeğe mahsus bir cehennem halini almıştır."

Gerçekten Muhittin Birgen o kadar karamsardır ki, Ankara'nın girdiği mücadelenin başarıya ulaşacağından bile şüphelidir: "Bugünkü zahiri birliğin altında, Anadolu'da şimdiye kadar görülmedik çekişmeler, baş döndüren ve göz karartan uçurumlar halinde ayrılıklar hasıl olmaya başlamıştır. Beş aydır gördüm, dinledim ve aradım, vasil olduğum netice şudur ki, memleketin bu kadar güçlkle verdiği mücadele bir kör dövüşünden başka bir şey değildir. Zaten beni Ankara'dan çıkmaya sevk eden sebep de, bu kanaatti."

Talat ve Cemal Paşalar, Ermeni intikamcılar tarafından vurulduktan ve Enver Paşa Kızıl Ordu tarafından imha edildikten sonra başsız kalan firari İttihatçılar, Azerbaycan Müsavat Partisi'ni ele geçirdi. O sıralar İttihatçılar, Azerbaycan'da çok itibar görüyordu. Müsavat Partisi, en çok taraftara sahip olan partiydi. Müsavat önde gelenleri, orduyu, polis teşkilatını ve milis güçlerini İttihatçılara vermişlerdi.

Muhittin Birgen, hatıratının tam bu noktasında Türklerin, Azeri halkına attığı “korkunç bir kazığı” gün ışığına çıkarıyor: Ülkenin güvenlik güçleri ellerine emanet edilen İttihatçılar, Müsavat Partisi’ne inanmıyorlardı. Onlar İngiltere’nin güdümündeki bu partiyi ele geçirecek akılları sıra, Birinci Dünya Savaşı’nda baş düşmanları olan İngiltere’yi cezalandıracaktı. Rusya, artık Çarın Rusya’sı değildi. Üstelik Sovyet Rusya, Anadolu’ya maddi destek veriyordu. Öyleyse azınlıktaki Azeri Komünist Partisi desteklenmeliydi. Öyle de yaptılar, Müsavat Partisi’ni son anda “İngilizci” diye suçlayarak, Kızılordu’yu Bakü’ye soktular. Yani Azeriler, bizim İttihatçı artıkları yüzünden Sovyetler’e katıldı. Eğer İttihatçı güçlerin yönettiği Azeri asker ve polisleri Kızılordu’ya teslim olmasaydı, belki de İngiltere’nin, petrol hatırına desteklediği Müsavat Hükümeti Sovyetler’e direnebilecekti.

Birgen’in bundan sonraki macerası arkadaşlarından

*Gazeteci-milletvekili
Muhittin Birgen (1914-1919),
1920’den sonra Kuvvayı
Milliyeci oldu ve Ankara’ya
iltica etti. Ancak burada
gidişatın “diktatörlük”
olduğunu söyleyerek ayrıldı ve
Azerbaycan’a gitti. Sovyet
Azerbaycanı’nda milliyetçilikle
mücadele etti. Buna rağmen
“casusulukla” suçlanınca yurda
döndü ve kayıplara karıştı.*

biraz farklı. Sovyet Azerbaycan'ında, ilk iş milliyetçi unsurları temizlemek olur. Tüm İttihatçılar kaçır. Ancak ona dokunmazlar, çünkü o İttihatçılara katılmamıştır. Ona, Bakü Üniversitesi Pedagoji Enstitüsü'nde öğretmenlik teklif edilir. Birgen bu görevi kabul eder. Gelgelelim, bir süre sonra dönemin ruhuna Sovyetik bir parano-ya musallat olur: “Komünist Partisi üyesi olmayan yerli-yabancı herkes potansiyel casus” muamelesi görmeye başlar. Ankara hesabına casusluk yaptığı, Türkçülük propagandası içinde olduğu iddialarıyla gizli polisin takibine muhatap olur. Bu yüzden, aynı tehditle karşı karşıya olan arkadaşı, sonradan ünlü öykücü olan Memduh Şevket Esendal'la birlikte yurda döner. O Azerbaycan'ı terk eden “son İttihatçı”dır.

General Sami Sabit Karaman

O sırada Trabzon'da neredeyse hiç kimse oturduğu evi kendi yapmamıştı; işlettiği dükkânın ilk sahibi değildi...

General Sami Sabit Karaman, 1921 yılında Karabekir Paşa'nın tavsiyesiyle Trabzon'da vali vekili olarak işbaşı yaptığında, makam odasının penceresinden bakınca şöyle bir tablo ile karşılaşmıştı: Şehir buram buram tütüyordu. Herkes korku içinde tetikte, herkes pusudaydı. Kanlı bir ganimet kavgası yaşanmıştı bu şehirde. Ama ganimetin adaleti olmaz! Payına düşenden razı olanların yanı sıra tatmin edilmemiş, ürkütülerek nasibini alamamış gayrimemnunlar da az değildi. O sırada bu şehirde neredeyse hiç kimse oturduğu evi kendi yapmamıştı; işlettiği dükkânın ilk sahibi değildi. 1912'den 1920'ye kadar ekonomiyi döndüren sermaye ve bütün tapular el değiştirmişti. Ama hiç kimse bu hengâmede ele geçirdiği mülkün geleceğinden emin değildi. Buralardan kovulan Rum ve Ermenilerin, Sevr Antlaşması'ndan sonra geri dönecekleri ve inti-

kam alacakları korkusu kentin kâbusu haline gelmişti.

Bu süreçte aslında bir imparatorluk yıkılıyordu, Sami Sabit'in makam odasından görünen de bu yıkıntının Trabzon sahnesiydi. Oysa Birinci Dünya Savaşı başlayınca kadar Trabzon'un keyfi yerindeydi. Karadeniz'in bu işlek liman kentinde ekonomik güç silme Rum ve Ermeni ahalinin elinde "altın devrini" yaşıyordu. Yalnız Trabzon'da değil, Samsun'dan Batum'a kadar önemli tüm yerleşimlerde durum böyleydi. Müslüman nüfus ise hem çok yoksul, hem de azınlıktaydı.

İttihat ve Terakki Partisi bu sıralar müttefiki Almanya'nın çıkarları doğrultusunda "Turan" idealini parlatmakla meşguldü. Nihayet Başbuğ Enver Paşa hedefi tayin etti: Önce onlarca seneden beri Rus "mezalimi altında inim-inim inleyen" Doğu Karadeniz'i, Erzurum, Erzincan, Ardahan, Kars gibi şehirleri kurtarılacak, sonra da oradan Türkistan'a uzanılacaktı! Bu projenin merkez üssü olarak Trabzon seçilmişti.

Sami Sabit, Trabzon'a ulaştığında beklentisinin tersine imar edilmiş bir şehir bulmuştu. Ruslar işgal yıllarında yerli halkı kazanmak için Osmanlı idaresine göre daha demokratik bir düzen kurmuştu: Mesela yerel yöneticilerini kendileri seçiyorlardı. Vergi vermiyorlar, askere alınmıyorlardı. Ruslar buralara o kadar kalıcı niyetlerle gelmişlerdi ki, bunun göstergesi olarak pahalı ve kalıcı yatırımlara girişmişlerdi. Mesela Trabzon'a liman yapmışlardı, demiryolu getirmişlerdi, bazıları bugün dahi kullanılan çok sayıda kamu binası, askeri kışla ve garnizonlar yapmışlar, Samsun'dan Artvin'e kadar şose yol bağlantısı kurmuşlardı. Keza çok sayıda postane, hasta-

ne, aşevi ve okul açmışlardı. Bu işler için gerekli olan emek gücü, yörenin sefaletten kırılan Müslüman ahalisine istihdam yaratmıştı. Hiç alışık olmadıkları şekilde, yevmiyeler günü gününe ödeniyordu.

Ama Rusya, 1917 Sovyet Devrimi'nden sonra "bütün ağırlıklarını" geride bırakarak savaş alanından çe-

Sami Sabit Karaman

kilince yörede oluşan otorite boşluğu, uzun işgal yıllarının kanlı bir hesaplaşmasına dönüşmüştü. Müslüman ahali ile Hristiyan ahali arasında yaşanan çatışmaya İttihat ve Terakki Partisi, Teşkilat-ı Mahsusa aracılığıyla el koydu. Birkaç yıl önce gizlice kurulan ve ilk icraatlarını Balkan Savaşı'nda sergileyen Teşkilat-ı Mahsusa, Trabzon ve havalisinde Rum ve Ermenilere karşı örgütlenmiş çeteleri kendi otoritesi altında birleştirdi. Şartlı af ilan edildi, cezaevlerinden serbest bırakılan mahkûmlar örgüte katıldı. Yakalanan asker kaçakları da af edilerek örgüte alındı. Böylece bin kişilik bir ordu kuruldu. Sonra işgal yıllarında Ruslarla "işbirliği yapmış" Hristiyan tebaanın yöreden "sevkine", direndikleri haldeyse "imhasına" girişildi.

Trabzon'da bunlar olup biterken Mustafa Kemal ve arkadaşları, Erzurum-Sivas kongrelerini yapmış, Ankara'da geçici bir Millet Meclisi kurmuştu. İttihat ve Terakki Partisi kapatılmış ama önde gelen 40 milletvekili Ankara'ya kaçarak oluşan yeni meclise dahil olmuştu. İttihatçıların nezdinde, Mustafa Kemal Paşa geçici bir liderdi. Onlar sürekli irtibat halinde oldukları Enver Paşa'nın emrindeydiler ve günün birinde onun Trabzon üzerinden

Anadolu'ya gireceği ve hareketin başına geçeceği beklentisi içindeydiler.

Teşkilat-ı Mahsusa halen Trabzon'da faaliyetliydi. Enver Paşa'nın akrabası Halil Paşa ile İttihatçıların Ermeni katliamı sorumlularından "Küçük" Talat, postu Trabzon'a sermişlerdi. Bunların idaresinde Kayıkçılar Kethüdası Yahya, milletvekili Ali Şükrü, Hafız Mehmet, milletvekili Hilmi Bey, Barutçuzâde Ahmet Bey, İmam Rahmi, Hatipzâde Emin, Fethi, Fazıl, Zekeriya beyler artık "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" namına kafa koparıyorlardı. Cemiyetin başlıca gelir kaynağı Trabzon iskelesiydi. Kayıkçılar Kethüdası Yahya, Trabzon limanı Rumların elindeyken hamallıktan kâhyalığa terfi etmişti. Savaş sırasında sermaye el değıştirince Kethüda Yahya limandan yapılan ihracatın vergisine örgüt namına el koymuştu. Cemiyetin bir geçim kaynağı daha vardı: "Seçilmiş" bazı Rum ve Ermeni tüccarlar. İhracattan vergi alabilmeniz için bunların çalışıyor, limanın işliyor olması lazımdı. Haraç karşılığı himaye edilen bu kişiler, bir başka deyişle cemiyetin rehinleriydiler.

Vali vekili Sami Sabit, 1921 Mart'ında göreve başladığında karşısında işte böyle bir Trabzon bulmuştu. Ve önünde Kazım Karabekir Paşa'dan henüz gelmiş şu telgraf duruyordu: "Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni dağıt. Halil Paşa'yı Trabzon'dan kov, "Küçük" Talat'ı ve Kayıkçılar Kethüdası Yahya'yı yakala!" Bu temizliğin ciddi bir gerekçesi vardı. Çünkü o sıra Enver Paşa Batum'a gelmiş, oradan Trabzon'a geçmek üzere fırsat kolluyordu. Mustafa Kemal'e sadık Karabekir Paşa bu tehdit karşısında teyakkuz halindeydi. Artık ne Trabzon'a girmek ne de

Trabzon'dan çıkmak mümkündü. Zavallı Mustafa Suphi ve arkadaşları da işte bu karmaşada yok edildiler.

Sami Sabit, kısa zamanda Trabzon'u haraca kesen Teşkilat-ı Mahsusa artıklarını temizledi. Böylece otorite çeteden, ordunun eline geçti. Savaş boyunca liman geliri için rehin tutulan tüccarlar da bu fırsattan istifade kenti terk ettiler. Böylece Trabzon'da artık "sevke tabi azınlık" kalmamıştı.

Bu sırada Şark Cephesi Kumandanı Karabekir Paşa'dan Trabzon Vali Vekili Sami Sabit Bey'e bir telgraf daha geldi. Paşa, "Trabzon'da yeni olduğunuz için şimdiye kadar cereyan eden durumlardan sizi biraz aydınlatmayı münasip gördüm" diyerek söze başlıyordu. Sonra maddeler halinde Trabzon'a dair çekincelerini sıralıyordu:

1. İstanbul işgal edildiği günlerde Ankara'da kurulan Milli Hükümet'e temsilci seçmek için düzenlenen seçimlere Trabzonlular katılmayarak Milli Hükümeti tanımadılar.
2. İstanbul'da Şeyhülislam, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının katli için fetva verdiğinde, buna karşılık olarak Anadolu ulemasının çıkardığı fetvayı Trabzon müftüsü imzalamadı.
3. 1920 senesinde, nasılsa sağ kalabilmiş, Ermeni bakiyesini Rusya'ya sürmek için girilen harekatta çok ihtiyaç duyulmasına rağmen Trabzon'daki ordu gücünden yararlanılamadı. Çünkü Trabzon'daki muhtelif cereyanların kabarmasına meydan vermemek için ordu seferberlikten müstesna tutuldu.
4. Mütareke sonrasında Trabzon ambarlarında mevcut

mühimmat kaçırlması veya imha edilmesi gerekirken İngilizlere teslim edildi.

5. Pontusçular'ın propagandaları neticesinde, Yunanistan'ın Trabzon'u işgal edeceklerine kanaat getiren bazı Trabzonlular, derhal Rumlarla birbirini himaye edeceklerine dair teminat alıp verdiler.
6. Bütün bu vakalar, buhran devremizde şahsi emelleri peşinde ortaya atılan ve bilahare Müdafaa-i Hukuk kisvesine bürünen şahsiyetlerin telkinlerinden ileri gelmiştir.
7. Trabzon'un sahilde bulunması ve dış etkilere maruz kalması, oradaki birliği ihlal etmekte ve bu yüzden Trabzon tarihi lekelenmektedir.
8. Askeri kesimin bu muhalefetten dolayı çektiği müşkülât, savaş meydanlarında uğradığı müşkülattan az değildir.
9. Milli istiklalimizin üçüncü yıldönümünde dahi birliği ihlal edecek muhalefetler yapılmasına mani olmak hususunda mülkiye ve askeriye'nin el ele yürümesi mühim ve zaruridir.
10. Bundan böyle Trabzon'da cereyan etmiş hadiselerle "maza ma maza" (geçen geçti, olan oldu) diyeceğiz ve el ele verip bunların tahribatını örteceğiz.

Ben şimdi tüm bunları neden yazdım? Sırf şu fiyakalı lafı edebilmek için: Dünyü bilmeden bugünü anlayamazsınız.

General Sami Sabit Karaman, *İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa: 1921-1922 Trabzon ve Kars Hatıraları*, 2002, İstanbul.

Yenibahçeli Şükrü

İzmir suikastı muhalefeti kökünden kazımak için fırsat oldu. En tehlikeliler asıldıktan sonra az tehlikeli görülenler “tekaüt maaşı” verilerek evlerinde hapsedildiler. İşte bunlardan biri...

Yenibahçeli Şükrü, her şeyden evvel bir erkek güzeliydi. Sonra Enver Paşa'nın yaveri, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hücum Taburu Kumandanı, Milli Mücadele'de önce Kocaeli ve havalisi, ardından Trabzon ve havalisi Kuvvayı Milliye Kumandanı'ydı. Birinci Meclis'e İstanbul milletvekili seçilmişti. Atatürk'e kafa tutan, Kara Vasıf önderliğindeki İkinci Grup'a üye oldu. Bunların dışında doğa vergisi müthiş bir kol kuvvetine sahipti, silahşorlukta ise üstün bir atıcıydı. Öyle ki, Osmanlı, Avusturya ve Alman orduları arasında yapılan tüm yarışmalarda daima o birinciydi. Enver Paşa'nın onu yanından ayırmaması boşuna değildi.

Yenibahçeli Şükrü'nün babası Kaymakam Dr. Ahmet Bey aslen Burdurlu, Sarıkeçili aşiretinden. Annesi ise

Çerkez'di. İki çocukları oldu: Nail ve Şükrü. İstanbul'da Yenibahçe'de (Çukurbostan, şimdiki Vefa stadının bulunduğu yer) oturdukları için Nail ve Şükrü kardeşler hep bu semtin adıyla anıldılar. Şükrü çok haşarı olduğu için hiçbir okulda dikiş tutturamadı. Kuleli Askeri Lisesi'nden Bursa'ya, oradan da Edirne'ye sürüldü. Her nasılsa Harbiye'ye girdi ama orada da rahat durmadı. Öğrencileri isyana kıskırtmak suçlamasıyla askeri mahkeme-de yargılandı. Tam Yemen'e sürülecekken çıkan bir afla orduyu döndü.

Şükrü Bey öyle entelektüel filan sayılmazdı. Arkadaşları onunla alay ederken, "Allah sana kırk manda kuvveti vereceğine iki kuş beyni verseydi" derlermiş. Meclis'te niçin muhalefeti seçtin diye sorduklarında; "Vasıf benim semt çocuğum, ondan nasıl ayrılırdım" demiş. Yani belirgin hiçbir siyasi fikri yoktu. Enver Paşa'ya körü körüne bağlıydı.

İstanbul işgal altındayken, İngilizler dağıtılan ordunun silahlarını toplayıp Taşkışla, Maçka Kışlası gibi binalarda depo etmişlerdi. Ancak Yenibahçeli'nin kumanda ettiği Hücum Taburu silahlarını teslim etmedi. Tabur Pendik'te gizlice toplandı. Burada Kara Vasıf, Çerkez Ethem'in abisi Reşit Bey, Siyahi Dayı Mesut, Ali Çetinkaya, Konyalı Hüsnü (Konay) karar aldılar: Bir örgüt kurulacak ve İstanbul'da kalacak, gerisi Anadolu'ya geçecek. Yenibahçeli Şükrü Kocaeli ve havalisi (İstanbul dahil) Kuvvayı Milliye Kumandanı seçildi. Kara Vasıf da İstanbul'da kalıp gizli faaliyet gösterecek "Karakol" teşkilatının başına getirildi. Çerkez Reşit Bey İzmir-Söke, Ali Çetinkaya Ayvalık, Hüsnü Bey de Konya sorumlusu seçildiler.

İsmet İnönü'yü de aralarına davet etmişlerdi fakat o, "Haydi çocuk olmayın!" diyerek bunları başından savdı. Bunun üzerine Yenibahçeli Şükrü Bey, İnönü'yü Pendik'te bir eve davet ediyor. Burada üç gün tartışıyorlar. Sonunda İnönü razı oluyor, "Peki gidelim de gitmeden önce ailemin ihtiyaçlarını sağlayayım" diyerek mühlet istiyor. Yenibahçeli, kendisine "Biz ailene gerekeni sağlarız, buradan ancak Ankara'ya gidilir" karşılığını veriyor.

Bu sıra Ankara parasızlıktan kıvranıyordu. Yenibahçeli, Kandıra Osmanlı Bankası'nda para olduğunu öğreniyor ve bankayı soymaya karar veriyor. Bunu duyan İnönü, "Aman mesul oluruz" diyor. "Ne mesulü be! Biz bu mücadeleyi kazanamazsak zaten hepimiz idamlığız. Kazanırsak hesabını benden sorsunlar!" cevabını veriyor. Bankada mevcut 16 bin lirayı alıyor. Atatürk, "Gözlerinden öperim, para gönder" şifresini çekince, hasılatı bin lirasını kendine ayırıp, 15 bin lirasını Ankara'ya gönderiyor.

Yenibahçeli, daha sonra Trabzon ve havalisi Kuvvayı Milliye Kumandanı olarak bir kez daha sahneye çıkıyor. İlk işi Artvin ve Borçka'dan Gürcüleri temizlemek oluyor. 1914-1915'te abisi Yenibahçeli Nail Bey, burada İttihat ve Terakki Partisi mümessiliydi. Ermeni katliamı başlayınca, Trabzonlu zengin Ermeniler dost bildikleri Nail Bey'e; "Ortalık çok karışık" diye servetlerini emanet etmişlerdi. O da çok "vatanperverâne" bir davranışla bunları topluca öldürüp paraların üstüne konmuştu. Haliyle kardeşi de, abisinin bu şöhretinden epey istifade etmişti.

"Ankara" Yenibahçeli Şükrü'yü bölgenin baş komu-

tanı olan Kazım Karabekir aracılığıyla işine geldiği gibi kullanıyordu. O tarihler henüz kurulmuş bulunan Sovyetler ile ilişkiler yağlı ballıydı. Yenibahçeli Şükrü bir adamını Moskova'ya göndermiş, adam oradan 80 kişilik bir Sovyet heyetle geri dönmüştü. Heyet Trabzon'da krallar gibi ağırlanmış. Arkadan 1.5 milyon altın ruble ve silah gelmiş. Bunlar Ankara'ya iletilmiş. Bu sırada Türkiye Komünist Partisi kurucularından Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Ankara'ya gitmek üzere Trabzon'a geldiğini haber alınınca, Kayıkçılar Kethüdası Yahya Kaptan'a onları denizde katletme emri verilmiş.

Yenibahçeli'nin Trabzon ve havalisinde giderek güç kazanması üzerine, Ankara onu buradan alayı ile birlikte Batı cephesine gönderdi. Burada askerleri elinden alınıp düzenli ordu saflarında dağıtıldı. Kendisi de ordunun talim ve terbiye için kurulan atış müessesesinin güya başına getirilerek avutuldu. Sonra da I. Meclise alındı.

Meclis'te bir gün Başbakan Rauf Orbay'a gitmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın diktatörlüğe yöneldiğini, bunun önlenmesi için ne yapılacağını sormuş. Aldığı cevap şöyle; "Şükrü, 600 senelik padişahını reddeden bu millet bir Selanikli'nin peşinden mi gidecek. Hele şu düşmanı bir atlatalım, gerisi kolay!" demiş. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kazım Orbay da onu çok severmiş. Çünkü Sarıkamış Seferi'nde ayakları donduğu zaman Yenibahçeli Şükrü onu kucağında taşımış.

Ankara'da İkinci Grup'un giderek güçlenmesi, bunların desteklediği Enver Paşa'nın her an Anadolu'ya gelip hareketin başına geçeceği söylentilerinin arttığı günlerde, bazı elebaşı muhaliflerin katline karar alınmıştı. Bu işle

ilgililenmesi için, Atatürk'ün muhafızı Topal Osman görevlendirildi. Öldürülecekler listesinin başında Yenibahçeli Şükrü, Kara Vasıf, Ali Şükrü gibi isimler vardı.

Önce ateşli bir hatip olan Trabzon Milletvekili Ali Şükrü güya faili meçhul bir cinayetle ortadan kaldırılmıştı. O zaman İkinci Grup milletvekilleri ayağa kalkarak, meclis kürsüsünden Atatürk'ün yüzüne "Ali Şükrü'yü boğan elleri parçalayacağız, isterse o eller sırmalarla örtülü olsun" diye bağırırmışlardı. Ortam barut fıçısı gibiydi. Bunun üzerine düzeni sağlamak için İkinci Grup Milletvekillerine gözdağı vermek için, tepeden tırnağa silahlı adamlarıyla Topal Osman Meclis'e çağrıldı. Bunu gören Rauf Orbay telaşla Yenibahçeli'den yardım istediğinde, o da yerinden fırlamış ve kapıda Topal Osman ve adamlarını göğüsleyip kıçlarına birer tekme vurarak dışarı atmış. Bu sefer bahçede toplandıklarını görünce muhafız bölüğüne süngü taktırıp bunları dağıtmış.

Meclis'te yine herkesin "ateşten gömlek" giydiği bir başka güç gösterisi daha yaşanmıştı. Atatürk, Sakarya savaşıdan önce başkanı olduğu Meclis'ten Başkomutanlık unvanını talep etmeye hazırlanıyordu. Ancak muhaliflerin Grubun buna karşı çıkacağından ve patırtı çıkaracağından endişe ediliyordu. Bunun üzerine Atatürk'ün sadık silahşörleri toplanıp aralarında muhaliflerin en tehlikeli isimlerini paylaştılar, eğer olay çıkarırlarsa hemen orada öldürüleceklerdi. Meclis'te her biri seçtiği kişinin karşısında yer tutup eller tetikte beklemeye başlıyor. Ancak o gün Atatürk'ün başkomutanlığını muhalifler de onaylayınca herhangi bir olay çıkmıyor. Yenibahçeli Şükrü bu kumpası, oylamadan çok sonra, bizzat

planda yer alan Bahriye Vekili İhsan Eryavuz'dan öğreniyor.

“Topçu” namıyla anılan İhsan Bey, Balkan Savaşı'nda Çatalca savunmasında önemli rol oynamış bir savaş kahramanıydı. Yenibahçeli ona hiç güvenmezdi. Çünkü bazen şaka yollu da olsa iki eliyle Yenibahçeli'nin boynunu tutup “Ne güzel ipe gelir!” derdi. Atatürk'e karşı, İzmir'de suikast düzenlendiği zaman kurulan İstiklal Mahkemesi'nin başına işte bu Topçu İhsan Bey getirilmişti. Bunu duyan Yenibahçeli de, zaten zanlılar listesinde olduğundan derhal sırta kadem basmıştı. Ancak suikastla bir ilişkisi olmadığından ve biraz da mahkemenin gidişatını izledikten sonra arkadaşı Kel namıyla meşhur Ali Çetinkaya'nın başkanlık ettiği İstiklal Mahkemesi'ne teslim olmuştu. Şükrü aynı suçtan mahkûm olan abisi Nail'le hapiste karşılaşılıyor. Nail, “Kardeşim seni asacaklar, metin ol!” diyor ama Şükrü bırakılıyor, Nail asılıyor. Halbuki savcılık davanın başında Şükrü Bey'in iki defa idamını istemişti. Ama mahkeme başkanı Ali Çetinkaya, arkadaşı olduğundan, kendisini beraat ettirmişti.

Şükrü Bey çok güzel zeybek oynarmış. O sıralar bir Balkan Festivali düzenleniyordu. Festivalde gösteriye çıkacak bizim zeybek ekibini de, Yenibahçeli çalıştırıyordu. Abisinin asılmasından birkaç gün sonraya tekabül eden bu şenlikte, rivayete göre, Yenibahçeli Şükrü, abisinin celladı Kel Ali ile Tokatlıyan Otel'i'nde zeybek oynamıştı.

İzmir'deki suikast girişimi, muhalefeti kökünden kazımak için fırsat oldu. En tehlikeliler asıldıktan sonra ikinci dereceden tehlikeli görülenler “tekaüt maaşı” verilerek evlerinde hapsedildiler. Bunların biri olan Yenibahçeli

Şükrü Bey, 1920’li yılların ikinci yarısında, gayet zengin ve soylu; ama çocuklu dul bir Çerkez olan Talat Hanım’la evlendi. Kadının önceki eşinden Burhan (Oğuz) adında bir oğlu vardı. Yenibahçeli, Talat Hanım’ın Florya’daki köşküne postu seriyor, eski dava arkadaşlarına, eşinin cebinden, yıllarca bitmek tükenmek bilmez partiler veriyor. Ne kadar “ipten dönmüş” varsa hepsi burada toplanıyor. Köşkü adeta “merkez-i umumi”ye çeviriyorlar.

O zamanlar Florya’da tek tesis yok, ileride plaj olacak sahil de Talat Hanım’ın şahsi mülkü. Yenibahçeli’nin Florya’da hüküm sürdüğü tatlı hayat Atatürk’ün de ilgisini çekiyor ve bir gün Ertuğrul yatı Florya’da demir atıyor. Yenibahçeli, “Safa geldiniz Atatürk’üm” diyerek elini öpüyor, böylece yıllar süren dargınlık sona eriyor. O gün Atatürk burasını çok beğendiğini söylüyor. Ardından belediye plajı istimlâk ediyor ve Talat Hanım’ın konağı elinden alınıyor. Ve hemen buraya malum Florya Plajı ve Cumhurbaşkanlığı Köşkü yapılıyor.

Yenibahçeli için ne beis, bu defa Taksim’de taşındıkları apartmanda “vur patlasın, çal oynasın” aynı hayat devam ediyor. Ancak çok geçmeden Talat Hanım’ın parası tükeniyor ve tatsız günler başlıyor. Tabii kaçınılmaz son, ayrılıyorlar. Şükrü Bey, İnönü devrinde tam manasıyla “arazi” oluyor, çünkü onun kendisini günahı kadar bile sevmediğini biliyor. Bu yüzden de, 1953’te ölünceye kadar da adını işiten pek olmuyor.

Not: Bu yazı Burhan Oğuz’un Simurg’tan çıkan *Yaşadıklarım Dinlediklerim* adlı kitabından yararlanılarak hazırlandı.

Dr. Sami G n zberg İstanbul'un en meşhur, en zengin ve en esrarengiz di  hekimiydi. Osmanlı devrinde Hanedan'ın, Cumhuriyet'ten sonra ise  ankaya'nın "hususî" di  isi oldu.

Sarayın ve Cumhuriyetin dışçisi Dr. Sami Günzberg

***Sultan Abdülhamid'in, Sultan Vahideddin'in, şeh-
zadelerin, hanım sultanların, Atatürk' n, İsmet
İnönü'nün dış hekimi Dr. Sami Günzberg'in esra-
rengiz yaşamı...***

Yalçın K     eğer vaktiyle Dr. Sami Günzberg'in ha-
yatını biraz kurcalamış olsaydı, Türkiye'nin aslında bir
Yahudi Cumhuriyeti olduğuna dair başımıza yeni "tez-
ler" musallat edebilirdi. Mesela Necip Fazıl Kısakürek'in
dış ıbaşı Sami Günzberg hakkında yazdığı şu satırlar
bunun için çıkış noktası olabilir:

"Hahambaşı Hayim Naum, Amerika'ya hareketinden
evvel, Beyoğlu'nda, Tünel'in yukarısında Beneberit isim-
li Mason kararg hında, tam bir Yahudi genelkurmayı
olan bu yerde, Alber Karasu, Nesim Mazliya, dış ı Sami
Günzberg, fotoğrafçı Vaynberg gibi Türkiye'deki gizli Ya-
hudilik h k metini temsil ve teşkil eden insanlara karşı
şöyle demişti:

“Gayelerimizin üçü de istihsal olunmuştur. Sıra dördüncüsüne gelmiştir. Bunun için de en mükemmel bir fırsat doğmuştur. İşte Anadolu’da milli bir Türk mukavemeti peydahlanmış ve ilk neticeyi almış bulunuyor. Bu hareketin başındaki zat bizim bütün şahsi fikir ve temayüllerini tanıdığımız bir kimsedir. Son derece ileri görüşlü, ananeye zıt kafalı bir zattır. Garp medeniyetine ruhen bağlıdır. Fevkalade tesir ve telkin kabiliyetindedir. Türk milleti gibi uysal bir kütleye her türlü yenilikleri kabul ettirecek bir şef olmak kabiliyeti yalnız bu zattadır. İşte bizim de planımız, şimdi bu müstesna zata İslam birlik ve suurunu çözdürmek olmalıdır. Bu Türkiye’de din haki-miyet ve timsalini yıktırmak için en bulunmaz tarihi fırsat dakikasıdır. Azasını teker teker saydığımız ve bilahare rejimin fotoğrafçılığını, öbürü de rejim şefinin dışçiliğini yapan iki malum şahısla beraber Yahudi meclisi, bu fikirlere tamamen iştirak etmiş, aralarında gerekli bütün planlar tesbit olunmuş ve bunun üzerinedir ki, Hayim Naüm isimli zata Amerika seferi düşmüştür.”

Sami Günzberg bir çeşit “Saray Yahudisi”dir. Onun bir diğer özelliği ise “her devrin adamı” olabilme becerisidir. Hem Osmanlı Hanedanı’nın son temsilcilerinin hem de Cumhuriyet devrinin ilk temsilcilerinin sırdaşı olmuştur. Günzberg, Hanedan’ın dışçiliğinin yanı sıra müvekkilidir de. Sınır dışı edilen Hanedan’ın bir kısmı, taşınır taşınmaz mülklerinin idaresine Günzberg’i tayin etmişlerdi.

Aşkenaz Yahudisi olan Günzberg’in güç odaklarıyla olan ilişkisi ne kadar esrarengizse, hayat hikâyesi de o kadar esrarengizdir. Hangi tarihte doğduğu, dışçilik eğitimi-

ni nerede yaptığı kesin olarak bilinmez. Mezartaşında doğumu 1876, ölümüyse 1966 olarak belirtilmiştir. Bir anlatıya göre aslen Moldovalı'dır. Dişçilik eğitimini Viyana'da yapmış, Avusturya ordusunda hekim subay olarak çalışmıştır. Bir başka anlatıya göre ise annesi ve babası Rus uyruklu olup İstanbul'da doğmuştur. Ama onun aslen Macar kökenli olduğunu, tıp eğitimini Belçika'da ve Fransa'da yaptığını, sonra İstanbul'a geldiğini söyleyenler de vardır.

Ancak onun 1897'den itibaren onun Osmanlı Bahriyesi'nde subay olduğunu, bunun yanı sıra Saray'da dişçi olarak görevlendirildiğini biliyoruz. Fakat Saray'ın güvenini nasıl kazandığı konusu da bir muammadır. Bir söylentiye göre annesi, Abdülhamid döneminde hareme bohçacılık yapan bir Polonya Yahudisi'dir. Bohçacı madam Günzberg, hanım sultanları etkisi altına almayı başarmıştır. Bu sayede aslen berber olan oğluna para verip bir dişçi diploması satın almıştır.

Sami Günzberg'in hayatını kökten değiştiren aslında bir "altın" diş olmuştur. Şehzade kadınlarından biri diş ağrısıyla imdat ister. Bu sırada İstanbul'da Osmanlı tebasından sadece iki dişçi vardır. İkisi de Yahudi olan bunlardan piyango Sami Günzberg'e vurur. Günzberg Saraylı hanımın acılarını dindirmekle kalmaz, çektiği dişin yerine altın bir diş takar. Bu altınla yapılan ilk protezdir ve büyük bir merak uyandırır. Bunu işiten Abdülhamid Günzberg'i dişçibaşı ilan eder.

Ondan sonra Sultan Vahideddin'in himayesine giren Günzberg, Atatürk biyografisi yazarı Lord Kinross'un yazdığına göre, daha da güçlenmiş ve hatta gizliden gizli-

ye yönetime müdahaleler yapmaya başlamıştır. Güya Vahideddin aslında Kuvvayı Milliye yanlısıdır ve Vahideddin'e Mustafa Kemal'i Anadolu'ya, "vatanın kalbine" göndermeyi teklif eden de dişçibaşı Günzberg'tir.

Günzberg hakkında bir karanlık nokta da onun "medenî hali" hakkında y r t len dedikodulardır. Bunlara göre o kız kardeşi Lili ile enest bir ilişki içindeydi. Hiç evlenmeyen iki "kardeş" hayatlarının sonuna kadar da hiç ayrılmamıştı. Lili onun aynı zamanda sekreteriydi. Resmi davetlere hep birlikte giderlerdi. Cumhuriyet devrinde Lili Atatürk'ün çevresine dahil olmuş, Sabiha Gökçen ve Afet İnan'la arkadaşlığını  lerletmişti.

Aynı konuda ikinci dedikodu ise kardeş olmadıkları yönünde idi. Buna göre Günzberg, bekâr olması halinde İstanbül hanımları arasında daha itibarlı olacağını düşünerek, Lili'yi sosyeteye kız kardeşi olarak takdim etmişti.

Günzberg'in muayenehanesi Beyoğlu'nda bugün İş Bankası ve İş Kültür' n olduğu binadaydı. Buraya ondan şıfa uman birçok ünlü gelip gitmişti. Bunların her birinden imzalı fotoğrafını alan Günzberg, muayenehanesini aynı zamanda bir fotoğraf galerisine benzetmişti. Abdülhamid'den, Vahideddin'den başka, Atatürk, İsmet İnn , Celal Bayar, Adnan Menderes, Ali Fuat Cebesoy, Kılıç Ali, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan, Mareşal Fevzi  akmak, Refet Bele Paşa, Ali Fethi Okyar, Kazım  zalp, Altemur Kılıç, Leyla Umar, Yusuf Ziya Orta , Cömert Baykent, Erdal İnn ,  zden Toker, Aydın Menderes gibi daha nice ünlü onun hastası olmuştu.

Günzberg'in eski ve yeni devletle bu kadar i li-dışlı olduğuna bakıp da sakın onun dokunulmaz biri olduğunu

sanmayın. Osmanlının son günlerinde onun İngilizler namına casusluk yaptığından şüpheleniliyordu. Cumhuriyet dönemindeyse Hanedan'ın vekili ve Siyonist olması nedeniyle töhmet altındaydı. Bu yüzden Günzberg neredeyse yaşamı boyunca hep polis nezareti altında yaşadı.

Bu kısa yazı çerçevesinde Günzberg'in İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi dehşetinden kaçan Yahudilere yaptığı yardımlara, İsrail devletinin kuruluşuna verdiği desteğe ve ilk Cumhurbaşkanı Haim Weizmann'la olan dostluğuna ne yazık ki değinmek mümkün değil. Ama meraklılarının bu konuların da izini süreceğinden kuşku yok.

Not: Rifat N. Bali'nin yazdığı *Sarayın ve Cumhuriyetin Dışçibaşısı Sami Günzberg* adlı kitaptan yararlanıldı.

Eğlenceli bir cenaze töreni
Ahmet Refik - Çallı İbrahim

İbrahim Çallı, en sevdiği arkadaşı Ahmet Refik Altınay'la vedalaşıyor. Bu törene şarkılar ve bardaktan boşanırcasına yağan yağmur eşlik ediyor...

Şimdi ağlayan, ardından gürleyen ve biraz sonra da gülen bir havada Büyükada'ya gidiyoruz. Vapurda tanıdık yüzler var. Hepsi de üzgün. Nurullah Ataç sordu: “Siz de mi cenazeye?” Sert rüzgâra ve soğuğa rağmen üst güverteye çıktık. Birer sigara yaktık. Ataç bir aralık sesini yumuşatarak şöyle dedi: “Ölmesi belki de iyi oldu; çünkü sefalet çekiyordu.”

Ahmet Refik, İstanbul Üniversitesi'ndeki görevinden atılınca bir daha kendini toparlayamadı. Büyükada'ya kapandı. Evinin bahçesinde çiçeklerle meşgul olarak avunmaya çalışıyor, gerekmedikçe İstanbul'a inmiyordu. Teselliye daha fazla içkide arar olmuştı. Nihayet 10 Ekim 1937'de, 58 yaşındayken aramızdan ayrıldı.

Vapurdan iskeleye büyük bir kalabalık boşalıyor. Ya-

lancı bir güneş altında çiseleyen yağmur nihayet sağanağa dönüştü. Tabutun ardına takılanlar: Bir avuç okul çocuğu, beş on yazar ve öğretmen, bir o kadar dost, önde bir iki çelenk. İskelede rahmetlinin yakın dostlarından Adalı Avni karşıladı bizi. Erkenden “süslenmiş”, dua niyetine onun şarkılarını mırıldanıyor. Rahmetli Ada’dan uzak düşünce hep bu şarkıyı söylermiş:

“Yüreğim sızlayarak gözlerim afaka dalar / Yâda geldikçe çiçeklerle dolu şen Adalar...”

Artık Ahmet Refik’i hiçbir şey ayıramayacak buradan. Ömrünün yarısından fazlasını geçirdiği Büyükkada ile birbirlerine karışacaklar. Ahmet Refik, adadaki yalnız hayatını bir Baküs, bir Mevlâna, bir Hayyam gibi yaşamaktadır. Onu İstanbul’a indiği günlerden birinde Galata Köprüsü’nde görürler. Birilerinin ardından şöyle bağıırıyor: “Gelin be! Bağımın üzümleri hep sizin için. Evimin altında dostlar için bir meyhane açtım. Bahçem karanfillerle dolu, gelin, koklayın. Erikler, şeftaliler öyle oldular ki, ağaçların dalları kırılacak. Gelin şu erikleri, şeftalileri yiyin. Ağaçlarımin dallarını masum kız göğüslerinin azabından kurtarın.”

“Şen gözlerine neşe veren bir çiçek olsam / Bûsenle sararsam o güzel sînede solsam...”

Cenaze alayı büyük yokuşun başına gelince biraz soluk almak için duraladı. Bu ara biri, “Yahu Çallı’yı göremiyorum!” dedi. Başkası cevap verdi: “Son zamanlarda darılmışlar.” Çallı böyle bir şüpheye tahammül edememiş gibi kalabalıkta göründü. Tabuttan ayrıldığı zaman iki arkadaş; düştü düşecek diye onun kollarına girdi. Zavallı sanki kalbinin yarısını kaybetmiş.

Adalı Avni yalpalayarak o şarkıdan bu şarkıya geçiyordu:

“Öyle yaktın ki beni yıllarca sen / İhtiyar oldum senin aşkınla ben...”

Geçen yıl Çallı dargın olmasına rağmen Ahmet Refik’e gelmiş. Kapısını çalmış, açılmamış. Bunun üzerine elindeki torik balığını pencereden içeri atmış. Bunu görenler “Yahu ne yaptın?” demişler. O da “Ne olacak, dargınız dedikse rızkını da kesmedik ya!” demiş. Ahmet Refik, Çallı’ya, onu kızdırmak için “boyacı” dermiş. Çallı da ona “Ben cehaletimi başıma bir silindir gibi geçirir de senin ilmini ezerim,” diye karşılık verirmiş.

Zor bir yokuş çıkıyoruz, etrafta keskin bir çayır, çimen kokusu. Bu hal mezarlığa kadar sürdü. Onu toprak ana-ya verirken gök gürlemeye başladı. İçin için kalbe sızan kederlerin, çekingen ağlayışların üstünden bir kadın hıçkırığı yükseliyordu.

“Yine bu yıl Ada sensiz içime hiç sinmedi / Dilde yalnız dolaştım hep gözyaşlarım dinmedi...”

Karanlık bir gök altında, şimşekler çakarken gömüleceğini bilseydi, bunu melankolik ruhuna uygun bulup memnun olurdu. Son kürek toprak atıldıktan sonra yağmur iyice azıttı. Mezarlıktan iskeleye kadar panik içinde koşarak indik. Ecelin gözler önüne serdiği bu piyes yürekleri ürpertmişti. Onu pek sevdiği Ada’nın bu yüksek tepesinde, sevgilisinin koynunda bırakarak ayrıldık. İskeledeki meyhanelerden birine girdik. Sandalye altlarında ıslak kediler. Ötede yine bizim gibi sırlıklam kızlı erkekli bir grup üniversiteli. Derken masalar masalara birleşti. Gözler bir kez daha Çallı’yı aradı. Meğer fenalaşmış, filanca-

nın konağında istirahat ediyormuş, haberi geldi. Birinci kadehler atılınca çöken sessizliği yine Adalı Avni bozdu:

“Kederden mi neden bilmem sararmış rengi ruhsârın / Seningün bak nasıl ağlar yanar bu âşık-ı zârı...”

Çallı, Ahmet Refik’in birçok resmini yapmış. Bunlardan birinde; içki masasında, çilingir sofrasında. Bir zaman sonra “Yahu masanın üstü pek boş kaldı” demiş ve bir havyar tabağı ilave etmiş. Böylece her ziyaretinde bir pavurya, bir lakerda, bir badem tabağı derken masayı iyice donatmıştı. Ahmet Refik resme bakar bakar içini çekerti. Çünkü ömrünce böyle zengin bir masada oturup içmemiştir.

Bir gün Ahmet Refik ada vapurunu kaçırmış, sabaha karşı Çallı’nın Fındıklı’daki iki odalık dairesine düşerler. Çallı misafirini kendi yatağından başka yatıracak yer bulamaz. Fakat onu vermeye de razı olamaz. O sırada sattığı tablo parasıyla alınmış bir Şiraz halısı üzerine arkada-

İbrahim Çallı (solda) ile Ahmet Refik kadeh arkadaşıydı. Erken dönem Cumhuriyet yıllarında dostlukları pekişti. Ahmet Refik, Atatürk’ün kültür politikalarına muhalefet ettiği için İstanbul Üniversite Tarih Bölümü’ndeki görevinden kovulmuştu. Çallı İbrahim ise Atatürk, İnönü portreleri ve Kurtuluş Savaşı’na dair hamaset resimleriyle gözde bir ressamdı. Ancak bu çelişki onların arkadaşlığını bozamadı.

İbrahim Çallı

şını yatırır ve halıyı yuvarlayarak onu mumya gibi sarmalar.

Adamcağız kendine gelmeye başlayınca rahat nefes alamayarak korkuyla bağır-maya başlar ve makara gibi

odanın ortasında yuvarlanıp durur. Bu gürültüyle uyanan Çallı halıyı açar, Ahmet Refik kan, ter içinde ve tabii kızgın bir halde çıkışır: “Yahu ölmeden beni mezara sokmanın sebebi ne? Boğulacaktım. Böyle şaka mı olur!” Çallı “Ama canım” der, “seni bu evin en kıymetli eşyası olan Şiraz halısına sardım. Bu da mı makbule geçmedi!”

“Bilmem ki neden el sözüne böyle kanarsın / Kaçsan yine gönlümde hayalimle yanarsın...”

Bu şarkısı da ressam Elif Naci’nin gönül teline dokunmuş. 1928 baharını hatırladı. Güneş Fındıklı sırtlarından Haliç’e doğru kaymaya başlarken mezeler tükenmişti. Bu sırada denizden bir ses yükseldi. “Baba, ıstakoz var, ıstakoooz!” Kimsede para yoktu. Balıkçı yağız bir delikanlı. Kürekleri bir yandan siya ederek atölyenin önündeki rıhtıma yanaşmaya çalışırken; “Baba ayıp ettin” diyor, “çok paranı aldık, bu defa da bizden olsun.”

Akşam perde perde iniyor. Ahmet Refik konuşuyor, biz dinliyoruz. Bir yandan kadehler birbirini izliyor, öte yanda birkaç saat evvel denizler hâkimi olan ıstakoz tepsinin içinde gittikçe ufalıyor.

“Nerde ahu bakışın o gözlerdeki nur / Adadan sen gideli kalmadı gönlümde sürur / Mahitaplar geceler etmede hasretle mürûr.”

Bu sıra dışarıda bir gürültü oluyor. Kadeh, tabak şamatası kesiliyor, tümü kulak kesiliyor. Kapı açılıyor. Gelen Elif Naci'nin eşi Makbule Hanım. Hepsi bir okul çocuğu masumiyetiyle susmuş. Kadın kocasını bütün gün beklemiş ve evvelce de buna benzer vukuat bulunduğundan sabredememiş. Çallı'nın karşısına dikildi: "Beyefendi müsaade edin biz de sanattan anlarız. Bu ne biçim bir çalışmadır. Onu da kendinize benzeteceksiniz." Elif Naci onlardan yirmi yaş küçüktü. Çallı ürkek ve mahcup, tam iş ve işret hali içinde. Yırtık iş gömleğinin kollarını saklamaya çalışıyordu. "Kıyafetimin perişanlığına bakmayın hanımefendi, ama ıstakoz yiyorduk da" diye kekeledi. Genç kadın diyeceğini demiş, eşini de önüne kattığı gibi çekip gitmişti. O ana kadar saklanan Ahmet Refik kadının ardından ufka dalıp şu şarkıyı söyledi:

"Endamının hayalini gözlerimden silemem / Kollarında can vereyim başka bir şey dilemem..."

İbrahim Çallı 78 yıl yaşadı. Kırkında onu gören, ocılız bacaklarla seksenin kapısına kadar yürüyeceğini tahmin etmezdi. Çallı ömrü boyunca vücudunun her zerresini alkolle beslemişti. Onun gibi davrananları affetmeyen ölüm, bu hesaba göre Çallı'ya müsamahalı davranmıştır. İçkide onunla yarışan Ahmet Refik'ti. Erken ölümüyle arkadaşını tam 23 sene çilingir sofrasında yalnız bıraktı.

"Kim görse seni aşkına hasrına emel eyler / Güller seni çamlar seni mehtap seni söyler..."

Bu şarkısı bir zamanlar yıllarca ağızdan ağza yayıldı, her genç kızın ve her delikanlının dudağı bu şarkıyı tekrarlayıp durdu. Bu şarkı onun karşılık görmeyen bir sev-

gisinin içten kopmuş bir meyvesiydi. Bir gün Ada'dan dönüyorduk. Ahmet Refik de bizimle beraber İstanbul'a iniyordu. Vapurun baş tarafındaki gençlerden bir grup onu görünce bu şarkıyı okumaya başladılar. Üstadın yüzüne baktım; bir şeyler söylemek istedim. Bunu sezdi ve ben bir şey söylemeden: "Gözlerimden o hayal, gönlümden o emel silinip gitti!" dedi.

Vapurumuz mavi sularda köpükten bembeyaz bir yol açarak Büyükkada'dan uzaklaşıyor. Çallı kuyruğu dikmiş, kaptan köşkünde misafir kahvesi içiyor. Ataç üşümü, biraz da mayışmış, yanımıza gelmiyor. Bizse Ahmet Refik'in yegâne temsilcisi Adalı Avni'ye iskelede kibrit çöpü gibi kalıncaya kadar el sallıyoruz.

Sandalye tepesinde "itiraf"

Atatürk 1928 yılında Büyükkada'da bir ziyafet sırasında, tarihçi Ahmet Refik'in bulunduğu bir sohbette, kendisine; "Türk milletin tarihi ne zaman başlar?" diye sorulduğunda, kendisinden bir cevap alamayınca aynı soruyu 12 yaşında bir kız çocuğuna yöneltmiş, bunun üzerine çocuk, "Paşam Türk tarihinin çok eski olduğunu öğretmenimiz söyledi" deyince, Atatürk bu cevap karşısında, "Aferin fakat bu beylere göre, beş asır evvel bir çadır halkı ile başlarmış" diye konuşmuştur. Daha sonra Ahmet Refik'e dönerek, "Ahmet Refik Beyefendi müdafaa ediniz", deyince cevap alamamış ve tekrar, "mesele ciddidir, kendinizi müdafaa ediniz" demek lüzumunu hissetmiş, tekrar cevap alamayınca da "o halde şu sandalyenin üzerine çıkınız ve tarihi bilmediğinizi itiraf ediniz" demiştir. Bunun üzerine Ahmet Refik sandalye üzerinde, Türk tarihinin yanlış esaslara bağlı olduğunu "itiraf" etmiştir.

Niyazi Ahmet Banoğlu / *Atatürk'ün İstanbul'da Geçen Hayatı*, s. 391.

İçki sofrasında Atatürk ve müzik

Çoğumuz içen insanlarız, “vakti hacet gelip çatınca” yaşanan o sabırsız telaşı, alkolün coşturduğu o yaratıcı ruh hamlesinin nelere kâdir olduğunu, insanların asıl kimliklerini sarhoşken nasıl sergilediğini iyi biliriz...

Atatürk'ün sofra dedikoduları malum. Bunlardan bazıları belki sizin de kulağınıza gelmiştir. Paşanın misafiri olup da hatırat yazanlar, genellikle “Memleketin bu sofradan idare edildiğini, devrimin en hayati kararlarının bu masa başında alındığını” söylerler. Nitekim aşağıdaki dipnotta adları sıralı “seçilmişler”, o meşhur sofrada tanık oldukları olayları, konuşmaları anlatırlarken, Paşanın önemli günlerin arifesinde içkiyi kestiğini, hayati hiçbir kararı alkol tesiriyle almadığını özellikle ve ısrarla vurguluyorlar.¹

1 Falih Rıfkı Atay, Afet İnan, Mim Kemal Öke, Faruk Nafiz Çamlıbel, Kazım Özalp, Tevfik Rüştü Aras, Makbule Atadan, Salih Bozok, Cevat Abbas Gürer, Nuri Conker, Cevdet Kerim İncedayı, Tevfik Bıyıklıoğlu, Ruşen Eşref Ünaydın, Yunus Nadi Abalıoğlu, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yahya Kemal, Kılıç Ali, Peyami Safa,

Çoğumuz için insanlarız, “vakti hacet gelip çatınca” yaşanan o sabırsız telaşı, alkolün coşturduğu o yaratıcı ruh hamlesinin nelere kâdir olduğunu, insanların asıl kimliklerini sarhoşken nasıl sergilediğini, sonra “akşamdan kalma” ruh haliyle neler edildiğini iyi biliriz. O yüzden bu değerli zevatın değerli hatıratlarını bu gözle okumak gerek. Böyle okuyunca da karşımıza bambaşka ve neredeyse hiç bilinmedik bir Atatürk portresi çıkıyor. Şimdi sizleri işte bu Atatürk’le tanıştırmak için “o masaya” davet ediyorum. Paşamızın huzurunda sigara tellendirip, rakı içeceğiz.

Gelelim sadede; meğer Atatürk gerçekten mükemmel bir müzisyenmiş de haberimiz yok! Bu yeni bir şey değil diyebilirsiniz. Çünkü hemen herkes Paşa’nın müziğe olan yakın ilgisini bilir. Sevdği şarkılar her anma töreninde çalınır. Dans ettiğini ve hatta coşunca zeybek oynadığını fotoğraflarından biliriz. Devrin ünlü sazandeleri ve hanendelerini meclisinden eksik etmediğini duymuş ya da bir yerlerde okumuştur. Malum, Konservatuvar da onun eseri.

Fakat Atatürk’ün müzikle ilgisi bundan da öte bir şeymiş meğer. Bir nehrin yatağını, akışını değiştiren ulusal hareketin önderi, şafak sökerken Ankara ayazında göğüs bağı açık sıla hasreti çeken bir delikanlı gibi içlenerek şu şarkıyı söylüyor: “Uyanmaz uykudan cânân, uyanmaz / Sabah olduğuna güya inanmaz”, düşünebiliyor musunuz?

Mazhar Müfit Kansu, Halide Edip Adivar, İsmet İnönü, Ali Canip Yöntem, Ahmet Emin Yalman, Yusuf Hikmet Bayur, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Hasan Rıza Soyak, Tahsin Uzer, Burhanettin Ökte, Şükrü Kaya, Mahmut Baler, Saadettin Kaynak, Mahmut Esat Bozkurt, Orhan Seyfi Orhon, Cemal Çelebi Granda vb.

Bu yine bir şey değil; şimdi size asıl keyiflendiği zamanlarda, “Pencere açıldı Bilâl oğlan piştov patladı / Varın bakın kanlı da Bilâl yine kimi hakladı” türküsünü söylerken, elleriyle pencereyi göstererek “Varın bakın...” deyince, sofradaki acemilerin o tarafa doğru koşuştuklarını, bunun üzerine Atatürk’ün, “Yahu şarkı bu, şarkı...” diyerek, etrafı nasıl yatıştırdığını söylesek inanmazsınız. Keza tıpkı hafızlar gibi bir elini kulağına atarak gazel çektiğini: “Canımı cânan isterse minnet canıma / Can nedir ki onu kurban etmeyeyim cânıma” veya masadaki herkesle beraber avaz avaz “Karadeniz Karadeniz / Gelen düşman değil biziz” diye marşlar söylediğini, Latife Hanım’dan ayrıldığı zaman (5 Ağustos 1925) odasında “Bağrı yanık bülbüle döndüm” türküsünü çaldırarak ağladığını arkadaşlarının hatıratlarından öğrendik. Bir de bazen aşka gelip ayakta kadeh kaldırarak beyitler okumuş, mesela: “İç bâde güzel sev var ise akli şuurun! / Dünya varmış yokmuş ne umurun!”

Atatürk’e biraz daha yakından bakınca görüldü ki, hakikaten gerçek bir müzisyenle karşı karşıyayız. Bunu ispatlamak için akademik bilgiçlikler taslayacak halimiz yok, sadece hatıratlarda bol bol sunulan bazı göstergelere bakmak yeterli. Ama bundan da önce Atatürk’ün 24 saatine karışmak gerek. O gündüzleri uyuyor. Çünkü her gece sabahlıyor. Yakın çevresi ona “Gece Bekçisi” adını takmış. Köşkte âlem her gece dokuzda başlıyor. Şafak sökünce sona eriyor. Tabii Paşa’yla beraber konukları, alaturka bir saz takımı, garsonlar ve aşçılar da sabahlıyor. Bu her gece böyle. Konukların bazıları malum hep orada. Bir de ülke gündeminin tayin ettiği gelip

geçici konuklar var. Bunlar bilgisinden istifade etmek için davet ediliyor.

Sofrada sadece meze (leblebi, peynir, mevsim meyvesi) ve içki oluyor. Yemek (hemen her zaman kuru fasulye-pilav) sabaha karşı, içki faslı kapanınca çıkıyor ortaya. Bu yüzden acemi konuklar açlıktan sabaha kadar leblebi atıştırarak iyice şişerken, sofranın ekâbirleri Paşa'ya çaktırmadan usulca masadan kalkıp mutfakta ayaküstü atıştırırlarmış. Gecenin rengini haliyle Paşa'nın haleti ruhiyesi tayin ediyor. Neşeli veya kederli gecelerinde şarkı üstüne şarkı okurmuş rahmetli. Bazen de asabiyet nöbetleri tutarmış ki, anlatılanlara bakılacak olursa o zaman ecel terleri dökmüş konuklar. Müzisyenler yan odada unutulurmuş böyle gecelerde. Onlar da yaver odalarında buldukları koltuklara kıvrılıp kestirirlermiş.

Paşamızın müziğe olan tutkusunu daha iyi anlayabilmek için onun Rumeli'nde geçen delikanlı çağında kimlerle düşüp kalktığına ve nerelere takıldığına da bakmak lazım. Geceleri geleneksel müzik icra edilen lokallerde alırmış soluğu. Buralarda tanıştığı bestekâr Selanikli Ahmet, kanuni Fethi, o devrin ünlü hanendelerinden Mustafa ve Necmi Beyleri dinleye dinleye müziğe gönül bağlamış ve yaradılıştaki inceleme, araştırma tutkusuyla bilhassa yaşadığı yörenin türkülerini söyleyip öğrenmiş. Mesela yukarıda adı geçen "Pencere açıldı Bilâl oğlan" ve "Maya dağdan kalkan kazlar / Al topuklu beyaz kızlar / Yarimin yüreği sızlar / Eğlenemem aldanamam / Vardar Ovası, Vardar Ovası / Kazanamadım rakı parası" ile "Manastır'ın ortasında var bir havuz / Aman havuz canım havuz / Manastır'ın kızları hepsinden yavuz / İçer

çalar oynarım” güfteli Rumeli türkülerini bizzat Atatürk notaya aldırması ve repertuvarımıza kazandırması.

Atatürk Manastır Askeri Lisesi’ni bitirip İstanbul’da ki Harbiye’ye geldikten sonra okulda bir müzik grubu kurmuş ve bu toplulukta bizzat şarkı söylemiş. Bir profesyonel gibi müziğin kuramını da bilirmiş. Bazen çevresindekileri sorularıyla sınırmış da. Mesela ortaya “Gazel nedir?” diye bir soru atarmış. Hadi bilin bakalım, gazel nedir? Bilemediniz değil mi! O da zaten tatmin edici cevaplar alamayınca, “Gazel, bir hanendenin makam kaideleri içinde ve usûl kaideleri dışında duygularını serbestçe ifade etmesidir” diyerek dostlarına gülüp geçermiş.

1928’de Atatürk hakkında o yaz İstanbul’a gelmediği için “Felç oldu” diye dedikodu çıkmış. Bunu duyar duymaz İstanbul’a hareket etmiş. Sabaha kadar Söğütlü yatıyla Boğaz’da dolaşıp içmiş. Ertesi gece Sarıyer’de Necmettin (Kocataş) Molla’nın yalısına gidilmiş.² Molla kesesini, bilgisini ve aklını kullanıp, eşi benzeri görülmedik bir ziyafet sofrası hazırlatmış. Atatürk’ün geldiğini duyan Sarıyer, Büyükdere ve civar halkı yalının önüne toplanmış, çılğınlar gibi gösteri yaparken Necmettin Molla huzura gelip, “Paşam izin verirseniz halka, şerefimize içmeleri için bira vereceğim” demiş. Atatürk, kadehini eline alıp balkona çıkmış ve “Bu kadehi şerefimize kaldırıyorum” deyince, o gece Boğazın dağları taşları sabaha kadar inlemiş, şarkılar türküler, gazeller manileri kovalamış.

2 Sarıyer’e gelmeden bir önceki durağa adını veren Necmeddin Kocataş Molla’nın Atatürk’e ziyafet verdiği yalı, bugün harabe halinde olup, önündeki hayrat çeşme de tahrip edilmiş ve kitabesi çalınmış bir haldedir.

Güneş doğarken orkestra “Bir bahçeden bir bahçeye sal- la yemeni” şarkısını çalıyormuş. Atatürk de balkondan halka yemeni sallayarak ve söyleyerek şarkıya eşlik etmiş.

Bu geceden sonraki gece çok uğursuz bir gece oldu. Atatürk’ün açıklanamayan çelişkilerinden biri işte o gece meydana gelmişti. 9 Ağustos 1928’de Kızılay yararına Gülhane Parkı’nda muhteşem bir konser düzenlenmişti. O sırada İstanbul’da bulunan Mısırlı şarkıcı Münire-tül Mehdiye’nin de katıldığı gösteri Atatürk’ün de katılımıyla çok güzel başladı; ama bir felaketle sona erdi. Önce orkestra Tosca operasından bazı bölümler ve bir iki vals çaldı. Ardından Mısırlı Münire şahane bir müzik ziyafeti çekerek Paşa’yı aşka getirdi. Ardında bizden bir musiki heyeti geldi sahneye. Alı morlu şalvarlı kıyafetleriyle sahneye çıkan grup kötü seçilmiş bir repertuvarla herkesin içini baydı, millet esnemeye başlamıştı. Perişan manzara Paşa’yı çok üzdü, “Bu müzik bizim heyecanımızı ifade etmiyor” diyerek yüzünü astı. O devrin İçişleri Bakanını olan Şükrü Kaya da yemedi içmedi Paşanın bu kelâmını Anadolu Ajansı’na yetiştirdi. Ertesi gün gazeteler “Gazi Hazretleri klasik müziğin milli heyecanlarımızı güzel ifade etmediğini buyurdular” diye manşet atınca korku dağları sardı, ödlele bürokratlar resmen alınmış bir karar olmadan geleneksel müziğin sesini radyodan kestiler. Bu yasadışı yasak yıllarca sürdü. Atatürk her gece fasıl kurup kendi dinlediği halde halkından bu müziği esirgedi. Bu mesele Paşa hakkında çözülememiş bir muamma olarak ortada kaldı.

Biz yine dönelim asıl konumuza, Paşa’nın müziğe olan ilgisi bazen aşırıya kaçardı. Özellikle de İstanbul’a

gelip Dolmabahçe Sarayı'nda kaldıkları vakitler. Akşamları saat beşte Veli Bey idaresindeki bando bahçede çalmaya başlar ve bu bir saat sürerdi. Saat altıda Zeki Bey idaresindeki orkestra salonda çalmaya başlar, saat sekize kadar bu fasıl devam ederdi. Bunlardan sonra da 14 kişiden mürekkep saz heyeti huzura gelir, sabaha kadar oradan ayrılmazlardı. Paşa o gece hangi makamdan hangi şarkıların çalınacağına kadar her şeye karışırdı. En çok rast, mahur, hüzzam, segah, bestenigar makamlarını severdi.

Selanikli Ahmet'ten: "Dilerse şadigâm olsun diler gönlüm harab olsun", Haşim Bey'den; "Kaçma mecburundan ey ahuyi vahşi ülfet et", Kazasker Mustafa İzzet Efendi'den; "Gayirden bulmaz teselli sevdiğim", Dede Efendi'den; "Ey gonca dihen hârı elem canıma geçti", Asım Bey'den; "Câna rakîbi handan edersin", Faize Hanımdan; "Badei vuslat içilsin kâsei fağfûrdan", Mahmut Celalettin Paşa'dan; "Sevdiğim cemalin çünkü göremem", Ahmet Rasim'den; "Lebi renginine bir gül konsun", Rıza Efendi'den; "Zümrei huban içinde pek beğendim ben seni", Hacı Arif Bey'den; "Seyli ateşten emin olmaz yapılmış haneler", Civan Ağa'dan; "Dil seni sevmeyeni sev deme lezzet mi olur", Şemsettin Ziya'dan; "Mâni oluyor halimi takrîre hicabım", Şevki Bey'den; "Bir kere içen çeşmei pürhunû fenadan", yine Şevki Bey'den; "Ruhum, emelim, kalbi nizarım zedelendi", yine Hacı Arif Bey'den; "Meyhane mi bu bezmi tarabhane-i cem mi" şarkılarını notalarına kadar bilir, keyfi yerindeyse bunları hiç teklemeyen bir bir söylemiş. Ayrıca "Alın benim bağlamamı çalayım", "Alişimin kaşları ka-

re”, “Dağlar dağlar viran dağlar”, “Yemenim turalıdır sevdiğim buralıdır”, “Atladım bahçene girdim aman güller fincan” gibi Rumeli türkülerini de söyleye söyleye o meşhur etmişti.

Paşanın bestekâr Selahattin Pınar’a ayrı bir düşkünlüğü varmış. Çünkü bu sanatçı onu bir defasında okuduğu bir şarkıyla ağlatmış ve “Aferin oğlum, sen bir profesörsün!” iltifatına mahzar olmuş. O gece Paşa, bestekâra gazel okuyup okumadığını sormuş. Bu soru mânidar ve önemlidir. Çünkü müzikten azıcık anlayanlar bilirler ki, müziğe ilgisi olmayanlar böyle soru sormaz, soramaz. Müzikten anlayanlar ise bilirler ki, her besteci gazel okuyamaz. Bestelenmiş eserleri gayet güzel söyledikleri halde sıra gazele geldi mi ağızlarını açamazlar, (makam içi, kaidede dışı meseli). Selahattin Pınar’ın “Okurum,” demesi üzerine Paşa “Oku!” diye emir buyurmuş. Sonra göz yaşlarını tutamayıp ağlamış ve mendiliyle göz yaşlarını Selahattin Pınar’a sildirmiş.

Şimdi durup düşünün ve söyleyin; âlemde böyle bir önder var mı? Olmuş mu? Asıl başka bir soru daha var kafa kurcalayan: Belki biliyorsunuz, belki bilmiyorsunuz, Atatürk Anadolu’da başlayan direnişe biraz geç katılmıştı. Hatta bazı beklentileri gerçekleşseydi, Anadolu’ya hiç geçmeyecekti diyenler bile var. Farz edelim ki Atatürk Kurtuluş Savaşı’na katılmadı, askerlikten de atıldığı için işsiz kaldı. Acaba o devrin İstanbul’unda ne yapardı? Geçimini nasıl temin ederdi? Bu sorunun cevabı gayet açık değil mi...

Alcantara Kekliği

Arif Dino

Alexandre Dumas'nun meğer bir yemek kitabı var-muş, Arif Dino 1850 tarihli bu kitapta Alcantara Kekliği adında bir İspanyol yemeğine rastlamış. Bunu son derece ilginç bulup, yapmak üzere kollarını sıvamış...

Birinci Dünya Savaşı başlar başlamaz, “geleceği gö-ren” Rasih Bey ailesi, yani Dinolar, dadı ve hizmetçilerle beraber toplam 14 kişi, Cenevre'ye sığınır. Tabii ki mül-teci gibi değil, turist olarak. Savaşı, savaştan ırak bir köşede geçirmek için, Leman Gölü'ne nazır bir sarayı komple kiralayıp yerleşirler. Adres: Maison Royale, Quai des Eaux Vives (Kraliyet Evi, Canlı Sular Rıhtımı).

İsviçre, daha doğrusu Cenevre, korkunç bir fırtınanın ortasında bir sal, bir sığınak. Çepeçevre bir dünya savaşı sürüyor. Birinci Dünya Boğazlaşması'nda Türkiye Almanya'dan yana ve felaketten felakete sürükleniyor. Savaş dünyayı allak bullak ede dursun, İsviçre tarafsız.

İsviçreliler saatçi ya da bankacı. Adım başında bir banka, bir saatçi. Üçgen toblerone çikolatası. Kartpostallarda; Leman Gölü'nde yüzen kuğular, kırmızı üstüne beyaz haç ve gökyüzünde kaybolan minare boyu fiskiyeler. Pe-ki bu yaşantı, bu *Maison Royale*, bu bolluk nereden?

Rumeli ve Anadolu'da, ailenin neredeyse birer memleket büyüklüğünde "otlakıyeleri" var. Bu memleket büyüklüğündeki "otlakıyelerden" bir takım paralar geliyor. Binlerce koyun sahibi celeplerden geliyor paralar. Memleket büyüklüğündeki meralarda koyunlar otluyor, bunun kirasıyla Dinolar Cenevre'de savaş korkusundan uzak, keyif çatıyorlar.

İstanbul'daki konak-yalı yaşamını olduğu gibi Cenevre'ye taşımışlardı. O kalabalık eski konakların, yalıların arı kovanı gibi işlemesi, öylesine kendi kendine yeten bir cümbüştü ki, dünya yıkılsa, ki sahiden yıkılıyordu, kimsenin pek umurunda değildi. Bu kalabalık ailede biri vardı ki, her şeyi ile ön plandaydı: Yüz kiloyu aşkın, Jüpiter heykelleri kadar görkemli, iri bir delikanlıdır Arif. Kimi gün Jüpiter'e değil, Buda'ya benzediği de olurdu. Sanki başka bir gezegenden gelmiş beklenmedik bir adam.

Cenevre'de Arif Dino'nun ilgilendiği konular:

Aşçılık, Sosyoloji, Antropoloji, Renkli fotoğraf, Sineklerin uçuşu, Yerçekimi, Paranoya, Resim (daha çok karikatür), Boks, Pedagoji, Teorik mimari, Psikiyatri, Uzay ve Opera (daha çok operet).

Carmen o sıra çok moda, operetlerdense La Belle Heléne. İmparatorluk çökerken Cenevre'de sefa süren başka Türk aileler de var. Mesela "Halikarnas Balıkçısı" Cevat Şakir maaile orada, keza Cemal Reşit-Ekrem Reşit

Rey biraderler de öyle. Ayrıca, o sıra o cennet diyarda öğrenci olarak bulunanlar da var. Nurullah Ataç, aktör Galip Arcan ve Lozan'da Türk Talebe Birliği Başkanı olan Saracoğlu Şükrü gibi.

Arif Dino, Batı mutfağının dâhisi kabul edilen Eschoffier'nin yemek kitabını Eflatun'un, Marks'ın yanına koymuş, bir çeşit İncil yüceliğinde saymış, yatak odasında başucundan ayırmaz olmuştu. Okuduğu kitaplarda karşılaştığı yemek tariflerini uygulamaktan hoşlanıyordu. Derinlemesine bir araştırmayla kimi günler, aşçı Haralambos'un şaşkın bakışları önünde uygulamaya geçiyordu, mutfak takımlarını altüst ederek. Alexandre Dumas'nın bir kitabında denk geldiği bir yemeği de denemek istemiş, böylece dillere destan "Alcantara Keklikleri" serüveni başlamıştı.

Alexandre Dumas'nın meğer bir yemek kitabı varmış, Arif Dino bu kitapta Alcantara Kekliği adında bir İspanyol yemeğine rastlamış. Bunu son derece ilginç bulup, uygulamak üzere kolları sıvamış. Ne var ki, 1850 tarihli bu reçetede şaraplar belirleyici bir rol oynuyordu. Gerçi kekliklerin gerektiği gibi pişmesi için çeşitli otların, baharatın da bir araya gelmesi şarttı. Asıl zorluk kekliklerin teker teker ve günlerce ayrı ayrı şaraplarda yatmalarıydı.

Dumas'nın andığı şaraplar, kitabı yazdığı yıllarda bile zor bulunan şaraplardı. Bu şarapları, hele hele o yıllanmışlıklarıyla, o günlerin İsviçre'sinde bulmak olanak dışıydı. Gel gör ki, Arif için olanaksızlık yoktu, bu şarapları bulmamak asla söz konusu değildi. Böylece şarapları bulmaya, keklikleri pişirmeye kesinlikle karar verip eyleme geçmiş bulunuyordu.

Cenevre’de en yaman şarap koleksiyonlarına sahip “cave”lar, dünyaca ünlü lokantalar vardı gerçi, fakat Dumas’ın saydığı şarapları ele geçirmek büyük bir araştırma konusuydu. Gerçek şarap meraklıları, pul meraklıları gibidirler, şarap koleksiyonlarının “katalog”larını izlerler, gelmiş geçmiş bütün şarap cinslerini ezberlerinde tutarlar, hangi ülkede, hangi bölgede, hangi şarabın, hangi yıl en makbul kokuyu, tadı, rengi verdiğini hatta hangi mahzende saklandığını ezbere bilirler.

Dumas’nın şaraplarını bulmak, sabır ve büyük para yatırımı gerektiriyordu. Yazışmalar, pazarlıklar kolay bir iş değildi. Hem büyük şarapların “gezi gücü” çok sınırlı olur, bilindiği gibi, neredeyse bebek gibi kucakta taşınmaları lazımdı, sarsıntısız bir sevgi ile. Belalı bir iş. Mesela İspanya Kurtuba’da şatosu olan bir konta mektup yazıp, ona deneyin önemi anlatılıp, ne olursa olsun ve kaç olursa olsun bir şişesini “feda” etmesi rica ediliyordu.

Ama Arif çözümü bulmuştu: Yemek anonim bir şirket tarafında üstlenilecekti. Bu şirketin üyeleri, bir tek yemeğin tadı uğruna hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacak, zengin ve aristokrat insanlar olacaktı. Gerçi bir porsiyon Alcantara Kekliği bu koşullarda elbette ki pahalıya oturacaktı; fakat insan kimi halde bir “an”lık saadet uğruna varını yoğunu feda edebilmeliydi, değil mi ya?

Bu düşünceye Cenevre’deki paşalar kayıtsız kalamazlardı. Böylece proje bir hayli ilerlemiş, şişeler bin bir engeli, belki de savaş meydanlarını aşıp teker teker *Maison Royale*’e ulaşmışlardı. Nihayet keklik mevsimi de gelmişti ve de “fevkalade hal” ilan edilmiş, İsviçre dağlarının

Dino Kardeşlerin en büyüğü fakat en az bilineni olan Arif Dino, ilgi alanlarının çeşitliliği ile devrin aydınlarını çok etkilemiş bir kültür-sanat şovalyesiydi. Fransızca şiirler yazıyordu. Resim de yaptı. Ama kendisinden geriye birkaç şiir ve desenden başka bir şey kalmadı.

yamaçlarında tutulmuş, üzümle beslenerek semirtilmiş kekliklerin özel şarap banyoları başlamıştı birer birer.

Birkaç gün süren, uzun ve çapraşık banyolar süredur-sun, “Alcantara Kekliği Anonim Şirketi” üyeleri, keklik gecesini sabırsızlıkla heyecandan yutkunarak bekliyorlardı. Evde şarap kokusundan geçilmiyor, herkeste bir telaş. Arif ise soğukkanlı, savaş ortasında bir komutan otoritesiyle sağa sola emirler yağdırıyor, kronometre tutuyor, yemeğin son aşamalarını yönetiyordu.

Önemli bir sorun çıkmıştı: Keklik ziyafeti gecesinde daha nelerin yenip içileceği, yemeğin hangi “Hors-d’oeuvre”le başlayacağı, hangi tatlılarla noktalanacağı tartışılmıştı. Yemek sonrası “sigar”lar, konyak cinsleri gibi ikin-

cil konular bile karara bağlanmış, yemek takımları da özenle seçilmişti.

Nihayet kekliklerin köz üzerinde kızartılma günü gelip çattı. Herkes en şık kıyafetleriyle sofraya kurulmuştu. Düzinelerce mum yanan şamdanların ışığında ziyafet başarıyla gerçekleşti. Tüm bunları anlatan aslında Abidin Dino. Hatta küçük bir çocuk olarak o da bu sofrada bulunmuş. *Ne Güzel Çocukluktu* adlı kitabının abisine ayırdığı bölümünde, bu muhteşem gecenin finalini şöyle noktalamış: “Yemek enfesti, fakat alkolü bir fazla kaçmıştı.”

Ne olursa olsun sonunda Arif Dino, aşçılığın bilimsel gereklerini yerine getirmiş, “Alcantara Kekliği Anonim Şirketi” üyelerini düş kırıklığına uğratmamıştı.

Yahya Kemal ve sülük ticareti

Yahya Kemal, beş yılı eğitimde geçmek üzere, toplam dokuz yıl Paris bulvarlarında pabuç paralamış bir şair. Ancak sakın onu rugan iskarpinli, cebinde çil sarı liralarla dolaşan paşa mahdumu sanmayın...

Yahya Kemal'in Paris'te ilk yılları sefalet içinde geçmiştir. Zira memur babasının ve "hanım anasının" arada bir Üsküp'ten yolladığı paralar ancak okul taksitlerine yetiyordu. Yahya Kemal'in yaşamının Paris geçen bu dilimi hakkında ne yazık ki pek az şey biliniyor. Dostlarına her şeyi anlatan Kemal, sıra Fransa macerasına geldi mi ketumlaşır, tek sır bile vermezmiş.

Neyse ki, Şair-i Azam hayırlı bir evlattı ve Paris'te bulunduğu yıllar boyunca babası İbrahim Naci Bey'e, sürekli kartpostal gönderiyordu. Ve yine neyse ki, babası bunları biriktirip bir albüm halinde saklamıştı. Kâzım Taşkent koleksiyonunda bulunan bu kartpostallar sayesinde şimdi sizlerle birlikte, şairin anlatmaktan kaçındığı Paris yılları-

na doğru, küçük bir gezinti yapacağız. Önce gurup vakti Eyfel'in seyir balkonundaki kahvede oturan tombul, tıfıl delikanlının omzundan yazdıklarına bir göz atalım:

Sevgili Beybabacığım!

Bu naçiz hasret mektubunu, size sarı gölgeleri içinde uyuyan Paris'in iki yüz metre üstünden yazıyorum. Medeniyetin ebedi bir yükseliş kanadı gibi bir daha adı toprağa düşmeyecek olan bir deha burcunun üzerinde bulunmaktayım. Eyfel Kulesi'ni, tabiidir ki işittiniz. O baştanbaşa hadiseler mahşeri olan Paris, düz bir ip gibi uzanan bulvarlarıyla, operasıyla, Trokaderosu ve Şanzelize'siyle, köprüleriyle, toplu hayatı ihtiraslı elinde sarsılan azametiyle rengârenk bir tablo gibi önümde duruyor. Güneş battı. Mektebe gitmek için asansörle aşağı iniyorum. Bu kartı yerden değil, medeniyetin semasından alıyorsunuz. Hasretle ellerinizden öperim. Sevgili beybabacığım.

27 Mart 1904

Paris'ten oğlunuz Kemal

“Medeniyetin seması”na baka baka Eyfel'den yazılmış bu kartın, bir başka özelliği daha var. Yahya Kemal bu kartta ilk defa babasına “beybaba” diyor. Besbelli “deha burcu”ndan “medeniyetin seması”nı seyretmenin coşkusuyla, kendini babasına daha yakın hissetmiş. Oysa bundan başka kartlarında, babasına olan minnetini daha kıvamlı bir dille ifade etmişti; “Huzur-u şefakat-i cenab-ı pederiye”, “Velini'met-i ulvi siyret efendim hazretleri” derken, “Padişahımız Efendimiz”e de selam-sabah göndermeyi ihmal etmiyordu; “Cenabıhak maarifsever padişahımız, atıfetli,

*Yahya Kemal, her ne kadar,
bir kartında yazdığı gibi,
“Çalışmak, yarınki hakikatin
heykelleşmiş gölgesidir” dese
de tembel bir öğrenciydi.
Hem de şahane cinsinden.
Meaux Koleji’nde Fransızca’yı
söktükten sonra girdiği Ecole
Libre des Sciences Politiques’i
(siyasi bilimler) bitiremedi.
Bu yüzden fedakâr babasına
karşı sürekli bir suçluluk
duygusuyla ezilip durdu.*

hazreti hükümdarımız, efendimiz hazretlerinin ömrü şevketi şahanelerini müzdead buyursun [artırsın]. Amin.”

Yahya Kemal, Paris’te eskidikçe, beybabasına daha sade bir dille yazmaya başladı. Padişahın hatırını da gidecek anmaz oldu. Geçim sıkıntısı yakasından düşmek bilmiyordu. Babasına bir “Paris albümü” yapacak kadar çok yazmasının sebebi de hep para istemek içindi. Ama Üsküp’te icra memurluğu (pis iş) yaparak kıt-kanaat geçiren İbrahim Naci Bey, zengince kayınvalidesi desteklemese, oğlunu katiyen Paris’te okutamazdı. Gelgelelim, anneanne zaman zaman huysuzluk yapıp söz verdiği yardımını geciktiriyordu.

Henüz 19 yaşında bir genç olan Yahya Kemal, “hanım validem” diye hitap ettiği büyük annesinin pintiliği yüzünden Paris’te çok zor aylar, hatta yıllar geçiriyordu. 1903’te Sorbonne’dan gönderdiği bir kartta içinde bulun-

duğu durumu pederine şöyle tarif etmişti: “Aralık ayı ma- aşımın acele gönderilmesini dört gözle beklemekteyim. Gecedен beri durmadan kar yağıyor. Soğuk şiddetlendi. Belli tahsisatımla kışı geçirmem hemen hemen imkânsız- dır. Hakkımda derin, yüksek bir şefkatle çarpmakta olan temiz kalbinizin bu mukaddes arzumu mutlaka kabul bu- yuracağını ümit etmekteyim. Birkaç güne kadar lütfünü- zü ateşler içinde bekleyeceğim.”

Parasızlık Yahya Kemal’i haftalar boyu “berduşha- ne”sine hapsediyordu. Doğru dürüst beslenemiyor, üstü başı dökülüyordu. “Bir setre, bir çift potin” alabilmek için bazen aylarca babasını mektup bombardımanına tu- tuyordu. Paranın ya çok geç ya da eksik gelişinden de hep “hanım valide”sini sorumlu tutuyordu; “Ah muhterem beybabacığım. Cenabıhak size verdiği şefkat bolluğu gibi servet de vereydi. Bu hissiz kadının, bu gibi hallerine ma- ruz kalmayacağımız şüphesizdi.”

Hanımanneden gelen “lütuf hisselerinin” sekteye uğ- ramayı âdet haline getirmesi, baba-oğlu ticarete itmişti. Yahya Kemal ve ticaret! Tabii Sait Faik’ten ne kadar za- hireci, Edip Cansever’den ne kadar halıcı olursa, Üstad-ı Azam’dan da o kadar tüccar olur. Paris’te bulunuşunun ikinci yılından itibaren, geçinmek için ticareti deneyen baba-oğul, Üsküp’ten kumaş, tütün, kenevir, kereste, sü- lük (evet, sülük), getiriyor, bunları komisyon karşılığı toptancılara satmaya çalışıyordu. Ancak şairin ticaret ha- yatı, erken iflası yüzünden pek kısa sürmüştür.

Yahya Kemal, elinden geldiğince, devrin “kalem ay- dınlarından” olan babasına, Paris’in bohem yaşamını, entel havasını, ünlü sanatkârlarını tanıtmaya özen göste-

riyordu. Babası da ona Üsküp, Selanik gazetelerini göndererek, ülkeyle bağlarını sıkı tutmaya çalışıyordu.

Yahya Kemal, her ne kadar, bir kartında yazdığı gibi, “Çalışmak, yarınki hakikatin heykelleşmiş gölgesidir” dese de tembel bir öğrenciydi. Hem de şahane cinsinden. Meaux Koleji’nde Fransızca’yı söktükten sonra girdiği Ecole Libre des Sciences Politiques’i (siyasi bilimler) bitiremedi. Bu yüzden fedakâr babasına karşı sürekli bir suçluluk duygusuyla ezilip durdu. Ancak 1912’de, İstanbul’a geldikten hemen sonra üniversiteye hoca tayin edilmesi, onun kırılmış gururunu onarabilmişti.

Yahya Kemal’in “Madam Bovary” Kompleksi

Yahya Kemal’in, “taşralı olmak” gibi yenilmez büyük bir kompleksi vardı. 1944 yazında Büyükkada’da kendisinden dinlemiştim, burada anlatacağım.

– Taşradan İstanbul’a geldiğimde cebimde 500 altın vardı. Fakat ah paşazadeler ah o İstanbullular...

– Aman beyefendi ne yaptılar size?

– Onlar insana bir şey yapmadan yaparlar. Oturmaları başka, konuşmaları başka, şakaları başka, giyimleri kuşamları velhasıl her şeyleri benden başka. Terzilerini sordum, Bother dediler. Gittim Bother’dan kostümler yaptırдыm. Gömlekçilerini sordum, Kolaro dediler. Kolaro’dan gömlekler aldım. Olmadı, olamadı, onlar gibi olamadım. İyice anladım ki İstanbul’a Niş’ten değil, Paris’ten gelmek lazımmiş.

Burada büyük şairi Napoleon’a çok benzetirim; Napoleon bütün Avrupa’yı bir silindir gibi ezmiş, ne devlet bırakmış ne kral. Bununla beraber kekeme, zayıf, Saksonya kralı önünde duyduğu kompleks! Bizim büyük şairimizde de yenilmez bir “Madame Bovary” kompleksi vardı. Hani mektep kitaplarında ve resmi biyografisinde okuduğumuz hayatı ve fikriyatı nerede? Efendim güya İstanbul’dan zorba Sultan Abdülha-

mid Han'dan ve hürriyetsizlikten firar etmişmiş ve Paris'e Jön Türklere katılmak için kaçmışmış, bunlar lafügüzaf. Yahya Kemal Bey İstanbul kibarlarından fena halde kompleks içinde kalmış, bunların yanında büsbütün taşralılığını hissetmiş ve bunun için Paris'e gitmiştir.

Münevver Ayaşlı / *İşittiklerim, Gördüklerim, Bildiklerim*

Kuzgun'un acıklı hikâyesi **Nazmi Acar**

***Bu okuyacağınız acıklı bir baba-oğul hikâyesidir.
Ressam Kuzgun Acar'ın annesi Habeş güzeli Ayşe
Zehra ile Nazmi Acar'ın hikâyesi...***

Kuzgun Acar'ın babası Abdüssamet Nizamettin, ya da kullandığı adıyla Nazmi Bey, kadı babasının mesleği gereği Anadolu'da epey dolaşmış, sonunda kapağı Üsküdar Kısıklı'ya atmış bir ailenin dört çocuğundan biriydi. İki erkek, bir kız kardeşi vardı. Abdülkahir Ahmet Togo Savrunluoğlu, Baytar Fahri Savrun ve Azize Sungur. Öz kardeş olmalarına karşın soyadları farklıydı. Ailenin bir kısmı baba memleketi olan Savrun'a izafeten Savrunlu-oğlu-Savrun soyadını alırken, Nazmi Bey kendisine arkadaş çevresinde takılan "Acar" lakabını soyadı olarak benimsemişti.

Çocuklarına koyduğu isimlere bakılınca kadı babanın oldukça esprili bir insan olduğu anlaşılıyor. Abdüssamet Nizamettin; "dine düzen veren, kimseye ve hiçbir şeye

ihtiyacı olmayan Allahın kulu” demek. Abdülkahir Ahmet Togo’nun adı ise “Allahın kahredici kulu” anlamına geliyor. Ayrıca 1905 Rus-Japon savaşını çok yakından izleyen ve Japonları tutan kadı baba, Rus donanmasını yenen Japon komutan Togo’nun adını oğluna vermiş. Hukuk mezunu olan Togo (1905-1966), İstanbul İktisat ve Ticaret Mektebi’nde öğretmendi. Kuzgun’u ticarete yönlendirmeye çalışmış; ama beyhude yere kürek çektiğini anlamakta da gecikmemişti.

1898’de doğan asıl kahramanımız Nazmi Acar, İstanbul’da politika, sanat, gazete çevrelerinde tanınmış, popüler bir kişi. Arkadaşlarından gazeteci Burhan Felek, Nazmi Acar’ı bir yazısında şöyle tanıtıyor: “Türk Ocağı ve Türk Gücü devrinin unutulmaz simalarından, sporcu geçinen, hatta bir ara güreş yapmış olan Nazmi Acar adıyla maruf bir dostum vardı. Tarih hocası Emin Ali Bey’in pek yakın dostu, Hamdullah Suphi Bey’in müritlerinden, hoşsohbet, renkli, son derece heccav yani fena halde adam çekiştiren fakat emsalsiz derecede esprili bir çocuktur. O zaman eski medrese ulemalarını taklitteki mahareti, sonradan tarih piyesleri oynarken aktör Hazım (Körmükçü) merhuma model olmuştur sanırım. Nazmi Acar kısa boylu, tıknazca, sarışın, cüsseli biriydi. Günün birinde kimsenin yapmadığı bir şey yaptı ve bantelinden sakal bıraktı.”

Sürekli bir geliri yoktu. Bazen çok parası olur; fakat hemen harcarmış. Sorumluluk almaktan pek hoşlanmazmış. Kahvehane, lokanta, meyhane işletmeciliği gibi işler yapmış. Ancak esas olarak, tanıdığı etkili isimleri kullanarak bazı Musevi işadamlarının devletle olan işlerini

takip edermiş. Ayrıca bir basın kartı ele geçirmiş. Son zamanlarında bir de matbaa çalıştırmış.

Bir ara define avcılığı da yapmış. Hapse girme pahasına define aramış, ama beyhude. Bir ara da “fabrikatör” olmuş. Ne fabrikatörü mü? “Ayakkabı Bağcığı Fabrikatörü!” Girdiği her işte sonuç aynıymış: İflas! Bir hayli incelemeden sonra büyük umutlarla bir potin bağı imalathanesi açmaya ve burada Kuzgun’u çalıştırmaya karar verir. Kardeşi Baytar Fahri Bey de projeyi beğenmiş, sermaye vermiş. Musevi bir ailenin yardımıyla makineler bularak Yeşildirek’te imalathane açılmış. Zavallı Kuzgun bu işe hiç ısınmamış. Birkaç ay sonra da zaten “fabrika” fiyaskoyla kapanmış.

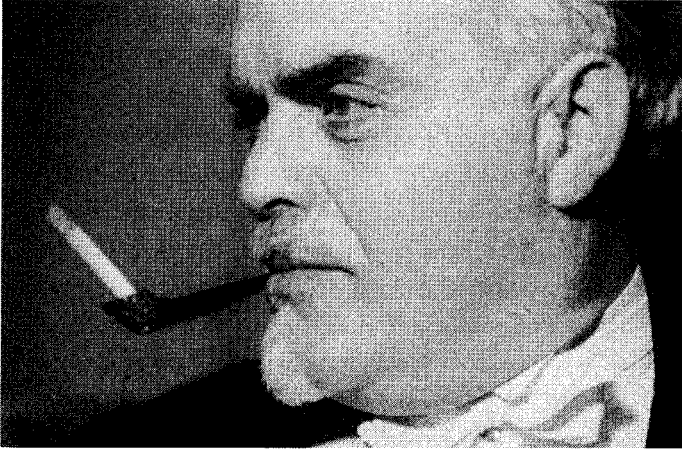
Nazmi Acar’ın Ayşe Zehra ile olan beraberliği ve Kuzgun’un dünyaya gelişi, o devir İstanbul entelleri arasında çok ilgi uyandırmış. Nazmi Bey, Şehzadebaşı’nda meyhaneye işletirken yanında çalıştırdığı Ayşe Zehra’yı kandırıp hamile bırakır ve bu ilişkiden “kapkara ve şipşirin bir oğlancık” meydana gelir. Bunu işitenler arasında çocuğa isim bulma yarışı başlar. Mesela tarihçi Mükrimin Halil Yınanç lügatleri taramaya başlamış. Heybetli, duyulmamış isimler arıyor; “fillerin en büyüğü”, “aslanların en korkuncu” gibi garip isimler yakıştırıyor. Bir diğeri doğuma ebcet hesabıyla tarih düşürüyor. Ama Nazmi Acar bunlara iltifat etmez, oğluna Çetin adını koyar. Ayşe Zehra da bu ismi benimsemez ve oğlunu Kuzgun diye çağırır.

Halbuki, bu ad koyma hikâyesi tam tersine gelişmişti. Kuzgun adını oğluna Nazmi Acar koymuştu, muhtemelen bir içki masasında. Çetin diyense annesiydi. Bu yo-

rum doğrudan Kuzgun Acar'a ait: Babası bir "zenciden çocuk peylemeyi" içine sindiremiyor ve bu yüzden çocuğuna sahip çıkamıyor. Yoksa oğluna biraz alay, biraz aşağılama içeren Kuzgun adını koymazdı.

Kuzgun'un bir de ön adı vardı: "Abdulâhet", ilkokula başlarken mecburen yapılan nüfusa kaydı işlemleri sırasında babası Nazmi Acar tarafından bu isim konmuştu. Nazmi Bey, bu Arapça ve o sıralarda bile pek rastlanmayan isimle, bir anlamda kendine ve kardeşine "Abdüssamet", "Abdülkahir" gibi ön adlar koyan babasının geleceğini sürdürmüştü. "Âhet" sözcüğü "afet, büyük bela" anlamındadır. Öte yandan yine bilindiği gibi "kuzgun" siyah renkli bir karga cinsinin adıdır. Osmanlı Türkçesinde simsiyah anlamına gelen "kuzguni" deyişi, Afrika kökenli siyah ırktan insanları tanımlamak için, "zenci" sözcüğü karşılığı olarak kullanılırdı. Kuzgun sözcüğü, halk arasında yaygın olarak kullanılan "Kuzguna yavrusu şahin görünürmüş", "Kuzgun yavrusuna bakmış, ah benim ak evladım demiş" gibi deyişlerle, bir anlamda, çirkinlikle özdeşleştirilmiştir. Bu nedenle "Abdulâhet Kuzgun" adı mecazi olarak "Büyük belalar veren Allahın çirkin kulu" şeklinde de anlaşılabilir. Kuzgun Acar, "Abdulâhet" ve "Çetin" adlarını benimsemedi, ne amaçla konmuş olursa olsun Kuzgun'u benimsedi ve bu adla tanındı. Nazmi Bey, söylendiği gibi "Kuzgun" adını onu "küçümsemek" veya "dışlamak" için seçmiş olsa da, bilmeden oğluna çok orijinal bir isim armağan etmişti.

Nazmi Acar bir süre sonra Kuzgun'u ve anasını terk edip, Laleli'de, şimdi otel olarak kullanılan, Harikzedegan (yangınzede) Apartmanları'nda komşusu olan başka

Nazmi Acar İstanbul'da politikacılar, sanatçılar, gazeteciler arasında tanınmış biriydi. Lokanta, kahvehane, meyhane işletti, ayakkabı bağcığı fabrikası kurdu, battı çıktı, defîne peşinde koştu. Bir meyhanenin bulaşıkhanesinde tanıştığı Habeş güzeli Ayşe Zehra'dan oğlu oldu. Biz bu çocuğu heykeltci Kuzgun Acar diye çok sevdik.

bir kadınla evlendi. Ondan da Pıtırıcık adını koyduğu bir kız babası oldu. Ancak Kuzgu ne “cici kardeşiyle”, ne de “cici annesiyle” bir ilişki kurabildi. Analığı çok cerbezeli biriymiş, Kuzgun’u, “gayrimeşru” diye dışlamış, babasının evine ayak bastırmamış.

Nazmi Bey Kuzgun’u kabullenmekte zorlanmıştı ama tuhaf isimli amcası Togo, Kuzgun’a abisinin yerine babalık yaptı. Kuzgun da zaten Togo amcasını babasından daha çok severmiş.

Halbuki Kuzgun, çocukluğunda ve gençliğinde babasının sevgisini kazanmak için çok uğraşmıştı. Onun zaman zaman bulduğu işlerde, örneğin Akademi’de öğreniyken babasını açtığı ayakkabı bağcığı imalathanesinde,

iş i sevmese de çalışmış tı. Nazmi Bey bir kere de oğ luna bir heykel iş i bulmuş tu. Fakat Kuzgun bu ilk profesyonel iş inde ne babasını, ne de müşteriy i memnun edebildi. Güzel Sanatlar'da okuduğ u yıllar Nazmi Acar oğ luna tanıd ıg ı zengin bir Yahudi'nin annesinin büstünü yaptırmak istemiş ti. Böylece güya Kuzgun'un eline epey para geçecek. Kuzgun hevesle iş e giriş ti. Tabii o fotoğraf gerçekç iliy le çalışmad ıg ı için ortaya çıkan iş i kimse "madama" benzetememiş ti. Babası "Ulan benzetsene!" diye kükredikçe zavallı Kuzgun, "Baba ben böyle görüyorum" deyip durmuş. Sonunda iş yatmış.

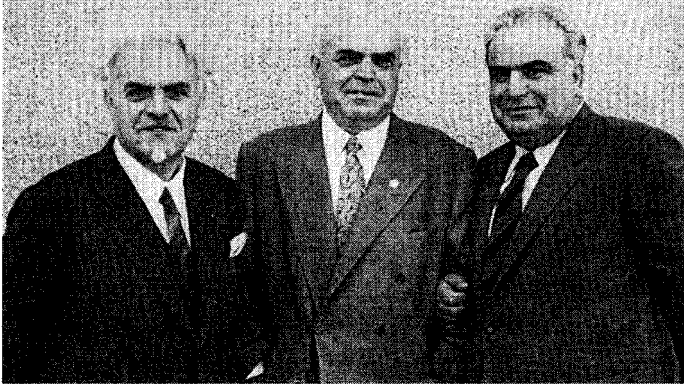
Kuzgun'un çocukluğ unu bilenler arasında Can Yücel de var. Onunla ilk karşılaş masını şöyle anlatıyor: "Yıl 1945. Fenerbahçe'de ş imdi Turing Kahvesi olan yerde bir gençlik kamp ı kurulmuş tu. Ben de oradaydım. Yahya Kemal'i çağ ırmış lar. Çadırlar vardı, bir de lokanta çadır ı vardı. Orada toplandık. Yahya Kemal esti savurdu, şiirler okudu. Fenerbahçe'nin tarihini anlattı. Toplantı pek keyifli sürerken birden bire rüzgâr patladı. Allah muhafaza. Ellerimizle örtüleri tutuyoruz. Yoksa tabak çanak uçacak. O ara Nazmi Acar, ardında bir Arap oğ lanla çıkageldi. Ben 19 yaş ındayım. Kuzgun da 16-17 yaş larında olmalı. Nazmi Acar'ın bir teknesi vardı. Fırtına çıkınca Fenerbahçe'ye sığınmış. Nazmi Bey, Ankara'da iş takipç iliy i yapan, cazgır bir adamdı. Kuzgun'u takdim etti. 'Bu' dedi, 'bizim oğ lan Kuzgun'. Nazmi Bey çöktü, masaya rakılar geldi. Yemedi içmedi Yahya Kemal'e bastırdı. 'Büyük ş air, biz yapa yapa bu Kuzgun'u, bu Arap çocuğ unu yapabildik. Sen yapsan kim bilir ne güzel çocuk olurdu'. Yahya Kemal hiç evlenmemiş, çocuğ u yok. Koca adam

böyle masanın altına büzüldü. Utandı. Nazmi Bey hâlâ bastırıyor. Sonunda Yahya Kemal Bey, ‘Kalkıyorum,’ dedi, rüzgâra, fırtınaya aldırmadan gitti. Kuzgun, bütün bu olaylar sırasında sessizce babasını izliyordu. Onu böyle tanıdım.”

Kuzgun’un Güzel Sanatlar Akademisi’nden arkadaşı Fikret Otyam’ın da Nazmi Acar’la ilgili bir anısı var: “Cağaloğlu’ndan aşağıya iniyorduk. Hacı, yani Kuzgun, ‘zınk’ diye durdu, ben de. Karşımızda kısa boylu, çok güzel ama çok güzel giyimli, keçi sakallı ve saçlı bir hayli ak bir bey vardı. Kuzgun ‘Merhaba efendim’ dedi, beriki yanıtladı, ‘Merhaba, nasılsın?’ ‘İyiym efendim.’ Laf bitmişti. Kuzgun ‘Vapura yetişeceğiz, hoşça kalın’ dedi, acı bir tebessümle. Ayrıldık, ‘Kim lan bu?’, ‘Babam! Babam için son İstanbul efendisi derler.’ O yoluna, biz yolumuza devam ettik.”

Kuzgun yıllar sonra, Cihat Burak’la katıldığı bir televizyon programında babasıyla ilgili şunları söylemişti: “Üç yaşımdayken annemle ayrılmışlar. Ben bir işçi ananın çocuğu olarak büyüdüm. Zaten hep otomobil altı yıkadım. Mensucatta çalıştım. Belki de hâlâ süregelen hırçınlığım ondan doğuyor.”

Nazmi Bey günde beş paket Sipahi Ocağı sigarası alır, bir teneke kutuya boşaltır, birinden ötekini yakarak tütürürmüş. Bir vakit gelmiş, artık sigaradan keyif alamaz olmuş. Gittiği doktor kanserden şüphelendiğini söyleyince soluğu Londra’da almış. Yıl o zaman 1956. Yüz doların zor bulunduğu günler. Evet, burada şüphe zail olmuş, adama kanser teşhisi konulmuş. İngilizler, kendi tabiriyle “gırtlığını kökünden kesip çöp tenekesine atmışlar.”

Nazmi Acar, kardeşleri Abdülkahir Ahmet Togo Savrunluoğlu ve Fahri Savrun ile. Hepsi farklı soyadları almıştı. Biri Savrunluoğlu, öbürü Savrun. Nazmi Beyse, arkadaşlarının kendine taktığı isim olan Acar'ı benimsemişti.

Londra'dan dönüşünde yine tam gaz eğlence âlemine dalıyor. Hem de sigarasını fosur fosur tellendirerek, mesela, burnunu tıkayıp, gırtlığına açılan delikten dumanı çıkartarak, yaptığı marşandiz taklidiyle herkesi gülmekten kırıp geçirirmiş.

Yukarılarda bir yerde Kuzgun'la babasının bir gün tekne gezintisi sırasında fırtınaya yakalandıklarından, sonra da can havliyle Fenerbahçe'ye sığındıklarından söz etmiştik. Bu tekneye baba-oğul "Ördek" adını vermişti. Kuzgun tekneyi ve onu babasıyla buluşturan deniz gezintilerini çok sevmiş. Ördek gözünde babasının simgesiymiş. Babası zaman zaman ve bir lütuf gibi Kuzgun'u da yanına alarak bununla gezdirirmiş. Oğlunun tekneye olan aşırı tutkusunu bilmesine rağmen günün birinde onu bir arkadaşının oğluna hediye etmiş. İşte Kuzgun o gün yüreğinden vurulmuştu.

Otodidakt münevver, tatlı dilli bir zat

Nazmi Acar, zamanımızın nevi şahsına münhasır, taşkın ze-kâsıyla otodidakt münevver, ansiklopedik malumatı ve tatlı dili ile mükemmel meclis adamı, keyif ehli, zevk sahibi, olgunluğunun eseri sonsuz hoşgörü ile her zaman her yerde her tabakadan bütün aşinaları tarafından sevilmiş bir işadamdır. Divriğ'in Savrun köyünden Abdullah Şureyh Efendi'nin oğlu olup 1898'de babasının Arnavutluk'ta Kalkandelen kadısı bulunduğu sırada o kasabada doğdu. Küçük yaşta ailesiyle beraber İstanbul'a gelerek Fatih Askerî Rüştiyesi'ne girdi ve bu mektepten mezun olduğu sırada Bitlis kadısı tayin edilen babasıyla beraber şarka gitti. Bitlis idadisinde de iki sene okudu ise de bitiremedi, babasının ölümü ve Bitlis'in sukutu üzerine elinde bir filinta ile at üzerinde tek başına İstanbul'a geldi ki, o devirde genç bir idadi talebesi için bu büyük bir maceraydı. İstanbul'da İ. Kolordu'nun muhabere kıtasında askerliğini yaptı, terhisinde büyük şehrin namlı manifatura tüccarlarından İbranosyan'ın yanına kâtip olarak girdi. Bir ara da sivil polis oldu. Saraçhanebaşı'nda İkbâl Kırathanesi'ni işletti, 1936'da *Ekonomi Postası* adıyla haftalık bir dergi çıkardı. İstanbul Maarif Müdürlüğü'nün kitap tevzi bürosunda memurluk yaptı, küçük bir matbaa açtı; fakat hiçbir mesleğe hiçbir işe ısınıp bağlanamadı, memuriyette terfi ve terakki, tuttuğu işte muvaffakiyet düşünmedi; tek endişesi, dünya mihnet ve gailelerini umursamayarak gününü gün etmekten ibaret oldu; muhakkak ki hiçten zevklerle mesut büyük bir kalenderdi. Her halinde bir mübalâğa görülürdü, günde yüz kadar sigara içerdi, bağırır gibi konuşurdu, çenesinin ortasındaki küçücük sakalı, kendisini bütün Türkiye halkı içinde seçtiren alâmeti farikasıydı; içkiye düşkün değildi, fakat yâran meclisinde kadehi aksamadan dolup boşalırdı. Boyu kısa ile orta arası, bedenlen güçlü kuvvetliydi, küçük yaştan beri sporla meşgul olmuş, hatta bir ara "Türk Gücü" adıyla bir spor kulübü kurmuştu; barfikste, güreşte temayüz etmiş, Birinci Cihan Harbi'nin üçüncü yılında Fenerbahçe'de yapılan bir müsabakada horoz sıklet şampiyonu olmuştu.

Denizciliği de ihmal etmemişti, iyi yüzerdi, bir ara “Ördek” adında bir kotrası vardı. Kuşa merak eder, evini kafeslerle doldurur, bir müddet sonra kuşları ihmal eder, akvaryum hevesi hâkim olur, evine çeşit çeşit balık taşırdı.

Son yıllarında Ankara Hanı’nda bir yazıhane tesis ederek ticari tavassut işleriyle uğraşıyordu. 1956’da hastalandı, kanser teşhisi konuldu, bu müthiş illeti de umursamadı ve hattâ çetin rakip arayan bir baş pehlivan gibi, kanseri, kendisini yere sermek için şanına lâayık buldu. Tedavi için evvelâ Londra’ya, oradan da Bonn’a gitti, sıhhati düzeldi, İstanbul’a dönünce yakınlarının ve hekimlerinin bütün ısrarlarına rağmen sigarayı bırakmadı, hastalığı nüksetti. Fakat ölümü kalp sektesinden oldu. İstanbul gazetelerine verilen ölüm ilânı Nazmi Acar’ı çok iyi tanımış bir yakın dostunun kaleminden çıktığı muhakkaktır:

İstanbul efendisi Nazmi Acar vefat etti. Acar’ı bugün (24 Ocak Perşembe 1957) Moda’daki evinden alarak öğleyin Kadıköyü Osman Ağa Camii’nde namazını kıldıktan sonra, Çamlıca’da, Çakaldağı’ndaki aile medfenine tevdi ediyoruz. Dostların bu acı haberi, dostlarına duyurmalarını rica ederiz.

Murat Ural’ın *Kuzgun Acar* biyografisinden yararlanıldı.

Necip Fazıl Kısakürek ve kadın

“Manevi manada, bir ipek halı üzerinde yürür gibi kadın cenazelerine basarak geçemeyen erkek, cinsinin memuriyetini bütünleştirebilmiş ve kadına kadınlığını öğretebilmiş değildir...”

Necip Fazıl Kısakürek, *Babîâli* adlı hatıratında ilk aşkını 12 yaşında yaşadığını itiraf ediyor. Heybeliada’da, bir kaya üstünde *Pol ve Virjini* okurken vurulduğu kızıdan sonra, çok uzun zaman “aşksız” biri oldu Necip Fazıl. Kadına “fethedilecek bir kale, sırtı yere vurulacak, önünde diz çöktürülecek bir rakip” gibi bakıyordu. Onu, iskan-bilin “Kupa Kızı” ya da Adana-Ceyhan şosesinde tırısı kaldırdığı “Cemile” adlı atı, kadınlardan daha çok memnun ediyordu. Kadın düşmanlığını meczup felsefe kırıntılarıyla temellendiriyor, bohem âlemlerde kadından sohbet açılınca, tokat gibi paradokslarıyla arkadaşlarını şaşırtıp etkisi altına alıyordu.

O dönem 1920-1940 boheminin karargâhlarından biri Fikret Adil’in Asmalımescit’teki pansiyon odasıdır.

Renk renk ipek kumaştan iri yastıklar, aynalı bir konsol, bir yer masası ve tabureler. Bir köşede hepsi Fransızca edebiyat ve sanat kitapları; *Kiki de Montparnasse* (Paris'te sanat muhiti Montparnas'ın kadın kahramanı Kiki) ve Henry Murger'nin meşhur eseri *La Vie de Boheme* (Bohem Hayatı). Ve bu dekora yan gelip uzanmışlar: Peyami Safa, İbrahim Çallı, Elif Naci, Mes'ud Cemil, Eşref Şefik, Burhan Toprak (Mareşal Fevzi Çakmak'ın damadı), Burhan Belge, Ahmet Kutsi, Yusuf Ziya, Bedri Rahmi, Ahmet Refik Altınay, Şemsi Muhtar, Ömer Rıza Doğrul.

Kadınsız bohemlerin bir başka karargâhı da Peyami Safa'nın evidir. Ancak Peyami Safa'nın ecelle boğuşan annesi "Valide Sultan" yüzünden, kafadarlar kendilerini sık sık Abdülhak Hamit'in Maçka Palas'taki dairesine¹ veya Çallı'nın Fındıklı'daki atölyesine² atmak zorunda

1 "Veliahd Abdülmecid Efendi Halife olunca, yakın arkadaşı Abdülhak Hamit'e Dolmabahçe Sarayı'nda üç oda ayırmış ve bazı eşyalar hediye etmişti. Hilafet kaldırılınca Halife gibi Hamid de ortada kaldı. Biri yurtdışına sürülürken, öbürü saraydan Pera Palas'a taşındı. Bir yıl kadar otelde yaşayan şair, Vali Haydar Bey'in himmetiyle Maçka Palas'ın Küçükçiftlik vadisine bakan cephesindeki daireye nakledilmişti, son Halife'nin hediyesi eşyalarla birlikte." (*Tevhid-i Efkar*, 5 Kasım 1925)

"Abdülhak Hamit'le ancak yıllar sonra, kirası İstanbul Belediyesi tarafından ödenen ve Lucienne Hanım'ın zevki, özeniyle dayanıp döşenmiş olan Maçka'da bir apartman dairesinin rahat, ferah salonunda tekrar buluşacaktım. Bir salıncaklı koltukta hafif hafif sallanarak erkek-kadın bir grup ziyaretçisiyle sohbet ediyordu."

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu / *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*)

2 1948'de değeri ölçülemez kütüphane ve öğrenci çalışmalarıyla küll olan okul, Güzel Sanatlar Akademisi, vaktiyle Adile Sultan'a ait bir saraydı. Sarayın rıhtıma bakan cephesinde halayıklar, uşaklar için

kalırlar. Bazen de Kandilli’de Kont Ostrogoglar’ın yalısına. Rakı içilir, esrar üflenir, “beyza” (kokain) çekilir. Söz kadından açıldı mı Necip Fazıl lafı kapar, saatler tutan tiratlarından birine başlar:

“Kadın bir problemdir, ince bir mesele, bir dava. Kadın ile erkek birbirleriyle sevgi ve fedakârlık gösterileri içinde devamlı bir savaş, gizli bir mücadele halindedirler. Bu savaşın strateji ve taktik özellikleri, ruh kanunları yönünden, en büyük savaşlardan daha girift, dolambaçlı ve çetin. Şahsiyetini bir manto gibi kadınına giydiremeyen erkekler daima mağlup. Bu bakımdan erkekte kadına hâkimiyet, fizik ve fizyolojik kudretinin çok üstünde bir şey, bir kafa ve ruh unsurudur. Kadını, kafanızla ve ruhunuzla kafasından yakalayacaksınız. Fizik ve fizyolojik kuvvetiniz de bu kudrete refakat edecek.”³

Necip Fazıl’ın çizdiği bu tavır reçetesine layıkıyla uyan bir örnek çapkın vardı o dönemin bohemi arasında: anlı şanlı Eşref Şefik! Bu günlerin deyişiyle o, bir “talk show” üstadı. Radyo sohbetleriyle; popüler boks, güreş karşılaş-

yapılmış iki odalık daireler vardı. Bunlardan birinde de İbrahim Çallı otururdu. Denize bakan geniş salonunu atölye olarak kullanırdı. Çallı’nın “âlemci” olduğunu bilen Beşiktaşlı balıkçılar, sandalla penceresinin altına kadar gelip, “Baba... İstakoz var, istakoz” diye bağırırlardı. (Elif Naci, Muzaffer Gökman’ın *Tarihi Sevdiren Adam Ahmet Refik Altınay* kitabından.)

- 3 Necip Fazıl, “edebi ve ebedi kadın düşmanlığına” zamanla dini dayanaklar da uyduracaktır: “Kadın bir fikirdir; heykelleşmiş ve erkeğin mukabili cinsiyete bürünmüş, ulvi bir fikir. Ulviyetine mukabil de, istidadını yastattığı süfliyet meydanda. Onun içindir ki, kadın, gerçek manası ve mahiyetiyle yalnız İslamiyet’te, üzerine titrenilen bir hicab mevzuu. Örtünmesi de bu sır yüzünden. Fakat, ahmak Batı adamı bu sırrı anlayamaz.” (Necip Fazıl Kısakürek / *Babîâlî*)

malarını ballandırarak anlatışıyla meşhur. Radyo başında milleti kıvama getirdiğine inandığı zaman “sütümden bir yudum içeyim” diyerek konuşmasına es verir, buzlu rakı-sından kallavi bir yudum çekermiş.

Necip Fazıl’dan öğreniyoruz, çok çapkın biriymiş Eşref Şefik. Anaforuna kapılmayan kadın yok gibi. “Kaytan bıyıklı, şık bir adam, İngilizlere hayranlığı ve aşk başarı-larıyla meşhur. Ceketinin yakası gayet dar, göze görün-mez derecede ince puntolu. Çok hafif belli, kolları tek düğmeli, koyu renk kumaştan spor ceket. Düğümü çok sıkılmış, nefti zemin üzerine Acem armudu hareli, şal de-senli ipek kravat ve koyu kurşuni flanel pantolon. Bir de etrafı eğri çizgili ve zımbalı İngiliz stili bir çift koyu kırmı-zı iskarpin. Bu kılık, kadın kokusuna (*odora di femina*) hassas iri burunlu Eşref Şefik’in ‘kar dö vizit’idir. Gülüşü gayet gevrek ve edası *blaze*’dir (pişkin ve bıkkın). Hay-ranı olduğu Oscar Wilde’ın ‘Ben dehamı hayatıma ver-dim, eserime ise yalnız istidadım kaldı’ sözünü dilinden hiç düşürmez. Ona, bazı tipik kadınlara verilen sıfatla ‘meşum kadın’ yerine ‘meşum erkek’ demek yerinde olur. Harap ve türap ettiği, toprağa gömdüğü, kadınların sayısı bir hayli fazladır. Hepsine belli başlı ama daima ay-nı stratejiyi uygular. Gizli bir hakaret ve ezici bir tavır. Kadının dünyasından hiçbir şeye katılmaz ve hiçbir şeyi yerinde bırakmaz. Nihayet onun bütün zırhlarını düşürür ve mutlaka avlanmasını sağlar.”

Necip Fazıl, Eşref Şefik’i gizli bir hasetle ve açık bir hayranlıkla anlatıyor. Kadını hakaret ederek, ezerek avla-masını erkeklere örnek gösteriyor. “Biz Babiâli vahşileri, ne kadar da kadından anlamayan mahlûklarız, ne kadar

da kadınsız” diye yakınıyor. Bazen aralarına sızmış, primitif bir feminist dayanamayıp patlıyor: “Siz kadını, tabakta elinizin uzanmasını bekleyen söğüş mü zannediyorsunuz? Yalnız istek mi sizin bildiğiniz, kendinizi istemek sanatından hiç mi haberiniz yok?” Necip Fazıl’ın cevabı amiyanedir: “Fasa fiso.” Onlar, kadın konusunu daha çok kadınsız ortamlarda tartışmayı seviyorlar. Ve genellikle bu tartışmaların ardından, kösnül kadın avına çıkıyorlar.

Necip Fazıl’a göre kadın ezmekten çok, ezilmekten hoşlanır. “Bu kaba bir eziliş değil, erkeği böyle bir fethe memur etmekten derin haz ve fahr payı arayan, gözyaşı içinde mesut bir sarsılış... Erkek, mutluluğunu ve şahsiyetini işte bu zarif ve rakik sarsmada, kadın da zevkini ve kimliğini bu sarsılmada bulur. Erkeği erkek, kadını kadın yapan hilkat sırrı... Manevi manada, bir ipek halı üzerinde yürür gibi kadın cenazelerine basarak geçemeyen erkek, cinsinin memuriyetini bütünleştirebilmiş ve kadına kadınlığını öğretebilmiş değildir. En küstah bir kadına gardırop şaşkınlığı verecek ve çorabın nasıl çekildiğini bile unutturacak bir dalgınlık havası aşılayamazsanız, kendinizi başarılı sayamazsınız!”

Çallı’nın atölyesinde çekilen bu tirat arkadaşları coşturur. Peyami Safa “Bravo!” diye haykırır. Çallı, “Kadın dediğini bu kadar ince eleyip sık dokumaya değer görmem!” diye itiraz eder. Peyami Safa’nın deyişiyle, “Çallı için kadın, gemicilerin kolundaki dövmedir.” Fikret Adil’e göre ise, “Sevişmede erkeğin tek hazzı, kadının kendisinden hazzettiğini görmesidir.”

Kadınsız bohemler, kokain, esrar ve alkol nezaretinde

“Şair-i Azam” Abdülhak Hamit (Tarhan), hatırlı ailesi sayesinde yurt dışı elçiliklerinde görevlerde bulundu. Bu sırada tanıştığı Lucienne Hanım onun son eşi oldu. Cumhuriyet devrinde diplomatlık hayatı son buldu. Ama “Şair-i Azam” olarak ilgi görmeye devam etti. Maçka Palas’taki evi zamanın şiir heveslileri için ziyaretgâha dönüşmüştü.

sabahlara kadar böyle tartışıp dururlar. Konu Don Juan'dan Leyla ile Mecnun'a, oradan 1001 Gece Masalları'na kadar uzanır. Sonunda içlerinden biri "Öf! Nerede bu kadın? Gelse de kurtulsak şu nazariyatçılıktan!" diye haykırır. Bu tepkiye Çallı İbrahim her zaman şu karşılığı verir: "Bir asır beklesek de o gelmez. Biz gidelim onu bulmaya!" Bu teklif her zaman oy birliğiyle ve alkışlanarak kabul edilir. Sonra sokaklara dökülürler.

Yolda Fikret Adil, Necip Fazıl'ın koluna bütün ağırlığını bindirerek bombayı patlatır, "Arada bir Avrupa'ya giderek parayla kadın tedarik eden Ahmet Haşim'e sormuşlar, böyle en kaba menfaat karşılığı bulduğun ve sende hazzetmediğini bildiğin bir kadına nasıl yanaşabiliyorsun?" Şair şu cevabı vermiş: "Ben tavuk yerken ona benden hazzedip hazzetmediğini sormam."

Eşref Şefik'in kaleminden erkek modası

Avrupalılar güzel giyinen erkeklere, şık adam demezler. Fransız'ın şık dediği, bizim anladığımız gibi iki dirhem bir çekirdek değildir. Şık vasfı, daha ziyade manevi meziyetler için kullanılır. Hollywood'a rağmen, bu harpten evvel de en iyi giyinen erkekler, en iyi terziler İngiltere'deydi. Kral VII. Edvard veliahtlığında, koşu beygirlerinin ahırlarını gezerken paçalarını kıvrıdığından beri moda olan duble paçalı pantolonlar hâlâ revaçta. Edvard'tan sonra erkek modasına hâkim olan ancak kuvvetli ışık altında farkına varılacak kadar siyaha kaçan patlıcani fraklar da henüz itibardan düşmemiştir. Mumlu kristal avizelerle aydınlatılmış, haşmetli salonlarda İngilizlerin giydikleri o koyu patlıcani fraklardan birini, İstanbul'da Teşvikiye Camii'ndeki bir cenaze merasiminde, pırıl pırıl yanan Şark güneşi altında bir Türk züppesinin sırtında gördüğümü, şu satırları yazarken tekrar hatırladım.

Bugün İngilizlerin iyi giyinme imkânları yok. Ama diğer milletler İngilizlerin harpten evvelki tarzını taklit etmekte berdevamdırlar. İngiliz modasının başka memleketlerdeki taklitçileri için yapılmış Fransız gazetelerinin birinde gördüğüm bir karikatürü unutamam. Amerika'nın kızgın güneşi altında, koluna astığı şemsiyesiyle dolaşan bir Fransız züppesini canlandıran o karikatürün altında kısa bir cümle yazılıydı: "Londra'da yağmur yağıyor."

İstanbul'daki benzerlerine iyi giyiniyor diyemeyiz. Onlar daha ziyade ipekli, fazlaca renkli, fazlaca itinalı giyiniyorlar. Elbiseler sırtlarına hokka gibi oturuyor. Pamuklarla vücuda uydurulmuş ceketler içinde, terzinin prova aynası karşısındaymış gibi duran insanlara iyi giyiniyor denemez. O tertip giyinenleri nasıl tarif edeyim, bilmem ki. Eşlerini göstermeden yazı ile anlatılması zordur. Hani şu bizim Tünel civarındaki karşılıklı iki pastaneye devam ederseniz, elbiselerine, gülüşlerine, kravatlarına ve mendillerine itina eden o vitrin kuklalarından bir kaçına tesadüf edebilirsiniz.

Giyim tarzı züppe addedilen Oscar Wilde'ın, yeni elbiselerin havını zımpara kâğıdıyla eskitmeden giymediği hakkındaki rivayetler, İngiliz giyim anlayışının misallerinden biridir. Bu harpten evvel iyi giyinen birçok İngiliz, yeni ayakkabılarını, elbiselerini, tabii kıvrımları yerleşinceye kadar oda hizmetçilerine giydirirlerdi. Her tarafı zümrüt gibi çimenlerle örtülü İngiltere'de, bir kır gezintisine gidilirken, çiy yeşil bir İskoç kumaşından bir ceket giymek göze batmaz. Aynı ceket Mısır çöllerinde, Ehramlar yanında ihtimal ahenkli bir renk tezadı yapabilir. Fakat bir sonbahar akşamında Taksim Gazinosu'nun dans pistinde bir tuhaf olur. Giydiğini yakıştırmak, yaşayışına, tipine ve üstündeki renklere uydurmak için görgüye, ince bir zevke, aynı zamanda kalın bir servete ihtiyaç vardır.

Dr. Mazhar Osman

*Bir doktorzedeyim, midemi tıp tepti benim,
Kırk katır tepseydi yıkılmazdı bu sağlam bedenim...
Neyzen Tevfik*

Cumhuriyetin 10. yılı kutlanırken, hekimlerin halka bir armağanı olarak, Mazhar Osman tarafından hazırlanan 1933 *Sıhhat Almanığı* (Kader Matbaası, İstanbul) adlı kitap, devrin ünlü hastanelerini, hekimlerini, hastalıklarını, tanı-tedavi yöntemlerini anlatıyordu. Böyle soğuk nevale bir yıllığın halk katında ilgi görmeyeceğini sezen Mazhar Osman, “Ağırbaşlı bu sahifelere tahammül edebilmek için ediplerimizin kalemlerinden yardım” rica ediyor. Bu rica üzerine, Abdülhak Hamit (Tarhan), Cenap Şahabettin, Ali Ekrem Bolayır (Namık Kemal’in oğlu), Celal Nuri (İleri), Hüseyin Rahmi (Gürpınar), Sadri Ertem, Mehmet Hami, Florinalı Nazım, Selim Sırrı (Tarcan), Sermet Muhtar (Alus), Osman Celal (Kaygılı) ve Neyzen Tevfik hekimliğe dair hikâye ve fıkralarıyla almanığın “tıbbi ziyafetine bir edebiyat tatlısı ilave ettiler.”

1930’lu yılların yazın-edebiyat sosyetesı bu isimlerden ibaret değildi tabii. Mazhar Osman, 1136 sayfalık yıllığı on beş günde hazırladıklarını, aceleden birçok eksiklerinin olduğunu kabul ediyor. Osman, her evde bulunmasını arzuladığı kitabı, tıp çevrelerinden çok, halkın okuması için kafasına göre şiirler, resimler, özlü sözler, altın öğütlerle bezemiş:

“Şeytanla kabak ekenin kabak başına patlar.”

“Alçak yere yatma sel alır, yüksek yere yatma yel alır.”

“Çocuğunu dövmeven dizini döver.”

“Dumansız baca olmaz, kahırsız koca olmaz.”

Nasihatleri de bir o kadar düşündürücü. Mesela “Soy-suz almayınız!” diyor. Sonra soysuzun ne olduğunu açıklıyor; “Soydan maksat asilzadelik değildir. Soyunda katil, hırsız, ahlaksız, pis hastalıklar olanlara soysuz (*dégénéré*) derler. Binaenaleyh rüşvetle, sirkatle kibarlaşmışlar da mükemmel bir soysuzdur.” O devirde bu son cümleyi söylemek, ancak Mazhar Osmanlık bir cüret. Bir doktor olarak hastalarla katilleri aynı kefeye koyması ve zaten “cezalandırılmış” bu insanların soylarını da acımasızca dejenere ilan etmesi, insanı ürpertiyor. Öte yandan “Rüşvetle kibarlaşmışlar da mükemmel bir soysuzdur” diyerek insan onurunu yüceltıyor.

Mazhar Osman’ın hayatında, bu kaba çelişkinin nedenlerini ele veren iki büyük vurgun, travma var: Henüz öğrenciyken babası rüşvet almak suçlamasıyla işinden olmuş; şehzadelerden birine Ziraat Bankası’ndan karşılıksız kredi vermiş. Baba tepetaklak olunca fakirlik içinde geçmiş gençliği. Mesleğinde yükselirken de babasının

rüşvetçiliği sık sık başına kakılmış. Yıllar sonra babasının mezarını yaptırmak için ayırdığı parayla bastırdığı *Sıhhi Hitabeler* adlı kitabının önsözünde sanki aklanma ihtiyacıyla şunları yazmış: “Bir mezar taşı iki yüz liradır, bu yüksek fiyatına rağmen fanidir; binaenaleyh, babamın ebedi hatırası için bir kitap neşretmek ve bu iki yüz lirayı kitabın basım masraflarına ayırmak evlâdır.” (Kitabın hasılatını Kızılay’a bağışladı.)

İkinci vurgunsa, “Mazhar Osmanlık bir tavırla” berta-raf ettiği bir çirkef: Atatürk’ün fedailerinden Recep Züh-tü, kıskançlık yüzünden kendine nispet yapan metresini garsoniyerinde tabancasıyla “dan” diye vurmuş. Recep Züh-tü Sinop milletvekiliydi o zaman. Dokunulmazlığı vardı. Adli makamlar da Atatürk’ün yakını diye hakkın-da kovuşturma yapmaya çekiniyorlardı. Ancak Recep Züh-tü, “suç işlendiği sıra akli başında değildi” raporu alabilirse kurtulacaktı.

Mazhar Osman, Türkiye’de “delilere” bakış açısını değiştiren bir tıp adamıydı. Ona gelinceye kadar akıl hastanelerinde hastalara suçlu muamelesi yapılırdı. Ondan sonra sinir hastaları Bakırköy’deki meşhur hastanede modern yöntemlerle tedavi edilmeye başlandı.

Mazhar Osman bu sıra mesleğinin doruklarında ısıt ısıt parlıyordu. Bakırköy Emrazı Akliye ve Asabiye Hastanesi Başhekimiydi ki, okuldan arkadaşı olan Sağlık Bakanı Refik Saydam'ın da desteğiyle adının etrafında bir efsane örmekle meşguldü. Recep Zühtü'ye istediği raporu verirse, günün birinde babası gibi alaşağı edilebilirdi. Vermezse de edilebilirdi, hatta "faili meçhule" bile kurban gidebilirdi. Ama rüşvet, tehdit şantaj sökmedi. Recep Zühtü istediği raporu, ondan alamadı. Ama o sıra Mazhar Osman'ın asistanı olan, müstakbel Ord. Prof. Dr. ve İstanbul Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay'dan alabilirdi. "Küçük Vali" diye nam salan Fahrettin Kerim, yaptığı bu "kıyak" sayesinde ömrünün sonuna kadar iktidar sofrasında kaldı. Mazhar Osman ise, "rüşvetle, çalarak kibarlaşan soysuzlara" katılmadı. Zaten bu badireyi atlattuktan sonra da bildiğimiz "Mazhar Osman" oldu.

1933 Sıhhat Almanası'ndan:

Yukarıda adları sayılı kalem erbabı ekâbiri kuruntulara gark eden, acılar içinde kıvrandırıp biçare bırakan ve nihayet canlarını alan "devrin" hastalıkları: Veba, tifo, ruam, sara, çü-zam, verem, humma, frengi, şarbon, kolera, trahom, menenjit, difteri, sifilomani, belsoğukluğu...

Mazhar Osman'ı kıramayıp yazılarıyla 1933 Sıhhat Almanası'na tat katan yazarların meramlarına gelince. Abdülhak Hamit Tarhan: "Dedem Abdülhak Efendi merhum, hekimbaşı vazifesi ifa ederken eczanesinin kapısına koyduğu levhada: 'Ne ararsan bulunur, derde devadan gayrı' dediyse de, bunun karşıtı olarak bir de şöyle der: 'Kılavuzu olsa hâkimi mutlak, budur elbet şıfa Abdülhak.' Meşhur Moliere'in hastalığı zamanında, kendisini görmeye gelen bir doktoruna: 'Bugün rahatsızım, kabul edemem' dediğini hatırlıyorum."

Cenap Şahabbettin, almanak için bir doktor güzellemesi kaleme almış. Besbelli o sıralar tıpta yeni bir gelişme olarak irsi hastalıklar, kamuoyunda henüz keşfediliyor olmalı ki, bu konuya da değinmiş: “Eskiler nazarında hastalık biraz rutubet, biraz hararet meselesiydi. Bu gün anladık ki, hastalık insanın üzerinde doğar, yaşar, ölür; onun da ecdadı, yavruları, dostları ve düşmanları vardır. Mesela Abdülhamid devrindeki bir paşanın kanseri, Meşrutiyet senelerinde oğlunun müfrit ataklığı yahut Cumhuriyet günlerinde torununun yankesiciliği şekline girerek nüksedebilir!”

Mazhar Osman ciddi bir alkol ve tütün düşmanı. Keyif ehline üçüncü sınıf insan muamelesi yaptığı ve Yeşilay’ın öncüsü olduğu malumunuzdur herhalde. Ancak bir “alkolik” onun gönlünü çalabilmişti: Neyzen Tevfik! O da bu kitaba veciz bir şiiriyle katkıda bulunmuş:

***Bir doktorzedeyim, midemi tıp tepti benim,
Kırk katır tepseydi yıkılmazdı bu sağlam bedenim,
Kapladı her yanımlı sancı, elem, ağrı, bere,
Bir mezar oldu cihan, sanki doktorlar haşere,
Hastane sanarak çok yere girdim çıktım;
İbret aldım oralardan da canımdan bıktım.***

Son Mavi Yolcu Erol Güney

Erol Güney (Michel Rottenberg), insanlık onuru ve meslek ahlakı adına poliste “ötmeyerek”, güvenilmez biri olmaktansa “vatansız” olmayı tercih etmiş biri...

“Bakanlar Kurulu kararıyla Türk vatandaşlığından çıkarıldınız. Polis kontrolü altında, istenmeyen yabancılar için, Yozgat’ta bulunan kampa götürüleceksiniz. Orada başka bir devlet tarafından kabul edilinceye kadar kalacaksınız. Hemen yola çıkacaksınız!”

Bunu söyleyen sivil giysili, herhalde yüksek rütbeli bir polis memuruydu. Şifahi tebligatın yapıldığı yer Ankara’da, Amerikan Basın Ataşesi’nin evi, tebligatı alansa bu evde eşi Dora ile misafir olarak bulunan Erol Güney’di. “Neden?” demeye kalmadan kendini sırtında smokinle, iki polisin arasında Yozgat istikâmetinde süratle ilerleyen bir arabanın arka koltuğunda buldu.

Tutuklanma nedeninin *Stamboul*, *Vatan* gazetelerine, Agence France-Presse ve diğer bazı yabancı ajanslara

verdiği haberler yüzünden olduğundan emindi. Daha birkaç gün önce *New York Times*'ta çıkan bir haber, Adnan Menderes hükümetini çok kızdırmıştı. Bu habere göre; “Demokrat Parti iktidara geldiği günden beri, Atatürk’ün tayin ettiği Cumhuriyet’in temel ilkelerine karşı yıkıcı bir politika izliyordu, ekonomik gidişat da çok kötüydü.” Oysa aynı gazete, iktidara gelmeden önce, İnönü’ye karşı Menderes’i tutuyordu. Ancak *New York Times* için DP’nin iktidara geldikten sonra yarattığı hayal kırıklığı da bir haberdi ve bu haberi yazan Welles Hangen de Erol Güney’in çok samimi bir arkadaşıydı. Makale Güney’in verdiği bilgiler ışığında yazılmıştı. Fakat sosyetik ve de diplomatik bir davetten yaka-paça alınıp Yozgat’a götürülmesinin asıl nedeni bir başka haberdi.

Bu haber basın tarihimize geçecek nitelikteydi: Polonya Büyükelçiliği, Sovyetler Birliği namına Türk Dışışleri Bakanlığı’yla bağlantıya geçmiş, Sovyetler Birliği’nin Türkiye ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerini iyileştirmek istediğini iletliyordu. Artık Boğazlar ve Türkiye’nin Doğu vilayetleri üzerinde hiçbir hak iddia etmiyorlardı. Bu bir gazeteci için çok önemli ve “flaş” bir haberdi. Kaynağı da sağladı: Belçika’nın Ankara Büyükelçisi Van Kerhoven! Aynı zamanda bu haber, bir avuç ateşti. Erol Güney bunun için çok düşündü; askeri bir sır içermiyordu, neticede olumlu bir haberdi. Öyleyse bunu kamuoyundan saklayamazdı.

O yıllar Türkiye henüz NATO’nun eşiğindeydi, daha da ötesi Amerika’nın ağzının içine bakıyordu. Erol Güney’in bu aşamada patlayan haberine göre, Türk Dışışleri, Sovyetler Birliği ile gizli gizli temasa geçerek Amerika

ve NATO'ya karşı ikili oynuyordu. Bir yandan NATO adayı olacaksın, öte yandan Sovyetler ile anlaşmanın yollarını arayacaksın, olacak şey değildi bu. Güney'in haberi bizden çok dışarıda, özellikle Batı'da yankı yaptı. Başta Menderes olmak üzere Türk Dışışleri paniğe kapılmıştı. Akla gelen ilk çare yalan söylemek oldu: "Hayır, Türkiye NATO'ya olan sadakatine ihanet etmemiştir!" Haberin ardından, Dışışleri Basın sözcüsü Güney'i aradı. "Bakan çok kızgın," dedi. "Bu haberi niye yaptınız, kaynağınız nedir?" Güney ne o zaman, ne de polisteki ifadesinde ısrarla sormalarına rağmen haber kaynağını açıklamadı. O, haberinin doğru olduğundan emindi ve neden sır olarak kalması gerektiğini anlayamıyordu. Aslında çok yeni bir gazeteciydi; ama sorgudaki bu tavrıyla gazeteciliğin raconunu da bildiğini göstermişti.

Bu durumda üzerinde durulacak bazı noktalar var: Devleti bu kadar kızdıran haberin kaynağını öğrenmek için polis, Güney'i "işkenceli sorgu"ya almıyor. Daha doğrusu alamıyor, çünkü o "Agence France-Presse muhabiri bir Yahudi". Buna rağmen "casuslukla" itham edip işkence edebilirlerdi, ama o zaman da haberin doğruluğu resmen ortaya çıkardı, devletin asıl gayreti ise gerçeği örtbas etmektir. Asıl önemli nokta; "Eğer Erol Güney haber kaynağını açıklasaydı ne olurdu?" sorusunda yatıyor. Eğer açıklasaydı, Türkiye haber kaynağı olan Büyükelçi'ye, hiçbir şey yapamazdı. Ama kendisi uyduruk bir iddianameyle casusluktan tutuklu olarak uzun yıllar yargılanabilir ve hatta idam bile edilebilirdi. O bu ihtimallerle rağmen sırrını açıklamadı. Kendisine güvenip haberi veren kişiye karşı madara olmadı. İnsanlık onuru ve mes-

lek ahlakı adına, poliste “ötmeyerek” güvenilmez biri olmaktansa “vatansız” biri olmayı tercih etti. Güney’den böylece kurtulmak devletin de işine gelmişti; çünkü “yabancı haber ajansları için çalışan, diplomatik çevrelerde pek çok dostu olan bir gazetecinin” hapse tıkulmasını izah etmek çok zordu. Ayrıca onu “deport” etmekle, Ankara’daki yabancı basına gönüllü danışmanlık yapan bir “tanıktan” da kurtulmuşlardı.

Erol Güney, Yozgat’ta bir ay gözetim altında bekletildikten sonra Fransa’nın kabul etmesi üzerine Paris’e gitti. Bu süre içinde, gerçekten neden sınır dışı edildiğini de öğrenmişti; *New York Times*’ın, Ankara muhabiri olan arkadaşşı Welles Hagen, bu soruyu doğrudan Fatin Rüştü Zorlu’ya yöneltmiş. Bakanın cevabı çok kısa ve çok anlamlı: “Fazla biliyordu da ondan.”

1914 Odessa doğumlu Erol Güney’in asıl adı Michel Rottenberg’ti. 1920’de Türkiye’ye iltica etmiş, ancak 1938’de Türk vatandaşı olabilmmişti. 1955’te sınır dışı edildi. Ülkeye giriş yasağı 1990’da kalktı. 92 yaşındaki olan Erol Güney geçtiğimiz günlerde İstanbul’daydı.¹ “Yaşayan Son Mavi Yolcu”nun “yarım kalmış Türk Rönesansı”na yaptığı katkıları ilerdeki sayfalarda okuyabilirsiniz.

Yarım kalmış “Türk Rönesansı”nın merkez üssü, 1940’ta Ankara’da faaliyete geçen Tercüme Bürosu’ydu. Bu üssün komutanları Hasan Âli Yücel, Hakkı Tonguç, Sabahattin Eyüboğlu, Nurullah Ataç, Sabahattin Ali’ydi. Bunların yanında ayrıca her biri kendi çapınca komutan olan başka yoldaşları da vardı: Azra Erhat, Orhan Veli,

1 Erol Güney, İstanbul ziyaretinden birkaç yıl sonra, 12 Ekim 2009’da, Tel Aviv’de hayata gözlerini yumdu.

Melih Cevdet Anday, Oktay Rifat, Vedat Günyol, Necati Cumalı, Suut Kemal Yetkin, Bedrettin Tuncel, Yaşar Nabi Nayır, Lütü Ay, Cahit Sıtkı Tarancı, Nuri Gençosman, Erol Güney ve tabii DTCT'den, Konservatuvar'dan, Gazi Eğitim'den, Siyasal'dan birçok hocalar da bu ocağa taş taşıldılar.

Bu insanlar ne mi yaptılar? Onlar o güne kadar dünyada hiçbir ülkede görülmemiş, sonra da görülmeyecek olan bir atılımla, Yunan-Latin ve büyük Batı dillerinden 778 kitaplık bir listeyi, her yıl 100 kitap olmak üzere, dilimize çevirdiler. Bunların içinde Arapça ve Farsça klasikler de vardı ve hatta Babillilerin *Gılgamış Destanı* bile listede yer almıştı. 209 Fransız, 145 Alman, 117 İngiliz, 93 Yunan, 72 Rus, 40 İtalyan, 23 Latin, 18 Fars, 15 Amerikan, 12 Arap, 9 İskandinav, 7 Hint, 6 İspanyol, 6 Macar, 4 Çin, bir Portekiz, bir Babil olmak üzere toplam 778 kitap! Yıl 1940!

Bugün roman, şiir, hikâye diye okuduğunuz şeyler bu temel üzerinde inşa edildi. Yine bugün ortalıkta şair, romancı, hikâyeci, düşünür diye gezen herkes, varlığını yarım kalmış bu harekete borçlu. Öte yandan Türk yazınının kavruk kalmasının nedenleri de, 1940-48 arası parlayıp sönen bu hamlenin içinde saklı. Şimdi, Tercüme Bürosu, Halkevleri, Köy Enstitüleri gibi kültür ocaklarını söndürenlere ve Yahudi düşmanlarına koz verir gibi olacak ama, itiraf etmeliyiz ki, Yahudilerin Türk Rönesansı'na yaptığı katkı çok büyük. Erol Güney de kendisiyle yaptığımız söyleşide bunu şöyle ifade etmişti:

“Halbuki o devirde memuriyete katıyen gayrimüslim alınmıyor. Ama Hasan Âli beni işe aldı. Fakat o bunu izah etmek için çok güzel bir şey buldu: 16. yüzyılda Rö-

nesans yaşanırken kimse Aristoteles'i, Platon'u, Homeros'u filan bilmiyordu; çünkü o çağda artık Yunanca tamamen unutulmuştu. Ama bunların hepsi çok önceden Arapçaya çevrilmişti. Yunan klasiklerini Arapçadan kim çevirdi? Yahudiler! Çünkü Yahudiler Arapça biliyordu. Yunan klasikleri Arapçadan Latinceye, Yahudiler sayesinde çevrilmişti. Hasan Âli yalnız beni değil, eşim Dora'yı ve bir süre sonra baldızım Bella'yı da işe aldı. Tenkitlere karşı Hasan Âli şöyle diyordu: 'Türkiye Rönesansa gidiyor. Bu iş Yahudisiz olamaz' (gülüyor). Bella'nın işe alınması da olay olmuştu, hatta konu İnönü'ye kadar çıkmıştı. Şimdi Hakkı Tonguç Hasanoglan Yüksek Köy Enstitüsü'nde İngilizce, Fransızca, Almanca öğretiyordu ama çocuklar kiminle konuşacak, pratik yapmaları lazım. O zaman Eyüboğlu bizim Bella'yı tavsiye ediyor. Gerçi Bella geometriden kaldığı için liseyi bitirememişti ama dört-beş dili mükemmel okuyor, konuşuyordu. İnönü'ye sormuşlar, kızı anlatmışlar, İnönü 'Ne bekliyorsunuz!' demiş."

Erol Güney'in Türkçeye kazandırdığı eserler

Puşkin'den: *Yüzbaşının Kızı* (Sabahattin Ali ile, 1944), *Küçük Tragedyalar* (Oğuz Peltek ile, 1946).

Gogol'den: *Müfettiş, Bir Evlenme, Bir Komedyanın İlk Temsilinden Çıkış* (Melih C. Anday ile, 1944-45), *Üç Hikâye* (Orhan Veli ve O. Peltek ile, 1945), *Ölü Canlar* (Anday ile, 1950).

Gonçarov'dan: *Oblomov* (Sabahattin Eyüboğlu ile, 1945)

Turgenyev'den: *Klara Miliç ve İlk Aşk* (O. Rifat ile, 1944), *Boz kırdı Bir Kral Lear* (O. Peltek ile, 1946), *Sığıntı*.

Dostoyevski'den: *İradesiz Adam* (Yaşar Nabi Nayır ile, 1946).

Çehov'dan: *Vişne Bahçesi* (Şahap Sıtkı İltter ile 1944), *Hikâyeler* (O. Peltek ve Servet Lünel ile, 1946).

Moliere'den: *Don Juan ve Mösyö Pourceaugnac* (Anday ile, 1943).

Eflatun'dan: *Timaios ve Kritias* (Lütfi Ay ile, 1942-43).

Bella ile Edibe ve Nahit Hanım

*1940’larda Ankara sosyetesinin bir kedisi, iki gülü,
üç de bülbülü vardı...*

Cumhuriyet’ten hemen sonra Ankara başkent ilan edilince, İstanbul, “teslim olmuş, işbirlikçi” diye iyice gözden düşmüştü. Ancak basın ve yayın âlemi için başkent hâlâ İstanbul’du. Devlet, bütün kurumlarıyla “Payıtahtı” terk etmiş fakat gazeteler Ankara’ya fazla itibar etmemişti. İtibar etmedikleri gibi iltifat da etmiyorlardı. Kılık-kıyafetin, harflerin, başkentini değiştirilmesi, Hilafetin kaldırılması, Kerkük ve Musul’un terki, alkolün devlet tekeline alınması gibi uygulamaları sert bir dille eleştirmişlerdi. 1930’lu yıllarda peş peşe patlayan Koçgiri, Dersim, Şeyh Said isyanları, İstanbul muhalefeti hızla getirmek için Ankara’nın eline fırsat verdi: “Takrir-i Sükûn” kanunu sayesinde *Vatan*, *Akşam*, *Tasviri Ef-kâr* gibi muhalif bazı gazetelerin yöneticileri, “vatana ihanetten” idam tehdidiyle Elazığ İstiklal Mahkemesi’nde sigaya çekildiler. İşte o zaman İstanbul’da şafak attı ve

ecel korkusuyla yaka-paça Elazığ'a getirilen gazeteciler, birkaç ay süren eziyetli ve onur kırıcı güya yargılamanın ardından Ankara'ya tamamen biat etmiş olarak şen-şatır ve sağ-salim Babîlî'ye döndüler.

Ankara; okumuş, yazmış, düşünen ve fikir üreten insanlarla ancak 1940'lı yılların başından itibaren yakınlaşabildi. O da Hasan Âli Yücel'in neredeyse "şahsi projesi" olan ve bugün artık "Türk Rönesansı" diye anılan kültür hamlesi sayesinde. O zamanlar, söyleyeceği bir sözü, elinde sunabileceği bir marifeti olan kim varsa Ankara'ya koşmuştu. Bunlar malumunuz Halkevleri'nde, Köy Enstitüleri'nde, üniversitelerde, Tercüme Bürosu'nda, Konservatuvar'da, bazı gazete ve dergilerde mevzilendiler ve bozkırın göbeğinde "egzistansiyalist" bir sosyete oluşturdular. İçlerinden Sabahattin Eyüboğlu, Nurullah Ataç, Azra Erhat, Erol Güney gibi Antik Yunan düşüncesine ve Fransız kültürüne hâkim olanlar öne çıktılar. Bu sosyetenin iki gülü (Nahit Hanım ve Bella), üç de bülbülü (Orhan Veli, Oktay Rifat, Melih Cevdet) vardı. Bunlardan Bella (Kent) ile Erol Güney vesilesiyle tanışmış, evinde buluşup biraz eskilerden sohbet etmiştik. Bella'nın şöhreti, Orhan Veli'nin en güzel şiirlerinin ilham kaynağı olmasından kaynaklanıyor. Bella (kızlık soyadı David), babasını kaybettikten sonra maddi sıkıntılar yüzünden Ankara'da yaşayan kız-kardeşi Dora'ya sığınmış. Dora, Erol Güney'in eşi, o sıralar Konservatuvar'da çalışıyordu. Bilhassa Andre Gide ve Jean-Paul Sartre medyunu olan Ankara'nın bu yeni grubu içinde Bella, yabancı dil eğitmeni unvanıyla Hasanoglan Yüksek Köy Enstitüsü'nde istihdam ediliyor. Çünkü Bella İngilizce,

Fransızca, Almanca biliyor. Talep Hakkı Tonguç'tan gelmiş. Bir Yahudi olduğu için bu pek kolay olmuyor tabii. Ama o dönem İsmet Paşa'yı arkasına alan Hasan Âli Yücel ile Sabahattin Eyüboğlu kanalıyla kurulan ve yürütülen ilişkiler sayesinde tescilli TKP'liler bile (Zeki Baştımar, Nazım Hikmet) Milli Eğitim Bakanlığı'na sızabiliyor. Çünkü başta "Türkiye Rönesansa gidiyor, bu iş Yahudisiz olmaz" diyen gayet romantik ve hoşgörülü bir Mevlevi var. (Onun bu "gel, ne olursan ol gel" tavrı, sonra Rönesans projesi çökerken zaafa dönüşerek insafsızca aleyhine kullanıldı.)

Rahmetli Hasan Âli, modernleşme tutkusu uğruna daha neleri sineye çekmiş meğer; bilhassa Tercüme Bürosu'nda üslenen aydınlar, biraz sorumsuzca, bu hoşgörüden epey yararlanmışlar. Mesela Dora ile Erol Güney beraber yaşıyor; fakat varoluşçu racon gereği evlenmeyi ret ediyorlar. Ancak dedikodular dayanılmaz hale gelince Hasan Âli'nin "ricası" üzerine evleniyorlar. (O sıralar Dora, Hasan Âli'nin ikizleri Can ile Canan'a Fransızca ders veriyordu.) Ama öte yandan zavallı bakan, Sabahattin Eyüboğlu'nun Macar piyanist Roji Sabo ile yaptığı kaçamakları, Azra Erhat'ın da Roji'nin kocasıyla ilişkiye girmesini, hatta bu aşkın peşinden Ankara'yı terk ederek Rize'ye gidişini görmezden geliyordu. Keza yine aynı grup içinde, bakanlık müşavirlerinden Halil Fıratlı'nın öğretmen eşi Nahit Hanım'la Orhan Veli'nin dile düşen aşkını ve bunların arasına bir kedi gibi sokulan Bella'nın maceralarını da. Bella, Orhan Veli ile de bir eskrim müsabakasında tanışmış. İkinci defa ablası Dora'nın evinde karşılaşmışlar. Sonra Orhan Veli postu Erol Güney'in

evine sermiş. Az konuşurmuş, kendine dairse hiç. Ama çok içermiş. Böyle bir partide Nahit Hanım, masmavi gözlerini hışımla Bella'nın gözlerine dikerek ve elindeki çatalı tehdikâr bir tavırla yüzüne karşı sallayarak, "Sana onu kaptırmam!" demiş. Bella'nın o zaman gözü korkmuş da biraz geri durmuş. Söylentiler o kadar artmış ki, nihayet Nahit Hanım Edirne'ye tayin edilerek Ankara'dan uzaklaştırılmış. Orhan Veli de arkasından, İstanbul'da Sait Faik'le taksi kiralayarak Keşan üzerinden Edirne'ye gitmişler. Yolda kaza geçirmişler, karakolluk olmuşlar, otellerde sızmış, kara saplanıp gidecekleri yönü şaşırmışlar. (Orhan Veli'yi Bella'ya değil ama ecele kaptıran Nahit Hanım, ilerleyen yıllarda duvar afişiyle aranan –yine bir şair– Arif Damar'ı evinde saklayarak sıkıyönetime kaptırmamış, hatta onunla evlenmişti.)

Orhan Veli Ankara'dan İstanbul'a gitmek için baha-ne yaratmakta hiç sıkıntı çekmezmiş. Tercüme Bürosu'ndaki işleri asarak Bella'nın peşinden de birkaç kere İstanbul'a kaçmış. Bella'nın Seza adında bir kız kardeşi daha var. Seza, İstanbul'da yaşıyor ve dönmek üzere Amerika'ya giden Romanya Yahudisi bir adamdan hamile. Bu yüzden Bella sık sık İstanbul'a, kardeşini ziyarete gidiyor. "Bella bakılması sevap olan bir kadındı" diyor Erol Güney, "Orhan da onu bıkip usanmadan seyrededi." (Doğumdan sonra Seza da bebeğiyle Ankara'da eniştesinin evine taşındı. Erol Güney bu üç kız kardeşi bir daha ömrünün sonuna kadar terk etmedi.)

Paylaşılamayan Orhan Veli'nin bir hayranı da Edibe'ydi. Edibe, Erol Güney'in kedisi. Ankara'daki evine gelir gelmez dizine atlarmış. Orhan'da uzun uzun onu

okşarmış. “Çıkar mısın bahar günü sokağa / İşte böyle olursun. / Böyle yattığın yerde / Düşünür düşünür durursun” şiirini bu sıra yazmış ve Edibe’ye ithaf etmişti.

Bu güzel hikâyenin sonunu sanki o çok hayran oldukları Albert Camus yazmış gibi: İnönü, partiyi aniden sağa çekiyor, bunun için de ilk olarak Hasan Âli Yücel’i gözden çıkarıyor. Onun ardından tüm heves iskambilden bir kule gibi yıkılırken, Orhan Veli de bir gece vakti saçma sapan bir çukura düşüp ölüyor. 1938-48 arası bir serap gibi görünüp kaybolan bir devir böylece kapanıyor.

Hüseyin Rahmi Gürpınar

Çok güzel reçel, likör, dondurma yapardı. Ama asıl şöhretini dantel, oya, tentene, kanaviçe, tığ işi gibi el sanatlarında gösterdiği marifetten kazanmıştı...

80 yıllık ömrünün son 30 yılını Heybeliada'da geçirmişti. Adanın Burgaz'a bakan cephesinde, kendi imkânlarıyla yaptırdığı evini hayat arkadaşı Miralay Hulusi Bey ve bazı yadigâr akrabalarıyla paylaşıyordu. Üç katlı, üç cephesinden de deniz görünen karkas bina, genel yerleşimin çok uzağında, orman içinde ve çok yorucu bir yokuşla tırmanılan bir tepenin yamacında inşa edilmişti.

Yazarın kendine insanlardan uzakta bir yer seçmesi, seyrek de olsa ziyaretine gelen dostlarının, yolun uzaklığından, faytonların çıkmayı reddettiği yokuşların dikliğinden şikâyetçi olmalarına yol açıyordu. Devrinin önemsenen kadın şairlerinden Şukûfe Nihal, bir defasında "Buraya gelmek için tayyareye binmeli!" diye sitem edince yazar, "Hakkınız var, benim evin yolu benden daha meşhurdur," karşılığını vermişti.

Hüseyin Rahmi, her kış Heybeliada'daki köşküne kapanır, kitapların arasında, düşünceleri ve yazılarıyla vakit geçirir, durmadan çalışırdı. Ancak yaza doğru, martılar kızmaya, havalar düzelmeye başlayınca dışarı çıkmaya başlardı. Her sabah erkenden kalkar, İsveç usulü jimnastik yaptıktan sonra banyoya girerdi. El ve ayak temizliğine marazi derece düşküdü. Kimsenin elini sıkmaz, el öptürmez, daima eldivenle gezerdi. Peugeot marka bisikletiyle gezmeyi çok severdi. Öğleden önce bahçeyle meşgul olur, Hulusi Bey'le –sonradan ikisinin de gömüleceği mezarlığın önünden de geçen– “küçük tur”u yaptıktan sonra, geç saatlere kadar çalışmak üzere odasına kapanırdı.

Evine çok düşküdü. Misafir odası Avrupalı mobilyalarla dekore edilmişti. 24 kişilik bir yemek masası ve yemek takımı vardı. Bir münzevi için çok kalabalık bir takımdı bu. Ancak seyrek de olsa evinde konuk ağırlamaktan hoşlanırdı. Kristal camlı büfesi özenle seçilmiş Sevr porselen takımlarıyla doluydu. “Şark” tarzı döşediği çalışma odası salonun üstündeydi. Yazıhanesi ve kütüphanesi abanoz, yazı takımları kesme kristaldı. Duvarlarda kendi yaptığı ve ünlü ressamlardan tablolar asılıydı. Divanlarda özel dokuma goblenler seriliydi. Sigara sehpaları fildişi bezeliydi. Evin her katı 19. yüzyıldan kalma antika halılarla kaplıydı. İrili ufaklı vazolar, şamdanlar, abajurlar oraya buraya özenle yerleştirilmişti.

Bir bekâr evine göre çok eşya vardı evinde. Bunların her biri uzun aramalar sonucu ele geçirilmiş nadir parçalardı. O gerçekten bir “ev adamı”ydı. Çok güzel reçel, likör ve dondurma yapardı mesela. Ama asıl şöhretini dantel, oya, tentene, kanaviçe, tığ işi gibi el sanatlarında

gösterdiği marifetten kazanmıştı. Boş zamanlarında eldiven, takke, kese, yastık kılıfı, sehpa örtüsü, lamba kılıfı yaparak zihnini dinlendirirdi. Eğer keyfi yerindeyse, konuklarına piyanosuyla polka, mazurka resitalleri verirdi. Piyanodan başka gayet güzel keman ve mandolin de çalabiliyordu.

Hüseyin Rahmi bu evde, dayısından dul kalmış Aliye Yengesi, kızı Safder Hanım, yarım asırlık yoldaşı Miralay Hulusi Bey ve bir hizmetçisi ile yaşırdı. Ancak bu garip aile peş peşe fire vermeye başladı. Önce yenge hanım öldü, ardından yazarın can dostu Hulusi Bey. 8 Mart 1944'te Hüseyin Rahmi de burada hayata veda etti. Berbat bir havada bir gazetecinin röportaj teklifini geri çevirememişti. İyi ısıtılmamış alt salonda uzun bir söyleşi yapmış, bu sırada üşütmüştü. Nezlesi uzun zaman geçmedi. Havayı iyi sandığı bir gün berbere gitmişti. Eve dönüşünde yatağa düştü. Grip zatürreeye çevirince bir hafta içinde ecele teslim oldu. Ölüm saati öğleden sonra 15:30 civarıydı. Yağmurlu, fırtınalı bir gündü. Cenazesinde basın ve edebiyat dünyasından ancak birkaç kişi vardı. Sade bir törenle Hulusi Bey'in yanı başına gömüldü.

Heybeliada Hüseyin Rahmi Gürpınar Müzesi

Yazarın ardından evi, kütüphanesi, neyi varsa hepsi yegâne akrabası Safder Hanım'a kaldı. Ondan da kızı Emine Muzaffer'e. 1964'te Emine Muzaffer ve babası Abdullah Tanrıninkulu burayı satışa çıkardı. Ancak yazarın hatırası henüz tamamen küllenmemişti. Hatırasının haraç-mezat satışa çıkarılması kamuoyunda üzüntü yarattı. Devrin İstanbul Valisi Niyazi Akı, müzeye çevirmek amacıyla 133 bin liraya binayı İl Özel İdare-si'ne satın aldırdı.

İl Özel evi aldıktan sonra ilk işi eşyaların envanterini çıkartmak ve başına bir bekçi tayin etmek oldu. Sonra iki yıl boyunca bir şey yapılamadı. Çünkü “müzecilik”, İl Özel İdare’nin işi ve yetkisi dışında bir konuydu. 1966’da toplanan İl Encümeni, binanın müze olarak halka açılması için Milli Eğitim Bakanlığı’na tahsis edilmesine karar verdi. O yıllar Kültür Bakanlığı olmadığı için müzeler Milli Eğitim’e bağlıydı. Tekrar tekrar başvurulara rağmen bakanlıktan bir türlü cevap alınamadı.

İki makam arasında yazışmalar 10 yıl sürdü. Bu süreçte Kültür Bakanlığı kurulunca, bitmez tükenmez yazışmalar bu sefer Eğitim ile Kültür bakanlıkları arasında başladı. Yıllar yazışmalarla akıp gidiyordu. 1981’in Eylül’ünde, Vali Nevzat Ayaz “istenmeyen müze” olayına el koydu; “Günümüzün kültür anlayışına uygun bir şekilde idame ve muhafaza edilmesi için söz konusu binanın Kültür Bakanlığı’na tahsisine ya da birlikte saptanacak sembolik bir bedelle satılmasına” ilişkin bir mektupla bakanlığa bizzat başvurdu. İki ay sonra cevap geldi; “Sembolik bir bedel bildirin, hemen satın alalım” deniyordu. İstanbul İl Encümeni, tam iki yıl bir fiyat biçemedi. Nihayet 1983’te, binanın Kültür Bakanlığına ücretsiz olarak verilmesi yönünde karar çıktı.

Yıllardır müze olmayı bekleyen yazarın evi sonunda Kültür Bakanlığı’nın eline geçmişti. Bu süre içinde bekçi kontrolünde ve mühürlü sandıklar içinde korunan eşyalar sayımı yapıp Türk-İslam Eserleri Müzesi’ne devredildi. Müze yetkilileri bu görevlendirme karşısında şaşırıp kalmıştı. Çünkü konusu İslam olan eserlerle ilgilenen müze için Hüseyin Rahmi Müzesi bir angarya idi. Ayrıca ve daha garibi bakanlık müze için gerekli olan kadro ve ödeneği vermeye yanaşmıyordu.

Türk-İslam Eserleri’nden bir heyet istemeye istemeye Gürpınar’ın evini ve eşyalarını devralmaya gitti. Heybeli’de hayretler içinde kaldılar çünkü İl Özel İdare’nin tayin ettiği bekçi, kendisine oturması için verilen zemin katını tavuk çiftliğine çevirmiş, bir üst kata yerleşmişti. Üçüncü kattaki kütüphanede kitaplar raflardan indirilmiş odanın ortasına yığılmıştı. Bina yıllardır tek çivi çakılmadığı için dökülüyordu. Ayrıca sonradan

yapılan çeşitli eklemelerle binanın orijinalitesi bozulmuştu. Çatı akmış, yazarın eser taslakları, ördüğü danteller, resimleri ıslanmış, oraya buraya saçılmıştı.

Türk-İslam Eserleri Müzesi, derhal İl Özel İdare'nin bekçisine yol verip yerine kendi bekçisini tayin etti. Kadro olmadığı için merkezdeki bir bekçi Heybeli'ye gönderildi. Ama bundan öte bir iş yapılamadı. Çünkü gerekli kadro ve tahsisat bir türlü çıkmadı. Bu sırada sürpriz bir gelişme oldu. Sonradan bir paylaşım kavgasında cinayete kurban giden Adalar Belediyesi'nin ANAP'lı Başkanı Recep Koç, Gürpınar'ın evine talipti. Başkan burayı restore ederek müze yapmaya söz verdi. Anıtlar kurulu, Adalar Belediyesi'nin hazırladığı restorasyon projesini onaylamış, Kültür Bakanlığı da gerekli izni vermişti. 23 Haziran 1988'de, belediye ve müze yetkililerinin huzurunda yapılan sayımdan sonra bina Adalar Belediyesi'ne, yani Recep Koç'a teslim edildi.

Adalar Belediyesi binaya kendi bekçisini koydu. Sonra bina iskeleye alındı. Bahçe duvarına da "Hüseyin Rahmi Gürpınar Müzesi Restorasyonu" yazılı bir de tabela konmuştu. Ama devir teslimin yapıldığı 1988'den, Başkan Koç'un öldürüldüğü tarih olan 19 Şubat 1994'e kadar geçen altı yıl içinde hiçbir gelişme olmadı. Daha doğrusu çok şey oldu; restorasyon durdu, çürüyen iskele, paslanan tabela kaldırıldı. Yazarın evini görmek isteyenler onca yokuşu hep boşuna tırmandılar. Hatta çoğu zaman yerli-yabancı birçok ziyaretçi bekçi tarafından hakaretle kovuldu. Ayak direyenlerin üzerine ise köpek salındı. Ve bu arada müze boşaltıldı.

Recep Koç'un yerine Adalar Belediyesi Başkanlığı'na seçilen Can Esen de müze için hiçbir şey yapmadı. Müze bakiyesini artık bir köpek bekliyordu. Sürekli bağlı kalmaktan iyice yabanileşmiş hayvana zabıta memuru haftada bir yiyecek götürüyordu. Belediyenin binaya ilgisi bundan ibaretti. Aradan yine yıllar geçti. Nihayet Kültür Bakanlığı, aradan yıllar geçtiği halde "Gürpınar"ın evinin müze olarak düzenlenmediğini ve bunun için herhangi bir çalışmanın da başlatılmadığını" görünce Adalar Belediyesi'ne verdiği tahsisi kaldırdı. Bundan sonrasını o

sıra Adalar Kaymakamı ve Adalar Vakfı Başkanı olan Mustafa Farsakoğlu'ndan dinliyoruz: “İlk önce yazarın Heybeli Halk Kütüphanesi'nde bulunan kitapları ve özel eşyası alındı. Kolilere rast gele doldurulmuş kitapların bazılarını fareler yemişti. Kurtarılabilenler temizlendikten sonra tek tek kayda geçirildi. Çöp torbalarına doldurulan yazarın giysi, örtü, minderleri ve kendi el işi ürünlerden kurtarabildiklerimizi onardık. Ayrıca kullandığı yemek odası, oturma grupları ve yatağını temizledik. Halıları da öğrencilerin yardımıyla yıkadık. Burayı müze yapmaya kararlıyız. Ağustos'ta açmayı düşünüyoruz.” (20 Mart 2000, Hürriyet)

Ancak yazarın eşyaları ve kütüphanesi tamamen soyulduğu için müzede sergilenecek obje bulunamadı. Envanterde gözüktüğü halde müzede bulunmayan objelerden bazıları şunlardı: Piyano, keman, bisiklet, dürbün, fotoğraf makinesi, Hulusi Bey'in beylik silahı, mandolin, yazı takımı, 70 parçalık porselen ve gümüş yemek takımı, likör takımı, altı şamdan, kristal avizeler, çini mangal, üç tane Fransız çini soba, 14 yağlı boya tablo, 14 parça antika halı, fildişi bezeli sehpa takımı, 85 parça el işi, 350 adet Türkçe, 304 adet yabancı dillerden kitap ve 110 cilt gazete koleksiyonu. Bunların yerine taklit eşyalar konarak 30 Ağustos 2000'de 36 yıllık bir gecikmeyle de olsa “çatma” müze açılabilirdi.

Kadın düşmanı, anti-komünist bir ırkçı

Hüseyin Rahmi Gürpınar, Heybeliada'da bugün (güya) müze olan evinden önce, beş yıl Bahriye Hamamı Sokağı'ndaki 7 numaralı konakta kiracı olarak oturmuş. Bunu, yanı başındaki konakta yaşayan ve yazarla 24 yıl kesintisiz arkadaşlık yapan Mehmet Ali Kâğıtçı'nın hatıratından öğreniyoruz.

Yazar bu evde pek sevdiği, hayatı boyunca hep beraber olduğu üç kişiyle yaşamaktaydı. Başka bir deyişle o burada üç personelli bir roman atölyesi kurmuştu. Yenge diye seslendiği Aliye Hanım, cidden nazik, terbiyeli, düşünceli, zarafet timsali bir kadındı. O evin hanımıydı. Her şeye koşar, hizmetçiyi idare ederdi. Rutin işler bir yana onun asıl görevi yazara romanların-

da kullanmak üzere kadınlar âlemin-
den haberler, dedikodular sağla-
maktı. Aliye Hanım, “Gözümün nu-
ru”, “Gözümün elifi” diyerek tatlı
dille herkesi söyler, gönüller fet-
hederdi. Mesela birileri hakkında
dedikodu çıksa, “Aaa kaymak tabağı
gibi kadın, o sarımsak dişli herifi ne
yapsın” diyerek lafını gediğine koyar,
daima kadınlardan yana tavrı takı-
nırdı.

Hüseyin Rahmi Gürpınar

Aliye Hanımın kızı Safder Hanım, ya-
zarın romanlarını yayınlayan (Kütüp-
hane-i İslam ve Askeri; Kütüphane-i Askeri, daha sonra Kütüp-
hane-i Hilmi, daha sonra da Hilmi Kütüphanesi) adıyla anılan
müessese sahibi İbrahim Hilmi Çığırca’nın Babıâli Caddesi 46
numaradaki işyerinde çalışıyordu. O da her gün İstanbul’a gi-
dip gelirken vapurda, tramvayda ve işyerinde işittiklerini rapor
eder, yazarın enteresan bulduğu konularda derinlemesine
araştırmalar yapardı. Safder Hanım da anası gibi hoşsohbet ve
arkadaş canlısıydı. Her adadan dostları vardı. Erkekli-kadınli
sohbet grubunda en az altı kişi bulunurdu.

Üçüncü yardımcısı ise, çocukluk yıllarından beri süregelen ne-
zih ve samimi dostluğunu büyük bir dikkatle koruduğu arka-
daşı Hulusi Beydi. Gençliğinde yakışıklı endamlı, badem bıyık-
lı bir erkek güzeli olan Hulusi Bey, gayet girgin, lafı dinlenir bi-
ri olarak dost meclislerinin aranan simasıydı. Fotoğrafa me-
raklıydı. Evde bir oda onun fotoğraf atölyesiydi. Mahalli ve mil-
li olayları çabuk haber alırdı. Yazar onu daima dikkatle dinler,
bazen de söylediklerini kâğıda geçirirdi. Böylece Hulusi Bey,
romanlarının erkek aslanını besleyecek notların birikmesini
sağlamış olurdu.

Hüseyin Rahmi tabii ki bunların anlattıklarıyla yetinmez, ge-
rekli gördüğünde bizzat sefere çıkar, merak ettiklerini yerinde
incelerdi. Yakası açılmadık küfürler derlemek üzere gittiği Su-
lukule’den hiç eli boş dönmezdi mesela. Dışarı çıkarken kıya-

Hüseyin Rahmi hayatının son dönemini Heybeliada'da "hayat arkadaşı" Hulusi Bey'le geçirdi. Onunla beraber yaşadığı ev yıllar sonra "müze" yapıldı. Ancak ev Adalar Belediyesi'nin mülkiyetindeyken tepeden tırnağa soyulduğu için müze sahte eşyalarla dolduruldu.

fetine çok özen gösterirdi. Pardösü kat yerlerinden katlanır, yakası içe ve etek kısmı dışa gelecek şekilde sol kola yerleştirilirdi. İskarpinlerine tozluk takar, ellerine pamuktan örülmüş eldiven giyerdi. Baston taşır ama yere dokundurmazdı. Vapurdan iner, Karaköy Ziraat Bankası'nın arkasındaki sokakta kendisini bekleyen otomobile binerdi. Bu aracı ayarlamak yayıncısı Hilmi Çığıracı'nın işiydi. Şoför yazarın istediği gibi, orta yaşlı, sakin mizaçlı, temkinli, içki-sigara içmeyen biri olurdu.

Yazarken çok asabiydi. Her gün ortalama beş sayfa doldurur, kâğıdın arkasını kullanmazdı. Yorulunca piyano ya da keman çalardı. O çalışırken ses olmasın diye evdeki terlikler abayla kaplanmıştı. Dikkatsiz hizmetçilerin ikide birde düşürdükleri süpürge sopaları şrank-şrank ses yapmasın diye havluyla sarılıydı. Evde ünlü ressamlardan armağan birçok kıymetli tablo vardı. Yatak odasındaki tabloda görünen dilberin, bir zamanlar romanlarını Almancaya çevirmeye heves eden bir kadına ait olduğu söylenirdi.

Ama o bir kadına, ancak çerçeve içinde ve duvarda asılıyken katlanabilirdi. Yakınları ve gazeteciler bazen onu evlilik hakkında sıkıştırdıklarında, “Herkesin cemiyete karşı bir görevi var. Kimi eliyle, kimi beliyle, kimi kalemiyle görevini ifa eder. Ben kalemimle hizmet ediyorum” der, işin içinden çıkardı. *Melek Sanmıştım Şeytanı* (1920) ve *Gönül Bir Yel Değirmenidir, Sevda Ögütür* (1922) başlıklı romanları kadın düşmanlığını en açık şekilde gösteren eserleridir. Onun insanın ruhunu üşüten anlayışına göre “kadın, alt tarafı kanlı bir gayya kuyusudur”; Bir gün Mehmet Ali Kâğıtçı'ya önlerinde yürüyen bir kadını göstererek; “Bakın! Bu iki kalça varya bu iki kalça, ufki (yatay) mihvere (eksene) merbut (bağlanmış) değirmen taşları gibidir. Arasına düşen erkek un ufak olur gider. Kadın Havva değirmenidir, erkek öğütür!” demişti. Keza bu satırlar da ona ait:

“Sahtekârlık cezayı gerektirir. Bu cezadan sadece kadınlar muafır. Kadının yüzü rengârenktir. Bu renkler de onun huyu gibi çabucak değişir, yani sabit değildir. Dolayısıyla durmadan onarılır. Belediyeler bu boyama ve badana işlerinden vergi alacak olsalar sırtları yere gelmez. Kadın kaşlarını da yolar.

Sekiz santim topuklu giyer boyunu uzatır, (kendisi de yüksek topuklu giyerdi). Boynundaki inci de yalancıdır. Çorapları yapma ipektir. Bütün bunca yapmacıklar arasında, onda sahici bir kalp bulunabileceğini tasavvur edebilir misiniz?”

Kasım 1920’de Rus sığınmacılar gelmeye başladıklarında işgal kuvvetleri artık İstanbul’a iyice yerleşmişlerdi. Tek kurşun atmadan teslim olan kent, birkaç gün içinde sanki kostümlü bir balo ya da lunapark görünümüne bürünmüştü. Kamçılı İngilizler, ekose etekli İskoçlar, horoz tüylü şapkalarıyla İtalyanlar, Fransa yanında savaşıyor şalvarlı Senegal askerleri, Mavi-Beyaz Yunan bayrakları, Balkanlardan sökün eden kırmızı fesli, beyaz sarıklı Türkler, abadan uzun cüppeleriyle dervişler, Anadolu’dan kaçan Rumlar, Ermeniler, bir günde 120 gemiyle gelip İstanbul’un gündelik yaşamına balıklama dalan 150 bin Rus mülteci ve baştan başa Boğaziçi kaplayan kruvazörlerden oluşmuş simsiyah bir ufuk.

Tam da bu günlerde Hüseyin Rahmi gibi çok satan kitaplar yazan Ernest Hemingway de İstanbul’a gelmiş, Tepebaşı’nda bugün hâlâ ayakta olan Büyük Londra Oteli’nin 401 numaralı odasına yerleşmişti. Gazetesi *Toronto Star*’a asrın felaketinden manzaralar aktarıyor, insanlık onurunun ayakta tutmaya çalışıyordu.

Tüm kamu yapıları dolmuş taşmış, yetmeyince evlere de bu insanları yerleştirmeye başlamışlardı. Bu felaketten Heybeliada da nasibini aldı. Mülteciler arasında önemli isimler de vardı. Bunlardan senatör Tcheibycheff, 13 Şubat 1921’de Ada’da anti-komünist bir konferans verdi. Dinleyiciler arasında bulunan Hüseyin Rahmi, senatörün söyledikleri üzerine çene yarıştıranları dinledikten sonra, “özel mülkiyetin kaldırılmasını bir gasp olarak gördüğünü ve bunun üretimi düşüreceğini” söyledi. Bunu kestirme yoldan anlatmak için de şöyle bir örnek verdi:

“Diyelim ki 10 kişiyiz. Hepimizde düz hesap 100 lira olsun. Bolşevik nazariyesine göre yekûnu 10 kişiye taksim edeceğiz. Adam başı 10 lira düşecek. Ama ben güldürücü yazılar yazabiliyorum. Mevcudu bölüştükten sonra yazılarımdan birini bir

liradan satışa çıkarsam, siz de beğenip birer tane alsanız, o takdirde her birinizde 9'ar lira kalacak, benim paramsa 19 liraya yükselecek.” Herkes merakla susmuş, “Eee?” O devam etmiş; “Eee’si, şimdi bu fazlayı bölüşecek miyiz?” Hepsini bir ağızdan, “Evet ya, bölüşeceğiz” demiş. Hüseyin Rahmi de bunun üzerine, veciz bir demagojiyle “Öyle olacaksa ben de yazmam yahu” diyerek meseleye noktayı koymuştu. (Ev ödevi: Yazarın bu öngörüsüyle, Oscar Wilde’ın *Sosyalizm ve İnsan Ruhu* adlı kitabında ortaya koyduğu öngörüyle karşılaştırın.) Hüseyin Rahmi’nin XX. yüzyılın kaderini tayin eden (ve bir kısmı gözlerinin önünde cereyan eden) bu büyük dönüşüme böyle yabancı kalması belki siyasi bir perspektiften yoksun ve apolitik karakteriyle açıklanabilir. Ancak Hüseyin Rahmi, anti-komünist olduğu kadar anti-komünistlerden de hiç hoşlanmıyordu. Hele hele zencilere karşı tamamen ırkçı bir yaklaşım içindeydi. Rus mültecilerden beş bin kadarı Heybeliada’ya getirilmişti. O zamanki ada nüfusunun beş katıydı bu. İşgal komutanı-papaz-müftü ve muhtardan oluşan komisyon, Rusları hane başına taksim etmeye başladı. Ancak Hüseyin Rahmi bunlar için rahatını bozmaya asla niyetli değildi. Nitekim bir defasında, kendi tabiriyle “hayvandan daha vahşi mahlûk olan Senegalli bir zenci asker” nezaretinden evine gelen sığınmacıları elinde silahla kovalamıştı. Çünkü bunlar kendi ifadesiyle “kızgın teke gibi kokan mundar heriflerdi ve gâvur pisliğini yedi deryanın suyu temizleyemezdi.” Tekrar geleceklerini bildiği için de can yoldaşı Hulusi Bey’i aracı koyarak işgal komutanı ile anlaşmış, kendini ve evinin huzurunu sığınmacılardan korumuştur. Hüseyin Rahmi, ardında bıraktığı boşluk doldurulamamış, önemli bir yazar. Herkes ondan daima sempatiyle söz eder. Şüphesiz sempatik biriydi de. Zaten bu yazı da onun değerli emeğine ve anısına gölge düşürmek için değil, sadece onun gerçekliğine biraz daha yaklaşabilme gayreti şeklinde yorumlanmalı.

Yararlanılan kaynaklar: *Türk Kâğıt Sanayisinin Öncüsü Mehmet Ali Kağıtçı*, Heybeliadalılar Derneği Yayını, 2004; *İstanbul’dan Geçen Ruslar*, Ümit Yayınları, 2005.

Mütekâit Miralay Hulusi Bey

Hüseyin Rahmi'nin hayatının büyük bir kısmında ona daima vefa ve samimiyetle arkadaşlık etmiş olan emekli deniz Miralay (Albay) Hulusi Bey, bu benzersiz beraberlik yüzünden edebiyat tarihine girmiş biri. İyi kalpli, doğru düşünceleri, tatlı sözleri ve sevimli hali, onu tanıyanların hepsinde büyük bir gönül bağlılığı ile hayranlık uyandırmıştı. Herkes onu sever sayardı. Ama o herkesten önce Hüseyin Rahmi'nin Hulusi Bey'i

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın adı anılınca, onu kitaplardan tanıyanların yüzüne tatlı bir tebessüm yerleşir. O, sevimli, munis bir efeminedir. Ancak Heybeli'den yakın dostu ve kapı komşusu Mehmet Kağıtçı'nın hatıratında bambaşka bir Hüseyin Rahmi var: "Kadın düşmanı, ırkçı ve bir anti-komünist."

idi. Yarım asırdan fazla süren bir arkadaşlıkla birbirine bağlanan bu iki insan bir evi paylaşır, bir evde yiyip içerdi.

İkisi de hiç evlenmemişti. Gençliklerinde birlikte gezip tozmuşlar, olgunluk ve yaşlılık çağlarını Heybeli'deki bu evde geçirmişlerdi. Hüseyin Rahmi'nin bütün eserlerinin ilk okuyucusu oydu. Sevimli yüzüne tatlı bir heybet veren pos bıyıklarını burarak gözlerinde içten bir parıltı, yüzünde derin bir hayranlık ve ibadet ifadesiyle yazarı eleştirir, över, fikir söylerdi.

Yazılarını gazetelere, kitapçılara götürür getirir, telif pazarlıklarını çoğu zaman arkadaşı adına o yapardı. Hüseyin Rahmi çok yazan, dolayısıyla çok sataşılan bir yazar olduğu için istemese de pek çok kalem kavgasına tutuşmuştu. Böyle dönemlerinde Hulusi Bey, arkadaşının üzülp sinirleneceğini ve yorulacağını düşünerek çok endişelenir, gizli gizli tarafları yaştırtırmaya çalışırdı.

Heybeli halkı bir çeyrek asır hemen her sabah küçük tur yolunda bu iki dostu birlikte görürdü. Pek seyrek gi-

dilen davetlerde hep beraberdiler. Evin bütün alış-verişı, hastalanıp yatağa düştüğü son günlerine kadar Miralay Hulusi tarafından görüldü. Hüseyin Rahmi o ölünceye kadar İstanbul dışına hiç çıkmamıştı. Keza arkadaşı da askerlik hayatının tamamını İstanbul'da geçirdiği için beraberlikleri hiç kesintiye uğramamıştı.

Hulusi Bey'in 1933 yılındaki ölümü, yazara adayı ve dünyayı zindan etmişti. Bir zaman eve giremez, adada dolaşamaz, hiçbir şeyle avunamaz oldu. Çareyi bu diyardan kaçmakta bulmuş olmalı ki, kalktı Mısır'a gitti. Bir dostuna yazdığı mektubunda içinde bulunduğı ruh halini şöyle anlatıyordu; "Adadaki bir mezar bütün dünyayı nazarımda kabristana çevirdi. Nereye baksam başucuna bir tahta parçası dikili bir toprak kümesi görüyorum. Kalabalığın içinde tek başıma kaldığım vatanımdan geçici olarak bir ayrılışla gidiyorum, leyleklerin göçtüğü, kırlangıçların uçtuğı nurlu ufuklara. Biraz da çölün kızgın kumları üstüne gözyaşlarımı serpeyim bakayım, ehramların heybetleri önünde ne duyacağım? Burnu kulağı kırık Ebül-hevl'in (Sfenks) cüzamlı bir cadı gibi bakan falcı gözlerinden ne anlayacağım?"

Hüseyin Rahmi Mısır'dan malarya kaparak dönmüştü. Uzun ve zahmetli bir hastalık devresinden sonra arkadaşının mezarını yaptırdı ve taşma şunları yazdırdı:

"Burada uyuyor, mütekait Miralay Hulusi Bey, 1860-1933"

Ahmet Refik Altınay

Cihat Burak Bentderesi'nde

“Ben, esmer, eli yüzü düzgünce, otuz yaşlarında birini seçtim, odalarımıza çıktık. Bizimki pek hanım kadın, terlik, pijama getirdi, bir leğen içinde ayaklarını yıkadı. Yattık, tatsız tuzsuz bir muameleden sonra uyumuşum.”

Cihat Burak, *Zenci Kalınız* adlı kitabında yer alan “Tahal Karakolu” başlıklı anlatısına şu cümle ile başlar: “Yeni gittiğim yerlerde oranın genelevlerini de gidip bir görürdüm eskiden.” Ve ardından, ziyaret ettiği genelevlerde başından geçen maceraları anlatmaya koyulur: “Ankara’ya ilk gidişimdi, o mahallenin nerede olduğunu bilmiyordum, telefon defterinde aradım bulamadım.” Bunun üzerine polise sormak geçmiş aklından. Utanmış, vazgeçmiş. Sonra Ulus-Samanpazarı arası dolanırken bir taksi çeviriyor: “‘Kardeşim’ dedim; ‘hani şey var ya işte; hani orası!’ Lafımı bitirmeye kalmadan şoför şıp diye anladı. Gaza bastı, ‘Geldik abi,’ dedi, ‘işte nah şurası.’” Burası Ankara’nın meşhur Bentderesi’ydi, Türkiye

Cumhuriyeti’nde ne kadar genelev varsa, hepsinin “başkent”iydi bu mahalle.

Burak, güpegündüz onca insanın arasından geçerek geneleve girmekten çekinir. Ama nihayet yüzünü palto-sunun yakaları arasına saklayarak kapıya yönelir. Bir bekçi üstünü aradıktan sonra kendini çamur deryası bir meydana bulur. Gözüne kestirdiği bir eve dalar: “Mindere bağdaş kurmuş sarışın bir mavişi kaldırdım, angaryaya koşulan insanların isteksizliğiyle çıkıyor önümden merdivenleri, kışının biri inip biri kalkıyor pembe donunun içinde. Girdik odaya; ben bunu tanıyorum da ayrıca İstanbul’dan, dikkat edince hatırladım! Abanoz’da bir kere gitmiştim buna, ufak tefek, balıketinde, sarışın, mavi gözlü, güzelce, yirmi yirmi-beş yaşlarında.”

Ankara-Bentderesi’nde İstanbul’dan tanıdığı bir genel kadınla karşılaşan Burak, bu tesadüf üzerine Bursa genelevinde başından geçen bir başka macerayı hatırlar: “Bursa’nın genelevi pek neşeliydi o sıralar; Bayram yeri gibi renkli ampuller yanar sokaklarda. Evlerin önünde şeker tutulur müşterilere.” Burak, stadyum inşaatı için proje hazırlamakla görevlidir. O sıralar Bursa Belediye Başkanı ve Valisi olan Haşim İşcan onu Halkevi’ne yerleştirir ve kendisine bir de mihmandar verir. Gündüz çalışırken nasıl geçtiği anlaşılmayan zaman, akşam oldu mu geçmek bilmez. Sıkıntıdan mı bilinmez, yazar sık sık gidermiş “o mahalleye”. Bir gün Akademi’den mimar arkadaşı Oğuz’la buluşup Bursa’da bir genelevin yolunu tutarlar. Üstelik bu gece genelevde sabahlamak üzere pazarlık ederler: “Ben, esmer, eli yüzü düzgünce, otuz yaşlarında birini seçtim, odalarımıza çıktık. Bizimki pek ha-

nım kadın, terlik, pijama getirdi, bir leğen içinde ayakla-
rımı yıkadı yattık, tatsız tuzsuz bir muameleden sonra
uyumuşum.”

Bir süre sonra kapı güm-güm vurulur, bir polis ve bir
bekçi odaya dalar. Burak, bir yandan giyinirken, bir yan-
dan da polisin sorularını cevaplar. Kimliği istenince pa-
niğe kapılır çünkü askerlik yoklaması eksiktir. Kimliğini
polise kaptıran yazarı alır bir düşünce: “Valinin özel
misafiri gibiyim, bir mimarım, hem de yüksek, üstelik
Ankara’dan vazifeyle gelmişim.” Burak o geceyi gün ağa-
rıncaya kadar endişe içinde fosur fosur sigara içerek geçi-
rir. Gündüz olunca karakola gidemez. Mihmandarı imda-
dına yetişir de kimliğini kurtarır. Meğer o gece hapisten
azılı bir katil kaçmış. Polis onu arıyormuş. Arkadaşı Oğuz
polisle dalaşmış. Ben mimarım, kimliğimi vermem gibile-
rinden laflar edince polisin kafasının taşı atmış, bir baş-
ka odada karşısına bir mimar daha çıkınca...

Cihat Burak bu anlatısını “Olay 1944’te oldu” diye
noktalıyor.

Naciye Neyyal Hanım

“Karı-koca” aynı ev içinde, fakat birbirine göstermeden anılarını yazdılar. Ancak yazdıklarının ne olacağı konusunda derin endişeleri vardı. Tam korktukları gerçek olurken vefalı torun imdada yetişti, anıları kaybolmaktan kurtardı...

Mehmet Tevfik Hamdi Bey (1876-1956) tam bir bürokrat; ama sakın aklınıza Cumhuriyet döneminden bir kalem efendisi gelmesin. O bir Osmanlı bürokrati. İmparatorluğun kaos sürecinde ağır sorumluluklar üstlenmiş Mülkiyeli bir yönetici. Bir süre Yıldız Sarayı’nda görevlendirildikten sonra Kudüs Valisi tayin edilmişti. Sonra Selanik, ardından Konya, Yemen, Bursa, Ankara valisi oldu. “İttihatçı-İhtilafçı kavgası”nda taraf olmayarak, bir “ihtisas adamı” kalmayı tercih etti. Bu sayede ve bu şartlar altında Devlet Şurası ve Divanı Muhasebat Reisliği yaptı. Artık İmparatorluğun bütünüyle dağıldığı, işgal altında olduğu bu dönemde Maliye Bakanlığı’na getirildi. Devlet kurumlarına olan sadakati, yansız, kayırmazsı yö-

neticiliği sayesinde Cumhuriyet döneminde dışlanmayıp, tersine günümüzün İTÜ'sü olan Yüksek Mühendis Mektebi'ndeki görevine devam etti. Nihayet emekli olduktan sonra çekildiği köşesinde hatıralarını yazmaya başladı.

Naciye Neyyal Hanım (1869-1960), Mehmet Tevfik Hamdi Bey'in eşi oluyor. Ama o aynı zamanda bir ressam, "modelinin psikolojisine kadar inen analizci" bir portre ressamı. Ansiklopedilerde ilk kadın ressamlarımız diye anılan Müfide Kadri, Emine Fuad, Melek Celal, Mihri Hanım, Celile Hanım, Vildan Hanım arasında o da var. Hayatının büyük kısmı eşinin tayin edildiği illerde geçmiş. Sadece bir vali eşi olmakla yetinmemiş, kendi kendine Fransızca öğrenmiş. Pozisyonunun sorumluluklarını biliyor, okuyor, yazıyor ve çiziyor, bir süre İtalyan ressam Salvator Valeri'den ders almış, resim yapıyor. Osmanlı devrinden Cumhuriyet devrine sarkan uzun ömrünün son sahnesinde, o da eşi gibi, hatıratını yazmaya başlıyor. Böylece bir ev içinde aynı yılları anlatan iki hatırat birden kaleme alınıyor. Mehmet Tevfik Hamdi Bey eşinin yazarlığını hafife almış olmalı ki, Naciye Neyyal Hanım 9 Haziran 1948'de hatıratına şunları yazmış: "Dün Tevfik Bey, beni gene böyle hatıralarımı kaydederken gördü. 'Neyyal, eğer seni tahsil ettirmiş bulunsalardı, meşhur bir muharrir olabilirdin, halbuki şimdi bu yazdıkların hiçbir işe yaramayacak,' dedi. 'Kendi hatıratını yazarken benim notlarımdan istifade etmedin mi?' diye sordum. O da, 'Evet, onlardan bir hayli faydalandım,' diye cevap verdi. 'Eh, o halde neden şimdi böyle söylüyorsunuz?' dedim; ama aramızda geçen bu konuşmadan sonra bir hayli mahzun oldum, bu hissettiğim sadece hüznün de-

ğil, hayal kırıklığıydı. Hakikaten de, bu benim yazdıklarım ileride ne olacak, kim okuyacak, neye yarayacak? Eğer yırtıp atmazlarsa, belki bir gün birileri (yani siz!) okur, hatta yazdıklarımın faydalananlar bile olur, diye düşünerek teselli bulmaya çalıştım.”

Öykümüzün üçüncü kahramanını ise “hayırlı” bir torun; Fatma Rezan Hürmen. O da büyükbabası ve büyükbabası gibi ortalıkta biri değil, çekildiği köşesinde yıllardır sabırla çalışarak, “sessiz bir vasiyeti” yerine getiriyor; hatta getirdi demek daha doğru. Her ne kadar o kendini geri planda tutup saklanmaya çalışsa da bahsi geçen hatıratları aslında o “yazdı”. Bunlardan önce büyük-büyük babası Şirvanlı Ahmet Hamdi’nin *Hindistan, Svat ve Afganistan Seyahatnamesi*’ni yayınlamıştı. Ardından toplam üç ciltlik bu hatıratları çıkardı. Bilhassa Mehmet Tevfik Hamdi Bey’in hatıratı bir takım notlardan ibaretti. Bunları çözümlemek, ilişkilendirmek, ilgili kaynakları tarayarak eksiklerini kapatmak ve asıl önemlisi bu eski zaman metinlerini günümüzün Türkçesine yakınlaştırmak hep onun marifeti. Keza büyükannenin hatıralarını da aynı işçilikten geçirmişti. Nitekim, onun bu çabası 2000 yılında Yazarlar Birliği tarafından “hatıra” dalında yılın yazarı seçilerek takdir edildi. O aslında üstüne vazife olmayan bu kutsal işi gerçekleştirirken aynı zamanda Nahit Sırrı Örik’in bir “temennisi”ni de yerine getirmiş oldu. Ünlü romancı bu temenniyi, “Hayatta kalan eski nazırlar, eski valiler” başlıklı yazısında şöyle dile getirmişti: “Bu değerli zatı (Tevfik Bey’i) rahmetle anarken son zamanlarında ikmal ettiğini (yazdığını) bildiğim hatıralarının bir an önce neşrini de temenni ederim. Çünkü merhum Ali Fuad

Bey, *Görüp İsttiklerim* başlıklı kitabına, Babîâli'nin son günlerine rastlayan hatıralarını ekmediği için, Tefik Bey'in yazdıkları, Yıldız'dan kaçmaya belki o günlerde karar veren talihsiz hükümdar Vahideddin'in son hayat ihtilaçlarını ve son kabineyi anlatan tek vesika olacaktır.”

Fatma Rezan Hanım için biraz yukarda “üstüne vazife olmayan bu kutsal işi gerçekleştiren” dedik, gerçekten de, ne büyükbabası, ne de büyükannesi yazdıklarını ona emanet etmiş ve bunların yayınlanmasını ona vasiyet etmişlerdi: “Eserlerini yayına hazırlarken, bu sevgili büyüklerimin, vaktiyle başka biri tarafından bastırılacağını zannettikleri hatıralarını benim neşrettiğimi bilmelerine artık imkân olmadığını düşünerek, hem üzüyor, hem de isteklerini ölümlerinden sonra olsa bile yerine getirebildiğim için seviniyorum. Burada şunu da söylemeliyim ki, eğer beni onlardan ayrı düşüren birileri olmasaydı ve böylece birbirimize daha yakın yaşamaktan mahrum edilmeseydik, hem onlar yaşlılıklarında öylesine yalnız ve umutsuz kalmamış olurlar, hem de ben, onlardan öğrendiğim tarihi hakikatlerle manen çok daha evvel zenginleşmiş bulunurdum.”

Fatma Rezan Hanım, Mehmet Tefik Hamdi Bey'le Naciye Neyyal Hanım'ın üç kızından en büyüğü olan Meliha (Zafir) Yenerden'in kızı. Annesi Meliha Hanım, “İsa'nın Nişanlısı” olduklarına inanan rahibelerin, öğretmenlik yaptığı Moda Sörler Okulu'nda dört yıl okuduktan sonra, İtalyan Rivierası'nda, Bordighera, İsa'nın Göğe Yükselişi, Assumption Okulu'na gitti. Piyano çalıyordu. Klasik Batı müziği tarzında besteleri vardı. Rüyalarını Fransızca gördüğünü söylerdi. Fransızcadan başka

İngilizce, Almanca ve İtalyanca biliyordu. O da annesi gibi portre ressamıydı. Hıristiyan kültüründen, özellikle de Fransa'dan derinlemesine etkilenen Meliha Hanım, gizli gizli şairdi de. Fransızca yazdığı şiirlerini 1952 yılında Paris'te Edition de la Revue Moderne adlı yayınevinde kendi imkânlarıyla bastırmıştı. *Sanguines et fusains* adlı kitabında "Zeynep Aksel" takma adını kullanmıştı. Adına şiirler adadığı Baudelaire'e aşırı bir düşkünlüğü vardı. Verlaine de çok sevdiği şairlerdendi. Onların şiirlerini ezbere biliyordu. Buna karşılık Türk şiirini ve şairlerini hiç bilmiyor ve takip etmiyordu.

Hikâyemizin başında Mehmet Tevfik Hamdi Bey'in, "elinin hamuruyla hatırat yazan" eşini küçümsediğini, hatta onunla eğlendiğini nakletmiştik. Naciye Neyyal Hanım da buna epey içerlemişti. Ama sonra eşinin bu konundaki kanaati değişmiş. Naciye Neyyal, kitabının "sonsözü"nde bu değişikliği şöyle ifade etmiş: "Bir tarihi eser vücuda getirmek arzusu bende meğerse çoktan beri mevcutmuş. İşte bu yüzden, gördüğüm ve yaşadığım her şeyi buraya kaydetmekten büyük bir zevk duydum. Tevfik Bey de artık benim yazdıklarımı çok beğeniyor ve eskiden bu faaliyetime dudak bükerken şimdi bunların hepsini alayla tetkik ediyor, hatta bazılarını misafirliğe gelenlere yüksek sesle okuyor, ayrıca ikide bir de bana, 'Bugün ne yazdın?' diye sorarak nelerden bahsettiğimi öğrenmek istiyor. Zaten kendi hatıralarını yazarken benim notlarımdan çok istifade etmişti. Halbuki beş sene kadar evvel bu işe başladığımda gösterdiği ilgi yıkıcı olmuş, hatta 'Bu yazdıkların bir işe yaramayacak!' diyerek beni mahzun etmişti. Şimdilerde ise yazdıklarım, naza-

rında büyük kıymet kazandı.” Böylece bir “karı-koca” çekişmesi de tatlıya bağlanmış oldu.

Bursa’da Meşrutiyet kutlamaları

Bursa Valisi Mehmet Tevfik Bey, Sait Paşa’dan gelen telgrafi okuyunca önce gözlerine inanamadı, sonra bir daha okudu; Sait Paşa telgrafında, “Sadrazam tayin edilerek devletin başına geçtiğini ve Meşrutiyet ilan edildiğini” müjdeliyordu. Mehmet Tevfik Bey, o makamda bulunan birinin asla düşmemesi gereken bir gafletle derhal şehir meclisini toplayıp yeni sadrazamdan henüz gelmiş telgrafi okudu ve ardından “Yaşasın Hürriyet!” diye bağırdı. O bağırınca diğerleri de bağırdı ve sonra tek tek sarılıp öpüştüler.

Vali Bey oradan hızını alamayıp koşa koşa evine geldi, aynı müjdeyi eşi Naciye Neyyal Hanım’a da verdikten sonra, “Bundan sonra nasıl valilik edildiğini görecekler, Bursa’yı hürriyet içinde mamur hale getireceğim” diyerek, odanın içinde bir aşağıya bir yukarıya heyecanla gidip gelirken karısına Meşrutiyet’in faydalarını anlatıyordu.

Ertesi gün, Vali Bey sabırsızlıkla İstanbul postasını beklemeye başladı. Çünkü o gün gazeteler ilk kez sansürsüz çıkacaktı. Eşine, “Bak şimdi gör, artık gazetelerde şimdiye kadar neşre dilmeyen nice hakikatler ortaya çıkacak” diyerek yeni gelen gazeteleri açtı. Hayret! Meşrutiyetten bahis yoktu, sadece Sait Paşa’nın sadaretine dair, o da küçücük bir haber vardı. Buna fena halde sıkılıp gazeteleri odanın ortalık yerine fırlattıktan sona eşine, “Ya Meşrutiyet gelmemişse; ya bu bir düzenden ibaretse ben mahvoldum!” dedi.

Vali Bey ve eşi Naciye Neyyal Hanım o geceyi, tek lokma bir şey yemeden sabaha kadar uykusuz geçirdiler. Düşündükçe ikisini de evham bastı. Öyle ya, bu Sait Paşa Meşrutiyet düşmanı değil miydi? Halbuki yerine geçtiği Sadrazam Ferit Paşa, “Meşrutiyet ilan etmezsek Balkanlar’ı kaybederiz” dememiş miydi? Ne oluyordu böyle? Kuzu kurda mı teslim ediliyordu? Neyse ki ertesi gün, Bursa İttihat ve Terakki Kulübü’ne, Mer-

kez-i Umumi'den gönderilen bir telgraf yüreklere su serpti. Evet, Meşrutiyet ilan edilmiş, memlekete hürriyet gelmişti. O gün Bursa Valisi Mehmet Tevfik Bey'i hükümet konağında pek çok insan tebrike gelmişti. Bu yetmemiş gibi ertesi gün de toplaşan halk, bilir-bilmez "Yaşasın Hürriyet, kahrolsun istibdat" diye bağırarak Vali Bey'in evine gittiler. Gürültüye ayaklanan karı-koca, kapının önünde giderek büyüyen kalabalığı pencereden endişeyle izliyordu. Bu sırada omuzlara alınan biri hürriyetten bahsetti, Meşrutiyet'i, Vali'yi övdü. O zaman Mehmet Tevfik Bey'e de kapıya çıkarak gelenlere bir nutuk atması farz oldu. Naciye Neyyal Hanım alkıştan, ısıktan kocasının ne dediğini duymadı. Sonra bir Kuran getirdiler. Vali Bey bir elini Kuran'a koyarak, Meşrutiyet'e sadık kalacağına dair imanı ve namusu üzerine yemin etti.

Konuşması bittikten sonra, herkes birer birer gelip hürmetle elini öptü. Vali Bey'in önünde adeta bir resmigeçit yapıliyordu. Derken birkaç genç subay geldi ve Vali'yi içeriye davet edip kapıları kapattırdı. Meğer bu gençler Cemiyet mensubuymuş ve Mehmet Tevfik Bey'i istibdat taraftarları tarafından yapılabilecek muhtemel bir tecavüze karşı korumak için, böyle davranmışlar.

Vali Bey genç subayları savuşturduktan sonra eşinin yanına döndü, "Aman hemen ellerimi yıkamalıyım, o kadar çok kişi öptü ki!" deyip lavaboya koştu. Sonra o gün gelen İstanbul gazetelerini açtı. Nihayet endişe bertaraf olmuştu, sanki dün susanlar onlar değilmiş gibi bugün tüm gazeteler dört kol çengi, zil takmış oynuyordu.

O gün gazetelerde Meşrutiyet kutlamalarının yanı sıra bir haber daha dikkat çekiciydi: "İstanbul hapishanelerindeki siyasi mahkûmlar ile adi mücrimler saliveriliyorlar." Bu haber, Bursa'da heyecan yarattı. Hapishanedekiler "Biz de çıkacağız" diyerek vaveylaya başladılar. Bazı subay ve jandarma kumandanları da mahkûmlara arka çıkıyordu. "Mademki Payitaht'takiler saliveriliyorlarmış, biz de buradakileri serbest bırakalım, zaten hapishane binası sağlam değil, sonunda kapıları filan kırıp çıkarlarsa daha fena olur, elimizde bunlara mani olacak as-

ker de yoktur” dediklerinde, Vali Mehmet Tevfik Bey, “Bu hususta acele etmeyelim. Ben Babiâli’ye yazarım, belki de oradan bunların saliverilmesi için bir emir gelir” dediyse de dinleyen olmadı. Neticede halk İstanbul’da yapıldığı gibi hapishanelere hücum ederek mahkûmları serbest bıraktırdı. Kanlı katiller de dahil olmak üzere, mahkumların cümlesi sokaklara döküldü.

Bursa’da Meşrutiyet’in ilanını takip eden günlerde gayet sansasyonel bir de cinayet işlendi, cinayet ne kelime, linç vakası yaşandı. Abdülhamid’in eşlerinden birinin kopuk bir akrabası vardı: Fehim Paşa derlerdi ona. Beyoğlu, Galata başta olmak üzere, ordu gibi çetesiyle İstanbul’u haraca bağlamıştı. O kadar gemi aızıya almıştı ki, nihayet Abdülhamid dahi ondan rahatsız olunca, Bursa’ya sürgün edilmişti. Ama huylu huyundan vazgeçer mi; o, burada Bursalılara da kan kusturuyordu. İşte bu Fehim Paşa Meşrutiyet’i iştmiş, halkın gazabından kaçmak için delik ararken, Yenişehir civarında görülmüş, önu kesilip süslü arabasından alınarak oracıkta param parça edilmişti. Bursa hapishanesinin resmi emir gelmeden ve kendisine rağmen boşaltılması ve ardından Fehim Paşa’nın adliyeye teslim edilecek yerde, hemen orada icabına bakılması Vali’yi endişeye gark etmişti. “Bundan sonra nasıl valilik edildiğini görecekler, Bursa’yı hürriyet içinde mamur hale getireceğim” diyen Vali Bey, Meşrutiyet’in ilanından birkaç gün sonra istifaya zorlandı. Yerine Cemiyet’ten torpilli biri tayin edildi. Mehmet Tevfik Bey ile Naciye Neyyal Hanım’ın Meşrutiyet’e olan inancı Hürriyetin ilan edildiği tarihte sona erdi.

Fatma Rezan Hürmen (Haz.) / Ressam Naciye Neyyal’ın Mutlakiyet Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları

Ağaç Dostu Fevziye Çamsever

*Köşklerin bahçelerinden, ada çamlarından koza-
laklar toplamış, üç bin, beş bin, on bin tohumla fi-
de yetiştirmeye koyulmuştu...*

Selanik'ten can havliyle kaçıp İzmir'e yerleşen bir dönme (mühtedi) ailenin kızı, Nezahet Nurettin Ege. İlk öğrenimini Selanik Fevziye Mektebi'nde görmüş. Ancak Selanik "teslim olunca" İzmir'e sığınmışlar. Bir süre sonra bu defa İzmir Yunan ordusu tarafından işgal edilince İstanbul'a gelmişler.

Bu hanım, "ekonomik ve kültürel kalkınmanın köyden başlayacağını" Hasan Âli Yücel'den 25, Ecevit'ten 50 yıl önce söylemiş; bu inancı doğrultusunda kitaplar yazmış, araştırmalar yapmış, pratik eğitimi için kolejler açmış, gazetelere yazılar yazmış. Yine bu uğurda, Amerika kırsalında yaptığı gözlemleri sonradan kitap haline getirip bastırmış. Fevziye Mektepleri'ne ciddi katkıları olan, Prens Sabahaddin'nin öğretilerine inanan bu enteresan hanımla tanışmamak olmaz.

Nezahet Nurettin Ege, *Amerikan Ziraat Teknikleri* kitabının önsözünde, hemcinsi “ağaç dostu” bir kadından bahseder. Ama bu kadın Amerikalı değil, adı Fevziye Çamsever! Soyadından da anlaşıldığı gibi Fevziye Hanım gerçekten de tam bir “çam sever”. Ne yazık ki onun hakkında da sizlere ayrıntılı bilgi sunamıyorum. Belki birileri merak eder de, bu aziz insanı gün yüzüne çıkarır, o yüzden en azından ansiklopedilerde yaşar umuduyla bu satırları yazıyorum.

Erenköy’de, eskiden sanatoryum, şimdi ise SSK Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi olan yerde çam ağaçlarıyla kaplı sevimli küçük bir orman vardır. Hastane ormanının içindedir. Burası, memleketimizde insan eliyle oluşturulmuş ilk özel ormanıdır. Bu ormanı diğerlerinden farklı kılan bir başka özelliği de, ilk ağaçtan sonuncusuna kadar hepsinin bir “kadın eliyle” yetiştirilmiş olmasıdır.

Eski, güçlü ve kibar bir aileye mensup olan Fevziye Çamsever, henüz minimini bir yavruyken âdet olduğu üzere edebiyat ve musikiye yönlendirildi. Ama o kendini daha çok “ilmi ve ameli” cephede gösterdi. Bahçede bahçıvanlarla, ahırda uşaklarla ahbablık ederek, hayvan beslemek, çiçek yetiştirmek, tohum toplamak gibi uğraşlar içinde kendine has bir âlem yarattı.

Akranlarının henüz bebeklerle oynadıkları çağlarda o, ailesinin köşk bahçesinde kendisi için ayırdığı on beş yirmi metre karelik bir sahada, düzenli ve sistemli olarak tabiat-nebatat araştırmaları yapmakla meşgul oluyordu. Bazen bir avuç süpürge tohumu, bazen bir kutu pirinç eker, elde ettiği ürünü gösterge olarak değerlendirip, kazanımını bir sonraki tecrübede yeni bir ürüne dönüştürürdü.

Çok defa yatak odasında, tabaklar içinde filizlendirilen çeşitli tohumlar bulunurdu. Bunların her birini özenle saklar, evdeki dadıların, kalfaların, hizmetçilerin bu tabiat hazinelerine yan gözle bakmasına bile tahammül edemezdi.

Henüz genç kızlık çağına girdiği zamanlarda, elbiseymiş, tuvalet, lüks hayat, sinemaymış, tiyatro, hissi romanlar gibi “iptilalardan” hiçbirine iltifat etmeyen bu alışılmadık şahsiyet, küçük bir araştırmacıdan büyük bir “emek kadını” ortaya çıkarmıştı.

Önceleri fenni sütçülük yapabilmek emelindeydi. Bunun için cep harçlığından biriktirdiği ufak bir sermaye ile evlerine yakın altmış-yetmiş dönümlük bir arazi alıp, burasını inekleri için otlak haline getirdi. Onca titizlenmesine karşın hayvanlarla ve dolayısıyla insanlarla uğraşmak ona göre değildi. Hayvanlar hastalanıyor, insanlarsa kötülük yapıyordu.

O bu tecrübeden mağlup olarak fakat çok değerli bir kazanımla vazgeçti. Kazancı “toprağın imal edilebilen bir enerji kaynağı” olduğunu öğrenmek olmuştu! (Evet, siz de toprak yapabilirsiniz.) Burada zengin otlarla beslediği inekler semirmiş, mis gibi süt vermeye başlamıştı, dışkılarıyla da toprağı zenginleştiriyorlardı. Arsayı aldığı anda çoraktı, üzerinde karınca bile yaşamıyordu. Halbuki şimdi topraktan, bastonu dikseniz yeşertecek bir enerji fışkırıyordu.

Ahırını dağıttı, insanları başından savdı. Doğup büyüdüğü Erenköy’de asırlarca payidar kalacak, gelecek nesillerin hatırasında saygı, sevgi ve övünçle yaşayacak bir orman, fıstık çamı ormanı yetiştirmek üzere kolları sıvadı.

1921 yılında bu kararla yola çıkan Fevziye Çamsever Hanımefendi, köşklerin bahçelerindeki çam fıstıklarından, ada çamlarından kozalaklar toplamış, üç bin, beş bin, on bin tohumlu özel yastıklarda fide yetiştirmeye koyulmuştu. Tam üç yıl sonra bu tohumlar küçük, zarif bir fidan olarak asıl yerlerine dikilecek kadar büyümüş olacaktı. Şimdi asıl mesele, bu fideleri firesiz olarak toprağa yerleştirmekti.

Eğer onun yerine başkası olsaydı, ailesinin zenginliğine güvenerek yüzlerce lira sarfıyla, bahçıvanlar tutar, fideleri dışarıdan getirtir, diktirir, sulatır, büyötmeye gayret eder, sonra da çok masrafa mal oluyor diyerek ihmal eder, bahçe de harap olur, fidancıklar kuruyup giderdi.

Fevziye Çamsever hiç evlenmemiş, dünyayı terk edeli yıllar olmuş. Doğum-ölüm yılını bulamadım. Malum, Selanikliler ketum oluyor. Bahsi geçen orman halen duruyor. Bir gün Erenköy'e gidip gözlerinizle görebilir, gölgelerinde seyran edebilirsiniz. Fevziye Çamsever'in köşkü de duruyor. Hatta Fevziye Hanım bu köşküde semt çocuklarına piyano öğretmiş. Nezahet Ege'nin kızı Güneş Hanım da ondan bu köşkte piyano dersleri almış. Ne acı ki, hayret edilecek bir şekilde, hastanenin koruma ordusuna rağmen, bu köşk soyuldu. Başhekim Dr. Erdal Atalay hakkında savcılığa suç duyurusunda bulunulmuştu. Sonra ne oldu, bilmem.

Nefret girdabından bir buket

Münevver Ayaşlı, Sâmîha Ayverdi, Süreyya Ağaoglu... Üç yazar, üçü de aynı yaşta, aynı başta. Üçü de çok zengin, üçünün de ailesi kalabalık ve yedi göbek öncesi belli. Üçü de hatırat yazmış. Üçünün hatıratı da “nefsi müdafaa” üslubunda. Bunlar peş peşe ve karşılaştırmalı okunduğunda dimağda kalan kindar bir lezzet...

Münevver Ayaşlı (1906-1999), her önyargılı kimse gibi çok dobra bir kadın. Hayat hikâyesini anlatmaya başlarken öncelikle dini kimliğini beyan ediyor ki, herhangi bir yanlış anlamaya mahal kalmasın: “Selanik’te doğdum. Fakat umumi manada anlaşıldığı gibi ‘Selanikli’ değilim, Türküm. Babam askerdi. Fertler ve milletler için hicret mukadderdir. Bizim tarihimiz, yani İslam tarihi hicridir, yani büyük ve mukaddes bir hicretle başlar. Binaenaleyh, Müslümanlar için hicret etmenin, muhacir olmanın ayrıca ulvi bir kıymeti vardır. Biz de anavatan Anadolu’ya hicret ettik.”

Onun ne kadar dobra olduğuna asıl belge hiç şüphesiz üç ciltlik hatıratı: Bunların en şaşırtıcı, hatta irkiltici olanı *İşittiklerim Gördüklerim Bildiklerim* adını taşıyor. Karşınızda kendini, “hakları gasp edilmiş, alaşağı edilmiş, aşağılanmış” olarak hisseden biri var. Soylu bir Osmanlı kibarırken, Cumhuriyet döneminde ailece avama düşürülmüş. Ve sonra “Hiç hak etmedik, ahali bize bunu nasıl yapar!” diye diye geçmiş intikam üslubunda 93 yıllık uzun bir yaşam.

Münevver Ayaşlı, Viyana’da büyükelçiye intihar eden Sadullah Rami Paşa’nın gelini oluyor. O bu aileye ait olmakla çok övünüyor, her fırsatta bunu öne çıkarıyor. Kayınpederi, “şair, vezir, büyükelçi” aziz bir kişidir ve Hacı Bayram Veli’nin halifesi Ayaş Sultanı Bünyamin Veli’nin ahfadından Ayaş müftüsünün torunudur.

Eşi Nusret Sadullah Ayaşlı da babası gibi diplomat. Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında Hollanda’da Lahey elçisi. Kurtuluştan sonra, “Eh, biz eski rejim adamıyız, artık bizi istemezler” düşüncesiyle Avrupa’da kalmaya karar vermiş. Bunun için resim ve porselen koleksiyonlarını, gümüş takımlarını, her biri imzalı mobilya ve antikalarını haraç-mezat satarak, “ömrü boyunca kendisine lazım olacak parayı temin ettikten” sonra Fransa’ya yerleşmiş. Tam bu sırada Ankara’dan gelen resmi bir çağrı üzerine, “büyük bir sevinç ve gözyaşları içinde vatan, vatanda vatani olan Ayaş’a” döner. Gelgelelim bu “Osmanlı asilzadesi”, eşinin deyişle “Ankara’nın yeni sahipleri olan çapulcu çarıklı erkân” ile geçinemeyecektir.

Cumhuriyetle gelen bu dışlanma, Ayaşlı ailesi için

Münevver Ayaşlı, “Türkler’in Anayurdu” dediği Balkanlar’ın kaybını hiçbir zaman içine sindiremedi. Bunun sorumlusu olarak İttihatçılar’ın devamı olarak gördüğü Cumhuriyet Halk Partisi zihniyetine karşı ömrünün son nefesine kadar direnç gösterdi. Aynı zihniyeti şahsi mülklerini gasp etmekle de suçladı.

çok belirleyici, hatta “bitirici” olmuş. Ayaşlı eşinin tasfiye edilmesinin nedenlerini şöyle açıklıyor: Ankara’nın başkent olarak yeniden imarı sırasında eşi Nusret Sadullah, “Milli tarzımızı kaybetmeyelim” demiş ve bunun için ilk zılgıtı parlamento kürsüsünde şöyle yemiş: “Öyleyse Pierre Loti’yi getirtelim, fesi, sarığı da başımıza geçirelim; öyle mi?” İkinci zılgıtın nedeni ise Jokey Kulübü Nizamnamesi yüzünden. Haftalarca bunun için kafa yoran ekâbirlerin bir sonuca ulaşamadığını görünce, Avrupa’dan nizamname örnekleri getirtilmesini teklif etmiş. Vay sen misin bunu söyleyen; “Eğer bir Jokey Kulübü Nizamnamesi yapamaz ve dışarıdan alırsak, nerede kaldı bizim milli hissiyatımız!” Bu iki olay üzerine Nusret Sadullah Bey, Cumhuriyet’ten umudunu keser ve küser: “Ben artık anlamıştım, Ankara’da söz söylenmez, fikir yürütülmez.”

Oysa asıl neden Osmanlı devri saltanatı sırasında edilmiş sermayenin tasfiyesidir. Zaten imparatorluğun çö-

küşüyle “Misak-ı Milli sınırları” dışında kalan Bosna’da, Suriye’de, Suudi Arabistan’da yitirilen taşınmaz malların kederiyle mağdur olan Ayaşlılara, bir darbe de Ankara Hükümeti tarafından vurulur: Üzerinde 25 köy bulunan Hatay’daki araziler kamulaştırılarak yöre halkına dağıtılır. Ardından Ayaş ve Çubuk kazalarında bulunan çiftlikleri istimlak edilir: Bu arazi, Lichtenstein Prensliği’nden, Monako Prensliği’nden, hatta Ürdün Krallığı arazisinden bile daha büyüktü. Keza bugün Ankara’da adı eskiden Belkis olan, Ulus semti de bu aileye aitken devletin eline geçmişti. Bakın Ayaşlı, kaybedilen mülkün ardından nasıl feveran ediyor: “Bir fikir vermek için kaybettiğimiz çiftliklerden yalnız bir tanesini arz edeyim: Esenboğa! Evet Esenboğa Havaalanı. Aşağı yukarı bir milyon metre kare bir yer. İstimlak edildi. İtiraz ettik. Mahkeme bu muazzam araziye 63 bin lira kıymet biçti ve bu fiyat üzerinden koca çiftliği elimizden aldılar. Askeri havaalanı olacağını temin etmişlerdi. Ama yalan söylediler, sözlerinde durmadılar. Esenboğa, yalnız askeri değil, sivil ve beynelmilel bir havaalanı oluverdi. Aile bunun üzerine tekrar mahkemeye müracaat edilebilirdi, fakat çok yorğun, ümitsiz ve karşısında CHP iktidarı vardı, ne yapılabilirdi? Hiç!”

Ayaşlı’nın beslediği ölümcül nefretin nedeni sadece servet-imtiyaz kaybıyla sınırlı değil tabii. O kocasının velinimeti, ayrıca aile dostu olan son Padişah Vahideddin’i deviren, keza yine çok yakın aile dostu olan son halife Abdülmecid’i sınır dışı eden, Atatürk’ten ve onun kurduğu Cumhuriyet düzeninden ayrıca tiksinimektedir. Ayaşlı’nın gönlünde yatan, Ürdün modeli bir hanedan

saltanatıdır: “Nerede gözünü seveyim okkası kuruşa Abdülhamid’in has ekmeği, nerede tatlılı, börekli, kuzu etli İstibdat?” Ulusal kimliği de pek umursamaz çünkü: “Milliyetçilik, başka derin bir maneviyat ile desteklenmedikçe çok kuru, çok yalınkat ve zayıf kalır.”

Hilafetin kaldırılmasıyla dini kimliğini, kocasının elçiliği kaybetmesiyle sosyetesini, izah edilemez mal varlıklarının kamulaştırılmasıyla da ekonomik gücünü yitiren Ayaşlı ailesinin gelini, “köklü bir Osmanlı asilzadesiyken”, bir günde sıradan bir “Cumhuriyet hanımefendisi” oluşunu hiçbir zaman içine sindiremedi: “Fransız İhtilali durulunca, hemen hemen ortada hiç ihtilalci kalmamıştı. Başlarını giyotine vermişlerdi. Bizde ise *Machine infernale* cayıp cayıp işliyor; fakat bu cehennem makineleri ihtilalcilere dokunmuyor, suçları belli belirsiz kimselere musallat oluyordu. Halbuki ihtilal mahkemeleri en evvel ihtilalcileri yok edecekti. Yok edecekti ki, bunlarla alakası ve teması olmayan bir nesil, bir gençlik yetişsin ve bunlar Türkiye’nin temelini atsınlar ve kursunlar. Zira hiçbir zaman enkaz yıkıcıları mimar olamaz, yapıcı olamazlar.”

Ayaşlı’nın yazarlığını besleyen nefret silsilesinin tek nedeni ve hedefi Cumhuriyet devrimi değildi. O aynı zamanda çok büyük bir Yahudi düşmanıdır. Haliyle Masonlar ve Selanik Dönmeleri de iğrendiklerinin başında geliyordu. Abdülaziz’i kimler öldürdü? Yahudiler! İttihat ve Terakki’yi kimler başa geçirdi? Yahudiler! Abdülhamid’i kimler devirdi? Yahudiler! Lozan’da Kerkük ve Musul’u elimizden kimler kopardı? Yahudiler! Osmanlı asilzadelerinin malları üzerine kimler akbabalar gibi

üşüştü? Yahudiler! Saray zenginliklerini dışarı kimler ka-
çırdı? Yahudiler! İşçimizin, köylümüzün emeğini kimler
sömürüyor? Yahudiler!

Onun kanmaz nefretinden Ermeniler de nasibini al-
mıştır. Malum, Kazım Karabekir Paşa, tehcir nedeniyle
sahipsiz kalmış birçok Ermeni yetimini beslemiş, eğit-
miş, onlara Türkçe isimler vermiş, sünnet ettirmişti.
Türkleştirilen bu çocukların içlerinden zeki ve çalışkan
olanlarını da askeri okullarda okutmuştu. Şimdi Ayaş-
lı'nın, rahmetli Paşa'yı mezarında fır fır döndürecek, şu
ürpertici fantezisine bir bakın: "27 Mayıs İhtilali olun-
ca, ellerinde kalem kâğıt, hesap kitap, bu ihtilali yapan
subayların yaşlarını o tarihe, yani merhum Kazım Kara-
bekir'in Şark'tan gönderdiği Ermeni çocukların Ku-
leli'de talebe oldukları zamana denk düşürenler pek çok
olmuştur."

"Bakkal dükkânına hayatında ilk defa 40 yaşında git-
miş biri" olmakla böbürlenен Münevver Hanım'ın halk
düşmanlığı da görmezden gelinecek gibi değil. Ona göre
sınıf çatışması filan hep lafügüzaf: "bir *self made-man* ve-
ya bir halk kahramanı, bütün enerjisini kendini yetiştirir-
ken tüketir. Devlet, millet ondan vazife beklediği zaman-
sa karşısında tükenmiş birini bulur. Üstelik dayanılmaz
bir gurur ve alaycılık, kıskançlık ve dar görüşlülük de
cabası: Halbuki aksine, iyi yetiştirilen, iyi beslenen bir
insan, hayata atıldığı zaman taptaze, zinde, enerjisi ve
dinamizmi deposunda birikmiş ve onu kullanacak yer
arayan biridir. Hitler'in, *Hitler Jugend* yetiştirme gayesi
bu değil miydi?"

Sâmiha Ayverdi'ye göre, "Kutsal Topraklar"ın elden çıkması, Halifeyi hiçe sayan bir ulus-devlet kurulması sonun başlangıcıdır. Çünkü Allah, Türkleri İslamı dünyaya egemen kılmakla görevlendirmiştir.

Sâmiha Ayverdi (1906-1995), yaşça, başça, içinde yetiştikleri ortamca Münevver Ayaşlı'nın neredeyse ikizi; ama öte yandan rakibiydi. Sâmiha Ayverdi, hilafetin kaldırılmasına, tekkelerin kapatılmasına, abece değişikliğine, kısaca Cumhuriyet'le gelen her yeniliğe "şeytanın marifetleri" gözüyle bakanlardan. Onun inanışına göre ki, o inanışlarını daima Kuran'a ve Hadislere dayandırır; "Allah Türkleri İslam dinini dünyaya egemen kılmakla görevlendirmiştir". Kutsal hedeften her sapma gâvur oyunudur. Eğer "Müslüman-Türk" tarihte daima kılıç sallamışsa, bunu insan boğazlamak ve kan dökmek için değil, "Allah böyle emrettiği için yapmıştır."

Ne yazık ki, ona göre Batı ve Batıya tapan kafalar bunu bilemedi. "Bunu bilemediği gibi Tevhid bayrağını ayakları altına almak ve yeryüzünden kaldırmak savaşına girdi. O kadar ki, fetihten fethe koşan Osmanlı Türkünü, vurduğu sillelerle geri püskürte püskürte nefis müdafası hattına kadar sürükledi. Avrupa burjuvazisinin İnsan Hakları Beyannamesi ile vardığını zannettiği nokta, hürriyetse de ferdiyetçiliğe tırmanan ve zirveye ulaştığını iddia eden hürriyetin son durağı da rasyonalizmdi."

Ona göre rasyonalizm, insanla kâinat arasına giren ve onları ayırıp iki dostu düşman eden sağlıksız bir inançtı. Elbette Batı'nın gururu olan inanç, onu aşırı hürriyetin tehlikelerine itecekti ve aşırı hürriyet de gerçek hürriye-

tin tadını çıkarmaya engel bir canavardı. İmparatorluğun parçalanması, Kutsal Toprakların elden çıkması ve Ankara'da halifeyi hiçe sayan bir ulus-devletin kurulması ona göre sonun başlangıcıdır. "Cumhuriyetin ilk marifeti İslamı camilere tıkmak" olunca, Ayverdi için hayatın tadı tuzu kaçiverdi.

Neyse ki, "Zulüm, fitne, fesat, çekişme ve yalanları bir kenara itip, tecavüz ve taarruzdan masun, bir barış kalesi kurmuş ve bu kaleye sığınanları da zaman şartlarının ağır ve bunaltıcı dalgalanışlarına ibretle seyirci eylemiş bir ulu kişi vardı": Kenan Rifai (Büyükaksoy) Hazretleri. Galatasaray'dan yetişme ve bu okulun hocalarından olan hazretin kurduğu "gönül ve sevgi kalesi" Ayverdi için can simidi olur, gider ona sığır. Hayatının, 1923'ten ölümüne kadar olan bölümünü bu kalede, "yeryüzünü kana bulayan sahte medeniyet savaşçılarına" karşı daima uyanık ve tetikte bekleyerek geçirir.

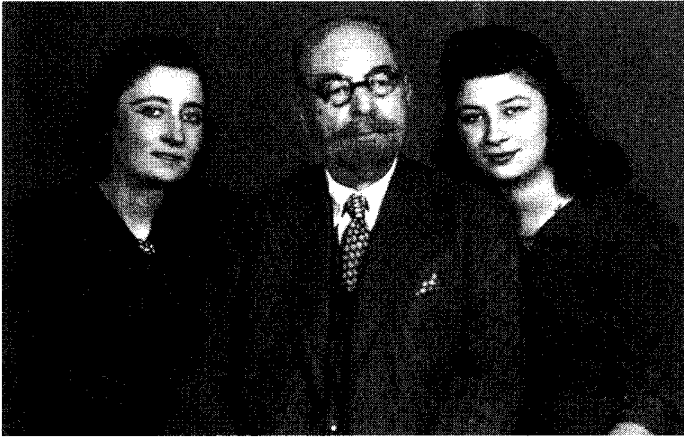
Ayverdi'nin mürşidi aynı zamanda bilicidir, mucizeler yaratır. Yazar *Rahmet Kapısı* adlı hatıratında bunları örnekler: Mesela İkinci Dünya Savaşı'na girmeyeceğimizi ilk bilen onun mürşididir! O bir nefesle cinleri, şeytanları ürkütür, bir dokunuşla hastaları iyileştirir. Onun mürşidine yan gözle bakanın vay haline: "Mürşidim Kenan Rifai Galatasaray Lisesi'nden mezun olmak üzere. Jimnastik imtihanında zor bir hareket var. Ama kimse bu hareketi yapamıyor. Yalnız mürşidim ile sadrazamın oğlu olan başarıyor. Fakat gözü sadrazamın oğlunda olan jimnastik hocası, bir türlü, bu zor numarayı başaran kendisine başını kaldırıp bakmaz. Sebebi birinciliği sadrazamın oğluna vermek. Ama ne hazin, ne acı ki, bu ho-

canın gözleri görmez oluyor ve ömrünü kör olarak tamamlıyor.”

Mürşidinin kalesinde ilahi huzura kavuştuğunu söyleyen Ayverdi, reel politikayla, reel yaşamla hiç uğraşmaz. Çünkü onun bugünden yarına hiçbir beklentisi yoktur. Münevver Ayaşlı ile karşılaştırıldığında daha huzurludur. Her fırsatta binlerce şükranla andığı, mucizeler yaratan mürşidinin kanatları altında mutludur. Oysa yazdıklarına yakından bakınca, sanki sara buhranıyla kramplar içinde kıvranan başka bir Ayverdi vardır. Eğer okur, onun yolunun yolcusu değilse, kitaplarından fıskıran “kötücül enerjinin” hemen farkına varabilir. Hatta bu enerji korku vericidir, ürpertir, uyku bozar, yaz günü insanı üşütür:

“Bir çocukluk arkadaşım vardı. Kendisini severdim. Onun beni sevip sevmediğini hâlâ bilemem. Bildiğim bir şey varsa, çok kıskanç olduğuydu. Çarşamba’daki evi yeni satın almıştık. Bu arkadaş ziyaretime geldi. Bahçede oturduk. Tam karşımızda bir kiraz ağacı vardı. Meyveleri artık toplanacak kıvamdaydı. Arkadaşım: ‘Çınar gibi bu nasıl ağaç’ dedi. Kahve fincanlarının dibi soğumuş ve misafir de yavaş yavaş gitmeye hazırlanıyordu. Ama o gitmeden evvel ağacın gittiğini görmek bana çok hüzün geldi. Bir anda yapraklar sararmış ağacın kolu kanadı sanki yana düşmüştü. Bir daha yeşillenip dirilmedi ve kurudu.”

Sâmiha Ayverdi atadan babadan birçok han-apartman sahibi, geçim tasası bilmez bir aileden geldiği için ve Rıfai tarikatı dayanışmasıyla “sanki” bir yaşam sürüyordu. Şeriatla şerbetlenmiş, Cumhuriyet’e inat bir yaşam. Ama etlisiyle sütlüsüyle varlık içinde.

Sâmiha Ayverdi, Kenan Rifai Büyükkaksoy ve kızı Nadide

1934'te Boyacıköy'de meşhur Sadeddin Paşa yalısını kiralamışlar. Bakın şimdi neler olacak: "Binaya taşındığımızın haftası olmadan, bir gece taşlık kısmında, bembeyaz, çok kuvvetli bir aydınlık görerek hep beraber aşağı indik. Kapılar pencereler sımsıkı kapalı bulunmasına rağmen ortalıkta kimse yoktu." Ertesi gün garip hadiseden polisi haberdar etmişler. Polisler "evhamdır" diyerek hiç ilgilenmemişler. Ama yalıda "uğursuzluk" devam etmiş: "Hattat Aziz Efendi hanımıyla bizde misafir bulunuyordu. Bir gün Aziz Efendi fırlarcasına odasından çıkarak hanımına; 'Kimdi o elinde pabuçlarıyla kapıma gelen şişman esmer kadın' diye sordu. Hepimiz şaşırmiştık. Bir yabancıнын içeri girmesi, hele böyle laubalice bir harekette bulunması imkânsızdı. Bilhassa şunu söylemem yerinde olur ki, mürşidim bize her teşriflerinde bir boy mutfağı şöyle bir dolaştıktan sonra yukarı çıkarlardı. O zaman bir mana veremediğimiz bu cevalanın, kötü işlere memur edilmiş habis ruhlara bir nevi gözdağı olduğunu ne bilirdik."

Günün birinde ise emektarlardan biri dehşete kapılmış olarak yukarı fırlamış. Meğer çamaşırhanede musluğu açmak isterken çarpıldığını söylemiş. “İlahi tesadüf” o gün mürşidi çıkagelmış. Konuyu ona anlatmışlar. Mürşidi “Git Sâmiha sen de o çeşmeyi tut bakalım” diye buyurmuş: “Aşağı indim, çeşmeyi tuttuğumda, sanki dirseğimden iple kolum boğuluyormuş gibi asla vücuduma sirayet etmeyen şiddetli bir acıyla savruldu. Artık ayaklarımız suya ermiş ve habis ruhların karargâhı olan bir binada ikamet etmekte olduğumuz şüphe götürmez hale gelmişti.”

“Şu da dikkate değer ki, yalının sahibinin karısı meğer burada cinnet getirmiş ve kızı da 22 senedir akıl hastanesindeymiş. Keza üniversitede profesör olan oğlunun da akıl hastası olduğu meydana çıkmıştı. Onun küçüğü de şiddetli kekemeydi. Kedilere gelince, hepsi saralıydı ve setlerden kendilerini aşağıya atarlardı.”

Ayverdi cinlere, perilere inanan, şeytandan korkan, nazardan çekinen, büyülerle kafayı bozmuş bir ahir zaman meczubudur. Necip Fazıl Kısakürek de bu görüşte, “Sâmiha Ayverdi, maddi eşyanın bittiği, deri üstü hadiselerin tükendiği ve zahir ufuklarının sona erdiği noktaya bitişik âlemin serden geçti meczubudur.” Kendi de mürşit peşine takılmış biri olan Necip Fazıl, onun yazarlığını yönlendiren enerjiyi Koçu’nun İstanbul Ansiklopedisi’nde şöyle tarif ediyor: “Derin bir metafizik ihtirası, mavera öte humması, eşya ve hadiselerin düğümünü ruhta ve müessirlerin müessirinde arayan hakiki insan hamlesi, kaleminin dokumalarındaki mihrakı şekillendiriyordu.”

Süreyya Ağaoğlu bir Cumhuriyet düşmanı değildir. Onun derdi Atatürk'le. Son nefesine kadar keskin bir düşman olarak yaşadı. Dolayısıyla İnönü ve CHP de düşmanıydı. Nedeni tamamen kişisel!

Süreyya Ağaoğlu, dini kimliğiyle öne çıkan Ayaşlı ve Ayverdi'nin tersine ulusal kimliği öne alan, laik, liberal, rasyonalist biri. Bu derin farka karşılık asilzadelik iddiasında ve Atatürk düşmanlığında birleşiyorlar. Ayrıca onlar gibi anti-komünist. Ece Ayhan'ın dediği gibi, Münevver Ayaşlı, Sâmîha Ayverdi ve Süreyya Ağaoğlu “iç içe üç kaşık” gibiler.

“Annem Sitare Hanım, Karabağ'ın asil ailelerinden Abdurrahman Vezirof'un kızı. Babam Ahmet Bey, yine Karabağ beylerinden toprak sahibi Hasan Agayef'in oğludur. Babam Azerbaycan'da başlamış olduğu öğrenimine College de France'da devam etmiş ve tanınmış yazar ve tarihçi Renan'nun öğrencisi olmuştur.”

Tesadüfe bakın ki, Münevver Ayaşlı da aynı okula gitmiş; ama o Renan'nun değil, Mösyö Massignon'un derslerine devam etmişti. Massignon, Türkleri hiç sevmeyen bir Arap ilahiyatçısı: “Türkler İslam olmadan önce Ye'cüc ve Me'cüc kabilesindenmiş. Eğer Türkler İslam'dan dönerlerse yine Ye'cüc ve Me'cüc taifesine karışacaklar” diyen bir bilimadamı.

Süreyya Hanım'ın ve Tezer, Abdurrahman ile Samet'in babası Ahmet Ağaoğlu, bu okulda “Şii Mezhebinin Menşeleri” konulu bir araştırma yaparak Lord Curzon'un da katıldığı bir seminere göndermiş: “İran Şahı bu çalışmasından ötürü babama, bugün hâlâ ailenin uğur

yüzüğü addettiğimiz firuze bir yüzük hediye etmiştir.”

Ahmet Ağaoğlu, Fransa’da eğitimini tamamlayıp Paris kesimi tıraşı, takım elbise ve kravatıyla Karabağ’a “Frenk Ahmet” olarak dönmüş. Yeni şekli dillere düşmüş. Hatta sırf bu yüzden Sitare Hanım’la evlenmesi bile gecikmiş. Annesi, “Bizde Frenk Ahmet’e verilecek kız yok!” diye itiraz etmiş.

Ağaoğlu, Fransa dönüşü memlekette milliyetçi faaliyetlere katılmış. “Dini olmayanın milleti de olmaz” diyenlerin tersine, kendine yalnız “Müslüman” diyen Azeriler’e “Türk” olduğunu telkine uğraşmış. Bunun için Bakü’de ilk Türkçe gazete olan *İrşat*’ı çıkartmış ve Ortodoks-Slav tiranlığına karşı isyan bayrağını açmış. Sonra Türkçülük kavgasını daha etkin yürütebilmek için Türkiye’ye göç etmeye karar vermiş.

Ancak giyim kuşamından, konuştukları Türkçe’ye kadar çok farklı olan bu aile, İstanbul’da kolay kabul görmedi. Baba İttihat Terakki ile hemen kapışırken, çocukları da sokakta, okulda alay konusu oluyordu. Çünkü “Babamın düşüncesinde hâkim olan Fransız fikri hayatı tesiri altında çok açık ve aydınlık fikirli olarak yetiştirilmiş.” Hocası, başı açık okula giden Süreyya’ya, “Başını ört, yoksa sana nikâhım düşer,” deme cesaretini gösteriyor. Keza arkasına takılan çocuk alayları “gâvur” diyerek ona sataşıyorlar.

Çok geçmeden babası da lider kimliği, atak politik tavrı yüzünden tasfiye edilecektir: “Bize Agayef diye hitap etmelerine çok kızıyorduk. Rusya’da Agayef olan soyadını babam Birinci Cihan Harbi’nden sonra Ağaoğlu’na çevirmişti. Fakat halen bile süregelen bir tutumla

bize hücum etmek isteyenler Agayef diyerek ailemizin Rusya'dan geldiğini hatırlatırlar. Nitekim kardeşim Tezer, CHP'nin yayın organı *Ulus* gazetesinin Samet için 'Agayef'in oğlu' tabirini kullanması üzerine CHP Kars milletvekiliyken partiden istifa etmişti."

Süreyya Hanım avukat olmak istiyordu. Ancak o devirde İstanbul'da bırakın kadın avukat olmayı, Hukuk Fakültesi'ne kız öğrenci bile alınmıyordu. Buna rağmen yanına aynı kafadan üç arkadaşını katan Süreyya Ağaoğlu fakülte reisinin karşısına dikilir: "Biz sultani mezununuz. Hukuk tahsili yapmak istiyoruz." Önce biraz kemküm edilmiş ama sonra izin çıkmış. Böylece 1921 sonbaharında, Türkiye'nin ilk kadın hukukçuları (sonradan Sıddık Sami Onar'ın eşi olan Bedia, sonradan Cafer Tayyar'ın eşi olan Melahat Saime) amacına ulaşır. Bu sırada babası Malta'da İngilizlerin esiridir.

1924-25 ders yılında üniversiteden mezun oldu. Geçen zamanda babası Malta esaretinden kurtulmuş, İttihatçı kimliğinden sıyrılmış, dönüp Anadolu Hareketi'ne katılmıştı. Ama "ah o İsmet Paşa yok mu, o İsmet Paşa!" Süreyya Ağaoğlu'nu esir alan kin girdabı taa o zamandan dönmeye başlıyor. Bir gün Keçiören'de Atatürk ve İnönü'nün huzurunda Ahmet Ağaoğlu hukuktan yeni mezun kızını konuklara takdim eder: "Mustafa Kemal, 'Bak İsmet, Türk kızları ne güzel ilerliyor!' dedi. İsmet Paşa hiç cevap vermedi. Atatürk, 'Sana söylüyorum İsmet!' diyerek sözlerini tekrarladı. İsmet Paşa ise, 'Paşam, yepyeni bir elbise giydim, fark etmediniz!' dedi. Atatürk gayet soğuk bir sesle, 'Güle güle giy,' cevabını verdi ve bir süre konuşmadı. İsmet Paşa gitti."

Halbuki Batı'daki hukuk çevrelerinde "ilk Türk kadın hukukçusu" sıfatıyla Süreyya Hanım'dan söz edilir olmuştı. Rockefeller Foundation, ona Paris Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nde üç aylık bir seminer bursu teklif etti. Babası buna en az kızı kadar çok sevinmişti. Hemen hazırlıklara girildi, gerekli resmi işlemler sırasında bir gün, devrin Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Tanrıöver İsmet Paşa'nın mesajını ilettiler: "Paşa senin Paris'teki bu seminere gitmeni istemiyor, 'Milliyetçi Ağaoğlu'nun kızı böyle bir seminere gidemez' diyor."

Ahmet Ağaoğlu'nun bir Azeri Türkleri temsilcisi olarak, kendini bazen partiler üstü görme zaafı vardı, grup kararı falan takmaz, her ortamda aklına eseni kışkırtıcı bir üslupla söylemekten çekinmezdi. Bir gün Meclis'te bütçe görüşmeleri sırasında yine esmiş, savurmuştu. Maliye Bakanı Şükrü Saracoğlu, eleştirilerine cevap veremektense, onun Rusya'dan gelme olduğunu ima etmek için; "Ahmet Bey, sizin Türkçenizi anlayamıyorum" diye karşılık vermişti.

Neyse ki Türk Ocakları vardı. Gaspıralı, Akçura, Hüseyinzade Ali, Ağaoğlu gibi Turancılar, Türk Ocakları'nda soluk alıyor, burasını neredeyse Meclisin üzerinde görüyorlardı. Ama çok geçmeden bu fark edilecek, Türk Ocakları kapatılarak yerine Halkevleri Teşkilatı kurulacaktı.

Süreyya Hanım 1928'de stajını tamamladı, avukatlık ruhsatını aldı. O tarihlerde Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ticari işlerle ilgilenen Neftsendikat adlı kuruluştaki 300 lira maaşla avukatlığa başladı: "Fakat işe başladıktan 15-20 gün sonra bir gece babam gelince, 'Süreyya

ya o işten istifa edeceksin. İsmet Paşa beni çağırdı ve senin bir komünist kuruluşta çalışamayacağını söyledi' dedi. Ben çok üzölmüş ve kızmışım. 'İstifa etmem' diye tutturdum. Annem, 'Kızım, babanın durumunu düşün' diyerek araya girdi."

Bu iş olmayınca, o sıralar teşkilatlanan Devlet Şurası'nda raportör olarak istihdam edildi. Ama o burada da rahat durmayacaktır: "Devlet Şurası binasının, biri ön cepheden, diğeri yan cepheden iki merdiveni vardı. Bir gün bir tamim çıkartılarak aza olmayanların binaya öndeki kapıdan girip-çıkmaları yasaklandı. Ertesi sabah ben yine ön merdivenlerden ikişer üçer atlayarak içeri girdim. Bunu duyan Şura Reisi ve Daire Reisleri toplanarak beni sorguya çektiler. Ben, 'Aramızda hiçbir fark yoktur. Birkaç yıl sonra ben de sizlerle aynı seviyede olacağım. Çıkardığınız tamim yakışksızdır, eşitsizliktir' dedim. Bana bir ihtar vererek bu olayı örtbas ettiler."

Çok geçmeden Devlet Şurası'nda "umumi tensikat" (toplucu işten çıkarma) yapıldı ve Süreyya Ağaoğlu işinden oldu; ama o pes etmeyerek "Devlet Şurasını Devlet Şurası'na" dava etti. Üç ay açık maaş aldıktan sonra işine devam etmesine izin verildi. Fakat o "babasının kızındı", bu defa da Şura azalarından biriyle takışmıştı; "Ertesi gün İsmet Paşa babama, 'Kızın olay çıkartmış, söyle işinden ayrıl' dedi. Çekilmedim. Bakanlık emrine aldılar. Yine dava ettim, yine kazanıp işimin başına döndüm."

O böyle uğraşadursun, bu sıralarda "Yavuz Tahkikatı" açılmıştı. Bahriye eski Bakanı İhsan Bey, Yavuz zırhlısını tamir eden yabancı bir firmadan rüşvet almakla

suçlanıyordu; “Babamın bu soruşturmada İhsan Bey le-
hinde oy kullanması, İsmet Paşa’yı çok kızdırdı. Çünkü
İhsan Bey vaktiyle İstiklal Mahkemesi reisiyken, İsmet
Paşa ondan ‘Hüseyin Cahit Yalçın’ın kellesini istemişti’
ama İhsan Bey, onu idam ettirmemişti.”

1929’da Atatürk’ün teklifiyle Ahmet Ağaoğlu Serbest
Fırka’ya girdi. Bu partinin sonu, demokratik açıdan çok
hazin oldu. Parti kısa zamanda kapatıldı ve üyelerine
potansiyel düşman gözüyle bakılmaya başlandı; “Serbest
Fırka sergüzeştinden sonra Atatürk ile babam arasında acı
hadiseler cereyan etti. Mesela Atatürk, annemin babası-
nın asil olmak sıfatıyla Rus Çarı’nın Hassa Alayı Kuman-
danı olduğunu hatırlatarak, babama ‘sığıntı’ demişti.”

Ahmet Ağaoğlu’nun “çıkıntılıklarına” ancak 1932’ye
kadar tahammül edildi. Bu tarihten sonra “Agayef Ah-
met”in, ne Anadolu Ajansı kurucusu olduğu, ne Matbu-
at Umum Müdürlüğü yaptığı, ne de milletvekilliliği hatırla-
nır oldu. O artık sadece emekli bir profesördü. Anka-
ra’dan kovulan aile İstanbul Topağacı’nda 33 odalı bir
konağa taşınmıştı. Öyleyse Süreyya Hanım Sovyet ticaret
şirketine tekrar girebilirdi. Girdi de, ardından devrin
CHP Sekreteri Saffet Arıkan’a şu mektubu yazdı; “ben
Neftsendikat’a avukat oldum. Artık karşınızda Ahmet
Ağaoğlu değil, ben varım, ne muamele yapacaksınız
yapın! Tabii hiçbir cevap gelmedi.”

Vaktiyle Süreyya Hanım’ın “Paris’e gitmesine engel
olan” İsmet İnönü, 1930’da, bu defa da kardeşi Samet
Ağaoğlu’nun önünü keser; “İnönü’den direktifi alan Ad-
liye Bakanı Şükrü Saracoğlu, ‘cebinde vaktiyle Rus pasa-
portu taşımış bir adamın oğlunu ben Avrupa’ya yolla-

mam' demiş. Bunun üzerine Samet, Saracoğlu'nun üzerine yürümüştü."

Süreyya Ağaoğlu avukatlık yaşamı boyunca genellikle, Mısır'da, Lübnan'da, Suriye'de, Libya'da (1948-1964), Irak'ta, İsrail'de malları kalan Osmanlı zenginlerinin davalarına baktı. Neftsendikat, Gıslaved, Gad Franko, Edwards-Edwards gibi yabancı kişi ya da şirketler adına çalıştı. Hatta bu yüzden adı "yabancı sermaye müdafii"ne çıkmıştı. O, Ahmet Emin Yalman'la birlikte Türk liberallerine öncülük iddiasındaydı. Hatta bunun için 1945-46 arasında "Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti" adında bir dernek bile kurdular. 1948'de meşhur Amerikan zırlısı "Missouri" İstanbul'a gelince, geminin komutanına "hoş geldin" ziyaretinde bulanlardan biri de odur: "Amiral benimle tanışıp konuşunca, 'Şimdiye kadar tertiplenen toplantılarda hiç sizin gibi kültürlü bir Türk kadınına rastlamamıştım. Benim Türk kadını hakkındaki düşüncemi değiştirdiniz' dedi."

Süreyya Ağaoğlu'nun avukatlık kariyerinde mutlaka anılması gereken bir dava var; 1948'de tefrika edilen, 1950'de kitaplaşan *Bizim Köy* romanı yüzünden Mahmut Makal, "komünizm propagandası yapmak" iddiasıyla hapsedilmişti. Aynı yıl, Nazım Hikmet için yürütölen af kampanyası için kılını kıpırdatmayan Süreyya Ağaoğlu, Makal'ın savunmasını üstüne almıştı: "Savunmasını üstlenmek için kendisine telgraf çektim. Beni tanımıyormuş ki, 'ağabey' hitabı ile cevap verdi. Ben de 'ablan, belki de annen' diyerek düzelttim. Konya Aksaray'da yatıyordu. Yollar berbattı, bata çıka gittim. Makal'ı hapishanede ziyaret ettim. Bir süre sonra takipsizlik kararıyla tahliye

oldu. Beni ziyarete geldi. Zamanın Demokrat Parti erkânı kendisine gerekenden çok ilgi gösterdi. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, kendisini kabul etti. Ama bu tutum Mahmut Makal'ın 27 Mayıs'tan sonra, onlar aleyhine yazmasını engellemedi.”

1950'den itibaren Süreyya Hanım'ı koydunsa bul! O artık “İlk Türk Kadın Hukukçusu” olarak, dünyayı do-laşmaktadır. Artık Londra'da bile avukatlık bürosu var-dır. Dünyanın neresinde, mesleği veya üyesi olduğu ör-gütlerin etkinliği varsa, Süreyya Hanım orada. Beynelmi-lel Hukukçular Birliği, Beynelmilel Barolar Birliği, Bey-nelmilel Kadınlar Birliği, Beynelmilel Avukatlar Birliği, Beynelmilel Kadın Hukukçular Birliği, Çocuk Dostları Derneği, Üniversiteli Kadınlar Derneği, Soroptomist Kadınlar Derneği, Beynelmilel Muhacirler Derneği gibi daha nicesinde başrolde hep o.

Bu kadar “teşkilatçı” olan Süreyya Hanım, uzun ömrü boyunca doğrudan siyasete bulaşmadı. Ta ki, 27 Mayıs 1960'a kadar. 27 Mayıs'ta tatlı rüya sona eriyor: Kimin yüzünden? Orduyu, üniversiteyi kıskırtarak ihtilal yaptı-ran ve kardeşi Samet Ağaoğlu'nun dört buçuk yıl hapis yatmasına neden olan İsmet Paşa yüzünden: “Demokrat Parti'nin iktidar yılları ilerledikçe memleket büyük bir şantiye havasına girmişti. Gözle görülen bir sınaî kalkın-ma, memleket imarı sahasında muazzam bir ilerleme kay-dediliyor, yurt çapında muntazam yollar, tütmeye başla-yan fabrika bacaları artıyordu. Bütün bakanlar hummalı ve şevkli bir çalışma içindeydiler. Bu hamleli çalışma, se-nelerce durgun bir iktidar dönemi geçirmiş CHP ve onun şefini sinirlendiriyor, haksız ve insafsız bir muhalefet

çemberi yeni iktidarı sarıyordu. İşte ben o günden sonra kendimi Demokrat Partili saydım.”

Bu “karanlık ruhun” yazar yaptığı başka örnekler de var: Rıza Nur, Mevlanzade Rifat gibi. Kin güdülen, bazen Meşrutiyet (Mithat Paşa), bazen Jön Türkler (Namık Kemal), bazen İttihat Terakki (Talat, Enver, Cemal), bazen Kuvvayı Milliye (Mustafa Kemal), bazen CHP (İsmet İnönü), bazen 27 Mayıs (Cemal Gürsel, Salim Başol), bazen TKP yüzünden tüm Sol. Birbirine akraba bu nefret silsilesi zaman zaman özgün bilgi ve birikimlerin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Bunlar anti-biotik gibiler, sivil tarihi mayalayan faydalı parazitlere de benzetilebilirler. Rıza Nur’un, Sâmiha Ayverdi ve Münevver Ayaşlı’nın bugün hâlâ dikkate alınmasının nedeni de budur zaten.

Ahmet Ağaoğlu: Gazi kaşlarını çattı

Mustafa Kemal ikinci bir parti kurmak için (1933) kolları sıvamıştı. Bunun için görüşlerine önem verdiği kimseleri Yalova’da topladı. Burada hazır olanlara, “Ne dersiniz?” diye sordu. Ber-mutat başlar aşağıya indi, kimseden ses çıkmadı. Gazi bana bakarak, “Sen ne dersin?” dedi. Ben öteden beri hiç olmazsa iki partinin varolmasını isterdim. Ancak böyle danışıklı parti yaratılmasına karşıydım. “Bu biraz fazla suni olur” dedim. Gazi “Ne demek istiyorsun” diyerek kaşlarını çattı. “Eski parti olduğu gibi kalıyor. Başında İsmet Paşa. Zatı devletleri de cihanşümül şöhret ve prestijinizle yine o partinin başında kalıyorsunuz. Yeni partiye kim gider?”

- Sen gidersin!
- Ben gitmem!
- Niçin?
- Sizden ayrılmam!
- Neden ayrılmazsın? Bana bitişik misin?

– Etinize, kemiğinize bitişik değilim. Fakat ifade ettiğiniz mânâyâ bitişğim.

Gazi artık kızdı ve bu gibi hallerde yaptığı gibi mendilini yan cebinden çıkardı, burnunu sildi ve başını yükseğe kaldırarak:

– Bana senin karıştırıcı adam olduğunu söylerlerdi. Ben inanmazdım. Hakikaten sen karıştırıcısın!

Sükun ve istikrar Gazi için yabancı bir âlemdir. Onun daima coşkun, kendi içine sığmayan, taşan ruhu daima hareket ister. Kendisiyle geceleri gündüz yapmış olanlar bilirler ki, o durmaksızın yer, durmaksızın içer, durmaksızın söyler ve durmaksızın kavga arar. Yalnız uyurken, yani bitap düşmüş olan vücudunu ister istemez dinlendirirken sükun bulur. Pek kısa süren bu dinlenme zamanı geçer geçmez ve henüz yataktayken bile fişkırmaya ve taşmaya hareketleri başlar.

Nitekim o gün de böyle köpürdükçe köpürüyordu. O sıra yanımda bulunan kızıma dönerek: “Tezer Hanım, siz iyi yetişmiş çocuklarsınız! Fakat sakın babanıza bakmayınız. Onun kafası Acem felsefesiyle dolmuştur. Korkarım sizi de boğar!” diye hitap etti. Kızım hürmetkar bir tavırla, fakat metin bir eda ile: “Babamız bizim için daima iyi yol gösteren bir mürşit olmuştur” dedi.

Ahmet Ağaoğlu / Serbest Fırka Hatıraları

Müfide Ferit Tek

Aydemir ve Pervaneler adlı romanlarıyla Cumhuriyetin kuruluş aşamasında parlamış, heyecan yaratmış, ancak Cumhuriyet kökleştikçe gözden düşürülmüş bir romancı...

Birinci Büyük Savaş'ın ardından Osmanlı idaresinin teslimiyetle dağıldığı günlerde iki kadın yazar, iki romanla Türk ulus devletinin mimarlarına ve sempati-zanlarına, iki umut kapısı aralamıştı. Halide Edip 1913'te yazdığı *Yeni Turan* adlı romanında, İmparatorluğun iflasıyla dağılan birliğin ancak "ulusal uyanışla" toparlanacağını ileri sürdü. Bu teze göre uyanış ancak "dili dilime, dini dinime uyan" Anadolu Türklerinin "asrileştirilmesiyle" mümkündü. Bu "milli hudutlar dahilinde" gerçekleştirilmeliydi. Dünya Türklerine doğrudan müdahaleye gücümüz yetmeyeceğine göre, onlara ancak böyle örnek olabilirdik.

Öbür kadın Müfide Ferit ise, bütün Turan'ı, yani Türklerin yaşadıkları bütün diyarları kucaklamak isteyen

bir romantikti. 1918’de kaleme aldığı *Aydemir* adlı romanıyla “fukaraya beşaret (müjde), useraya (kıstırılmışlara) serbesti, kalbi kırık olanlara teselli, zulüm altında ezilenlere hürriyet” vadediyordu.

“Devrimin ışığı bir topluma daima kadınlar vasıtasıyla akseder” diyen Ömer Seyfettin gibi Fuat Köprülü de *Aydemir* romanını yazanın bir kadın oluşuna dikkat çekmişti; “Ne bahtiyar bir tesadüf! Türkiye’deki Türklerin, milli hakkını savunan milliyetperver ilk roman, bundan senelerce evvel Halide Hanım yazmıştı. Şimdi Türkiye dışındaki Türklerin de bizim kardeşimiz olduğunu göstererek ruhumuzun şefkat ve faaliyet ufuklarını genişleten ikinci Türkçü romanı da yine bir Türk kadını yazdı.” Böylece Müfide Ferit’i, Halide Edip’in devamı olarak göstermişti.

Aydemir, Milli Mücadele’nin eşiğinde, Türkistan’daki Türkleri uyandırmak, onlarda Türklük ideal ve sevgisini canlandırarak Türk birliğinin kurulmasına hizmet etmek amacındaki bir gencin, Aydemir’in, bu yöndeki çabaları üzerine kurulmuş ideolojik bir roman.

Henüz çocukken önce annesini, sonra babasını kaybeden Aydemir, asker dedesinin vaktiyle Buhara’ya yaptığı bir yolculuğun hatıralarını dinleyerek büyümüştür. İngilizlerin Hindistan’ı, Rusların da Türkistan’ı sömürgeleştirmesine karşı mücadeleye karar verdiği zaman çevresi onu ham hayaller peşinde koşan bir maceraperest olarak dışlar. Onunla “İkinci Cengiz Han”, “İkinci Attila” diye alay ederler.

Halbuki Aydemir, Türkistan’ın savaşıyla değil, “sanat ve aşkla” dirileceğine inanıyordu. Ona göre “milli uyanış”

Müfide Ferit, Robert Kolej’de Türk ve Müslüman olduğu için aşağılandığı hissiyatına kapılarak milliyetçiliğe yöneldi ve Kurtuluş Savaşı yıllarında yazdığı Turanist romanlarla meşhur oldu. Tıpkı H. Edip gibi yaranamadı ve unutuldu.

Türkiye’de başlayacaktı. Sonra bütün Türkistan’a sirayet edecekti: “Kapalı kirli evleri, gözlerinin beyazına kadar sararmış sıtmalı benizleri, veremli çocukları, aç ve cahil yaşlıları, kadavraya dönmüş hayvanları, bire ancak bir veren bakımsız tarlalarıyla ülkenin yoksulluk içinde olması, milli uyanışı belki geciktirecek, fakat er geç ‘kardeş sevgisi’ üstün gelip, Rusların esaretindeki Türklere örnek olacaktır.”

Gelgelelim Aydemir’e kim-

se inanmaz. O sıralar Enver Paşa’nın Sarıkamış’ta hüsrarla sona eren Türkistan macerası ve özgüvenini yitirmiş “Anglo-Sakson Türkler”in Amerikan himayesini davet eden politikaları karşısında Aydemir, “demir asa, demir çarık” yollara düşer. Tıpkı Hıristiyan misyonerler gibi Orta Asya’ya gider.

Ona kimse inanmaz dedik; ama aslında inanan biri vardır: Hazin! O Aydemir’in büyük aşkıdır. Ancak, Mehmet Rauf’un *Eylül* romanında olduğu gibi, Hazin, evlidir. Kocasını sevmeyen Hazin, Aydemir’e vurgundur ve platonik aşkının Türkistan idealine inanmaktadır. Aydemir ona bıraktığı veda mektubunda, “Eğer İstanbul’da kalacak olursa, beşeri sevgiye yenileceğinden ve idealine hıyanet edeceğinden korktuğunu” yazar; “beşeri bütün

arzuları, esefleri atacağım ve yalnız Türklük için, insaniyet aşkı için yaşayacağım” diyerek İstanbul’dan ayrılır.

Aydemir’in Türkistan’daki hayatı, tam bir ideal adamının mücadelesi gibi geçer. Asya Türkleri için onun gelişi yeni bir umut ışığı olur. Tıpkı bir peygamber gibi 12 inanmış adamıyla halkın gözünde o “Hakan’ın memleketinden” gelip köyleri dolaşarak herkese iyilik eden, işsizlere iş bulan, cahillere okuma-yazma öğretene, fakire para, açlara ekmek, kitapsıza kitap veren, düşmanına bile iyi davranan bir kurtuluş habercisidir. Bu arada bir banka kurar, bir sendika örgütler, medreseleri ıslah eder ve hatta bir gazete çıkarır.

Bir zaman sonra, “Türk vahdetinde İslam vahdeti gören” hocalar, sarsılan otoritelerini geri almak için işgalci Ruslarla işbirliğine girip Aydemir’in aleyhine çalışmaya başlar. Türlü dedikodularla onu küçük düşürürler. Sonunda halkı isyana teşvik suçlamasıyla Rusların eline düşer ve “havarileriyle” birlikte idam edilir.

Sonradan bu romanın adını, soyadı olarak benimseyen Şevket Süreyya, dili ve konusu itibarıyla ilk “Türk” romanı sayılabilecek *Aydemir*’i, Dünya Savaşı yenilgisi günlerinde okumuş ve şunları yazmıştı: “Esir kavmi kurtaracak, yurtsuz kavmi yurt sahibi edecektik. Sonra hayatımızdaki cennet kapıları ardına kadar açılacaktı: Azerbaycan, Kafkasya, Kırgız-Kazak illeri ve nihayet Türkistan. Bütün bu ülkeler, artık bir daha kapanmamak üzere istiklal bayraklarıyla donatılacaktı. Yeni bir kültür hamlesiyle, hurafeler, bütün köhne mazi artıkları birer birer süpürülecekti. İşte büyük Turan böyle doğacaktı.”

1892-1971 yılları arasında yaşayan Müfide Ferit, Ayde-

mir'den sonra 1924'te *Pervaneler* adıyla bir roman daha yazdı. Bunun konusu ilk romanın özünü berkiten bir temaydı: "Her kim ki, kendi dilinden, kendi kültüründen ve bunların terbiyesinden kopup ayrılırsa bir "pervane" olmaya, yabancı medeniyetlerin fanusu dibinde baygın ve ta kalbinden yanmış bir halde düşüp sönmeye mahkûmdur."

Pervaneler, Osmanlı devrinin son perdesinde ulusalcı ideolojilerle direnişe geçen azınlıkları korumak amacıyla kurulduğu iddia edilen Amerikan kolejleri hakkındadır. "Bizans Koleji" adını verdiği Robert Kolej'e giden Türk çocuklarının, "köklerine nasıl yabancılaştıklarını" konu eden romanda, Avrupa'da öğrenim görüp, oralarda evlenen iki Türk gencinin yurda döndükten sonra yaşadıkları mutsuzluklar anlatılır.

Burhan ve Sami'nin kız kardeşleri Robert Kolej'de öğrencidir. Leman ve Nesime'nin tek amacı Amerika'ya gitmek, Amerikalı zengin biriyle evlenmektir. Ancak ağabeyler, kendi yaşadıkları acı tecrübeleri kız kardeşlerinin de yaşamasına razı olmaz. Ailelerine baskı uygulayarak kardeşlerini Bizans Koleji'nden kurtarmak (!) için uğraşırlar. Ama her defasında kendilerine yabancı kadınlarla evlendikleri hatırlatılarak, müdahaleleri etkisizleştirilir: "Müdafaa ettiği düsturu, hayatına tatbik edemeyenler daima zayıftır."

Nihayet Nesime –ki, babası bir Mevlevi şeyhidir– Protestan olup Amerika'ya iltica eder, Leman da Amerikalı bir subayla evlenerek ülkesini terk eder. Burhan ve Sami'yi bekleyen başka sürprizler (!) de vardır: Yabancı eşlerinden olan çocukları da annelerinin etkileriyle Hırstiyen olurlar.

Robert Kolej’e, “Bizans Koleji” diyen Müfide Ferit, keza aynı okul için “insan fabrikası” deyimini de kullanır: “Bu insan fabrikası, kilisesi, havrası, zengin kütüphaneleri, dans salonları, baloları, festivalleri, müstesna imkânları ile Türk çocuklarını ağına alacak, günün yirmi dört saatinde propaganda teknesinde yoğuracak, kültürü ile büyüleyecek, zenginliğiyle şaşırtacak, devamlı telkin ile bütün kıymet mefhumlarından sıyrıp alacak, sonra boş bir bardağı doldurur gibi, felsefesi, edebiyatı, dini, dünya görüşü ile şekillendirecek ve bambaşka bir kültürün potasında eğitilen bu gençler, çift tabiiyetli insanlar gibi birbirine zıt iki âlemin makasında sıkışıp kalacaklardır. Gözleri kamaşanlar, ya Türkiye’nin Amerikan mandası olması için ellerinden geleni yapacaklar ya da uzaktan bir cennet gibi gördükleri Amerika’ya doğru kanatlanıp uçacaklardır.”

Müfide Ferit’in *Aydemir*’i ve *Pervaneler*’i, Cumhuriyetin kuruluş aşamasında parlemiş, heyecan yaratmış, ancak Cumhuriyet kökleştikçe gözden düşürülmüş iki roman. Birincisi Mustafa Kemal’in fobisi olan İttihat ve Terakki’nin lideri Enver Paşa’nın ülküsüyle kurduğu paralellikten ötürü, ikincisi ise doğrudan Amerika’yı karşısına alan sivriliğinden ötürü Ankara Hükümeti’nin sempatisini kazanamadı ve “milli tedrisat” dışı tutularak yazarıyla birlikte unutturuldu.

Halide Edip'in köpekleri

“Tek avuntum, babamın Flora adlı köpeğiydi. Pençeleri minnacık, yumuşak tüyleri kahverengi, kısa ve parlak bir kadife gibi, gözleri kocaman, içlerinde zaman zaman kızıl ışıklar yanıp sönerdi.”

Halide Edip Adıvar, on küsur yıl sürecek Türkiye ile dargınlık yıllarında yazdığı çocukluk ve genç kızlık anılarını *Memoirs of Halide Edip* adıyla, Kurtuluş Savaşı anılarını ise, *The Turkish Ordeal* adıyla Londra'da yayımlamıştı. Bunlardan ikincisi, ilk baskısından 28 yıl sonra *Türkün Ateşle İmtihanı* adıyla 1956'da, birincisi ise, 37 yıllık bir gecikmeyle *Mor Salkımlı Ev* adıyla 1963'te Türkçe basılabildi. Bu iki kitap hem yazarın kendisi, hem de editörleri vasıtasıyla sansürlenmişti.

Halide Edip'in hayat hikâyesinin Kurtuluş Savaşı bölümü, önce *Hayat Dergisi*'nde tefrika edilmiş, gördüğü ilgi üzerine kitaplaştıktan sonra peş peşe altı baskı yapmıştı. Kitabın bu kadar yankı uyandırmasının nedeni, yazarın, başta Mustafa Kemal olmak üzere, savaş kahramanlarını az bilinen, hatta saklanan kimi yönleriyle

anlatmasından kaynaklanıyordu. Yine bu kitabı diğer savaş hatıratlarından ayıran bir başka özellik, “onbaşı” rütbesi ile “Yunan mezalimini” belgelemekle görevli yazarın, neredeyse yeminli bir noter gibi gösterdiği tarafsızlık ve her fırsatta savaşı lanetlemesiydi.

İzmir’in geri alınışını başından sonuna kadar ve en kanlı vuruşmaların yaşandığı Sakarya Savaşı’nı cephe cephe dolaşan yazar, tanık olduğu feci sahneleri hatıratının İngilizcesinde daha ayrıntılı anlattığı halde, Türkçe baskısında bu tafsilata; “Gerek bizim, gerekse onlar tarafından yapılan fecaatleri kısa kesmeyi doğru buldum. Çünkü Yakın Doğu’da barış ve selametın ancak Türk ve Yunan dostluğuna bağlı olduğuna inanıyorum,” diyerek yer vermemişti.

İstanbul hükümetince gıyabında idama mahkûm edilen, evini ve çocuklarını ardında bırakarak sığındığı Anadolu’da, Ankara’ya da yaranamayan yazar, hatıratında, annesiz, babasız, sevgisiz, göçebe geçen çocukluğunu, evliliklerini, soluk soluğa yaşadığı savaşı anlatırken, okurun karşısına yerli-yersiz köpeklerini çıkarır. Sahipsiz köpek yavruları nasıl her ıslık çalanın peşine takılırsa, Halide Edip’in köpekleri de öyle eteklerinize sürünür.

Yazar, yaşamının hatırlayabildiği en erken anılardan itibaren, köpeklere karşı diğer hayvanlara olduğundan daha duyarlı. Ancak *Dağa Çıkan Kurt*’taki “Cin” öyküsü hariç, doğrudan köpekler üzerine hiçbir şey yazmamış, romanlarına da –ki, Handan’ın bir köpeği olabilirdi– sokmamış. Sadece *Mor Salkımlı Ev* ve *Türk’ün Ateşle İmtihanı*’nda, gündelik yaşamında hiç eksik olmayan köpeklerine yer veriyor.

Bunlardan biri “Hektor” adında, kıvırcık tüylü bir köpek yavrusudur. Onunla Madam Kiria Eleni’nin yuvasında tanışmış. Asri talim, asri terbiye heveslisi babası Edip Bey’in dirayetiyle verildiği bu yuvada, annesi yerine bellediği, “daima sulu gözlü” yaşlı Kiria Eleni’ye sığınmıştı. Madam onu diğer çocuklardan ayrıcalıklı bir şefkatle bağrına bastı. Çünkü “Kukuriko Petinos” diye başlayan, tan vakti herkesi uyandıran şakacı horoz şiirini, Rum çocuklardan bile güzel okuyordu. Yıldız Sarayı’nda çalışan gayrimüslümlerin çocuklarını eğiten bu yuvadaki tek Müslüman ve en küçük öğrenci oydu.

Okulun önünden, göz kamaştırıcı esvaplı papazların uzun eteklerini küçük oğlanların tuttuğu, Ortodoks cenaze alayları geçirdi. Ölen, en yeni esvapları ile süslü, yüzü pudralı ve boyalıydı. Bizans’ın eski mağaralarından geliyormuş gibi bu alay “Kiria Elosyon” denilen dinsel ve ağır bir havayı tekrar ederdi. Küçük kız, hemen Hektor’u bebeklerinin salıncağına yatırır, yukarı aşağı ağır ağır yürüyerek Kiria Elosyon’u bütün ciddiyetiyle tekrar ederdi.

Halide Edip üç yaşındayken kaybettiği annesine dair; “çıplak sırtından kalçalarına kadar inen, iki kara yılan sandığı örülü saçlarından” başka bir şey hatırlamıyor. Beşiktaş’ta, İhlamur’a inen dik yokuşlardan birinin tepesinde, 1882’de doğduğu Mor Salkımlı Ev’de, “okur ama yazamaz” büyükbabası Ali Ağa’dan başka onun varlığını hatırlayan yoktu. Tüberkülozla başa çıkamayan annesinden uzak tutuluyordu.

Dedesı de babası gibi ona “Halit” dermiş. Annesi Berdiferem, birinci eşinden Mahmure adında bir kız, ikinci eşinden, Halide’den önce, doğduktan hemen sonra ölen

Halit'i doğurmuş da onun için. Bedirfem Hanım hasta haliyle bir kez daha hamile kalmış. Ancak dördüncü doğumunda çocuğuyla birlikte ölünce, yeniden evlenen babası, henüz dört buçuk yaşında olan Halide'yi Madam Eleni'nin şefkatine terk etmiş.

Halide Edip, Beşiktaş, Yıldız, İhlamur, Teşvikiye hat-tında altı kez ev değiştirmiş, büyükbaba, büyükanne, üvey anne, biri Arnavut, biri Çingene, biri Arap üç sütanne, bir alay dayı, abla, halayık, dadı, lala, seysis ara-sında kendisini sahiplenecek birini bulamamıştı.

Halide, madamın yuvasında hastalanınca yeniden Mor Salkımlı Ev'e gönderildi. Haminine dediği babaan-nesi Nakiye Hanım, Fransızca çeviri romanları okuyan, hikâye ve şiirler yazan, kanarya besleyen, aşırı müsrif, şahsına münhasır bir kadındı. Halide ile ondan daha çok Lala Ali ilgileniyordu. Bardaklarını şakırdatarak gezen şerbetçileri, rengârenk macuncuları, horoz şekercileri hep onun sayesinde tanımıştı. Birlikte Fulya'nın uçsuz-bucaksız papatya tarlalarında uzun yürüyüşler yaparlardı. Yine böyle bir yürüyüş sırasında, bir köpek ulumasıyla irkildiler. Yıkılmış bir duvarın altında kalmış bir köpek acı acı inliyordu.

"O sahne ve uluma belki 60 küsur sene önce olmuş-tu, fakat gene de o sarı köpeğin imdat isteyen, adeta çar-mıha gerilmiş insan gibi etrafından imdat dileyen zavallı gözlerini, bugünkü gibi görürüm. Kimi bir insan, kimi bir kurt gibi uluyup ağlıyordu. Lala bu sahneye güldü, yanı-mızdaki erkek çocuklar köpek bağırdıkça nişan alıp ona taş yağdırıyorlardı. Bazen beni insan olmaktan utandıran sahnelerin birincisi bu olaydır. Acımak bu kadar şiddetli

olduğu zaman, hep göğsüme bir bıçak saplanmış olduğunu hissederim. Her defasında içimde can korkusunu bile unutturan bir isyan olur. O gün, olanca gücümle bizim lalaya ‘Kurtar, kurtar’ diye bağırdım ve deli gibi köpeğin yanına atılmak istedim. Ondan sonra ne oldu bilmiyorum. Lala beni kucağına alıp götürmüştü. Yoklamaya gelen komşulara Hamininem, köpekten korkup hastalandığımı anlatırdı. Yeşil sarıklı bir hoca gelir yüzüme okur, başıma üflerdi.”

Kemal Dayısı “karasevdadan” ölünce, Halide, Mor Salkımlı Ev’den bir kez daha ayrılmak zorunda kaldı. Dokuzuncu ikametgâhında Mahmure Ablası da yanındaydı ama ezici matem havası peşlerini burada da bırakmamıştı. Günün birinde babası yanında “Flora” adında bir köpek getirmişti. Buna Halide’den başka sevenin olmadığı. Köpek, babasının evde olmadığı zamanlarda sundurmaya kapatılıyor, ikide bir tekmeleniyordu.

“Benim tek avuntum, birden bire arkadaş oluverdiğim, babamın Flora adlı köpeğiydi. Pençeleri minnacık, yumuşak tüyleri kahverengi, kısa ve parlak bir kadife gibi, gözleri kocaman, içlerinde zaman zaman kızıl ışıklar yanıp sönerdi. Flora da başka sebepten ötürü talihsizdi. O evde babamla benden başka kimse onu yanına yaklaştırmıyordu. Ablamın büyükannesi Güllü Hanım namaz kıldığı için onu odasına sokmuyordu. Hizmetçi Roza da onu hiçbir yerde istemiyordu. Babam evden çıkar çıkmaz, tek gezmesine izin verilen yer kapının önündeki mermer taşlık ve bir de yukarıdaki terastı. Fakat Flora kapının önünden ayrılmaz, galiba babamı beklerdi. Roza, Flora’ya bağırıp tekme attığı zaman, tekmeleri vücuduma rastla-

miş gibi acı duyardım. Sonbahar serinliğı başladığı için beni yanına salmıyorlardı. Fakat ortalığı تنها bulunca koşar, Flora'yı kucağıma alır, öper, koklardım. Bazı sabahlar bazen babam hepimizi odasına çağırırdı. Mahmure Abla, cici kardeşimiz Nilüfer ile oynarken babamın bir dizinde ben, ötekinde Flora, ikimizi de okşar, sever, 'Halide'nin gözleri Flora'nın gözlerine benziyor' derdi. Belki doğruydu. İkimizin içinde de bu tuhaf dünyanın hüznü ve ağırlığı vardı, ikimizin içinde de nerede ve nasıl olduğunu bilmediğimiz bir dünya özlemi belirliyordu. Bir gün Flora öldü ve köpek cennetine gitti.”

Halide bu acısını tadını çıkara çıkara yaşamaya fırsat bulamadı. Büyükbabası Ali Ağa da ölmüştü. Cenazeden iki gün sonra babası onu yeniden Mor Salkımlı Ev'e götürdü. Artık ne Kemal Dayı ne de Büyükbaba vardı. Haminine artık bu evden, bu semtten gitmek istiyordu. “Üsküdar” diye tutturmuştu. Sokak sokak ev aramışlar uzun süre, nihayet Selimiye'de, İbrahim Paşa konağına taşınmışlardı. Bir cephesi Karacaahmet mezarlığına bakan bu evde, 12 yaşındaki Mahmure'ye görücü geliyordu. Evde herkes kendi havasındaydı, Halide kalabalık içinde yine yapayalnız. Okulda, o “nefret ettiğı erkek çocuklardan”, sokakta hamallardan, tulumbacılardan işittiğı fakat anlamını hiç de bilmediğı küfürleri seviyordu.

“Bir gün sofrada yemek yerken, sırf babamı memnun etmek için, ezberlemiş olduğum, bugün tekrar edemeyeceğim küfürlerin en galiz olanlarını bir nefeste sıraladım. Babamın yüzü kıpkırmızı oldu, gözleri döndü, o yumuşak adam gayriihtiyari elindeki yemek bıçağını kaldırdı, salladı. Adeta bana saplayacak gibi kendinden geçmiş görün-

dü. İçimde haksızlığa uğrayanların başkaldırısı uyandı. Yemek tabağını ittim. Sessiz sessiz ağlamaya başladım. Babam gözyaşlarımın dinmesini boşuna bekledi. İçimdeki acı bir türlü geçmiyordu. Babam üzüldü, beni okşamaya, gönlümü almaya çalıştı. Başaramayınca önüme çil paralar saydı. O da kar etmeyince benimle çocuk gibi oynamaya çalıştı. Fakat içimdeki aşağılanma bir türlü eksilmiyordu. Yıllar geçtikten sonra bu çeşit haksızlığa uğramanın verdiği aşağılık duygusunun aynısını Ankara'da bir köpeğimde gördüm.”

Bu “Yoldaş” adında bir köpekti. Henüz ordunun çetelerle arasının iyi olduğu yıllarda bu köpeği Halide'ye, Çerkez Ethem hediye etmişti. Sürüden koyun çalmak üzere eğitilmiş bu köpek, kısa zamanda can yoldaşı olmuştu.

Bugün Ankara'nın “varoş” bir semti olan Kalaba, 1920'lerde küçücük bir köydü. Halide Edip, eşi Adnan Adıvar ile buraya yerleşmişti. Onları Hamdullah Suphi ile Hikmet Bayur izledi. Ama erkekler çoğu gece Ankara'da Atatürk'le mesai yaptığı için Halide bu evde yalnız yaşıyordu. Yoldaş işte tam bu sıra çıkagelmişti. Ona hakikaten yoldaş oldu. Geçmek bilmeyen bir sıtma yüzünden Kalaba'da istirahatata çekilen Halide Edip, Binbaşı Salih Bey'in hediyesi, “son derece kaprisli” doru ata binip her sabah ve akşam yalnız başına kırlarda geziniyor, Yoldaş da ona eşlik ediyordu. Bazen koyun sürülerine rastladıklarında sevinçle havlıyor, sahibinin yüzüne bakıp sanki sürüyü gösteriyordu. Ama asla onu bırakıp koyunların yanına gitmiyordu. Bir gün Yoldaş başıboş kaldığı bir sırada boğazladığı bir koyunu, gırtlğından

sürüye sürüye getirip Halide'nin önüne bırakmıştı:

“Kapının önüne oturmuş, bir taraftan kuyruğunu sallıyor, dili dışarıda, yüzünün en sevimli haliyle bana bakıyor, aferin bekliyordu. Biraz ötede de kanlar içinde koyun yatıyordu. Elimdeki kamçıyı kaldırdım, kışına indirdim. Kuyruğunu bacaklarının arasına kısıtırıp kaçacağı yerde, hamle ederek yüzüme karşı öfkeyle havlamaya başladı. Bilmem neden ben hemen, çocukken küfürlü konuştuğum zaman babamın, elindeki yemek bıçağını sallayarak beni tehdit edişini hatırladım. Yoldaş beni memnun etmek istemiş ama nankörlüğüm karşısında isyan etmişti.”

Halide'nin Yoldaş'tan önce “Cin” adını verdiği bir başka köpeği vardı. Bunu ona Teğmen Abdurrahman hediye etmişti. Ankara sokaklarında bulduğu, minimini siyah bir köpek yavrusuydu. Kuyruğu parmak kadar ve kıvrıkcıktı. Çay içen, insan gibi tat alarak armut yiyen garip halleriyle kalbini fethetmişti. Ona cinlerin hayvan kılığına soktuğu bir yaratıkmiş gibi itibar ediyordu. Dr. Adnan ise, “köpeklerde şerit vardır, bari yatağına alma” diyerek, Cin'i yatak odasından uzak tutmaya çalışırdı. Buna rağmen kurnaz hayvan, Doktor uyuduktan sonra yatağa atlayarak Halide'nin koynuna girerdi.

Bu sıralar savaşın gidişatı hiç de iyi değildi. 1920'nin Ekim ayında Balıkesir, Bandırma, Bursa, İzmit, Uşak elden gitmişti. Afyon düşmek üzereydi. Durdurulamayan Yunan ordularının işgali yetmezmiş gibi, Konya'da da büyük bir direniş başlamıştı. Direnişe geçen köylüler, ömrü birkaç gün süren bir “köylü hükümeti” bile kurmuştu. Halide sıtma yüzünden “istirahata mahkûmdu”.

Bu yüzden gelişmeleri kaynağından izleyemiyordu. Buna da canı çok sıkılıyordu. Tek tesellisi bozkırda atı ve köpeği ile yaptığı uzun yürüyüşlerdi; “Bu ateşli akşamlarda çok acı çektiğim zamanlar, yanımda bir adam olsun isterken, karşımda kuyruğunu sallayarak oturan Cin’i görürdüm.”

Bu kadar önemliydi köpek onun için. “Bir küçük evlat gibi sevdiğini” itiraf ettiği Cin günün birinde hastalandı. Veteriner subaylar etrafında pervane oldularsa da çare etmedi. Kıvrık kuyruğunu artık neşeyle sallamıyor, kravatını çekistirmiyor, uzattığı bastonun üzerinden eski si gibi atlamıyordu:

“Cin hasta, kucağımdaydı. Bir akşamdı. Bir arkadaşım geldi. ‘Dikkat ediniz kuduz var, kuduz da böyle başlar’ deyince, Cin’i birden bire yere bıraktım. Yüzüme öyle garip ve aldatılmış ruhların acılığıyla baktı ki, derhal yerden kaldırdım, bağrıma basıp kollarımın arasında sıkıttım. O bakışı ben, ıstırap çeken, terk edilen zayıf fakat vefalı mahlûklarda ne kadar çok gördüm! Çirkin bir felç arka ayaklarından başladı, yavaş yavaş bütün vücudunu sardı. Korkunç ıstırap çekiyordu. Bir şey yemiyor, ara sıra beni memnun etmek için avucumdan süt içiyordu. Felç başına gelinceye kadar bekledim, su bile içemez hale gelmişti. ‘Beni bu cehennemden kurtar’ der gibi yüzümü bakıyordu. Ve tüfek patladı. Cin bir gübre yığını üzerinde acılarından kurtulmuş yatıyordu. Bense bir ot mindere yüzükoyun kapanmış, bağıra bağıra ağlıyordum. Bunlar Anadolu’da ilk gözyaşlarımdı. Fakat bu gözyaşları yalnız küçük Cin için değildi. Kalbimin içine doldurup hapsettiğim, zincirle bağladığım acılar akıp gi-

Halide Edip, İmparatorluğun çöküş sürecinde, ülkenin Wilson Prensipleri çerçevesinden paylaşılmasından yanaydı. "Anadolu'nun Türkleştirilmesi" projesine karşı çıktığı için memleketten sürgün edildi.

diyordu. Sanıyordum ki bir daha susmak, bir daha göz-
lerimden boşanan yaşları durdurmak kabil olmayacaktı."

Bütün dostlar, genç-yaşlı sırayla gelip başsağlığı dile-
diler. Hepsi ona bir köpek hediye etmek istiyordu.
Halbuki bir daha köpek beslememeye karar vermişti. Boş
vakitlerinde doruya biniyor, kendini kırlarda dolaşarak
teselli ediyordu, taa ki Yoldaş'la tanışıncaya kadar. Bir
gün bir er, yanında süklüm püklüm Yoldaş'ı getirince,
hayatla yeniden barıştı.

“Muhteşem ve kocaman bir yaratıktı. Korkunç ve büyük gözleri vardı. Yüzü bir üçgen şeklindeydi. Sırtı siyahı, aşağıya doğru kahverengi ve bembeyaz bir göğsü vardı. Pençeleri beyazdı. Tam alnında beyaz bir nokta vardı. ‘Buraya gel Yoldaş’ der demez yaklaştı. Yoldaş, Makedonya’nın ev köpeklerindendi. Önce ona Cin kadar yakınlaşmamıştım. Zaman geçtikçe onun da birçok insandan üstün yanları olduğunu sezdim. Yıllarca Yoldaş’la birlikte yaşadık.”

Cin’den sonra Yoldaş’a alışmak konukları için pek kolay olmadı. Bir eşkıya köpeğiymiş bu. Mesela Refik Saydam, Halide Hanım eğer köpeği bağlamazsa eşikten tövbe billâh adım atmıyordu. Onu okşamaya cesaret eden ilk ve tek kimse, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey’di. O da az kalsın parçalanacaktı. Dr. Adnan, “Bu korkunç hayvanla aynı yatağı paylaşamam” dediyse de sonunda pes etmek mecburiyetinde kaldı. Yoldaş’ın gelişinden 10 gün sonra, Hakkı Behiç Bey de bir köpek yollamıştı. Bu gayet zarif, siyah bir tazıydı.

“Eğer insanların, özellikle dişilerin tabiatı hayvanların içine girmişse, bu hayvanı da erkek köpeklerin kalbini yakan bir kahpe diye düşünmek gerekirdi. İnsana pençesini öyle bir uzatışı vardı ki, Fransız saraylarındaki inceliği hatırlatıyordu. Tabiatı da cazibesine uygundu. Sevdiği şeyleri çalmaktan hiçbir zaman çekinmezdi. Bir yanda Yoldaş, açlıktan ölse bile bir şeye dokunmazken, öte yanda bu köpek, canı ne isterse onu yapardı. Adını Sevda koydum.”

Sevda, Yoldaş’ı, “herhangi bir kadının binde bir başarabileceği bir kıvraklıkla elde etmişti.” Zavallı Yoldaş bu

aşk yüzünden, herhangi bir erkekten daha çok acı çekti. Kalaba'nın bütün itleri Sevda yüzünden Yoldaş'a düşman kesilmişti. Sevda gelmezden önce, gönlünce seğirttiği köyün tozlu sokaklarından artık geçemiyordu. Her tarafı yara bere içindeydi. Ancak Yoldaş da az değildi. Sevda'nın yanı sıra 'Kalabalı haremimi' de ihmal etmiyordu. Bir yıl sonra sokaklarda Yoldaş'a benzeyen yavru köpekler dolaşmaya başladı. Ama bunlar geçici, Sevda'yla olan aşkı bakiydi. Sevda ise ona yüz vermez, öteki köpeklerle mehtap gezintilerine çıkardı. Günün birinde Sevda'yı çaldılar, Yoldaş tam altı ay yas tuttu. Yanında Sevda'nın adı geçince "insanın yüreğini parçalayacak şekilde acı acı havlıyordu."

Albay İsmet'in İnönü'de kazandığı ilk başarının ardından, artık sıtması iyice geçmiş olan Halide Edip, yanında Yoldaş olduğu halde cephenin yolunu tutmuştu. On beş gün sonra Kalaba'ya döndü. Köpeklerin sayısı giderek artıyordu. Ayrıca bahçede bir sürü tavuk, horoz, ördek, kaz vardı. "Dr. Adnan bunların özelliklerini inceliyordu. Çay kenarında bu yaratıklarla ciddi ciddi konuşurdu. İnsan yerine bellediklerimiz arasında bir de sığa bulunuyordu. Her sabah o da gelir, benimle oynardı. Doru atımız da ahırda hasedinden kişnerdi."

Savaş kızıştıkça Halide'nin Kalaba'daki sayfiye günleri de sona erdi. Cepheden cepheye gezerken doru atı ile Yoldaş da yanında oldu. Bu iki hayvandan savaş boyunca hiç ayrılmadı. Isparta, Konya, Afyon, Antalya, Eskişehir cephelerini atının sırtında ve Yoldaş'la dolaştı, hatta İzmir'e bile beraber girdiler. Halide Edip buradan Bursa'ya geçti. Bu hareketli günlerde Yoldaş'ı kaybetmiş, atı-

nı da seysisine hediye etmişti. Büyük Zafer'in sarhoşluğundan olsa gerek, yazar çok sevdiği bu iki hayvanı kaybetmiş olmaktan fazla etkilenmedi. En azından hatıratında bu olayın üzerinde hiç durmuyor.

Savaşın ardından eşi, Cumhuriyet Hükümeti'nin temsilcisi olarak İstanbul'a tayin edilmişti. Ancak Adıvar çifti, zaferden hemen sonra başlatılan köklü değişikliklerden ve uygulanan dış politikadan rahatsızdı. 1924'te Kazım Karabekir Paşa'nın başkanlığında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katıldılar. Bu girişimi, "cumhuriyetin önünde fiili engel" olarak yorumlayan hükümet, muhalefeti tasfiye etmek için Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkardı. Parti kapatıldı, kurucularına da bir daha soluk aldırılmadı. Halide Edip ve eşi 1925'te ülkeyi terk etti. Bu "gayriresmi sürgün" 1939'a kadar 14 yıl sürdü. Yazar, hatıratında bu olaya hiç değinmiyor. İngiltere'de, Fransa'da, Amerika'da, Hindistan'da ve daha kim bilir nerelerde gezerken yine köpekleri oldu mu, bu da bilinmiyor.

Münevver Ayaşlı: "Semitik Turanist" Halide Edip

Cemal Paşa'nın hülyası, Mısır'ı almak ve Kavalalı ailesi yerine, kendi ailesini ikame etmektir. O ne idüğü belirsiz, aşağılık duygusu içinde kıvranan, elinde Osmanlı bahriyesi, kocaman 4. Ordu gibi muazzam kuvvetler bulunan bir hiçti. Cemal Paşa'nın sarayı ve haremi böyle bir şark-garp karması arz ediyordu.

Günün birinde bu hareme bir küçük kadın daha çıkageldi. Bu küçük kadın önünde bacak çeliyor, sigarasını yaktırıyordu. Bu kadın kimdi? Bu kadın Halide Edip'ti. Yahudi'den dönme babası Edip Efendi Saraya mensup küçük bir memurdu. Kızı ise Saraya karşıydı. Türkçü ve Turancıydı. Semitik bir Turancı, yani

“Millet böyle dram içindeyken, o ayağında pantolon, beygirin yuları elinde, bir elinde kırbaç, poz poz resimler çektiriyordu. Yok Halide Onbaşı yok Halide Çavuş gibi manasız ve ciddiyyetten uzak hallerdi bunlar. Bilakis onun milletle alay eder gibi bir hali vardı resimlerde.” (Münevver Ayaşlı, İşittiklerim...)

ırkçı! Bu günkü deyimiyle kafatasçıydı. Halbuki onun ne kadar Biblik, yani Ahd-i Atik güzelliği vardı, ne kadar Beni İsrail’in güzel kızlarına benziyordu.

Halide Edip Suriye’ye vazife ile gelmişti. Türk kültürünü yaymak için mektepler açacak, Arap çocuklarına Türkçe öğretecek, Türklüğü sevdirecek ve bu suretle de Suriye Türkleşecekti. Fakat bu süre zarfında konusu tamamıyla Tevrat’tan alınma, müziği de Lübnanlı bestekâr Vedia Sabra tarafından yazılan bir opera sahnelendi; “Kenan Çobanları”nı valiler, kumandan-

lar, polis müdürleri seyretti. Bu temsil İsrail'in bir habercisi bir mjdecisiydi. Gafiller, ahmaklar, korkaklar, k bir kadından hesap soramadılar.

Halide Edip'in bu mektepçilik oyunu kısa sürdü. Bir zaman sonra Halide Edip, Adnan Adivar'la Anadolu Hareketi'ne katıldı. Millet böyle dram içindeyken, o ayağında pantolon, beygirin yuları elinde, bir elinde kırbaç, poz poz resimler ektiriyordu. Yok Halide Onbaşı yok Halide avuş gibi manasız ve ciddiyyetten uzak hallerdi bunlar. Bilakis onun milletle alay eder gibi bir hali vardı resimlerde.

İstiklal Harbi'nde iki roman yazmıştı. *Ateşten Gömlek* ve *Vurun Kahpeye*. Birincisi eser değildi, sadece adı güzeldi. İkincisi işe, zafer elde edildikten sonraki rota ve tandansı gösteriyordu. Din düşmanlığını, fanatizmi, tutulacak sakat yolun önderliğini bu kitap yapıyordu.

Münevver Ayaşlı / İşittiklerim, Gördüklerim, Bildiklerim

Vesamet Hanım

Vesamet Hanım, mektubunu “Sana bu satırları cırılçıplak yazıyorum” diye noktalamıştı. Çapkın Bakan, sevgilisini şöyle cevapladı: “Keşke mektubunu bana o halinle verebilseydin!”

Bir Pazar günü Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Ankara Palas Oteli’nin lobisinde geniş koltuklarından birine yayılmış, yanındakilerle gayet neşeli bir sohbete girişmişti. İki hanım vardı karşısında. Bir de şık giyimli, beyaz saçlı bir adam. Zaman zaman Fransızca konuşuyorlardı. Kadınlardan biri çok güzeldi. Bakan’la şakalaşıyor, bazen elini tutuyordu. Diğer kadınsa hiç konuşmuyor, sadece gülüyordu. Bu kadın, beyaz saçlı adamın karısı olabilirdi. Peki o neşeli, güzel kadın kimdi? Bir süre sonra kalktılar. Bakan, güzel kadını belinden hafifçe tutarak ona yol verdi. Yemek salonuna doğru yürüdüler. Resepsiyondan Ali’nin verdiği bilgilere göre, bu güzel kadının adı Vesamet’ti. Şimdilerde hiç konmayan, duyulmayan bir isim: “Güzel” demek. Vesamet Hanım’ın kocası,

hariciyeci Orhan Bey'di. Aslında Ankaralı olan Vesamet "eş durumu"ndan Paris'te yaşıyordu.

Haber, İnönü'nün damadı Metin Toker'in haftalık *Akis* dergisinde patladı: Buna göre, Vesamet Hanım, Zorlu'nun sevgilisiydi. Halbuki Zorlu, Atatürk döneminin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın kızı Emel Hanım'la evliydi. Sevil adında koleje giden bir de kızları vardı. Dahası da var: Emel Zorlu, Başbakan Adnan Menderes'in yeğeniydi. Menderes, bu yüzden Fatin Rüştü'yü Paris büyükelçiliğinden almış, önce milletvekili ardından da bakan yapmıştı.

Skandal *Akis*'te ortaya çıkınca, kamuoyunda kıyamet kopmadı. Evli ve çocuklu bir bakanın, evli ve çocuklu bir kadınla gizlice ilişkiye girmesinde bir tuhafılık görülmedi. Ne parti içi disiplin kurulları çalıştı, ne de rezalet Meclis'te soruşturuldu. Başta Menderes olmak üzere herkes tarihi bir "pişkinlikle" bu ilişkiyi kabullenmişti. Menderes'in Zorlu'yu ikaz edecek, azarlayacak yüzü yoktu, zaten kendisi de o sıralarda karısını evli bir kadınla, Ayhan Aydan'la aldatıyordu. Başbakan ve Dışişleri Bakanı, iki çapkın, üst üste kazandıkları seçimlerle mutluluktan bulutların üstünde dolaşıyorlardı. Belki de bu iki güzel kadını başlarına aşk tacı yapmışlardı. Hem sonra kimin kimden hesap soracak hali vardı ki?

Vesamet, Ankara Kız Enstitüsü'nde öğrenciyken, kendisinden epey büyük hariciye memuru Orhan Kutlu ile evlendirilmişti. O yıl eşinin Amerika'ya tayini üzerine ayrılmıştı Türkiye'den. Vesamet orada İngilizce ve Fransızca öğrenmiş ve bir de kız çocuğu annesi olmuştu. Altı yıl sonra yurda dönüp, Ankara Palas Oteli'ne yerleştiler.

Eşi Orhan Kutlu'nun yeni görevi, Dışişleri Bakanlığı Protokol Genel Müdürlüğü'dür artık. Bu sıra bir yabancı devlet büyüğü için düzenlenen davette, Rüştü Zorlu, Vesamet'i dansa kaldırdı. Fransızca konuşarak uzun uzun ve sarmaş dolaş dans ettiler. Davette bulunanlardan İsmet Paşa'nın eşi Mevhibe İnönü'nün dikkatini çeker bu manzara, derhal kadının ağabeyine, "Git kardeşinle dans et!" der. O da Fatin Rüştü'nün omzuna hafifçe dokunarak dansı böler; "Hanımefendi emir buyurduklar, seninle vals yapacağım," der Vesamet'e.

İki yıl sonra, Orhan Kutlu Hindistan'a yollandı. Vesamet ağlaya ağlaya da olsa eşiyle bu uzak diyara gider. Ama oradan sevgilisiyle sürekli mektuplaşır. Bir mektubunda şöyle der: "Sana bu satırları çırılçıplak yazıyorum." Fatin Rüştü şöyle cevap verir: "Keşke mektubunu bana o halinle verebilseydin!" Büyük bir talihsizlik sonucu, bu mektup Vesamet'in eşinin eline geçer ve bundan sonra aralarında şiddetli kavgalar başlar. Bu sıra Hindistan'dan Cenevre'ye tayinleri çıkar. Bundan sonra Zorlu, Cenevre'yi komşu kapısı yapacaktır. Burada bir otele yerleşir ve gizli buluşmalar başlar. Bu buluşmaların neticesinde Vesamet Hanım hamile kalır. Boşanma artık kaçınılmazdır.

Vesamet İstanbul'dadır artık. Bakanla Yeşilköy'deki Çınar Oteli'ni aşk yuvası ilan ederler. Ancak Vesamet huzursuzdur. Kızından ayrı yaşamaya katlanamaz. Ayrıca karısıyla ahabap olduğu Bakan'la ilişkisini de içine sindirememiştir. Çünkü bu ilişki Bakan'ın dayatmasıyla aslında tek yanlı bir ilişkidir. Vesamet, evlat hasretine dayanamayıp Cenevre'ye, kızının yanına gitti. Kızının doğum

gününe rastlayan böyle bir buluşma sırasında eşiyle barıştı. Bunu duyan Fatin Rüştü kendine bir görev uydurup Paris'e gitti ve Vesamet'i yanına çağırdı. Böylece aylarca Paris-Cenevre, Cenevre-Paris gel-gitleri başladı. Artık ilişkileri ayyuka çıkmıştır. Zaten Akis de haberi işte bu sırada patlatır.

Fatin Rüştü tutkulu, belalı bir âşiktir. Vesamet'i kocasından ikinci kez ayırmıştır ve onu sürekli şöyle tehdit etmektedir: "Benden başkasıyla olamazsın. Başka birisiyle evlensen de yine peşini bırakmam!" Bakanın Vesamet'le kavuşmasına bir engel de Menderes'in eşi Berrin Hanım'dır. Bakanın talihsiz eşi Emel Hanım'la Berrin Hanım, aldatılan iki kadın olarak, muhteşem bir dayanışma sergilediler. Onlar "o kocaları öyle sokakta bulmamışlardı, onları bunca sene elde kolay tutmamışlardı." Ki onlar, bu adamlarla ikbal yıllarından çok önce, neredeyse çocuk yaşlarında evlenmişlerdi. Şimdi iki "sürtük" yüzünden onlardan vazgeçecek değillerdi. Emel Hanım aslında boşanmak, kurtulmak istiyordu. Fakat Berrin Hanım buna şiddetle karşıydı. Eğer boşanıp da meydana metrese bırakırsa, Adnan Menderes'in de önü açılacak, kendisini boşanmaya zorlayacaktı. Berrin Menderes, sırf Başbakanın karısı olarak kalabilmek için Emel Hanım'ın boşanmasını istemiyordu. Nitekim ne Menderes ne de Zorlu eşlerinden boşandılar.

Bu hikâyenin sonu, 27 Mayıs'tan sonra cümle âlemin malumu olduğu için burada tekrarlanmadı.

Fatma Medeniye Hanım

Atatürk kadına, “Sabret kızım, sen büyük mutluluklara lâyıksın, zamanı gelince evlenirsiniz,” demişti; ama heyhat, öyle olmadı...

Yıllardan 1925, Recep Zühtü (Soyak) bir arkadaşının düğününde Fatma Medeniye adlı, henüz 20’li yaşlarında çok güzel bir kadınla tanıştı. Sultan Vahideddin’in hat hocası Hattat Mehmet Sabri Bey’in kızı olan Medeniye, göz kamaştırıcı güzelliğiyle İstanbul sosyetesinin parlayan yıldızıydı. 14 yaşına geldiğinde İstanbul’da mukim bir “Hint Prensi” ile evlendirildi. “Yok artık!” demeyin, o zamanlar Raca, Hıdiv vs. gelini olmak çok modaydı. Ancak geçinemediler. İstanbul işgal edilince bunu fırsat bilen prens hazretleri eşini terk ederek yurduna döndü.

Medeniye 18 yaşındaydı, bu defa kendinden epey yaşlı bir ressamla evlendirildi. Çok geçmeden ressam kocanın vefatıyla dul kalan Medeniye Hanım, Recep Zühtü ile işte bu aralıkta tanıştı ve onunla yaşamaya başladı.

Recep Zühtü, Atatürk’ün silahşörü ve en has adamıydı.

Onunla, bir diğerk has adamı olan Nuri Conker’le olduğu gibi ta Manastır’dan tanışıyorlardı. İki önemli özelliği vardı Recep Zühtü’nün; attığını gözünden vuran keskin bir nişancıydı ve ölümüne sadıktı. Atatürk, Recep Zühtü gibi sekiz-on kişiden oluşan bir yakın koruma ordusu kurmuştu kendine. Bunlar onun yanında konumlanınca-ya kadar her biri bir savaşta kahramanlıklarıyla parlamış askerlerdi. şimdiyse bir emriyle her biri bir milletvekili olmuştu.

Atatürk ayrıca bunları, İş Bankası’nın yanı sıra bazı kamu şirketlerinde yönetici filan da tayin etmişti. Bu sayede ellerine milletvekili maaşlarından başka ayda birkaç bin lira daha geçiyordu. Atatürk, gece-gündüz birlikte olduğu arkadaşlarının kimseye muhtaç duruma düşmemelerine özellikle önem verirdi. Böylelikle Recep Zühtü de Eskişehir şeker Fabrikası yönetim kurulu üyesi olmuştu.

Yalnız bunların evlenmesi yasaktı. Kılıç Ali müstesna, –o da “aristokrat” bir gelin getirdi diye– evlenebildi. Ama kadınlarla “dost”, “metres” ilişkileri kurmaları serbestti. Bundan aldığı cesaretle Recep Zühtü sevgilisi Medeniye Hanım’ı Çankaya’da Atatürk’e takdim etmiş, elini öptürmüştü. Atatürk kadına, “Sabret kızım, sen büyük mutluluklara lâıykın, zamanı gelince evlenirsiniz,” demişti. Medeniye, Çankaya’ya çıkıp, kabule laıyık görüldükten sonra Ankara’nın saygın ve imtiyazlı mahfillerinde kendine ayrıcalıklı bir yer edinmişti. Yasak aşkı artık “meşru” bir ilişkiydi.

Kadının ürpertici güzelliğinin yanında Recep Zühtü çok çirkin bir adamdı. Ayrıca çok da paragözdü. Mesela milletvekilliğinin yanı sıra çok sayıda şirket ve mümessil-

lik sahibiydi, komisyonculuk yapıyordu. Başta İstanbul, Ankara olmak üzere yurdun pek çok yerinde binaları, arsaları vardı. Nasıl sahibi olduğu şüpheli matbaasında Atatürk resimli sigara kâğıtları bastırmıştı. (Neyse ki bu arsızlığı paraya çeviremeden engellenmiş.)

Körü körüne sadakat malumunuz insanı kaçınılmaz olarak muhbir de yapar. En yakınlarını bile ispiyonlamakta beis görmezler. Mesela Recep Zühtü Ankara'da bir bar da göz koyduğu revü kız, kendisiyle değil de Falih Rıfkı (Atay) ile çıktı diye bunu koşa koşa Atatürk'e yetiştirdi. Bir Konya gezisinde Konya Lisesi öğretmenlerini "komünistlik yaptıkları" gerekçesiyle Atatürk'ün hışmına maruz bıraktı. Yine bir gün Karpiç'te demlenirlerken radyoda Hitler'i dinleyen Reşit Galip, "Bizim Hitler acaba ne zaman konuşacak" diye bir şaka yapmak gafletinde bulundu. Haliyle Recep Zühtü bunu da Atatürk'e yetiştirdi.

Kıscası Medeniye Hanım'a hiç layık biri değildi. Bu kadarla kalsa iyi, daha başka marifetleri de var. Kazım Karabekir "devrimlere ayak uyduramayınca" tasfiye edilmişti. O da bu kızgınlıkla hatıratını yayınlamaya kalktı. Bunu engellemek için Atatürk'ün en yakın adamları harekete geçti. Kitaba daha matbaadayken el koydular ve imha ettiler. Bu operasyonu Kılıç Ali ile Recep Zühtü yönetmişti.

Parlamento faaliyetlerine gelince; "intikam" yasalarının hepsinde onun imzası vardı. Milli Mücadele'ye katılmayanların veya karşı olanların listelenip, takip edilmesini bizzat üstlenmişti. "Firari" Ermenilerin mallarının Milli Mücadele'ye katkıda bulunanlara dağıtılması işi de ondan soruluyordu. Geceli gündüzlü bitip tükenmek bilmeyen tüm bu "programlar" sırasında Recep Zühtü, sevgilisi

Medeniye Hanım’a ne kadar zaman ayırıyordu? Maalesef çok az. Peki ya evlilik? O da inşallah bir dahaki yaza.

Recep Zühtü’nün hayatı Atatürk’e tabiydi, nereye gitse hep beraber. Dolayısıyla ancak İstanbul’a geldiklerinde Medeniye ile beraber olabiliyordu. Evet, çok ihmal ediyordu; fakat yine de sevgilisinin gönlünü hediyelerle kazanmayı biliyordu. Boğazda, Akıntı Burnu’nda deryaya karşı bir yalıya (İzzetâbâd Kasrı) göz koymuştu. Burası III. Selim için yaptırılmış, sonra 1890’da yıkılarak yerine Seniye ve Ferihe Hanım Sultanlar için ikiz köşkler inşa edilmişti. Bunlar sonra birleştirilerek tek köşk haline getirilmişti. Recep Zühtü ne yaptı, ne etti bilinmez, bu köşkün sahibi oldu.

Medeniye Hanım’a “İzzetâbâd Köşkü’nde telli-duvaklı düğün” sözü vermişti. İş sözünü tutmaya gelince yine kıvırdı. Köşke annesini, babasını, kardeşlerini, akrabalarını yerleştirdi. Bu bardağı taşıran son damlaydı. Gerçi henüz haberi yoktu; ama artık Recep Zühtü, Medeniye Hanım’ın gözünde çıkarılıp atılması gereken bir çöp kıymetindeydi. Günlerce, bazen haftalarca yüzünü bile göremediği adamı beklemektense kendine genç ve yaşıt bir sevgili buldu. Delikanlı, aksi gibi, Yahudi cemaatine mensuptu.

Atatürk’ün yine bir İstanbul ziyareti sırasında, Dolmabahçe Sarayı’nda “sofrada” hep beraber demlendikleri sırada jurnal geldi: “Medeniye Hanım, bugün öğlen İstiklal Caddesi’nde Franguli kuyumcusunda çalışan Yahudi gencini görmeye gitti. Oradan çıkıp, sarmaş dolaş etrafa aldırmadan Abdullah Efendi Lokantası’na girdiler. Senin kırıvatını, senin kol düğmelerini takmıştı şerefsiz adam, görür görmez tanıdım.”

Muhbir daha sözünü bitirmeden Recep Zühtü çakı gibi fırladı yerinden. Soluğu Çengelköy’de, o sıra annesinin evinde kalan Medeniye’nin yanında aldı. Saat sabaha karşı üçtü. Kapıyı annesi Ayşe Hanım açtı. Recep Zühtü ona tek kelime söylemeden üst kattaki Medeniye’nin yatak odasına çıktı. Kapıyı arkasından kilitledi. “Medeniye kol düğmelerim nerede” diye bağırırken odayı darmadıman etti. “Elin gâvuruyla bunu bana nasıl yaparsın, yüzkarası söyle!” diye bağırdı, acımasızca dövdü. Derken tabancasına davrandı ve kadını cinsel organından vurdu. Sonra Saray’a gitti. Kılıç Ali’ye telefon edip olanı anlattı. Kılıç Ali de Atatürk’ü haberdar etti. Aldığı cevap “Kanuni icabı yapılmalıdır!” oldu.

Kadın ölmemişti, fakat Taksim’deki Fransız Hastanesi’ne çok geç getirilmişti. Kardeşi Haydar başında bekliyordu. Can çekişen kadının kardeşine son söz olarak, “Beni vuranlara bir şey yapmaya kalkma sakın, seni de öldürürler!” dedi. 12 Şubat 1935 Salı günü saat 19:30’da öldü. Hastanenin ölüm kayıt defterinde ölüm nedeni Latin harfleriyle yazılı diğer tüm kayıtların aksine, üstelik bir başka renk mürekkeple Osmanlıca yazılmıştı.

Kadın 10 Şubat’ta vurulmuştu. Medeniye’nin öldüğü gün, Şair-i Azam Abdülhak Hamit Tarhan’ın 84. yaş gününü kutlanmaktaydı. O gün gazetelerin hepsinde bu haber vardı; fakat hiçbir Medeniye Hanım cinayetine yer vermedi. Bundan bir hafta sonra 17 Şubat 1935’te Recep Zühtü Zonguldak’tan milletvekili seçildi. Öte yandan savcılık cinayetle ilgili olarak gevşek bir takip başlatmıştı. “Öldürmek için değil, korkutmak amacıyla” dahi ateş edilmiş olsa, yasal olarak en az üç yıl hapis cezası alması

gerekirdi. Çare “deli” raporu almaktı. Bunun için Mazhar Osman’a müracaat edildi. Başhekim oydu. Fakat Mazhar Osman, “Recep Zühtü’nün cezaî ehliyeti yok idiyse, Meclis’te işi ne?” diyerek, canını ve kariyerini tehlikeye atarak bu kanunsuzluğa bulaşmadı. Onun yerine imza atmak için aportta bekleyen biri vardı: Dr. Fahrettin Kerim, Recep Zühtü’yü ipten alan raporu imzaladı. “Cinayeti cinnete” çeviren rapor kabul edilmiş, Recep Zühtü de beraat etmişti.

Küçük bir not: Recep Zühtü’ye “Soyak” soyadını 8 Şubat 1935’te Atatürk armağan etmişti, Medeniye Hanım’ı öldürmeden iki gün önce.

Emine-Mehmet Tugay / *İzzetâbâd Kasrı – Akıntıburnu’ndan Akıp Geçen Zaman*

Baba Karpiç

Çarlık Rusyası göçmenleri geldikten sonra İstanbul’da hayat üslup değiştirmişti. Bu göçmenler arasında Karpiç kendini ilk önce tanıtmış ve sevdirmiş olanıydı. Onu Atatürk’ün rızasıyla Ankara’ya çağırdılar. Yeni başkentte Karpiç, eski ahçı dükkânı geleneğini yıkmış yerine itinalı servisi ve zengin mөнüsüyle lokanta geleneğini tesis etmişti. Doğru dürüst ne Fransızca ne Türkçe konuşabilirdi; fakat onunla anlaşılmayan yoktu. Laubali olmazdı. Fukaraya bakardı. Lokantanın bir köşesi imaret gibiydi. Karpiç’in tek oğlundan başka kimsesi yoktu. O da Ankara’ya geldikten kısa bir süre sonra ölmüştü. Hakikat şuydu ki, Baba Karpiç oğlunu toprağa verdikten sonra hayata küstü. Artık zoraki gülüyordu. Oğluna kavuşma hayaliyle avunarak gün sayıyordu. Nihayet öldüğünde Ankara’da oğlunun yanında toprağa verildi.

Kızıl Ordu kaçaklarından Karpiç, İstanbul'da açtığı lokantanın nefasetiyle öyle meşhur olmuştu ki, müdavimlerinden Atatürk, başkent ilan ettiği Ankara'da onu Türkler'e modern sofrada adabını öğretmekle görevlendirdi. Karpiç'in lokantasında milletvekilleri çatal-bıçak kullanmayı öğrendi. Peşir gitti yerine peçete geldi. Günün birinde Karpiç hayata gözlerini yumunca cenazesi "devlet töreni" ile kaldırıldı.

Çapkın ve de müsrif Serfirâz Sultan

Serfirâz Hanım, bir yılda tek başına bütün sarayın bir aylık masrafının yedi katından daha fazla paraya harcıyordu. Harcamalar, “Padişahın namusuna halel getirecek” noktalara varmıştı...

Kimi lider eşleri tarihe güzelliğiyle, kimi zekâsıyla, kimi de müsrifliğiyle geçmiştir. Serfirâz Hanım bu sonunculardan. O, Sultan Abdülmecid’in eşiydi, daha doğrusu çok sayıdaki eşlerinden sadece biriydi. Bu hararetli rekabet ortamında Serfirâz, yalnız müsrifliğiyle değil, çapkınlığıyla da öne çıkmıştı. Adı halktan isimlerle dedikodulara karıştırıldığı halde saraydan dışlanmaması çok şaşırtıcıdır. Acaba Sultan, Serfirâz’ı neden gözden çıkaramıyordu? Bu ne tutkulu bir aşktı ki, Serfirâz devlet hazinesini sarsan harcamalarına ve uygunsuzluklarına rağmen cezalandırılmadığı gibi, her zaman haremın en gözde kadını olmayı başardı?

Şimdi bu soruların cevabı için o devrin canlı tanıkla-

rından Cevdet Paşa'nın hatıratına biraz daha yakından bakacağız. Ancak bunun için dönemin tarihini bilmek, ruhunu anlamak gerek. 1853-1856 Kırım Savaşı yıllarında İngiltere ile tarihimizde ilk ve son kez çok sıkı-fıkı olmuştuk. Bu yakınlaşmayla beraber modernleşme süreci de hız kazanmıştı. Bu tarihe kadar kadınlar sokaklarda, eğlence mekânlarında hiç görünmezdi. Savaş yıllarında, kadınların üzerindeki ağır baskı gevşetilmiş, çarşaf mec-buriyeti kaldırılmıştı. Kadınlar artık sokaklarda yüzlerini şeffaf bir peçeyle örterek rengârenk feracelerle dolaşmaya başlamışlardı.

Tarihin bu döneminde, İstanbul'da, mesire eğlencele-ri adeta salgın halindeydi. Zengini-fakiri, soylusu-soysuzu her fırsatta Göksu, Çamlıca, Kağıthane vs. gibi malum yerlere koşuyor, bugünün diliyle söyleyecek olursak "pik-nik" yapıyordu. Aslında bunlar gayet masumane eğlence-lerdi. En şık giysiler giyilir, en ağır takılar takılır, bakımlı atların çektiği pahalı faytonlara binilerek genellikle bir su kenarına gidilirdi. Bütçelerine göre kendi müzisyenleri ve hizmetkârlarıyla kalabalık bir halde gelenler arasında, tabiatıyla gösteriş yarışları yaşanırdı.

Serfirâz Hanım da bu modaya kendini kaptıranlar ara-sındaydı. Yıldız Sarayı'nda yaşardı. Sultan Abdülmecid'e, Şehzade Osman Safaeddin, Şehzade Süleyman ve Bedia Sultan olmak üzere ikisi erkek üç evlat doğurmuştu. Ser-firâz Hanım, Sultan Abdülmecid kendisini biraz ihmal et-tiğinde, içe kapanıp hayata küseceğine, tersine kendini eğlenceye vururdu. Aralarında dargınlık çıktığı vakit, padişahı köşküne dahi sokmaz ve inanılmaz harcamalara girip Sultan'ı borçlandırarak ilgisini çekmeye çalışırdı.

Abdülmecid'in kendisine olan dnlgn kullanarak istediğini yapar ve dilediği yere giderdi. İşte bu başına buyruk eğlencelerden birinde tanıştığı, lakabı "K Fesli" olan Tarabyalı Ermeni bir müzisyene gln kaptırdı. Ancak ilişkisini fazla saklayamadı, bütün İstanbul bu "rezaleti" konuşuyordu. Dedikodular saraya kadar gelince, azrail apkın çalgıcının peşine düşmekte gecikmedi. Beyoğlu'nda bir kahvede otururken Hırvat bir silahşorun kurşunlarına hedef oldu. Ama lmedi, ardından ailesi tarafından Adalar'a kaırıldı. Bir süre buralarda oyalandıktan sonra nihayet gizlice İstanbul'a dönüp Beşiktaş'a yerleştiyse de, çok geçmeden iki kişinin bıçaklı saldırısına uğradı, hayatını kaybetti. Ölmeden önce kendisini Serfirâz Hanım'ın adamlarının vurduğunu söylemesi üzerine, ailesi İstanbul'daki İngiltere, Rusya ve Fransız elçilerine başvurarak hak aramaya çalıştıysa da, mesele daha fazla büyütülmeden kapatılmıştı.

Hanımefendinin gönül cephesi böyle, şimdi gelelim harcamalarına. lsz israf aslında yeni hayat tarzının sonucu, hatta gereğiydi. Yalnız Serfirâz değil, saray kadınlarının hemen hepsi yakayı bu illete kaptırmıştı. Gelirine göre harcama yapmak yerine, piyasaya borçlanarak ödenekleri üzerinde bir yükün altına girmeye başlamışlardı. Masrafların artması, hazinenin açık vermesine ve mevcut nakitle idare edemez hale gelinmesine neden olmuştu. Mesela Serfirâz Hanım bir yıl içinde piyasaya 125 bin kese (Bir kese 500 kuruş: 625 bin lira) borçlanmıştı. Bu meblağın boyutunu anlamak için, bir nceki Padişah II. Mahmut dönemiyle karşılaştırmalar yapmak gerekiyor: Mahmut döneminde sarayın aylık harcamaları bin

keseyi (5 bin lirayı) aşmazdı. Oysa Abdülmecid devrinde sarayın masrafları 20 bin keseye (yani 100 bin liraya) fırlamıştı. Bu karşılaştırmadan anlaşılacağı gibi Serfirâz Hanım, bir yılda tek başına bütün sarayın bir aylık masraflarının yedi katından daha fazla bir borcun altına girmişti.

Serfirâz'ın harcamaları, Cevdet Paşa'nın yazdığına göre "padişahın namusuna halel getirecek" noktalara varmıştı: "Zatı-ı şahane bu kariya pek ziyade meftûn ve mecburdu. Ol-fettanenini dahi etmediği kalmadı. Masraflarına hazine değil, cümle âlemin hazinesi dahi kifayet etmezdi. Zatı-ı şahane kendini bu kadından alamıyordu. Ama öte yandan onun için yaptığı masrafları diğer karılarına da yapmak mecburiyetinde kalıyordu. Onlar dahi birbiriyle inadına yarışa çıkar gibi israfa düşüp hazineyi iflasa çıkardılar."

Cevdet Paşa'nın vermiş olduğu bu bilgiler, dönemin bir başka tanığı Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın eşi Melek Hanım tarafından da doğrulanmaktadır: "Sultan Abdülmecid'in sayısız kadınlarına duyduğu aşk ülkeyi yıkıma götürüyordu. Kadınlar, istedikleri zaman her türlü kaprislerini neye mal olursa olsun tatmin ediyorlardı. Kaprisleriyle padişahı en pahalı armağanları alabiliyorlardı. Elmaslara boğulmuş ve neredeyse hanımları kadar görkemli giysiler içindeki, etrafı kölelerle çevrili bu kadınlar, sokağa her biri bütün donanımıyla birlikte yaklaşık 900 bin kuruş değerindeki arabalarla çıkıyorlardı. Dairelerindeki eşyalar sürekli yenileniyordu. İki yıl içinde sarayın eşyaları dört kez baştan aşağı yenilenmişti. Kendilerine karşı çok iyi davranan efendilerini sadakatleriyle ödüllendirmek şöyle dursun, hemen her yere peçesiz gittikleri ve gençlerle sen-

li benli, Şen Őakrak konuşmalar yaptıkları görülüyordu.”
(Melek Hanım, *Haremden Anılar*)

Sultanlar ve padişah kadınları, bu dönemde Avrupa, özellikle de Paris modasının etkisinde kalarak büyük bir lüks yarışı içine girmiŐlerdi. Galata ve Beyoğlu’nda yerleşmiş olan yerli ve yabancı tüccarlar tarafından ayaklarına kadar götürülen giyim-kuŐam, kozmetik, mefruŐat kapıŐ-kapıŐ gidiyordu.

Hazine masraflarının, dolayısıyla borçlarının bu kadar yüksek olmasının bir nedeni de bu dönemde gerçekleştiren sultan düğünlerinin 1001 Gece Masalları’nı andıran büyük bir ihtiŐamla kutlanmasıydı. Ayrıca  eyizler için de gereksiz yere pek çok lüks harcama yapılıyordu. Öte taraftan, İstanbul’un ve Boğaz’ın çeşitli sayfiyelerinde yapılan saraylar, köşkler, kasrlar, yalılar, konaklar ve bunların tefriŐ ve bakım masrafları önemli giderler arasındaydı.

1857 yılına gelindiğinde saraylı hanımların m sriflĐi yüzünden devletin borçları 1.5 milyon keseye (7.500.000 liraya) ulaŐmıŐtı. Bu utanç verici yükün bir kısmı, bankerlerinden yüzde 45 gibi fahiŐ bir faizle alınan bor lardı. Halbuki aynı dönemde Avrupa’da borçlanma faizi yüzde 4-5 dolaylarındaydı. Gelelim sadede; Serfirâz Hanım’ın bu yaŐantısına bakıp da onun akıbetinin çok kötü olduğunu tahmin ediyorsanız, yanılırsınız. Tersine, çok iyi ve çok uzun yaşadı, ne yaptıysa yanına k r kaldı. 1905’te öldüğünde, görkemli bir törenle Yahya Efendi türbesine gömüldü.

Dürrüşehvar Sultan

Parlak hayatı, İngiltere'nin Hindistan'dan çekilmesiyle sönüverdi. Artık bir forsu kalmayan Haydarabad Nizami'ndan ayrıldı, çocuklarıyla Londra'ya iltica etti...

Bazen mutluluk felaketle, bazen de felaket mutlulukla sonuçlanabiliyor. Mesela son Halife Abdülmecid Efendi, kendisinden 24 saatte memleketi terk etmesi istendiğinde, eskisinden daha mutlu, daha ferah ve daha refah bir hayat süreceğini hiç düşünebilir miydi? Tam tersine, karamsar olması için birçok neden vardı: Çünkü mensubu olduğu Hanedan, onur kırıcı bir şekilde kapı dışarı ediliyordu. Bu dramatik olay, son zamanlarda gazete ve televizyonlarda sıklıkla ve ağlamaklı bir üslupla gündeme getiriliyor:

“Sirkeci İstasyonu’ndan, 1924’ün 5 Mart akşamı, bir tren kalktı, acı acı düdük çalarak. Aynı anda rıhtımdan da bir gemi demir alıyordu, çığlıkları ta uzaklardan duyuldu. Bu sesler Anadolu’nun, Orta Doğu’nun, Balkanlar’ın,

Doğu Avrupa'nın ve Kuzey Afrika'nın tarihini 600 küsur yıl boyunca etkilemiş, hatta etkilemekten de öte bizzat yazmış bir ailenin artık bu toprakları terk ettiğinin ilânıydı. Osmanlı Hanedanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, 3 Mart 1924 günü kabul ettiği 431 sayılı kanun uyarınca sınır dışı ediliyordu. Bundan böyle ülkeye değil girmeleri, transit geçmeleri bile yasaktı. Hanedan mensuplarının her birine dönüşü olmayan, 'sadece gidişe mahsus' birer pasaportla, ikişer bin İngiliz lirası verildi."

Sürgün operasyonu 15 günde tamamlanmıştı. Son Osmanlılar, nereye gidecekleri ve nerede ikâmet edecekleri meçhul, dünyanın dört bir bucağına güz yaprakları gibi savruldular. Kimi İsviçre'ye, kimi Beyrut'a, kimi Mısır'a, kimi Fransa'ya, kimi İtalya'ya, kimi Amerika'ya gitti. Sanki asırlardır iç içe, diz dize yaşamış olmaktan çok sıklıkla birbirlerinden uzaklaştılar. Halbuki bu kara günlerde, safları daha bir sıklaştırıp dayanışma içinde olmaları gerekmez miydi? Ama öyle yapmadılar. Neden böyle çil yavrusu gibi dağıldıklarının ardında acı bir gerçek yatıyordu: Çünkü aralarında birlik-beraberlikten eser kalmamıştı. Tersine, ilişkilerine nefret, dipsiz bir rekabet, ihanet, hasetten müteşekkil bitmeyen bir hesaplaşma hâkimdi. Yıllar sonra sökün eden Hanedan üyelerince yazılmış sürgün hatıratları da doğruluyor bu gerçeği.

Hanedan lideri ressam Halife Abdülmecid Efendi'ydi, ama kimsenin bunu iplediği yoktu. Doğrusu onun da, sülâleyi bir arada tutmak, yönetmek gibi iddialı bir gayreti olmadı. Karısını henüz kaybetmişti, oğlu Ömer Faruk Efendi, kızı Dürrüşehvar Sultan ve "öteki" kadınlarıyla önce İsviçre'ye, oradan Fransa'ya, Nice'e gitti ve ardın-

dan Paris'e yerleşti. Fransızlar ona nezakette kusur etmediler. Keza İngilizler de.

Nüfusu Müslüman Hindular'dan oluşan aşiret devlet, Haydarabad Nizamı da "sürgün Halife"yi maaşa bağlamıştı. Kısaca maddi sıkıntısı yoktu, itibarı yüksek, keyfi yerindeydi. Çok geçmeden "şahane inci" anlamına gelen ve adı kadar güzel olan kızına da talipler çıkmaya başlamıştı. Dürrüşehvar, bunların içinden dünyanın en zengin adamlarından Haydarabad Nizamı'nı seçti. Hayırlı damat da bunun üzerine kayınpederinin maaşını birkaç misli katladı. Dürrüşehvar Sultan'ın bu evlilikten iki oğlu oldu. Çocuklar anaokulundan itibaren İngiliz talim ve terbiyesine emanet edilirken, Dürrüşehvar Sultan da kendini Hint fakirlerinin "talim ve terbiyesine" adadı.

Haydarabad Nizamı'nın kaderi, İngilizler'in Hindistan'daki varlığına bağlıydı. Ancak İngiliz sömürüsü sürdükçe yaşayacak olan bu asalak Nizam, Hindistan'ın bağımsızlığa kavuşmasının ardından kıymeti harbiyesini yitirdi, günümüzde ise tamamen maziye karıştı. Oysa Dürrüşehvar Sultan bu hanedana gelin olduğunda henüz Nizam'ın forsu yerindeydi. Ancak halkla uzaktan yakında alakası yoktu.

Dürrüşehvar Sultan, bunu fark etti ve zekice "Florence Nightingel" rolüne soyundu. Doğum kontrolü, anne ve çocuk sağlığı, bulaşıcı hastalıklarla mücadele, okumayazma seferberliği gibi sosyal yardımlaşma dernekleri kurdu. Bu çalışmalarıyla bir anda halkın sevgilisi oldu. Bu durum İngiltere'nin de dikkatini çekti. Çünkü, eğer aksilik olmazsa (!) günün birinde, bu kadının çocukları Haydarabad Nizamı olacaktı.

“Şahane İnci”nin peri masallarını hatırlatan macerasına tekrar dönmek üzere burada kısa bir ara verelim, bakalım Osmanlı Hanedanı’nın diğer üyeleri ne âlemde? Ne işlerle iştigal ediyorlar, hayatlarından memnunlar mı ve biz bu konuda ne biliyoruz?

Bizim bildiğimiz, gazete haberlerinden ibaret. Bunların da yazdıklarına göre Hanedan, gurbet ellerde per-perişan, sefalet içinde. Mesela şöyle yazıyorlar: “Osmanlılar’ın sürgün yılları son derece fecaatli geçti ve birçoğu hayatını inanılması zor şartlar altında sürdürdü. Arap ya da Hintli hanedanlara mensup prenslerle evlenen birkaç sultan dışında, erkeklerin hemen hepsi hayatlarını çalışarak kazandılar. Başka kralların maiyetlerinde görev yapmaktan tutun da sabun satıcılığına ve hatta mezar bekçiliğine kadar her işte çalıştılar.”

Ve örnekler sıralanıyordu arkasından: Sultan Abdülhamid’in torunu, New York’ta küçük bir otel odasında tabancayla vurulmuş olarak bulunmuş. İntihar mı, yoksa cinayete mi anlaşılamamış. Yine Abdülhamid’in en küçük oğlu, Fransa’da kapı kapı dolaşıp sabun satmış. Sultan Abdülmecid’in torunu, profesyonel boks yapmış ve hayatını Paris’te, bir boks müsabakasında kaybetmiş. Sultan Abdülaziz’in torunu Nermin Sultan, Fransa’da kimsesizler yurdunda ölmüş. Abdülmecid’in torunu Kadriye Sultan, sıkıntılar içinde yaşarken vatan hasretiyle yakalandığı veremden terk-i dünya etmiş. Şehzade Mehmed’in cenazesi, Nice’de karma bir mezarlığa defnedilmiş, cenaze namazında dört kişi varmış. Bir başkası Macaristan’da keman çalarak dilenmiş... Bunların çoğu doğrudur, hatta eksik bile söylenmiş olabilir.

Son Halife Abdülmecid Efendi'nin kızı, Haydarabad Nizamı'nın eşi Dürrüşehvar Sultan. Sürgündeki sultanların en şanslısı oydu. Ta ki İngiltere, Hindistan'dan kapı dışarı edilinceye kadar. Sonraki yaşamı Londra'da geçti. Dostlarına "İstesem paralı askerlerle bir gecede Ankara'yı başlarına yıkarım!" dediği rivayet olunur.

İçlerinde şüphesiz “memleket hasreti” çekenler de olmuştur. Ancak aslında çekilen daha çok “İstanbul hasreti”ydi. Hanedan üyelerinin Cumhuriyetle oluşturulan Türk kimliğiyle uzaktan yakından alakası yoktu. Bursa, Yalova kaplıcaları hariç, Anadolu, (hele hele Ankara!) onlar için hiçbir şey ifade etmiyordu. Özetle, “renkli gözlü, beyaz tenli, harman sarısı Hanedan” Türklüğe karşı hiçbir aidiyet duygusu beslemiyordu.

Son yıllarda sürgün edebiyatının yükselişiyle birlikte, fasa fiso kitapların yanı sıra önemli kaynaklar da çıktı ortaya. Osman Selaheddin Osmanoglu’nun yayına hazırladığı *Şehzade Ali Vâsıb Efendi: Bir Şehzadenin Hatıratı, Vatan ve Menfada Gördüklerim ve İştiklerim* adlı kitap, bunların en önemlisi ve en “içerden” yazılmış olanı. Çünkü bu kitap; babası “şehzade”, annesi “sultan” olan Ali Vâsıb Efendi tarafından yazılmıştı. Ali Vâsıb Efendi, Hanedan’da hatırat yazan tek erkek. Bu kaynakta anlatılan Hanedan, bizim bildiğimiz Hanedan’dan çok farklı, hele hele televizyonlarda, gazetelerde anlatılanlarla neredeyse taban tabana zıt.

Ali Vâsıb Efendi, tipik Osmanlı şehzadesinin bütün özelliklerine sahip biriydi. Yani 30 yaşına gelmiş, hâlâ bir baltaya sap olamamış, çocukluğu, gençliği yasak çemberi içinde boğulmuş diğer akrabaları gibi biri. Belki onlardan tek farklı yanı, biraz geveze oluşuydu. Çünkü hatıratında her şeyi bütün çıplaklığıyla anlatıyor Şehzade. Ona göre Hanedan, sınır dışı edilince özgürlüğüne kavuşmuş. Sanki dünyaya o gün yeniden gelmişler. Hem o asırlardır nefes aldırılmayan, hesap sorulamayan pederşahi diktatörlükten kurtulmuşlar, hem de Cumhuriyet’in tek parti

diktatörlüğünden. Sanki gayet renkli, cıvıl cıvıl bir luna-parka gider gibi, etekleri zil çalarak kendilerini gurbetin tatlı kollarına atmışlar.

Buna şaşırmamak gerek, çünkü Hanedan üyeleri sürülmeden önce İstanbul'da cehennem hayatı yaşıyordu. Padişah'ın gözünde onlar tahtına göz koymuş, onu devirmek için fırsat kollayan tehlikeli insanlardı. Bu yüzden hepsi ev hapsine mahkûmdu. Mal-mülk edinmeleri, ticaretle uğraşmaları izne tabiydi. Seyahat özgürlükleri yoktu; değil bir şehirden bir şehre veya bir yabancı ülkeye seyahat etmek, İstanbul içinde bir semtten bir semte gitmek için bile izin almak mecburiyetindeydiler. Çocuklarını ancak Padişah'ın uygun göreceği biriyle evlendirebilirlerdi. Bunun da ne zaman olacağı yine bu iradeye tabiydi. İçki içemez, oyun oynayamazlardı. Bırakın bir otomobil almayı, fayton bile alırken sormak gerekirdi. Okudukları gazeteler, kitaplar sansürden geçirdi. Kılık-kıyafetleri, saç-sakal makyajları Padişah'ın tayin ettiği biçimde olurdu. Kimlerle arkadaşlık edecekleri de onun keyfiyetindeydi. Operaya, tiyatroya, sinemaya veya pikniğe giderken Padişah'a sorarlardı. Doktorlarını, hatta hizmetçilerini bile kendileri seçemezdi. İzin almadan mektuplaşamaz, telefon edemezlerdi. Hele bir yabancıyla görüşmeleri asla mümkün değildi.

Şehzade Ali Vâsıf Efendi, “sürgünle gelen özgürlükten” sonra Hanedan üyelerinden bazılarının nasıl dağıttığını, özellikle kendinden misaller vererek bir güzel anlatıyor. Lüks lokantaları, barları, otelleri, buralarda tanıştıkları birbirinden güzel lobi bülbüllerini, dans partilerini, maskeli baloları, Monte Carlo kumarhanelerini, Rolls

Roys'lara kurulup dolaştıkları Cannes, Saint Tropez plajlarını, cümbür cemaat katıldıkları av ve sauna partilerini... Bu arada rulet, bakara, şampanya, viski, konyak da gırla gidiyor.

Bir işe girmeyi, asillik vesvesesiyle onur kırıcı buldukları için bazen parasız da kalıyorlar. O zaman, ya Mısır Kral Naibi'yle evli olan Neslişah Sultan'a ya da Haydarabad Nizamı'nın Karun kadar zengin eşi Dürrüşehvar Sultan'a müracaat ediyorlar. Uzatmayalım, bu tatlı hayat, İngiltere'nin Hindistan'dan ve Mısır'dan kovulmasına kadar sürüyor. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise acı olmaya başlıyor. Arap dünyasında İngiltere'nin desteğiyle ayakta duran sahte kralların birer birer devrilmesiyle, Osmanlı Hanedan mensupları da bir kez daha ortalığa saçılıyor. Mesela Vahideddin'in torunu Fazıla Sultan, tam Irak kraliçesi olacakken gerçekleşen darbeye nişanlısı Kral Faysal'ın linç edilmesine tanık oluyor. Onlar, sürgünün gerçek yüzüyle tarihin işte bu yeni sürecinde tanışıyorlar.

Öte yandan, memlekette terk ettikleri malları, emanet ettikleri muhteris kayyımların elinde oyuncak olmuştu. Burada kalan mallarını, mülklerini, senetlerini, tapularını, çiftliklerini idare etmek için vekâlet verdikleri kişilerdi bu kayyımlar. Memlekete gelemedikleri için onları kontrol edemiyorlardı. Birçok Hanedan üyesi, bu nedenle soyulup soğana çevrildi. Ayrıca bunların Kahire, Bağdat, Beyrut, Şam gibi yerlerde bulunan mallarını da yine bu insanlar tarafından yalanıp yutuldu. İçlerinden bazıları, bu hırsızlar yüzünden sefaletе düştüler.

Yukarılarda bir yerde peri masalı gibi bir dünyada bıraktığımız Dürrüşehvar Sultan'a dönecek olursak, onun

için de güzel günlerin artık mazide kaldığını görürüz. Pek parlak başlayan hayatı, İngiltere'nin Hindistan'dan çekilmesiyle sönüverdi. Artık bir forsu kalmayan Haydarabad Nizamı'ndan ayrıldı, çocuklarıyla Londra'ya iltica etti ve 7 Şubat 2006'da, 92 yaşında, çok zengin biri olarak orada hayata veda etti. Rahmetli, 1940'lı yılların sonunda, farklı bir kimlikle Türkiye'ye gelmiş, babasının mezarının İstanbul'a nakli için İsmet İnönü'den izin rica etmiş. Ancak ricası kibarca geri çevrilmiş. Dürrüşehvar Sultan buna çok bozulmuş. Bir rivayete göre, Londra'da dostları arasında dertleşirken, "İstesem bir gecede paralı askerlerle Ankara'yı başlarına yıkarım" demiş.

Hanedan'la barışma süreci

Sürgün, hanedanın kadın mensupları için 28, erkekleri için 50 yıl sürdü. Kadınlara, 1952'nin 16 Mart'ında çıkartılan bir kanunla hakları iade edildi, Türkiye'ye dönüp yeniden Türk vatandaşı olmalarına izin verildi. Erkekler ise bu haklara 1974'te çıkartılan genel af yasasıyla kavuşabildi. Padişah torunlarının bir kısmı Türkiye'ye döndü, bir kısmı ise yıllar önce kurdukları düzenlerini bozamayarak önceden yerleştikleri ülkelerde yaşamaya devam etti; ama çoğu 1974'ten sonra Türk vatandaşlığına geçti. Osmanlı İmparatorluğu'nun 700. yıl kutlamaları sırasında ilk defa bir Osmanlı, Neslişah Sultan, resmen Ankara'ya davet edildi ve devlet protokolünde yer aldı.

Lütfiye Hanım ve Büyük Türk Casusu “M. Sıfır”

İnsan ister istemez iki defa merak ediyor; adını gizleyen, soyadı güya “Sıfır” olan ve kendi kendini “Büyük Türk Casusu” ilan eden esrarengiz biri, İstiklal Savaşı’nda rol almış bir kadın “ajan”dan söz ediyor, üstelik bu kadın bir siyahi!

Vaktiyle çıkmış, gelmiş, geçmiş ve en nihayet tarihe karışmış İnci adında bir dergi vardı. Bunun 22 Mart 1952 tarihli 9. sayısından düşmüş, yarım asırdan fazla orada burada sürtmüş “iki yaprak” duruyor şimdi önümde: Bir yazı ve yanı sıra gayet beceriksizce çizilmiş bir zenci kadının resmi. Yazının başlığı, “Kurtuluş Mücadelesinin Unutulan Kahramanlarından Lütfiye Akalınlı” ve altında tuhaf bir imza: “M. Sıfır (Büyük Türk Casusu)”.

İnsan ister istemez merak ediyor, adını gizleyen, güya soyadı “Sıfır” olan ve parantez içinde kendi kendini “Büyük Türk Casusu” ilan eden esrarengiz biri, İstiklal Savaşı’nda rol almış bir kadın “ajan”dan söz ediyor, üstelik bu

kadın bir siyahi! Biliyoruz, Kurtuluş Savaşı'na kadınlar da katıldı; hemşire olarak, yiyecek, giyecek temin ederek ve hatta silaha sarılarak. Ancak Teşkilat-ı Mahsusa hafiyesi olarak, bildiğimiz kadarıyla, Lütfiye Akalınlı bir ilk.

Malumunuz, ilk Büyük Savaş'ın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu can çekişirken, İstanbul da işgal edilmişti. Bu aşamada Teşkilat-ı Mahsusa da, işgale karşı bir direniş hareketi başlatmıştı. Sonradan adı Kuvvayı Milliye olacak ve milli orduya dönüşecek bu tarihi girişimin planı kısaca şuydu: "İstanbul nasıl olsa elden gitti, bari Anadolu'yu kurtaralım." Direniş hem İstanbul'da, hem Anadolu'da olacaktı. Kara Vasıf ile Kara Kemal'in liderliğini yaptığı ve bu yüzden "Karakol" diye anılan örgüt İstanbul'dan sorumluydu. Karakol Cemiyeti'nin başlıca görevi, Anadolu direnişine para, asker, silah temin etmek ve bunları lazım gelen yerlere kazasız belasız nakletmektir. Lütfiye Hanım işte bu örgütün üyesiydi.

"Ulu Tanrının görünüşte simsiyah, fakat hakikatte her bakımdan ak ve çok pak yarattığı bu faziletli bayan" diye giriyor söze "Büyük Türk Casusu M. Sıfır", Lütfiye Hanım'ı okurlara takdim ederken, nedense onun "simsiyah" biri olduğunu hatırlatıyor. Sanki siyahi birinin "faziletli" olması sıradışı bir şeymiş gibi, sanki fazilet yalnız beyazlara özgü de, Lütfiye Hanım'ın şahsında bir tesadüfmüş gibi şaşıracak.

O kara günlerde, Beyoğlu'nda Pera Palas Oteli civarında, o zamanlar taksilerin durak mahalli olan küçük meydana nazır dükkânlardan birinde ütücülük, kolacılık, çamaşırcılık yaparmış Lütfiye Hanım. "Mısır Kolahanesi" adını taşıyan dükkânı, beyazlığın, titizliğin, eşsiz bir

sembolüymüş. Daima yüzü güler, tatlı tatlı söyler, bütün müşterileri de onu gerçekten çok severmiş.

Aynı meydanda biri kadın, öbürü erkek iki siyahi daha iş tutarmış. Bunlardan Habeş kökenli Ayşe Zehra kalfa, Asmalımescit meyhanelerinde bulaşık yıkarmış. Biraz içki düşkünüymüş ve ikide bir ondan bundan hamile kalırmış. Üçüncü ise, zeballah gibi olup, “Siyahi Dayı Mesut” namıyla maruf bir Teşkilat-ı Mahsusa fedaisiymiş ki, meydanın haracını toplarmış.

Lütfiye Hanım’ın yüzünün görünüşüne bakanlar aldanır, onu “milliyet hissinden, yurt sevgisinden mahrum, ruhsuz ve işbirlikçi bir kadın” sanırmış. Hele Pera’nın o günkü yabancıları ve bunların şımarık ve küstah yardakçıları, sırnaşık ve bulaşık şakşakçıları, onu çekirdekten yetiştirme bir kozmopolit tanır ve kendilerine candan bağlı dili sıkı bir sırdaş sayarlarmış.

“Halbuki Lütfiye hiç de bu gibilerin sandığı ve tanıdığı tipte bir insan değildi. Onun herkes tarafından kolay fark edilemeyecek gizli bir hüviyeti, pek kıymetli bir meziyeti, imrenilecek bir seciyesi vardı. Ruhuna nüfuz edebilenler, mefkûresini keşfedebilenler, onu kapalı kadife kutular içinde gizlenen pırlantalara benzetirlerdi ki, hakikaten öyleydi. Bayan Lütfiye, o kara günlerde milliyetçi görünen ve fakat hakikatte menfaat peşinde gezen düzencilerden değildi. O tam manasıyla yılmaz ve yorulmaz bir istiklal fedaisi, yaman ve o nispette kurnaz ve afacan bir devrim savaşıydı. Mütareke ve işgal devresindeki hayatı son derecede meraklı ve o nispette heyecanlı maceralarla dolu olan bu bayan, zenci olmasına rağmen, Türk ırkına mensubiyetini iddia ve bununla gerçekten iftihar ederdi.”

İşte Büyük Türk Casusu M. Sıfır, tam da bu noktada bir gerçeğe teğet geçiyordu. Lütfiye Hanım anlı şanlı Siyahi Dayı Mesut'un âşığıydı. Hatta aralarını Ayşe Zehra kalfa yapmıştı. Bu iki kadın gözünün içine bakardı Dayı Mesut'un. Onun işmar ettiği masalara yanaşırdı mesela Ayşe Zehra, laf toplamak için sarhoşlardan. Lütfiye ise Mısır kolahanesine gelen, çamaşır-gömlek bırakan "ecnebileri" konuşturmuş bülbül gibi. Pera Palas o zaman "casus kaynıyor" derler ya, aynen öyle.

Gün gelmiş çatmış, Kocaeli ve havalisinde faaliyete geçen eski Teşkilat-ı Mahsusa, yeni Kuvvayı Milli teşkilatı reisi Yenibahçeli Şükrü Bey'den Siyahi Dayı Mesut'a çok gizli bir emir gelmiş. Alelacele Pendik'te bir çiftlikte buluşmaları lazımmış. Dayı Mesut iki kadınla buluşup vedalaşırken, Ayşe Zehra kalfa, sanki evinin direği göçmüş gibi öyle kalakalmış. Lütfiye ise Dayı Mesut'un yakasına yapışmış: "Anca beraber kanca beraber! Ben de geliyorum!" demiş. Böylece Lütfiye Hanım, Anadolu'ya silah-cephane kaçırان, gizli savaşçılar arasına karışarak, kara günlerin ak yüzlü simaları arasında parlayan siyah bir yıldız olmuş.

O günden sonra, Lütfiye'yi, Davutpaşa kışlası önündeki çayırda dilenci kıyafetiyle görüyoruz: Tunus, Cezayir, Senegal, Hindu kökenli Fransız-İngiliz askerler arasında dileniyor. Birkaç hafta sonra da bağ yollarında, mezarlık aralarında dilencilik suretiyle tanıştığı askerlerden bazılarıyla baş başa sohbet ediyor.

"Bir gün işittik ki, Lütfiye; Tunuslu başçavuş Mahmudmergani, Cezayirli çavuş Ahmedül Kattan ve onbaşı Osman Ebullkabuz ile her birinin birkaç arkadaşını elde

etmeyi başarmıştı. Bu iyi yürekli ve asil Müslümanlar, işgalciler tarafından toplanıp Davutpaşa kışlasındaki depolarda saklanan silah ve cephanenin alınıp taşınmasına göz yumdular!”

Lütfiye, bu başarısıyla teşkilatın en gözde fedaileri arasına karışmış ve Dayı Mesut’la beraber daha büyük maceralara atılmıştı. İşçi büyütüp resmen ajanlığa başlamışlardı: “Lütfiye bu defa da işgalcilerin askeri ve siyasi dairelerinden ve bilhassa istihbarat servislerinden haber aşırın, Anadolu’ya havadis uçuran fedailer arasına katıldı. Dayı Mesut bir gölge gibi peşindeydi. Bayan Lütfiye yalnız yabancı istihbarat servislerini aldatıp atlatmak ve bu arada birbirinden kıymetli haberler toplamakla yetinmeyip, harem ağalarının da ustaca ağızlarını yoklamak ve havadis koparmak yolunu da bulmuş ve bu vadide de sinisi bir faaliyete koyulmuştu. Fakat bu faaliyetlerinin heyecanlı zevkleri, onu tatmin etmiyordu.”

Doğru söylüyor Büyük Türk Casusu; o, Dayı Mesut’la Anadolu’ya geçip omuz omuza savaşın içinde olmak istiyordu. Mesut da razıydı, biraz Yenibahçeli yamuk yapıyordu. Ona rağmen gideceklerdi, olmadı kaçacaklardı. Fakat Dayı Mesut o sıralar Tuzla civarında Kefolonyalı Niko’nun çetesiyle girdiği çarpışmada hayatını kaybetti. Bunu işiten Lütfiye’nin bütün heyecanı tavsadı. Film kopmuştu. O da taşı tarağı toplayıp Hint kökenli bir İngiliz askeriyle ülkeden kaçtı. Bombay’da bu adamdan bir düzine çocuğu oldu. İşçi olarak girdiği kumaş boya fabrikasını sonradan satın alarak bu sektörün Hindistan kraliçesi seçildi.

Not: “Büyük Türk Casusu M. Sıfır” diye biri gerçek-

ten varmış: Arma Yayınevi'nden 1998'de çıkan *İlk Türk Komitacısı Fuat Balkan'ın Hatıraları* adlı kitabın 89, 103-104, 107-108. sayfalarında onun hakkında bazı bilgiler var. Adı Razi olan eski bir subaymış. Mütarekede polis olmuş. İstanbul'un işgal yıllarında ulusal direnişe katılmış ve sonraları gazetelerde "M. Sıfır" imzasıyla anılarını yazmış.

Melek Kobra

“Hayırsız” bir baba, çoğu zaman sarhoş, dengesiz bir anne ve terk edilmişlik Melek Hanım’ı 25 yaşında veremle kahretti...

30’lu yıllarda operetleriyle ün yapmış Muhlis Sabahattin Ezgi’nin dünya güzeli, talihsiz bir kızı vardı. Melek, 1915’te, babasının mesleği gereği hayata gözlerini İstanbul’un güya bohem yaşantısında açmıştı. Onun genç kızlığına denk gelen yıllarda şehirde çatır çatır bir kültürel değişim yaşanıyordu. O bu değişimin merkezinde yer alan bir aileye mensuptu. Bu yüzden genç T.C’nin düzenlediği ilk güzellik yarışmasında podyuma çıkması neredeyse kaçınılmazdı. 5 Ocak 1930’da düzenlenen yarışmada henüz 15 yaşında olan Melek de vardı. Bir derece alamadı; fakat bir yıl sonra artık babasının operetlerinde roller üstlenmeye başlamıştı. Bu sayede isimleri bugüne kadar gelmiş Vasfi Rıza Zobu, Hazım Körmükçü, Ferdi Tayfur, Nazım Hikmet, Cem Karaca’nın annesi İrma Toto Karaca gibi artistler arasında yetişti.

1933'te Muhsin Ertuğrul'un yönettiği "Söz Bir Allah Bir" filminde rol alarak sinemaya da geçti. Aynı yıl çekilen "Milyon Avcıları" adlı filmde de rol aldı. Bu filmin çekimleri sırasında iyice yakınlaştığı Ferdi Tayfur'a âşık oldu. O devirde neredeyse İstanbul'un bütün kadınları Tayfur'a âşık; Tayfur ise kokaine. İstanbul'da 150 bini aşkın Rus mülteci vardı. Onlarla İstanbul'un sosyal-kültürel yaşamında nitel bir sığrama olmuştu. Ruslar İstanbul'a biri halen açık olan Rus lokantalarını, *kafeşantanları* (şarkılı kahve), *teadansanı* (danslı çay), votkayı, pastayı, havyarı, kaz ciğerini, *borş* çorbasını, şnitzeli, rostoyu, kokteyli, sandviç çeşitlerini, maskeli baloyu, kadınlı-erkekli mayo giyip denize girmeyi, "bronzlaşmayı", otomobil tutkusunu, tenisi, bale aşkını, piyanoyu, balalaykayı, *kozaçok* dansını, kokaini ve nihilizmi getirdiler. Sosyete Gorodetski'den tenis kursları alırken, henüz sandalyede oturmaya alışmamış hanedan istikballeri, Lydia Krassa Arzumano'va'dan piyano dersleri alıyordu. İlk özel şoförler, ilk araba tamircileri, çok dil bilen dadılar, malikânelere peyzaj tayin etmiş bahçıvanlar, veterinerler, ilk daktilo ve steno bilen sekreterler artık İstanbul'un emrine amadeydi.

Genel olarak kendi derdine düşmüş olan İstanbullular onların varlığından bile habersizken, özellikle sanat ve sosyete çevreleri bu kültürel değişimden çok etkilendiler. Ferdi Tayfur'un cazibesine kapılan Rus kadınlar onu kokainle tanıştırmıştı. Bu tanışıklık ileride öylesine bir tutkuya dönüştü ki, Tayfur bu yüzden nice dünyalardan vazgeçti. Vazgeçtiklerinden biri de ne yazık ki Melek'ti. Muhtemelen Melek, Tayfur ile evlendiğinde zaten tüberkülozdu. Tüberküloz, yani verem, "streptomycin" icat

oluncaya kadar günümüzün AIDS'i, kanseri ayarında yüreklerle korku ve dehşet saçan bir hastalıktı. Strep-tomycin, 1940'ta İngilizler tarafından bulundu. Eğer Melek vereme biraz daha dayanabilse belki de dünya nimetlerini bu kadar genç terk etmeyecekti.

Onun hatası Tayfur'un hayatına ayak uydurmaktı, çünkü o kokainle yetinmiyor, eroin ve alkol de kullanı-yordu. Melek bu tempoya ancak üç yıl dayanabildi. Bir gösteri sırasında sahnede yakalandığı öksürük krızinde ağzından kan boşaldı. Bu onun ilerlemiş bir tüberküloz hastası olduğunun cümle âleme ilanı oldu ve her verem-li gibi o da terk edildi. Bu sıralar, İstanbul'un kadın düş-künü yaşlı zenginlerinden birinin ocağına düştü. Bu adam hasta kadını Çamlıca'da bir köşke kapatıp uzun sü-re istismar ettikten sonra usanıp başkasına gitti. O da bu kızgınlıkla yaşlı zamparaya nefret dolu şu mektubu yazdı:

"Size bu mektubu yazmaktan maksadım, son zaman-larda bana gösterdiğiniz terbiyesizce ve nezaketsizce mu-amelelerinize tahammülümün taşıdığından ileri gelmekte-dir. Beyefendi, şunu iyi biliniz ki, benim vaziyetim, sizin bir lavanta kutusunu andıran mükemmel odanızda yatar-ken krep saten çarşafı arasında gerinerek gece sarhoş-luğunuzdan ayılmanıza benzemez.

"Ben inleyerek manen, maddeten ezilerek yaşıyorum. Ve şimdiye kadar size gösterdiğim sahte iltifat da baykuş bakışlı patlak gözleriniz için değil, bana biraz yardım etti-ğiniz içindir. Yoksa hiçbir kadın sizin ihtiyar bir leş kar-gasını andıran iğrenç cürufunuzu görmeye tahammül edemez. Çünkü siz henüz memlekete, 'melmeket' diye-cek kadar cahilsiniz.

Operetler çağında gönüller fetheden Muhlis Sabahattin'in kızı Melek Kobra, babasının yanında yetiştikten sonra Muhsin Ertuğrul'un nezaretinde sinema ve tiyatro dünyasına girdi. Girmez olaydı, çünkü bundan sonraki yaşamı zindan oldu.

“Şunu da iyi biliniz ki, etrafınızda beslediğiniz bütün o dalkavuklar sizi büyük bir ihtiram ve hürmetle eteklerken ayakkabınıza tükürmeyi de unutmazlar. Zaten kâfi derecede rezil olduğunuz yetmiyormuş gibi bir de ne kadar şoför, dansör, puşt, ekâbir, pezevenk varsa hepsinin altından kalkmış bir Rus Yahudisi orospuyu utanmadan kolunuza takıp teşhir edişiniz de hepsinden güzel!

“Bazı kibar ecnebi aileler, ‘Mösyö Veli bu madamı karnaval zamanı gezdirse daha az gülünç olur!’ diyorlar. Yalnız kendinize moda dergilerinden ve Şarl Buvanya’nın filminden kopya kostümler diktireceğinize, biraz yanınızdaki ressam paleti gibi boyalı hokkabaz madamın kafasına g.tüne gelişigüzel kondurduğu fiyonkları görse- niz pek isabet etmiş olursunuz. Zira bu halde iki sirk arististine benziyorsunuz.

“Utan ak saçlı zampara, utan! Kurumuş erkekliğini canlandırmak için aldığın kuvvet hapları fayda vermiyor. Artık ihtiyarlıktan kamburlaşan sırtını bir kanepeye dayayıp frengiden sakatlanan ayaklarını, içkiden süngere dönen beynini ve patlayıp fırlayan gözlerini iyi tedavi ettirmeye çalış. Sana bu yakışır! Yoksa rakı masasında geberip gideceksin.

“Ya Hacı Baba! Kastamonu’dan şalvarla gelip burada şekercilik ederek han, hamam sahibi olmak kolay. Ama ne kadar nazik olsan da nazenin olamazsın.”

Melek, bu aşkının da karşılıksız çıkmasının ardından garantisi olmayan iki ameliyat geçirdi. O sıralar akciğer ameliyatları çok riskliydi ve işe yarama ihtimali neredeyse yok denecek kadar azdı. Ayrıca bu ameliyatı yapan da pek azdı. Nazi Almanyası’ndan kaçıp İstanbul’u mesken

tutan Dr. Nissen bu konuda en ünlü cerrahtı. Veremliler genellikle doktorlarına veya hemşirelerine âşık olurlar. O da Dr. Nissen’e âşık olarak kırık kalbini avutmaya çalıştı. Bakın hatıratında ona hayranlığını nasıl ifade etmiş:

“Nissen benim için mesleğinin ilahıdır. Ve aynı zamanda dünyanın en güzel adamları olarak zikredilen Dük Dö Vindsor, Kral Zogo gibi Nissen de o derece güzel, tam manasıyla ‘*bel homme*’dur. Onda çok hâkim bir nazar, fevkalade güzel bir baş ve tam manasıyla ‘*svelte*’ (narin) bir vücut vardır. Nissen şimdiye kadar tanıdığım erkeklerin en korkulu ve tehlikelisidir. Onu çok fazla beğeniyorum.”

Melek Hanım’ın soyadı aslında “Ezgi” evliliğinden ötürü de “Tayfur” olmalıydı. Halbuki o hatıra defterlerini “Kobra” diye imzalamış. Belki de giderayak içindeki zehri akıtmak için böyle bir ad seçmişti.

Gökhan Akçura / *Melek Kobra’nın Hatıra Defteri*

Namık Kemal'in rüyası

Şafak vakti ufukta bir ateş topu belirir. Bunun içinden bir kız çıkar ve kız bir bulutu pelerin gibi vücuduna sararak yere iner...

Namık Kemal, 1872 yılının 22 Nisan Pazartesi gecesi yatağında dört dönüyordu. Çarşaf altında urgan gibi olmuş, gecelik entarisi kasıklarına kadar sıyrılmıştı. Onu böyle kan-ter içinde bırakan gördüğü rüyanın etkisiydi. Sonra sanki biri dürtmüş gibi uyanarak kaleme kâğıda sarıldı. Öylesine inanılmaz bir rüyaydı ki bu, unutmamak için üşenmemiş, kalkıp onu satır satır yazmaya başlamıştı.

Bundan üç yıl sonra sürgünü boyladığı Kıbrıs Mago-sa'da unutamadığı rüyasını kitap olarak bastırmaya karar verdi. Ancak bunun için çok cesur bir yayıncıya ihtiyacı vardı. İstanbul'dan bu işe memur ettiği arkadaşına yazdığı mektupta, "Rüyamı gönderdim; basımına değil Kasap (Teodor), kanlı katil bile cesaret edemez sanırım. Avrupa'da bastırırsanız onu bilmem" diye bir not düşmüştü.

Ancak Kayseri doğumlu, Rum kökenli gazeteci Teo-

dor Kasap, şairin bu meydan okumasına rağmen rüyasını *Hayal Gazetesi*'nde kısmen yayınladı. Bundan bir yıl sonra ise, *Sadakat* gazetesinde tamamı tefrika edildi. Kamunun ufkunu yırtan bu rüya öylesine ilgiyle karşılandı ki, ardından peş peşe korsan baskıları yapılmaya başladı. 1888 senesine gelindiğinde o güne kadar sarayında “ya sabır” çeken Abdülhamid nihayet muzır neşriyatla başa çıkmak için harekete geçti. Bunun için “müşavir” gazeteci sıfatıyla Ebüzziya Tevfik'e konuyla ilgili bir rapor hazırlaması emredildi.

Ebüzziya Tevfik “ışgüzar” bir rapor hazırladı. O yıllarda Babiâli'de basım-yayın işlerinde Ermeni ve Rumlardan sonra Acemlerin borusu ötüyordu. Kendisi de bir gazete ve matbaa sahibi olan Tevfik bu görevi fırsat bilerek, Namık Kemal'in muzır rüyasını basıp el altından satanların hep bu Acemler olduğunu meydana çıkardı: “Acemlerden birinin Haliç Köprüsü üzerinde ‘Rûyâ-ı Kemâl!’ diye bağırarak sattığına tanık oldum, üzerinde üç kuruş fiyat bulunduğu halde 40 para vererek bundan iki nüsha satın aldım. Birini ertesi günü bizzat Maarif Nazırı Münif Paşa'ya göndermiştim. Gariptir ki, onca memur ve müfettişine rağmen o kitabın basıldığından haberdar değilmiş. Kulunuzun ikazı üzerine araştırmaya kalkıştı. Fakat henüz korsan yayıncı İranî Rıza'yı yakalatıp, kitapları toplayıp toplamadığından haberdar değilim. Rüyaya gelince, bu rüya gerçekten Kemal Bey'indir. Bundan 13 yıl önce *Sadakat* gazetesinde neşrolmuştur. Malumunuzdur ki, Kemal Bey mazide işlediği bir günahtan ötürü paylanamayacağı gibi, bu eser geçmişte bastırıldığından ötürü sahibi sorumlu olamaz. Fakat bir gün bir matbaacı

böyle bir kitabı ne sahibinden ne de devletin ilgili makamlarından ruhsat almadan basarsa hem eser sahibine hem de kanuna karşı mesul olur.”

Yakın geçmişe biraz uyananlarca bu “rapor” çok şaşırtıcı bulunmuştur; çünkü Ebüzziya Tevfik, Namık Kemal’in hem çok yakınıdır, hem de onun gibi kendisi de bir Jön Türk’tür. Bu rapor eğer dikkatlice okunursa, Tevfik’in otoriteye yaranma zaafı hemen teşhis edilebilir. Acem yayıncıları kendine rakip gördüğü için ve korsan yayıncılığın iler-tutar yanı olmadığı için onları hedef göstermesi anlaşılabilir; fakat devrin Eğitim Bakanı Münif Paşa’yı, “gariptir ki, onca memur ve müfettişine rağmen o kitabın basıldığından haberdar değilmiş” ifadesiyle, töhmet altında bırakması düpedüz jurnalciliktir. Münif Paşa, şüphesiz ki her şeyi biliyordu, hatta Namık Kemal’in rüyasının korsan baskısından bir tane temin ederek bizzat okumuştur. Buna rağmen harekete geçmemiştir; çünkü o bir Namık Kemal meftunuydu. Yani gizliden gizliye Jön Türklere sempati duyuyordu. O yüzden Tevfik’in jurnali, hem arkadaşına, hem de devletli bir müttefike karşıydı.

Abdülhamid ne yaptıysa korsanlarla başa çıkamadı. Hâlâ o meş’un rüya elden ele geziyordu. 1896’da destedeste Cenevre baskıları ele geçti. Keza Kahire’de basılan nüshaları, teknil Ege adalarında, Kuzey Afrika ve koca Mezopotamya’da bile okunuyordu. 1904’te Selanik’te, 1907’de Tatar dilinde Kazan’da basıldı. Meşrutiyet’ten sonra oluşan görece özgürlük ortamında meşhur rüyanın yeni baskıları türedi. Cumhuriyet’ten sonra da baskılar devam etti. 1932’de, 1936’da, 1938’de, 1949’da yeni abe-

ceyle basıldı ve nihayet en son 1978'de bir İstanbul Edebiyat Fakültesi yayını olan *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*'nde (Ahmet Hamdi Tanpınar'ın yorumuyla) yer aldı. Ayrıca, çeşitli kütüphanelerde el yazması olarak tesadüf edilen rüyanın sadece matbaalar yoluyla çoğaltılıp okunmadığını da gösteriyor.

Kemal'in rüyası pek çok edebiyat ve siyaset adamını etkilemişti. Falih Rıfkı'dan Yahya Kemal'e, Hamdullah Suphi'den Necip Fazıl'a kadar birçok sanatçı eserlerinde bu rüyadan bahsetti. Bu rüya üzerinden şairin ve yaşadığı devrin ruhu anlaşılmaya çalışıldı. Onun bu rüyayı görmesine neden olan bir olay, bir çıkış noktası arandı, ve bulundu da; Namık Kemal'in şahsi, Jön Türklerin azılı düşmanı olan Sadrazam Âli Paşa 6 Eylül 1871'de ölmüş, yerine, modernleşmeden yana, Jön Türk hayranı Mahmud Nedim Paşa getirilmişti.

Bu sevindirici gelişmeyle coşku sarhoşu olan Namık Kemal, rüyasında kendini bir sahrada bulur. Güneş yeni doğmaktadır. O sırada ufukta bir ateş bulutu belirir. Bu-

Namık Kemal, rüyasında kendini bir sahrada bulur. Güneş yeni doğmaktadır. O sırada ufukta bir ateş bulutu belirir. Bunun içinden bir kız çıkar ve kız ateşin bulutu pelerin gibi vücuduna sararak yere iner. Bu "hürriyetin timsâl-i semavisidir". Aslında gördüğü hepimizin rüyasıydı, bir türlü gerçekleşmeyen "o meşhur rüya".

nun içinden bir kız çıkar ve kız ateşin bulutu pelerin gibi vücuduna sararak yere iner. Bu “hürriyetin timsâl-i semavisidir”. Sonra Hürriyet Hanım, yüksekçe bir tepeye çıkarak insanlığa gayet tahkir edici bir nutuk atar, onları yan gelip yatmakla, koyun gibi cahil olmakla suçlar ve sözlerine şöyle devam eder: “Solucan daima yerlerde sürünür, hiç birinin kaldırıp da kafeste besleyen görülmüş mü? Kimin eteğini öptünüz de başınız lezzet buldu? Kimin ayağına kapandınız da başınız göğe erdi? Dudaklarınız tozlu çuhalara yapıştıkça şeker mi peyda oluyor? Yüzünüz ter kokulu sahtiyanlara dokundukça burnunuza misk kokusu mu geliyor?” diye sorar. Sonra kurtuluşun ancak çok ama çok çalışmakla geleceğini söyleyerek geldiği gibi ortalıktan kaybolur.

O anda bu nutka tanık olanların gözlerinde bir hayal belirir: Şehirler ve yollar ıslıl ıslıl aydınlıktır. Demiryolları caddelere damar misali girift bir halde yayılmıştır. Denizde uçar gibi giden acayip vasıtalar gezinmektedir. Halkın içinde en kötü halde olanlar bile sanki padişah gibi lezzet ve refahla yaşamaktadır. Meclis muktedir, adliye safi merhamet kesilmiştir. Mahkemeler sanki “divan-ı mahşerden bir numunedir”. Memurlar iyilikte meleklerle yarışır. Her isteyen evinde bir telgraf cihazı bulundurabilir. Kadın-erkek eşitlenmiştir. Herkes her gün yepyeni bir fikir peyda eyler.

Heyhat, ne yazık ki bu bir rüyadır ve şairin o gece yataken iyi örtünmediğinden zuhur ettiği rivayet edilir.

Bu gibi rüyalar için size M. Kayahan Özgül’ün yazdığı, Hece Yayınevi’nin 2004’te bastığı *Türk Edebiyatında Siyasi Rüyalar* kitabını tavsiye ederim.

Dinsiz Halûk, Vatansız Halûk, Hain Halûk

Halûk tatile geldiği İstanbul'da babasına; dini bir kimliğe ihtiyaç duyduğunu, ama bir "kılıç dini" olan İslâm'ın kendini tatmin etmediğini söyledi...

Tevfik Fikret, kuşkusuz "imansızın" tekiydi: İnsanoğlunun öyle sapkın ahmaklıkları vardır ki; kendi eliyle put yapar ve bu puta tapar anlamına gelen; "Beşerin böyle delâletleri var / Putunu kendi yapar, kendi tapar" beytini söylerken, bu "put" ile sadece bildiğimiz totem ve heykelleri değil, bizzat tanrıyı da kastetmektedir. Kuşkucuydu, karamsardı, cesurdu, dört duvar yalnızlıktan korkmazdı. Böyle olması için de yeterince mazereti vardı. Yürekten inandığı her konuda öyle derin hayal kırıklıkları yaşamıştı ki, bir ara bu diyardan çekip gitmeyi bile ciddi ciddi düşünmüş, bunun için yer seçip –önce Yeni Zelanda, tutmayınca Manisa– örgütlemiş, son dakikada yine "bir arkadaş ihaneti" ile tasarısı ramak kala ütopya olmuştu.

Tevfik Fikret, hiç kuşkusuz "vatansızın" tekiydi de:

“Millet Şarkısı” adlı şiirinde “İrfanım tebdil-i tâbiiyet etmiştir” diyerek, dininden başka milletini, kültürünü de inkâr ederek inançsızlığını, “vatansızlığını” âleme beyan etmişti. Bu isyanını “Sis” şiirinde şu mealdeki satırlarla perçinler: “Koynunda birer ceset gibi milyonları barındırıyorsun, fakat bu milyonlar içinden yüzü ak, alnı açık kaç kişi çıkarabilirsin?”

Fikret’in acaba hayatta en küçük bir inancı, onu hayata bağlayacak tek bir bağı yok muydu? Olmaz olur mu? Yazdıkları, yazacakları, kitapları, eliyle Aşçıyan’da kurduğu ev, (hâlâ) birkaç arkadaş, ona zor zamanda kucak açan Robert Kolej ve tabii biricik oğlu Halûk. Daha ne olsun?

Oğlu, şair 27 yaşındayken doğmuştu. O yıl meşhur 1894 depremiyle İstanbul sarsılınca, baba, oğlunun doğumu dolayısıyla yazdığı şiirde “Hayat bir zelzeledir, senin hayatın da zelzeleler içinde geçecektir” öngörüsünde bulunmuştu.

Fikret, oğlunu yetenekleri, eğilimleri, tercihleri doğrultusunda ve en iyi imkânlarla istediği gibi eğitti. Ne yazık ki, şiirinde öngördüğü oğlunun depremlerine (ve bunların Türkiye’deki yankılarına) tanık olacak kadar uzun yaşamadı. Yaşasaydı belki oğlunu, son tahlilde dini seçtiği için, aslında bir şeye ait olduğu için, acımasızca eleştirebilir; fakat yine de onunla gurur duyardı. Genel geçer iddia ise: Tam tersine, utanırdı şeklinde. Asıl travma bunu işiten kamuoyunda oldu. Bir “patriyotun oğlu”, bir “avangardın oğlu” bunu babasına, dinine, milletine, kitabına nasıl yapar? Soru işaretleri ile hayret ünlemleri o gün bugündür havada kavgâ ediyor.

Halûk ergenlik çağındayken, babasını nankörce bir

gayretle ve onur kırıcı bir şekilde Galatasaray Lisesi müdürlüğünden atılmışlardı. Robert Kolej misyonerleri “Batı düşünce disiplinlerine hâkim bu garip Doğulu muhalif şairi” alayışle Kolej’e davet ettiler. Tevfik Fikret dünyanın öbür ucunda aradığı bilim ve sanat cennetini, Aşçıyan’da yanı başında bulmuştu. Özgür düşünce ortamı, özgürce kendini ifade edebilme imkânı, devasa bir “dünya kütüphanesi” ve sınırsız araştırma imkânı ile insanca yaşamaya yetecek kadar para. Yazılıp çizildiğinin tersine, Fikret ömrünün son demlerinde, Hindistan’daki İngiliz aristokratlar kadar rahat yaşayan Kolej kolonisi içinde gayet ferah bir hayat sürdü.

Halûk Fikret

Halûk da babasının öğretmenlik yaptığı Kolej’in en çalışkan, en parlak öğrencilerinden biriydi. Ortaokulu bitirdikten sonra, liseye İskoçya’da gitmesi uygun görüldü. Masrafları Kolej tarafından karşılandı. Sirkeci’den oğlunu trene bindirip İngiltere’ye yolcu ederken Fikret, hem çok mutluydu, hem de evladından ayrılan bir babanın üzüntüsünü yaşıyordu. Meşhur “Halûk’un Vedaı”nı bu sıra yazdı. Bu şiirinde, ilerde elektrik mühendisi olacak (o sıra bizde elektrik yok) oğluna: “İnsan karanlıkta töz-kezler, onun için sen bizlere bol bol ışık kucakla getir” diyor, ama aynı şiirde, gittiğin yerden bu topluma “Topla, fırlat ne varsa taş, iğne, / Şu muhitin ser-i rehavetine” demekten de zerre kadar beis görmüyordu.

Halûk, 18-20 yaşlarındayken tatile geldiği İstanbul’da

babasına; dini bir kimliğe ihtiyaç duyduğunu, bir “Kılıç Dini” olan İslâm’ın kendini tatmin etmediğini, Hıristiyanlığı daha doyurucu ve inandırıcı bulduğunu açıklamıştı. Tabiatıyla eve bomba düşmüş gibi olur, ama daha çok tepki gösteren annesi Nâzıma Hanım’dır. Düşüp bayılmış. Fikret’se hiç ilgilenmemiş, duymazlıktan gelmiş. Belki de oğlunun dini kimlik bunalımını ortaokuldan beri takip ettiği için, gerçeği bu seyrin tabii sonucu olarak kabul etmişti.

Hikmet Feridun Es, 1938’de *Yedigün* dergisinde Nâzıma Hanım’la yaptığı söyleşide, kadına pat diye soruyor: “Oğlunuzun Türklükten çıktığı ve Hıristiyan olduğu söyleniyor. Buna ne dersiniz?” Tabiatıyla kadıncağız, “Kesinlikle böyle bir şey yoktur: Halûk Türk ve Müslüman’dır!” demişse de bu cevabı, bir annenin yavrusunu savunma içgüdüsüyle çırpınışı şeklinde yorumlamak gerekir.

Halûk, İskoçya’dan sonra üniversite eğitimi için 1914’te Amerika’ya gitti. Elektrik mühendisi olduktan sonra Indiana ve Michigan üniversitelerinde profesör unvanıyla çalışmaya başladı. Bu arada babası ölmüş, Türkiye Birinci Dünya Savaşı’nda yenilerek parçalanmış ve Anadolu’da Kurtuluş Savaşı başlamıştı.

Bu yıllarda *İctihâd* dergisinde Ali Kâmil’in (Peyami Safa’nın amcası) bir yazısı çıktı. Bu gözden kaçmış yazıda, Halûk’un vatanı için yurt dışında nasıl çalıştığı anlatılıyordu: Amerika ve İngiltere’de bir “iyi niyet elçisi” gibi Türkiye’nin lehine konferanslara katılmış, yaygın Türk düşmanlığını çürütmek için konuşmalar yapmış, yeni Ankara devletini er-geç tüm dünyanın tanımak

mecburiyetinde olduğunu savunmuş. Halûk’u uzun uzun öven bu yazı şu kinayeli temenni ile son buluyordu: “Fikret bugün memlekete bir adam yetiştirdi. El verir ki memleket, o adamı da babası gibi tebdil-i irfan ve tâbiyyete mecbur etmesin!”

Onun “Türk uyruklu Hristiyan bir Amerikan vatandaşı” olduğunu kabullenmek, daha doğrusu kabullenmemek o sıralarda ve hatta bu sıralarda da az-buz travma değil hani! Yoktan bir millet var etmek için canını dişine katmış o yılların aydınları, Halûk vakasına bakmamış, bakamamış, bakanlar da görememişler. Halûk’un seçimine saygı duymak nezaketini o devrin ve hatta bu devrin insanlarından beklemek biraz saflık olur. (Burada İslam’ı seçen Hristiyanlara gösterilen saygının karşılığında söz ediyorum.)

Din değiştirmekle yetinmeyen Halûk, 1920’lerin başlarında milliyet de değiştirdi. Amerikan vatandaşı oldu. Aynı yıllarda küllerinden yeniden doğan ana yurdunun, baba ocağının o büyük macerası onu ancak Amerikalı olmak kadar heyecanlandırmış besbelli. Bilinmez, belki de bu tercihi bir aşk hikâyesi yönlendirmişti. Çünkü uyruk değiştirdiği sıralar bir Amerikalı ile evlenmişti.

Ali Kâmil’in Halûk hakkında kehanet niteliğindeki tahmini gerçek oldu. Yani “armut dalı dibine düştü”. Bu Türklüğe ve İslâm’a karşı bir tavır değil, Türklüğe ve İslâm’a rağmen bir tercihti, ama kim dinler: “Ah Halûk, ah! Bunu bize nasıl yaparsın! Türkiye aleyhine esen dünya kamuoyunu değiştirmeye çalışıyorsun; ama kaç para eder! Sen ki dinine, milletine, hele hele o sevgili babacığına ihanet etmişsin.” Bu hamasi diskur, sonraki yıllarda

Aslen Sakız Adası Rumlarından olan Tefvik Fikret, herkesin Frankofon olduğu yıllarda Anglo-Sakson olmayı tercih etti. Oğlu Halûk'u da bu kültür içinde eğitti. Halûk ilk gençlik yıllarından itibaren babasıyla "İslâmın bir kılıç dini" olduğunda ittifak etti. İskoçya'da "elektrik mühendisi" olduktan sonra gittiği Amerika'da din değıştirip papaz oldu ve bir daha yurda dönmedi.

ve elan süren art niyetli Mehmet Âkif Ersoy-Tevfik Fikret tartışmasının Gordium düğümü oldu. Bu kaba provokasyona kapılanlar, karşı tez olarak, İstiklal Marşı şairinin morfin ya da eroin "overdose"undan ölüp, cesedi çöplükte bulunan oğlunu dillerine doladılar: 1-1 berabere!

Halûk'un Türkiye'den umudunu tamamıyla kesmediği bir gerçektir. Cumhuriyet'in ilanından birkaç yıl sonra Robert Kolej onu öğretmenlik yapması için İstanbul'a davet etti. Halûk bu daveti kabul etti. Hem annesine, hem doğup büyüdüğü Aşyan'a yeniden kavuşacaktı. Ne var ki, kargalar, Türkiye'den kendisine bazı tedirgin edici haberler uçurmaya başladı. Kurtuluş Savaşı'ndan kaçanlara, bu mücadeleye kayıtsız kalanlara karşı hoş gözle bakılmadığı gibi, alenen Ankara aleyhinde bulunanlar cezalandırılıyordu. Bu kara liste de o da var mıydı? Ali Kâmil'in yazdıklarına göre olmaması gerekir. Ama bir de paranoya diye bir şey var tabii. Bir Amerikalı ve Hıristiyan olarak eski yurduna dönerse, onu nasıl karşılayacaklardı? Belki de hoş olmayan olaylar meydana gelecekti.

Eşyalarını toplamış, denklerini bağlamışken gelmekten vazgeçti. Belki de yengeyi ikna edemedi.

Ondan bir daha uzun zaman haber alınamadı. Bu karanlıkta kalmış dönem hakkında bilinen tek gerçek şu: Halûk bilim adamlığından da vazgeçerek kafayı iyice dinle bozuyor. Üniversiteyi bırakıp taşrada bir kilisede inzivaya çekiliyor. Bununla da yetinmeyip din adamlığında kariyer yapmaya başlıyor. Bu haber çok geçmeden Türkiye'ye ulaştı. Türkiye bir daha çalkalandı. Kendine Müslüman, kendine demokratların yorumu basit olduğu kadar çirkindi: "Halûk'un Hıristiyan olmasında soya çekimin etkisi vardır. Çünkü büyükannesi, sonradan Müslüman olmuş bir Rum kadınıdır."

Gel zaman git zaman, Demokrat Parti beslemesi bir takım gazetecinin yolu Amerika'ya düştü. Galiba Celal Bayar'ın Amerika ziyareti sırasında gittiler. Gazetecilerden birkaçı, Halûk'un izini sürüp adresini, telefonunu buldu. Halûk gazetecilerin röportaj teklifini nezaketle ve memnuniyetle kabul etti. Ancak çok uzun yıllardır Türkçe konuşmadığı için, kendisini daha iyi ifade edebilmek amacıyla söyleşinin İngilizce olması ön şartını ileri sürdü.

Bizim enayiler, ayaklarına kadar gelmiş bu tarihi fırsatı bakın ne sebeple tepiyorlar: "Biz bir Türk ile ancak Türkçe konuşuruz! Türkçe konuşmaya tenezzül etmeyen biriyle muhatap olmayız." Bu olaydan 12 yıl sora Amerika'ya giden Şemsettin Kutlu, orada tanıştığı bir Türkiye Ermenisi'nden dinlediği şu hikâyeyi, "tenezzül meselesine" eklemlendiği için aynen aktarıyoruz:

"Grubumuzun mihmandarı, uzun yıllar önce Türkiye'den ayrılmış bir Ermeni aydınydı. O zamanlar yaşı

60'ı aşkın bulunan bu zat Osmanlı terbiyesiyle yetişmişti. Dolayısıyla Osmanlılıktan pek kopmamıştı. Özellikle Tevfik Fikret'in şiirlerine hayrandı. Bir gün Fikret üzerine konuşurken kendisine, 'Oğlu ile hiç karşılaştınız mı?' diye sordum. Belli belirsiz yüzünü buruşturduktan sonra şu karşılığı verdi: Epeyce bir süre önceydi. Kendisine bir mektup yazdım. Bir Anadolu Ermenisi olduğumu anlattıktan sonra babasına duyduğum hayranlığı belirttim ve kendisiyle görüşmek için randevu istedim. Ses çıkmadı. Bir mektup daha yolladım. Bu defakine cevap aldım: Siz Türkiyeli olabilirsiniz, bu beni ilgilendirmez. Ben Amerikalıyım. Türkiye ile bir ilişkim yoktur, diyordu mektubunda. Bunun üzerine bir daha arayıp sormadım."

Şemsettin Kutlu kıssadan hisse bu hikâyenin düğümünü şu cümlelerle bağlıyor: "Halûk 71-72 yaşlarında, Florida'nın küçük ve sakin bir kasabasında, küçük bir kilise başpapazı olarak hayata gözlerini yumdu. Orada gömüldü. Dünyada hiçbir şeye inanmayan babası Tevfik Fikret, sadece ona inanmıştı. Ancak bahtsız ve karamsar babanın tek inancı da böylece boş çıktı."

Babası gibi o da börek severmiş

Hikmet Feridun Es, 1938'de çok iyi bir iş yapmış ve o sıralar hayatta olan Tevfik Fikret'in eşi, Halûk'un annesi Nâzıma Hanım'la görüşmüştü. Annesi bu söyleşide oğlunu en son nasıl gördüğünü şöyle anlatıyordu:

"Bundan birkaç sene evvel beni Amerika'ya çağırmıştı. Kalktım, gittim. Oğlum için 'dinini değiştirdi, bizden ayrı bambaşka bir insan oldu' diyorlar. Ben onda İstanbul'dan gittiği zamankinden farklı hiçbir değişiklik görmedim. Halûk tamamıyla 19 yaşında Amerika'ya giden Tevfik Fikret'in oğlu idi.

Konuşmasıyla, hareketleriyle, arzularıyla, her şeyi ile eskisi gibiydi. Kendisine benim analık hislerimi uyandıracak, koltuklarımı kabartacak kadar büyük adam muamelesi gösteriyorlardı. Üniversitede onun sınıfı ayrı bir müessese haline getirilmişti. Yatağının başucunda babasının resmi, karyolasının yanındaki komodinin üzerinde ‘Halûk’un Defteri’ duruyordu. Benimle pürüzsüz Türkçe konuşuyordu. Zaten mektuplarını hep Türkçe yazar. Sonra mesela üniversiteden beraber otomobile binerdik. O Cincinnati civarında oturuyordu. O kadar büyük bir memleket hasreti içindeydi ki, geçtiğimiz yerlerde sık sık mola veriyor: ‘İşte burası Kabataş, burası Beşiktaş, şimdi Ortaköy’e geldik. İşte Arnavutköy, Akıntıburnu. İşte Bebek’e geldik anneciğim. Ben buradan geçerken daima İstanbul’da Aşıyan’a gittiğim zamanları hatırlarım’ diyordu. Hatta damak tadı bile -o kadar seneye rağmen- Türk kalmıştı. Ben Amerika’ya gider gitmez: ‘Aman anneciğim’ dedi, ‘Bana memleket yemekleri pişir.’ Ben de yanımda bir adamımı götürmüştüm. Babası gibi o da börek seviyordu, puf böreği istedi, yaptırttı. Dolma yaptırttı, bunları nasıl iştahla yedi anlatamam.”

Rahmetliyi nasıl bilirsiniz?

Bu soruya eskilerden Vâlâ Nureddin, *Bu Dünyadan Nazım Geçti* adlı kitabında şöyle karşılık veriyor: “Babam şiir meraklısıydı. Tefik Fikret’in arkadaşı olduğu için, şairin eserleri evimizde geçer akçeydi. Benden büyük olan Halûk’a dair yazılmış şiirlere de, bu ağabeyin resmine de, Batı’da okumaya gittiği için talihine de bayılırdım. Tefik Fikret, bizim perişan dünyamızdaki durgunlukları, uyuşuklukları tasvir ettikten sonra Anglo-Sakson diyarına uğurladığı oğluna şu öğüdü vermişti: ‘Topla fırlat ne varsa taş, iğne / Şu muhitin ser-i rehavetine’. Ne yazık ki, o bunların hiçbirini yapmamış, babasının umudunu boşa çıkarmıştı. Türkiye ile hiç ilgilenmemişti. Protestan olmuş, Amerika’da yerleşmişti. Konfora yan gelmişti. Sonra papaz kılığında resmini gördük Halûk’un. O Fikret’in oğlu sayılır mıydı? Hele manevi alanda? Nazım’sa ileri-

ci zihniyetiyle, şiirdeki mücadelecî ruhuyla, uzun soluğuyla, erkek sesiyle Fikret'in manevi zürriyetiydi."

Mr. Hüseyin Halûk Fikret

Kaldırım Şairi İlhamî Bekir Tez de Halûk'a fena halde kafayı takanlardandı. Onu dinî kimlik, ulusal kimlik fazla ilgilendirmedîği için daha çok, Fikret gibi bir vatan şairinin oğlunun "emperyalist Amerika'ya sığınmış olmasını" içine sindiremiyordu. Ona, sonra bastırıp sattığı şu mektubu göndermişti: "Kardeşim Halûk; Cumartesi günü, gazetede senin resmin ve senden bahseden satırlar çıktığı zaman ben Şehremi karakolunun nezarethanesinde mevkıftum. Orada üç gün geçirdim. Sana kardeşim diye hitap ediyorum: Elbette ki, sen benim biyolojik manada kardeşim olamazsın. Ama babam benim manevî babamdır Halûk! İşte bunun için sana kardeşim diye hitap ettim. Diyeceksin ki; babam benim, ağzına bir dirhem bile rakı sokmamıştı. Sen sarhoş, ne suratla, Tevfik Fikret'e manevî evlatlık intisabı taslıyorsun? Yok Halûkcuğum, benim babam da ağzına içkinin dirhemini almak şöyle dursun, rengini bile görmemişti. Ama seni papaz yapan şartların bir başka türlü benî ayyaş yaptı. Birbirimizden af dileyelim. Şimdi mevzua geçelim.

"Evet Halûk! Üç günlük bir mevkıfluktan sonra hürriyete kavuştuğum zaman, önüme birçokları çıktı. Bana şefkatle geçmiş olsun mu dediler? Hayır! Yüzüme tükürürcesine: 'Tebrik ederiz! Seninki başrahipliğe terfi etmiş' diye alay ettiler. 'Kim?' dedim. 'Halûk! Senin Fikret'in oğlu!' dediler. Gazeteyi aldım, senin hakkındaki yazıları okudum ve sevgili kardeşim, başladım hüngür hüngür ağlamaya!

"Sen beni bilmezsin Halûk! Babam da beni bir kere görmüştü. Ölümüne yakın sıralarda idi, ben küçük çocuktum, Enveriye kabalağı altında saffetle, masumiyetle ışıldayan küçücük alnımdan öpmüştü. Sonra seneler geçti. Alfabeden lektöre, lektörden gramere, gramerden bilmem neye geçtim. Senin anlayacağın, adam oldum, adam kıtlığında şair de oldum. Ve hele, bir Tevfik Fikret Enstitüsü'nde babam hakkında bilgi sa-

hibi de oldum. Onun Mehmet Tefvik mi ne?- imzası ile neşre-
dilen ilk karalamalarından Tarih-i Kadim'e kadar bütün şiirle-
rini okudum, ezberime aldım, sevdim ve babanı ve o münase-
betle seni de sevdim.

"Bilmem sende çocukluk resimlerin var mı? Ara sıra bakıyor
musun? Ne kadar masum, temiz ve sevimli bir çocuktun! Biz
vatan çocukları, senin İskoçya sahillerine doğru istikamet al-
dığın 1910'dan 1960'a kadar yarım asır hep hasretini çektik,
seni andık, senden haber bekledik. Ve Halûk, günün birinde
duyduk ki, rahip olmuşsun! Yakışır mı idi bu sana? Sen bizi,
babana zangoç diye haykıranlara karşı -onlara hak verdirirce-
sine- mahcup etmek istermiş gibi papaz mı olacaktın? Hoş
ben bütün psiko-sosyolojik sebepleri anlayabilirdim, sana
acıyabilirdim, seni affedebilirdim. Ve senin ayıbını benim yü-
zûme vurarak alay edenlere şöyle de diyebilirdim: Bre na-
mussuzlar! Sizin bir zamanlar Allah gibi taptığınız başvekilin
oğlu meyhanelerde ipek gömleği yırtılarak dayak yer, bil-
mem neresine parmak atılırken alnından, şakaklarından kan
akardı. Sizin putlaştırdığınız bilmem ne şairiniz bilmem kimin
oğlu morfinmandı. Yine böyle bir putunuzun bilmem nesi
orospu idi.

"Peki Halûk ne yapmış? Allahtan başka sığınacak kimsesi
kalmayan, insanlığa yalan da olsa, biraz teselli vermek, ümit
ve sabır enjekte etmek için bir tanrı mabedinde vaiz olmuş,
ayıp mı? Gülünç belki ama yüz kızartıcı mı? Evet, bunları ve
bunlara benzer şeyler söyleyebilirdim. Ama iş sadece bun-
dan mı ibaret? Onları sustururdum ama kendimi nasıl sustu-
rabilirim? Sen demişsin ki: 'Türkiye Amerikan yardımını en iyi
kullanan bir memlekettir!' Tuh sana! Sen bilmiyor musun ki,
bir zamanlar -Allah rahmet eylesin- bir psikopat başvekil var-
dı ve bu adam Amerikan yardımını har vurup harman savurur-
du. Hele sen babanın: 'Vaktiyle baban kimseye minnet mi
ederdi? / Yok! Kalmadı hâşâ sana zillet pederinden!' diye
başlayan veya devam eden şiirini okumadın mı? Hatırlamıyor
musun? Ben Ahmed'in oğluna sarhoşluk, sen Fikret'in çocu-
ğuna da işte bu yalan ve zillet yaraşır mı idi?

“Bu mektup, Ahmed-Twebi oğlu İlhami Bekir tarafından, Tevfik Fikret oğlu Hüseyin Halûk’a yazılmıştır. Temmuz 1962.”

İki bağıryanık baba

Dolaşmak onun başlıca alışkanlığıydı. Onun da özel yaşayışında bunalımlar ortaya çıktıkça, hele bütün varlığı bir daha dengesini bulamayacak kadar şiddetli bir yasın sarsıntısıyla karşı karşıya kalınca, bu dolaşmak gereksinimini Tünel Meydanı’ndan Şişli’nin son sınırına kadar uzanan bir gezintide giderirdi.

O yas, on beş yaşlarındayken ölen çok sevdiği oğlu Nijad içindi. Oğlu demek yeterli değildi. Nijad onun yaşayışının tek amacı, bütün emellerinin, hayallerinin bir özü, özeti idi. Olanca varlığı onunla doluydu. Ve onu yitirince birdenbire sanki benliği, havası boşal vermiş bir balona benzemişti. Avuncunu Nijad için yazdığı yazılarında, ağıtlarında onu yaşatmakta arardı. Nijad’ı yitirmekle, Türk edebiyatına hiçbir zaman değerlerini yitirmeyecek olan en güzel eserleri vermiş oldu.

Bir gün bizi –Fikret’le beni- Büyükkada’ya evine çağırdı. Bu konuda yazdıklarını bize okumak istemişti. O günün anısı, yaşayan bir tablo biçiminde, gözlerimin önündedir. Eve girince sağ yandaki küçük odadaydık. O masanın başında, Fikret sağında, ben karşımdaydım. O sessiz, ama derin bir acıyla dolu, sanki siyah bir bulut içinde gamlı, perişan, yazdıklarını okumaya başladı. Bu yazılarda o ağıtlarda öyle bir içten ve büyük bir acı, öyle inleyip sızlayan, coşup haykıran bir yas, bizi yavaş yavaş sararak sonunda korkunç bir heyecan içine atan öyle bir “feryat” vardı ki önce Fikret kollarını, ellerini bütün eğen çırpınmalar içinde kendisini salıverdi. Sonra, ben, bu oğlunun ölümüne ağlayan babanın karşısında –kendisinin de her türlü acıları kanayan bir baba olarak- o yasla dolup taşım. Hıçkırma hıçkırma, hüngür hüngür ağladık. O gün korkunç bir yas günüydü.

Hâlid Ziya Uşaklıgil / *Kırk Yıl*

Yavaş yavaş Türk oluyorum **Pierre Loti**

Dünyada Loti kadar sevilmiş bir “yabancı” yoktur herhalde. “Yavaş yavaş Türk oluyorum” demiş. Hem de ne zamanlarda. Bugünse ne sevilen, ne sevilmeyen, ne bilinen, ne bilinmeyen bir Pierre Loti duruyor önümüzde...

Dünyada Pierre Loti kadar çok sevilmiş bir “yabancı” herhalde yoktur. Haddinden fazla sevilmiş demek daha doğru aslında. Onun 1913’teki İstanbul ziyareti sırasında yaşananlara bakınca konukseverliğimizdeki ifrat, abartı neredeyse yalakalık düzeyinde. Şimdi de ortaya bir modern zaman Loti’si çıksa, ona da aynı şeylerin yapılacağına kuşku yok. O zaman dönemin haleti ruhiyesini ortaya çıkaran “muazzam” bir törenle iskelede karşılanan Loti, bir anda kendini Sultan Reşad’ın huzurunda, Sultan Reşad’ın köstekli altın saatini de cebinde buluverdi. Ona kalması için Topkapı Sarayı layık görülmüştü ama o Fatih, Çarşamba’da, Bizans kilisesinden döndürme Fethiye

Camii civarında bir konağı tercih etti. Burası derhal saray mefruşatıyla döşendi; halılar, ipek çarşafılar, atlas yorganlar. Emrine üç de uşak verildi. Loti'nin ezan dinlemeye meraklı olduğu bilindiğinden, Fethiye Camii'nde İstanbul'un en meşhur hafızları, sırayla ezan okumaya başladı. Saraydan her gün iki güğüm süt ve ayrıca yoğurt geliyordu. Konağın önüne nöbetçi dikmeyi de ihmal etmediler.

Loti'nin heyecanlı karşılayıcıları arasında Abdülhak Şinasi Hisar da vardı ve ona göre bu tantanalı ağırlama töreni yetersizdi. Çünkü onun Loti hayranlığı had safhadaydı. Öte taraftan Loti'nin düşmanları da vardı ama, Hisar bu “ukalâ ve soğuk nevâ” yaklaşımları, şiddetle ret ediyordu. Onun gözünde Loti kadar “kalbimizle müte-hassis” olmuş başka bir yabancı yazar yoktu. “Hiçbir çift göz onunkiler kadar İstanbul muhabbetiyle kamaşmamıştır. Hiçbir kalem bu şehirde yaşadığı gündüzleri, geceleri böyle ipek gibi yumuşak bir acıcılıkla ve nevâzişli (okşama-lı, iltifatlı) duyuramamıştır.” Loti'nin sadakatine yürekten inanan Hisar, onun Türkleştiğini, kendisinin de zaten “yavaş yavaş Türk oluyorum” dediğini söyler.

Loti-sevmezlere göre o “maziperest”in tekidir. Bu görüş, Cumhuriyet döneminde giderek güçlendi, nihayetinde Pierre Loti'nin küçümsenmesine, unutulmasına kadar vardı. O sıralar Hristiyan tebaa da, Loti'den hiç hazzetmezdi. Kendi yayın organlarında Loti için kötü şeyler yazıyorlardı. Mesela Loti'nin sevgili kedisi “Belkıs” için görev yaptığı askeri gemide “vaftiz” töreni düzenleyince, “Hristiyanlığı alaya alıyor” diye ortalığı birbirine katmış-lardı. Milliyetçiliğin doruğa çıktığı o sıralarda gayrimüs-lümlerin bu tepkisi anlaşılır bir şey. Bir başka çeşit Lo-

*Pierre Loti Fransa-Rochefort'taki evinde
"Şark Köşesi"nde. Yanıbaşında Eyüp kabristanından
binbir zahmetle çaldığı Aziyade'nin mezartaşı.*

ti düşmanlığı daha var ki, hayret; kimileri onun giyim-kuşamına, yüzüne sürdüğü pudraya, cinsel tercihlerine takmışlar. "Güzel yazıyor ama züppe" derlermiş. İçlerinde ileri gidip onu "Arabistanlı Lawrence"a benzetenler de olmuş.

Edebiyat-ı Cedîde yazarları, Loti'nin İstanbul'da olduğunu biliyorlardı. Onunla görüşmek kendileri için farz olduğu halde, hiçbiri, bunu yapmamıştı. Hâlid Ziya Uşaklıgil, Cenab Şahabettin, Tevfik Fikret, Mehmet Rauf, Hüseyin Cahid, Saffetî Ziya... Evet hiçbiri Loti ile gö-

rüşmek istemediler. Bir maazeretleri vardı; “En nihayet bir Fransız zabiti olması hasebiyle kendisiyle buluşup görüşmek maazallah bir jurnale konu olabilirdi.” Belki de çoğu Loti’yi sathi biliyordu veya şöhretinin önünde ezilmek istemediler. Bu tavır, ki eğer bir tavırsa bu, Doğulu aydınların Batılı aydınlar karşısında aşağılık kompleksiy-le basiretsizleşmesine bir örnek olarak da algılanabilir.

Tevfik Fikret, Loti’yi hem sever hem sevmezmiş. Yazarlığı için “kalem değil, sanki bir sihirle yazıyor” diye överken, “eskiyi sevmekle bizimle alay ediyor” diye alınganlık gösterirmiş. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 1927’de çıkan *Hüküm Gecesi* adlı kitabında “Her Türk gencinin müptela olduğu Pierre Loti” diyerek, ondan bir hastalık gibi sözeder. Loti, Saray’da Sultan Reşad’a takdim edildiği gün meğer, Halid Ziya Uşaklıgil de oradaymış. Fakat Loti ile karşılaşmamak için kaçmış! *Saray ve Ötesi* adlı hatıratında bu tesadüfö bakın nasıl anlatıyor:

“Ben onun yalnız Türklüğe dost sıfatıyla değil, Fransız edebiyatının en büyük yazarlarından biri olarak hayranıydım. Bugün istidadı sönmüş olmakla beraber hâlâ eserlerinden kalan intibalar ruhumda canlıdır. O güne kadar bu adamı ne yakından, ne uzaktan görmemiştim ve hakkında bana kadar gelen tenkit mırıltılarının delillerini bulmak korkusuyla, ona temas etmekten çekinmiştim. O gün Sarayda görünce, bu korkum ortaya çıktı. Onu boyunun kısalığını daha saklamak için yüksek ökçeler, benzinin uçukluğunu örtmek için bir kadın gibi boyalarla görünce, bu garip ve gülünç kıyafet bende eserlerinden alınan meftûnane hazzın üzerine bir sis perdesi germiş olmasın diye hemen kaçtım.”

*Abdülhak Şinasi Hisar,
Pierre Loti hayranlarının
başında gelir. Ona göre:
“Hiçbir çift göz onunkiler
kadar İstanbul muhabbetiyle
kamaşmamıştır. Hiçbir kalem
bu şehirde yaşadığı gündüzleri,
geceleri böyle ipek gibi yumuşak
bir akıcılıkla duyuramamıştır.”*

Oysa çok değil bundan birkaç sene sonra Halid Ziya'nın yolu Paris'e düşer ve burada da “kısa boylu, yüzü pudralı” adama muhtaç kalır. Devlet hesabına yapılacak bir yayın işi için Loti ondan yardımlarını esirgemez.

Pisi pisi Belkis'in vaftizi

Loti'nin kediseverliği meşhur. Bir gün bembeyaz bir kediediye edilmiş. O da birkaç ahabını ve birkaç kadınla birkaç bahriyeliyi gemide kedisi için düzenlediği vaftiz törenine davet etmiş. O sırada İstanbul'da bulunan, tanınmış aktör Coquelin Cadet de partiye gelmiş. Vapurda gelenlere çiçeklerle süslenmiş salonda çay, gatolar, şekerler, şekerlemeler verilmiş. Birer parmak şampanya içilmiş. Piyanodan çıkan kedi miyavlamaları gibi sesler duyulmuş. Bu sırada kedinin üstüne birkaç damla şampanya fiskelenmiş. Nihayet “adı Belkis olsun” diye vaftiz edilmiş. O gün gülüşüp pek güzel eğlenmişler. En çok da birkaç kadınla birkaç bahriyeli eğlenmiş. Ama bu eğlenceli vaftiz töreninin dedikodusu sonrada ta Fransız Donanma Komutanlığı'nın kulağına kadar gitmiş. Zavallı Loti, ifade üstüne ifade vermiş, özür dileyip bu beladan kurtulmuş.

Cem

Atatürk'ün azarından sonra Çankaya'dan yıkılmış halde ayrılan Cem, her zaman ceketinin mendil cebinde taşıdığı "tarama" kalemini çıkartıp kırdı ve karikatür çizmeye nihayete kadar son verdi...

Batılı manada perspektifli, hacimli, renkli ilk karikatürü memlekete o getirmişti. 68 yıllık ömrünün sadece 19 yılında çizebildi. Meşrutiyet döneminin "sakıncalı", Cumhuriyet döneminin "yasaklı" sanatçıları arasındaydı. Eserlerine topluca ilk kez 1970'te, ölümünden yirmi, Cumhuriyet'in kuruluşundan 47 yıl sonra Karikatürcüler Derneği tarafından düzenlenen "Türk Karikatürünün 100. Yılı Sergisi"nde yer verilebildi. Eğer karikatüre meyletmeseydi, yıldızı parlak bir hariciyeci veya bilimsel yöntemlerle tarım yapan bir çiftçi veya Moda koyuna, Bebek korusuna lüks apartmanlar diken bir müteahhit olabilirdi.

Vefa Lisesi'ni bitirip Hukuk'a yazıldığı 1899'da Hariciye'de çalışmaya başlamıştı. Henüz 21 yaşındayken tayini Fransa'ya çıktı. Nice ve Toulon konsolosluklarında

görevliyen, sanat düşününü Salih Münir Paşa'nın gözüne girdi. Onun tavsiyesiyle Paris'e atandı. Burada Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne yazıldı. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908'de İstanbul'a döndü.

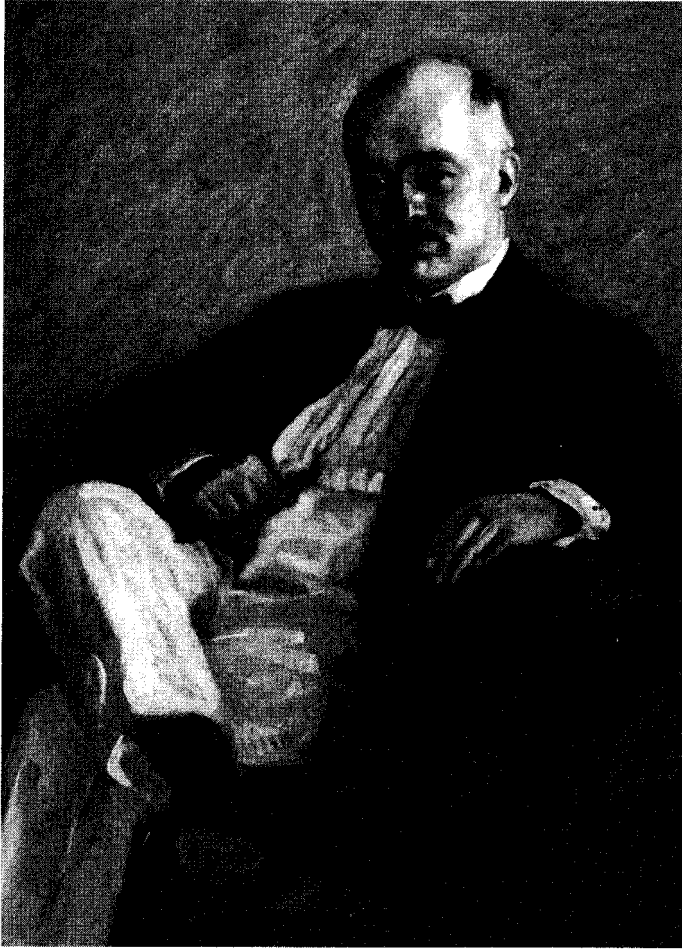
Fransa'dayken, Salah Cimcoz ile Celal Esat Arseven'in çıkardığı mizah dergisi *Kalem*'e karikatürler yolluyordu. Bunlardan ilki derginin sekizinci sayısında çıktı. Paris'ten Viyana elçiliğine, sonra da diplomatik yaşamında bir aşama olan Roma tayini öncesi izinli olarak geldiği İstanbul'da basınla yüz yüze tanıştı. İtalya'ya dönerken aklı Babıâli'de kalmıştı. Konularını aktüel siyasi olayların esinlendiği karikatürleri, Roma'dan İstanbul'a gelinceye kadar eskiyor, güncelliğini yitiriyordu. O sıralar bütün dünyanın gözünü diktığı İstanbul'da olup, İttihat ve Terakki Partisi'nin marifetlerini sıcağı sıcağına takip için diplomatik kariyerini 28 yaşında terk edip karikatürü seçti.

Bir süre *Kalem*'de ve Refik Halit Karay'ın çıkardığı *Kirpi* adlı mizah dergisinde harika şeyler çizdikten sonra 1910'da artık kendi adını verdiği dergisi *Cem*'in başındaydı. Önünde çizmek için "malzeme" olarak, henüz ihtilalin ikinci yılında çuvallayan "renkli" figüranları vardı. Yarı Türkçe, yarı Fransızca olarak çıkan *Cem*, daha çok yukarı tabakadan memurların ve politikacıların kapıştığı bir dergiydi. Yalnız İstanbul'da 10 binin üzerinde satıyordu. Muhalefet ettiklerine uykusuz geceler yaşatan *Cem*'in kalemşorluğunu "Kirpi" takma adıyla Refik Halit Karay yapıyordu. "Hain" Rıfkı da *Kirpi*'de çiziyordu. Karton kapak içinde haftada bir yayınlanan derginin bürosu, Beyoğlu'nda Markiz Pastanesi'nin karşısındaki Kayseriliyan Hanı'ndaydı.

O sıralar Balkan Savaşı “utanç verici” bir şekilde yitirilmişti. Bu hayal kırıklığında iktidar-muhalefet kavgası çok aşağılık bir seviyede seyrediyordu. Refik Halit bir yazısı bahane edilerek tutuklanmıştı. Cem’in gözü korktu. Küstü ya da yıldı, dergiyi 31. sayısında kapattı. Topu topu sekiz ay kadar çıkmış ama İstanbul’da basmadık nasır, ürkütmedik fincancı katırı bırakmamıştı.

Yaklaşık bir buçuk yıl sonra, 19 Ekim 1912’de, Cem ikinci defa cesaretlenerek yayına başladı. Bu defa dergiyi 43 hafta devam ettirebildi. Aldığı ölüm tehditleri artınca ikinci defa pes etti. Dergiyi kapatıp İzmir’e taşındı. Ressam İbrahim Çallı da, İzmir’e sığınanlar arasındaydı. Neden İzmir? Çünkü burada İstanbul’dakilerden farklı bir İttihatçı olan Vali Rahmi Bey’in yarattığı daha özgürlükçü ve daha Batılı bir yaşantı vardı. Mesela İzmirli Ermenilerin bir kısmı bu Vali sayesinde tehcirden kurtulmuşlardı. Çoğunluğu Rum olmak üzere İngiliz, İtalyan, Hristiyan ve Musevi tebaa Vali Rahmi Bey sayesinde, Birinci Dünya Savaşı’nın şiddetinden uzak, özgürce ticaret yapabildi. İzmir’de balayı, Yunan orduları tarafından işgal edilinceye kadar sürdü. Bunun üzerine Cem, Paris’e taşındı. Kurtuluş Savaşı’nı oradan takip etti. Yurda 9 yıl sonra döndü. İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi’ne müdür tayin edildi. 1925’e kadar bu görevde kaldı.

Meşrutiyet döneminin hoşgörüsüz ortamında iki kez çıkarmayı denediği mizah dergisi Cem’i üçüncü kez bu defa Cumhuriyet döneminde çıkarmaya kalkıştı. Ancak, 15 Aralık 1927 tarihli ilk sayıda yer alan “Ah vergisiz bir memleket olsa” adlı karikatürü bahane edilerek, mahkemeye verildi ve bir yıl hapse mahkûm oldu.

*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde siyasi içerikli karikatür-
leriyle ün yaptı. Ona gelinceye kadar "kibrit adam" şeklinde hacim-
siz, perspektifsiz karikatürler çiziliyordu. Cem, bu sıradanlığı yıkarak
Türkiye'de modern karikatürün öncüsü oldu. Ancak sanat yaşamında
kimseye yaranamadı. Cumhuriyet'ten önce de sonra da hep
itilip kakıldı. (Cem, otoportre)*

Temyizden dönen bu davadan yakasını güçlkle kurtarabildi.

İki askeri “mânia aşmak ve hücum etmek” bahsi üzerine konuşurken gösteren bir başka karikatürünü ise, “kadına hakaret” şeklinde yorumlayan “Takrir-i Sükûn” savcıları, bu defa Cem’e “muzır suç” davası açtılar. Ama asıl bardağı taşıran damla başka bir karikatürü oldu. Bu karikatürde berberle müşterisi havaların soğukluğundan konuşuyorlardı. Berber, “Bu Cemaziye-ahir böyle geçerse, arkasından ne geleceği malum beyim” diyordu. Arabi ayların altıncısı olan Cemaziye-ahir’den sonra, Recep ayı geliyordu. Bazı işgüzarlar, bundan mana çıkarıp devrin Başbakanı Recep Peker’e müzevirletir. 2 Mayıs 1929’da Cem, bir daha açılmamak üzere kapatıldı.

Meşrutiyet devrinde ilk kez çıkmaya başlayan mizah dergilerindeki son derece naif, son derece amatör “kibrit adam” çizgilerini modern karikatüre taşıyan sanatçı Cem ne yazık ki Cumhuriyet döneminde gönlünce çizemedi. Tek paşanın otoritesi, Talat-Enver-Cemal, üç paşalar devrini arattı. *Tarih Toplum* dergisinin 39. sayısında (Mart 1987) Semih Balcıoğlu’nun, “Cumhuriyet döneminde Cem neden çizmedi?” başlıklı yazısında, Cem’in oğlu Mehmet Cem, bunun nedenini şöyle anlatıyordu:

“Cumhuriyet’in kuruluşundan kısa bir zaman sonra Atatürk babamı Ankara’ya çağırdı. Padişahlık devrinde yapmış olduğu üstün karikatürlerinden dolayı kutladuktan sonra her zamanki nezaketiyle, ‘Her Türk gibi benim de karikatür deyince aklıma ilk sizin adınız gelir. Ama artık çizmeyin’ diyerek, babamı İstanbul’a hizmet etmekle görevlendirir.” Bu konuşmadan sonra Çankaya’dan yıkıl-

miş halde ayrılan Cem, her zaman ceketinin mendil cebinde taşıdığı “tarama” kalemini çıkartıp kırdı ve karikatür çizmeye nihayete kadar son verdi. Cem artık İstanbul Belediyesi’nde şehir meclisi üyesidir.

Devrim ekâbirleri arasında birçok arkadaşı vardı. Bu kişiler Cem’le her konuda konuşurlar ancak karikatür söz konusu olunca kimsenin ağzını bıçak açmazdı. Yasaklı karikatürist, yaşamının bu döneminde tarıma merak saldı. Arkadaşlarına tarımla ilgili bir dergi çıkarmak istediğini söyleyip duruyordu. Ama onlar, “Yoo sen bu dergide duramaz az çok çizersin, sonra başımıza bela açarsın. Sana bu imtiyazı veremeyiz” diyerek engel oldular.

Cem, Meşrutiyet döneminde de devletli kişilerin yakın dostuydu. Asker doktorlardan İbrahim Cemal Paşa’nın oğlu olarak hayata gözlerini açtığı 1882 yılında hep güçlü, varlıklı ve kültürlü insanlar arasında oldu. Ama çizirken hatır gönül dinlemezdi. 19 Şubat 1936 tarihli *Yedigün* dergisinde yakın çevresi hakkında şunları söylemişti: “Şahsen İttihatçılar’dan tanıdıklarım ve cidden sevdiklerim pek çoktu. İtilafçılar’dan ise hemen hemen hiç kimseyi tanıımıyordum. Benim için taraf yoktu, doğru vardı. Ne yapayım ki dürüst olmak doğruyu söylemek beni belki biraz da ‘kör kadı’ yapmıştı. Bunu İttihatçılar da bilirdi. Bir gün Çekmeceler’de Angurya çiftliğinde, Talat Paşa ile beraberdik. Adliye Bakanı İbrahim Bey laf arasında bana ‘Canım Cemil Bey, ne olur sen de öyle değil de söyle deyiver. Kıyamet kopmaz a!’ demişti. Daha benim cevap vermeme kalmadan Talat Paşa, ‘Hayır İbrahim Bey, o düşündüğünden, inandığından başka bir şey söyleyen adam değildir’ demişti.”

Bir başka gün de Cem'in koluna samimiyetle giren Talat Paşa, ona şu acıklı itirafı yapacaktı: "Cemil Bey, senin ve benim gibi düşünce sahibi insanlar arasında anlaşmazlık olamaz. Emin ol ki sen nasıl düşünüyorsan ben de öyle düşünüyorum. Fakat vaziyet icabı senin bilmediğin öyle mecburiyetler var ki, bunlar beni istediğim hareketten menediyorlar."

Bu kadar güçlü dostlarına rağmen Cem yine de baskı altındaydı. İttihatçı militanlar, imza yerine mavzer, hançer, kurşun resimleri çizilmiş tehdit mektupları gönderiyorlardı. İşin şakaya gelir yanı yoktu, o güne kadar üç gazeteci öldürülmüştü. Fakat aldırmadı, beğenilmenin ve "hürriyet mücadelesi"nde bulunmanın verdiği sarhoşluk içinde çizmeye devam etti. Belki dergiyi kapamaya ikna eder düşüncesiyle babası Cemil Paşa'yı Refik Halit'e nasihatçi yollamışlardı. Bunu işiten Cem, arkadaşına "Şevkin kırılmasın, biz işimize bakalım" diyerek, babasını kullananlara karşı daha da sert hücumla geçmişti.

"Örfi idare"nin askeri mahkemesine hemen her gün İttihatçılar'dan bir suç duyurusunun geldiği o günlerde, Matbuat Müdürü, Refik Halit'i çağırır ve "ateşli zabitan" söz geçirilemediğinden yakıarak, "Can güvenliğiniz için dergiyi kapatacağız" der. Refik Halit bunun üzerine müdürün masasından bir kâğıt çeker ve *Cemşit* adında yeni bir dergi için imtiyaz istediğini bildiren dilekçeyi yazar.

Cem'e yalnız, İttihatçılar değil onların amansız muhalifi İtilafçılar da ateş püskürüyordu. Köhne alışkanlıklara dokunan resimleri yüzünden, *Süngü* adlı gazetenin boy hedefi haline gelmişti. 31 Mart başkaldırısının kışkırtıcılarından bu gazetede Cem'e ve dergisine ağır saldırılar

yapılıyordu. Sağlı sollu bu baskılara rağmen o, Türk basınında ilk defa kadın karikatürü çizen sanatçı unvanına da sahip oldu. O zaman kadın çizmek hem günah, hem yasaktı. Bu köhneliği yenmek için Cem, bir çarşafli siyahi kadın karikatürü yaparak, Cimcoz'un *Kalem* dergisine yolladı. Ancak tam o sıra 31 Mart patlak verdi. Cem derhal matbaaya koşarak basılmak üzere olan resmini geri aldı. Bu karikatür ancak isyan bastırıldıktan sonra çıkabildi.

Fransa'da tanınmış Gustave Doré, Jean-Jacques Grandville, Jean-Louis Forain, Sem (Georges Goursat) gibi ünlü çizerlerden etkilenerek döndüğü İstanbul'da Batılı ölçülerle karikatür yapan ilk Türk çizer oldu. Bu yüzden ona "Türk karikatürünün babası" derler. 27 Nisan 1952 tarihli *Cumhuriyet*'te Zahir Güvemli onun için şunları yazmış: "Merhum Cem, Fransızlar'ın *portrait-charge* dedikleri, belli bir karakteri abartarak insanın manevi yönlerini belirten karikatür tarzının bizde ilk temsilcisi oldu. Portreleri gerçek karikatürlerin gerektirdiği kesin benzerlik şartına azami derecede bağlıydı. Portrelerinde kişinin manevi kimliğini ruh halini büyük bir kolaylıkla çizgilerine sindirirdi. Desenleri perspektif yönünden hiçbir zaman aksamamıştır."

Cem, 9 Nisan 1950'de Moda'da bugün adını taşıyan sokaktaki evinde kalp yetmezliğinden öldü. Rumelihisarı mezarlığına gömüldü. Hayatta kalabilmiş akranları, Cem'i boylu-poslu, şişmanca, kara yağız, Çinli-Hintli tiplerinde (Asaf Halet Çelebi gibi) bir insan olarak hatırlıyorlar. Giyimine çok düşkünmüş. Birçok elbisesi, iskaripini, kravatı varmış. Başu biraz sağa eğik durur, ağır ağır ama

çok düzgün konuşmuş. Sözlerinin arasında ise, “Ah efendim, canım efendim” klişelerine sıkça yer verirmiş. Üçü kız, dört çocuk babasıydı. Ortanca kızı Nevin, Semih Balcıoğlu’nun eşi oldu.

Abdülhamid'in Ananasları

Siyahi Cevher Aga koşarak geldi, “Efendimiz yogurt istiyorlar” dedi. Hoppala! Halbuki onlar için sekiz çeşit yemek hazırlatılmıştı. Ama zehirlenme korkusuyla kimse bunlara el sürmedi. Birazdan yogurt geldi. Sonra haremden bir kaşık şakırtısı koptu...

5 Nisan 1909 gece yarısı. Abdülhamid Selanik'e sürgün ediliyor. Devrik padişahı ve haremini taşıyan tren ertesi akşam yatsı vakti Selanik garına girdiğinde, Kaymakam Tahsin Bey ve Hadi Paşa, önemli konukların güvenlik ve ihtiyaçları için her türlü önlemi almışlardı. Sürgün kafilesi Sultanın oğulları kızları, cariyeleri ve hizmetlileriyle beraber 38 kişiydi. Abdülhamid'in 10 eşi vardı: Nazikeda, Bedrifelek, Nürefzûn, Bidâr, Dilpesend, Emsalinûr, Mezide, Nevcedit, Behice ve Müşfikâ. Mezide Sultan hariç, hepsi beyaz tenli, sarışın, mavi ya da yeşil gözlü Kafkasya kökenli bu kadınlardan Müşfika Sultan Padişahın son eşiydi, evlendiğinde henüz 14 yaşındaydı. Abdülhamid sürgüne giderken yanında sadece işte bu kadını götürmüştü.

Onlar için İtalyan General Rubilan’a ait olan Alatini (Alaton) köşkü mobilyasıyla beraber kiralanmıştı. Yemek için şehrin en ünlü lokantalarından birinin sahibi olan Pastajin’le anlaşıldı. Ayrıca namaz için gerekli olan gümüş leğen, ibrik, seccade gibi diğer lüzumlu eşyalar da tamam edilmişti. Şehir zenginlerinden temin edilen 15 fayton ile sürgünlerin gardan köşke gelişi gece yarısını buldu. Abdülhamid, Rum eşraftan Savu Mudyanun’un *londosuna* binmişti. Ne gariptir ki; istasyonda sağ arka koltuğa oturan Abdülhamid, köşke arabanın sol kapısından indi. İlk önce siyah *glase* iskarpini göründü. Kucağında en küçük oğlu Abit Efendi bulunuyordu. Kızları hanım sultanlar terlikliydi ve uzun mantoluydular. Hatta Refia Sultan merdivenlerde, ökçeleri eteklerini ezdiğinden, bir iki kere tökezleyerek düşecek gibi oldu. Basamakları çıkarken her biri besmele çekiyordu. Abdülhamid en sona kaldı. Kaymakamı yanına çağırıp, “Bu da kim” diyerek Hadi Paşa’yı sordu; o zamana kadar gizlenen paşa öne çıkıp, büyük bir saygıyla elini öptü. Abdülhamid, “Hayatımız güvenlik içinde midir” deyince, Paşa, “Hay hay efendimiz, müsterih uyuyabilirsiniz” karşılığını verdi.

El etek çekildikten yarım saat sonra, Siyahi Cevher Ağa koşarak geldi, “Efendimiz yoğurt istiyorlar” dedi. Hoppala! Halbuki onlar için dondurmasına varıncaya kadar sekiz çeşit yemek hazırlanmıştı. Ama zehirlenme korkusuyla kimse bunlara el sürmedi. Cevher Ağa, “Hayır, yoruldular, sade yoğurt yiyecekler. Yoğurt alacak kimse ile bendelerinin de gitmekliğini emir buyurdular” dedi. Birazdan yoğurt geldi. Sonra haremde bir kaşık

şakırtısı koptu. O gece yoğurttan ayran yapmışlar, ekmek doğrayıp karınlarını öyle doyurmuşlardı. İtibar edilmeyen yemeklerle de muhafız alayı kendine mükellef bir ziyafet çekti.

Abdülhamid burada oyalanmak için marangoz ve tenekeci avadanlığı aldırttı. Bahçeye pek seyrek çıkıyordu. Birkaç saat atölyede ince marangozlukla uğraşıyor, yorulunca, panjurlarını hiç açmadığı odasına çekiliyordu. Kızları ve eşleri ise karşılamadan sonra bir daha hiç gözükmediler. Değil bahçeye çıkmak, pencereden bakmaları bile mümkün değildi. Daha sonraki tarihlerde bin bir rica minnetle, evlilik çağına gelen yetişkin hanım sultanlardan Şadiye, Refia ve Ayşe'nin İstanbul'a dönmelerine izin verildi.

Yıldız Sarayı'ndan apar topar çıkarılmışlardı. Bu kargaşa içinde Abdülhamid kızı Şadiye Sultanı yanına çağır-mış ve ona bir çanta emanet etmişti. Selanik'e varıncaya kadar çantayı kucağından hiç indirmede. İçinde babasının ilaçları var sanıyordu. Yolculuğun sonunda emaneti salı-men emanet etmiş ve karşılığında kocaman bir aferin almıştı.

Balkan Savaşı iyice kızışınca, Alman İmparatoru'nun gönderdiği Lorelei yatıyla Abdülhamid İstanbul'a nakle-dildi. Kısa bir süre sonra da Selanik tek kurşun atılmadan düştü! Bunun üzerine devrik padişah Beylerbeyi Sara-yı'na nakledildi. Onu burada sadece birinci dereceden akrabaları ziyaret edebiliyordu.

Bir bayram günü Şadiye Sultan, babasını ziyarete git-ti. Biraz hoşbeşten sonra, Abdülhamid kızına “Biraz bek-le” diyerek odadan çıktı. Belki de bir saat sonra elinde bir

anta ile geldi; “Bir zamanlar, daha veliahtken bu sarayın bahçesine kendi ellerimle birkaç ananas dikmiştim. Aradan zaman geçtiği için unutmušum. Kader beni bu defa buraya mahpus olarak getirince ananasları hatırlayıp bahçıvanı ağırttım. Aėaçlar meyveden kesilmiş ama yaşıyorlarmış. Kendisine gbrelemesini ve aşılamasını bu-yurdum. Öyle iyi baktı ki, bir süre sonra meyve almak mümkün oldu. Sen ananası çok seversin bilirim, al kızım, bilhassa senin için ayırdım. Afiyetle ye. Fakat eve gidinceye kadar sakın paketi açayım deme, hem paketi atığında yanında kimse bulunmasın, sonra onlar da ister. Para ile tedarik edilecek bir řey olmadığından çok üzülürüm” diye tembihledi.

şadiye Sultan “Merak etme babacığım” diyerek veda-laştı. Erenköy’deki köşke geldiğinde eşi Fahri Bey, kayın-validesi, eltileri, baldızları “pakette ne var” diye başına şşştler. Israrlara dayanamayıp aınca, ortaya dev bir ananas ıktı. Bıçağı dokundurur dokundurmaz ikiye yarı-lan meyvenin içinden, çakıl taşı gibi iri elmaslar, zümrüt-ler, inciler sofraya saçıldı. şadiye Sultan ancak o zaman babasının tembihine mana verebildi. Ama artık iş işten geçmişti.

Sonra bir başka ziyaretinde Abdülhamid kızını dizi di-bine oturtup, “Hatırlarsın, hani Selanik’e giderken ‘bu-nu iyi sakla’ diye sana bir çanta vermiştim. İşte ananasın içinden çıkanlar o zaman bu antadaydı” diyerek kahka-hayı basmış, gülüşüp kızıyla kucaklaşmıştı. 1924’te Osmanlı hanedanı sınır dışı edilince bu mcevhler çok işe yaradı. şadiye Sultan, parasız kaldıkça bozdurup boz-durup bunları harcadı.

Selanik Kaymakamı Tahsin Uzer: 1877'de Selanik'te doğdu. 19 yaşında nahiye müdürlüğü ile devlet hizmetine girdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 129. üyesidir. Makedonya'da çeşitli köy ve kasabalarda yöneticilik yaptıktan sonra Selanik kaymakamı oldu. Erzurum, Van, İzmir valilikleri yapan Tahsin Uzer, 1920'de Malta'ya sürüldü. Cumhuriyetin ilk yıllarında İzmir milletvekili seçilen Uzer, Şişli'de bugün Atatürk Müzesi olan evin de bir vakitler sahibiydi.

Müşfika Sultan: Abdülhamid'in ihtiyarlık çağında evlendiği bu fedakâr kadın, Selanik'te olduğu gibi, esaretin ikinci bölümünün yaşandığı Beylerbeyi Sarayı'nda da kocasının yanındaydı. Sultan Hamid haremeleri arasında en çok bu pek genç kadın tarafından sevilirdi. O kadar ki, saltanatının son zamanlarında geçirdiği ağır hastalıklar sırasında, gece gündüz başı ucundan ayrılmayarak kendisine bakan oydu. Onun zehir endişesiyle verilen ilaçları almak istemeyişi üzerine -bunların sıhhatte bir insan için zararlı olacağını doktorların söylemelerine rağmen- bütün ilaçları takdim etmeden evvel vehimli padişahın önünde birer birer içecek, bu fedakârlıktan çekinmeyecektir. 1950'li yıllarda hayatta olan ve Beşiktaş Serencebey'de yaşayan Hanımsultan'la Nahid Sırrı Örik 1954 yılında bir söyleşi yapmış ve bunu *Ayda Bir* adlı dergide yayınlamıştı.

Şadiye Sultan: Abdülhamid'in Emsalinur kadından 1886'da doğan kızıdır. Bükreş elçiliği memurlarından -fazla siyah hay-yar yemekten zehirlenerek ölen- Fahri Bey'le evlendi. İkinci eşi, Paris büyükelçilerinden Reşad Halis Bey'dir. Şadiye Sultan, Türkiye'ye yerleştikten sonra saray ve harem hatıralarını *Hayat* dergisinde tefrika etti. 1977'de Cihangir'de öldü.

Ebbüzziya Tevfik

*Hürriyet davası girdi araya
Atıldık biz de imtihan yoluna
Bu yolda bakmadık ikbale
Muhaliğ gittik dünyanın haline
Neler ettik biz neler zamanın zıddına.
Namık Kemal, Magosa*

Eskiden Ebüzziya deyince akla önce “Ebüzziya Takvimleri” gelirdi. En büyük rakibi; “Saatli Maarif Takvimi”ydi. Şimdilerde ikisi de unutuldu, duvar takvimi geleceği sona erdi. Ebüzziya Tevfik’in “*kart-dö-viziti*” silme titr doludur: Yazar, edip, siyaset adamı, gazeteci, matbaacı, yayıncı, grafiker, ressam, reklamcı, seramikçi, halıcı, peyzaj mimarı, dekoratör, hattat, hatta ince marangoz. Eksiği var fazlası yok. Bu uğraşların tümünde ustaydı ve çoğunda Avrupa ayarında, bazılarında çok daha ilerideydi. Ayrıca Genç Osmanlılar’dan biriydi. Namık Kemal ve arkadaşlarıyla Abdülaziz’i devirmeye yönelik bir komplotan ötürü sürgünle cezalandırılmıştı.

Sürgün dedikse, bildiğiniz gibi değil. Kıbrıs'a, Akka'ya ve Rodos'a gönderilen sürgünlerin peşinden elinde cezeveyle kahve koşturan "zabit" rütbesinden uşakları vardı. Çoğu zaman serbestçe dolaşabiliyorlar ve hapiste yatmayıp kiraladıkları evlerde kalıyorlardı. Günde yedi-sekiz parti tavla oynadıkları vakiiydi. Ebüzziya ve Ahmet Mithat Rodos'ta, Namık Kemal Kıbrıs'ta devletin adeta üzerlerine titrediği misafirlerdi.

Namık Kemal'e babası İstanbul'dan hususi bahçıvan bile göndermişti. Bu kişi Kıbrıs'a giderken yolunun üstündeki Rodos'ta Ebüzziya'yı da ziyaret eder ve Namık Kemal'e babasının neler yolladığını gösterir. Gördükleri karşısında şaşkına dönen Ebüzziya hemen kaleme sarılır: "Kemal Bey'in istediklerine baktım da acaba edib-i meşhur Magosa'da ticarete mi yöneldi? Tuhafiyeci dükkânı açmaya mı niyetlendi? Çünkü kordonlar, çeşitli bilezikler, yüzükler, saatler, sigara, tütün kutuları, sandıklarla konyak, Hacı Bekir mamulâtı şekerlemeler, bonbonlar. Malum a! Jean-Jacques Rousseau, bir vakit kalemi bırakmaya mecbur olunca eline tığ alıp dantelâya başlamıştı. Kemal Bey de kalemin para etmediği yerde tuhafiyecilik ederse ayıp değil a!"

Namık Kemal, Ebüzziya'nın bu alaylı mektubuna uzun zaman karşılık vermez. Herhalde arkadaşının bu sivri mektubu canını çok sıkmış olmalı. Ancak Ebüzziya yaşamı boyunca Namık Kemal, Şinasi ve Mithat Paşa'ya her zaman mesafeli ve saygılı olmuştu. Onların kusurlarını görse de örtme telaşı içinde olmuştu. Bu davranışına neden, onlara beslediği aşırı saygı ve hayranlığın yanı sıra ülkede böyle "büyük adamlara", güve-

nilecek, peşinden gidilecek liderlere ihtiyaç olduğuna inanmasıydı.

Bununla beraber içlerinden sevmedikleri de vardı. Mesela ve maalesef sürgün arkadaşı Ahmet Mithat Efendi gibi. Üç buçuk yıl süren Rodos esaretinin daha ilk aylarında sudan bir nedenle darılmışlardı. Sonra barışsalar da bir daha eskisi gibi dost olamadılar. Sürgünler Rodos'ta boş oturmadılar. Ebüzziya Tevfik pranga mahkûmlarına el işi öğreterek onları üretken hale getirmeye çalışırken, Ahmet Mithat okuma-yazma öğretiyordu. Ayrıca Kandiye'de özel izinle ve imeceyle bir medrese açtılar. Rodos fatihi Kanunî'nin adı verilen okulda, Batılı örneklerden yararlanılarak hazırlanan tedrisat uygulanıyordu. İstanbul'da yasak olan dersler bu medresede serbestti; Arapça, Farsça, Yunanca, Fransızca, kozmografya, coğrafya, astronomi, fizik, kimya, jeoloji, botanik, zooloji ve uygulamalı hendese dersleri Ahmet Mithat'ın yazdığı, resimlerini, kroki ve haritalarını Ebüzziya Tevfik'in çizdiği kitaplardan okutuluyordu.¹ Süleymaniye Medresesi bir yıl içinde 500 öğrencisiyle Rodos'un en büyük okulu haline gelmişti.

Her şey tamam olup kurbanlar kesilerek eğitim başlayacakken, okulda dünyayı gösteren bir "küre"nin olmadığı fark eden Ebüzziya'nın, alelacele Almanya'dan getirttiği kataloglardaki kürelerden sipariş vermeyi düşündü. Ancak bunlar hem çok küçük, hem de çok pahalıydı. En büyüğünün çapı 45 santimdi. Oysa hayalindeki kürenin çapı bir metreydi. O kendini her şeyin daima en iyisini ve en büyüğünü yapmaya mecbur addeder.

1 Ahmet Mithat, Rodos'ta yazdığı bu ders notlarını sonradan İstanbul'da *Hace-i Evvel* (İlk Hoca) adı altında toplayarak kitaplaştırdı.

Bunun için evinin bodrumunda kurduğu atölyede, bir metre çapında, eksenî çelikten, kasnakları tahtadan ve yüzeyi alçıdan bir küre yapmaya başladı. Dağları, denizleri, nehirleri de çizerek ve renklendirerek boyadı. Ancak atölyenin kapısı 90 santim olduğundan, küre medreseye ancak duvar yıkılarak götürülebildi.

Sürgün dönüşü, Yeni Osmanlılar siyaset sahnesinden çekildiler. Ahmet Mithat Efendi “saltanata tek satır buluşmadan” gazetecilik yaparken, Namık Kemal yüksek rütbeden memuriyetle susturulmuştu. Ebüzziya ise, hızını alamayarak İttihat ve Terakki’den Antalya mebusu seçilmişti. Fakat çok geçmeden istifa etti ve asıl yeri olan basın yayın dünyasına döndü.

Abdülhamid’in eline uz biri olduğu bilinir. Elinden çıkma bazı mobilyalar halen müzelerde sergilenmektedir. Haliyle ustaları sever, onlara çeşitli işler vererek desteklerdi. Ebüzziya’nın maharetlerine daha şehzadelîği sırasında şahit olmuştu. Tahta geçince, Yıldız Sarayı’nın ve Hamidiye Camii’nin tezyinatını ona yaptırmıştı. Kubbenin iç kuşağını firdolayı süsleyen kufi tarzla yazdığı Tebareke suresi ve diğer tezyinat sırasında oğlu Talha’ya adını verdiği Hz. Talha’nın adını, punduna getirip tam mihrabın üstündeki kufi besmelenin sağına yerleştirdi.²

Cami tezyinatının sürdüğü günlerden bir gün Abdülhamid, tesadüfen penceresinin önünden geçen Ebüzziya’yı peşinden hademe koşturarak yanına çağırtmıştı. “Tevfik Bey kulunuz” denilerek huzuru şahaneeye takdim

2 “Der Ausschuss für den Internationalen Graphischen Muster-Austausch” adlı grafik seçkisinde (1921-25) işlerine yer verilen ilk Türk grafikeri Ebüzziya Tevfik’tir.

olundu. O sırada Padişah adamlarına tablo astırmakla meşguldü. Gerisini Ebüzziya'nın kendinden dinleyelim:

“Ayvazovski'nin tablolarını astırıyordu. ‘Bunlar Ayvazovski'nindir, Ammim [Abdülaziz] yaptırmışlardı. Şunu bizzat çizdiği bir resim üzerine yaptırmışlar. Sarkis Bey [Balyan] bunun için emsali yoktur diyor. Hakikaten şu ‘Sis’ adeta elle tutulacak gibi his olunuyor. Ne mahir ressam değil mi?” dedi. Evet efendim, fotoğrafçı Abdullah Biraderler kendilerini tanıtmıştı, kulunuza da imzasıyla, ismi çakerâneme olarak ufak bir tablo yadigâr etmişti cevabını verdim. Nasıl bir adamdır? Genç mi ihtiyar mı? dedi. Kulunuz beş sene evvel gördüğünde 45 yaşlarında bir adam idi. Gayet sevimli bir simaya maliktir. Bıyıkları, çenesi tıraşlıdır. Aslını bilmeyen İngiliz yahut Amerikalı zanneder. Kafkasya Türkçesi söyler dedim.”

Sonra padişah ondan tabloların “nasıl asılmak lazım geldiğini” sorar ve birlikte yerleştirirler. Bu tarihi tesadüf sırasında Ebüzziya sarayın tablo koleksiyonunu görme fırsatını yakalar. Bunlardan kendisinde iz bırakanların adlarını da verir: Gervais'in “Bursa kaplıcası”, Galiçyalı bir ressamın “İstanbul'un fethi”, “Mısır'ın sürre alayı”, “Silistre'de Arap tabyası” ve “Waterloo”...

Abdülhamid, bundan sonra ona başka görevler de verdi. Mesela henüz açılan Sultanahmet Meslek Sanat Okulu'na müdür tayin etti. Ülkenin ilk ve tek meslek okuluna İtalya'dan öğretmenler getirmişti. Jurnalciler Abdülhamid'i, “Sizi devirmek için İtalya'dan Carbonari militanları getirdi” diyerek huylandırdılar. Sardunya'nın bağımsızlığı için mücadele eden bu örgüte, fedaileri ormanlarda saklandığı için “Kömürcüler” anlamında Car-

bonari derlerdi. Salah Birsell de *Bay Sessizlik* adlı günlüğünde Kömürcüler'e takılmış: "Belgrad Ormanları'nda toplanıp Yeni Osmanlılar (Jön Türkler) derneğinin temelini atan altı genci, Ebüzziya'nın deyişle altı neferi düşündüm. Mahmut Nedim Paşa'nın yeğeni ve Sağır Ahmet Bey'in oğlu Mehmet, ki derneğin başkanıdır, Suphipaşıazade Ayetullah, Reji Komseri Nuri, Kayazade Reşat, Namık Kemal ve de Refik'ten oluşan bu gizli topluluk üyeleri, bu gizli piştovlar, 1865 Haziran'ında zorbalık yönetiminin meşruiyete çevrilmesi için alınacak ilk önlem üzerinde görüş birliğine varmışlardır. Kendilerine İtalyan Carbonari örgütünü örnek seçtiler. Bu altı yurtsever acaba o Carbonari ilkelerini okudukça, kim bilir ne denli kükremiş yurtsever, ne derece mest ve coşkun bir özgürlükçü kesiliyorlardı."

Abdülhamid, Carbonari jurnali üzerine Ebüzziya'yı görevden aldı fakat daha yüksek bir makam olan Devlet Şurası üyeliğine getirdi. Ayrıca altı bin kuruş maaşla "ism-i hümayunlarına" kufi bir pul rozet hazırlamaya ve bir hayvanat bahçesi (!) kurmaya memur etti. Ebüzziya Tefvik için rozet hazırlamak çocuk oyuncağı ama hayvanat bahçesi işine canı sıkılır. Saray ulağına, "Desenize Kuşçubaşı olmuşuz" diyerek memnuniyetsizliğini ifade eder. Oysa padişah çok ciddidir. Bu iş için 60 bin altın lira ayırmış ve Beşiktaş'taki Hacı Hüseyin bağını gözden çıkarmıştır. Ancak bu görevi kabulde nazlanır. Tabii hayvanat bahçesi yapmak güvercin beslemeye benzemez. Cumhuriyet'in hâlâ layıkıyla tesis edemediğı "zoo"nun bu ilk resmi girişimi ne yazık ki başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Avrupa'ya "tetkike" gönderilen Ebüzziya, ünlü parkları

gezerek ve Philadelphia, Chicago, Frankfurt hayvanat bahçelerinin mimarı Dr. Streiger’le görüşerek hazırladığı “çok pahalı bir layiha” ile padişahı fikrinden caydırdı.

Ebüzziya-Abdülhamid ilişkisi, 1876’dan 1900’e kadar 23 yıl sürmüştü. Son olarak “Malumatçı Baba Tahir” namıyla maruf hafiye’nin jurnaliyle Konya’ya sürgün edildi. Üstelik o sıralar Galatasaray Sultanisi’nde siyasi faaliyetleriyle öne çıkan oğlu Talha ile beraber. 1900 yılının Nisan ayında baba-oğul Konya’ya vasil oldu. Sekiz yıl sürecek bu sürgün, Ebüzziya’ya yeni bir meslek daha kazandırmaya yaradı: Halıcılık! Eşinin dayısı olan Konya Valisi Avlonyalı Ferit Paşa sayesinde yine üretici bir sürgünlük geçirmiş ve yok olmaya yüz tutan Selçuklu halıcılığını canlandırmıştı.

Konya’da ilk işi, ileride Abdülhamid’in sadrazam yapacağı Avlonyalı Paşa’nın himayesinde bir halı sergisi düzenlemek oldu. Yurdun çeşitli yörelerinden toplanan iki bin (!) parça halı teşhir edildi. Reşat Ekrem Koçu’nun babası Ekrem Reşat Bey’in övgü dolu makalelerinin yer aldığı *İkdam* gazetesi, birinci sayfasını olduğu gibi bu habere ayırmıştı. Sergi haberini veren yerel Konya gazetesi de halı şeklinde dokunarak teşhir edildi. Bu gazete şeklindeki halı halen Mevlâna Müzesi’ndedir.

Bir halı tezgâhına kapanıp rengârenk hayaller üretmek pek çok kimse için hem oyalayıcı hem de kazançlı bir uğraş haline gelebilir. Ancak içinde politika olmayan hiçbir şey Ebüzziya’ya heyecan vermiyordu. Bu yüzden tezgâhına bile siyaset, muhalefet sokmayı becermişti; dünyanın belki de ilk “siyasi” mesajlı halılarını dokuyarak! Kufi hatla dokuduğu mesellerle Abdülhamid’i küçük düşürücü halılar

yaptı. “Türkî” denen kendi buluşu arabesk tezyinatla süslediği bu ilginç halılardan günümüze ancak altısı kalabildi. Dokuduğu, belgelerden bilinen üç halı ise kayıptır.

Üzerinde “El-hükm-ü li'l Galip” yazılı 100 x 145 cm ebatlarındaki halıdan beş tane yapmıştı. Bunlardan ikisi torunu Ziyad Ebüzziya’da, bir tanesi Vedat Nedim Tör’de, bir tanesi Tör’ün kız kardeşi Nevhiz Türkmen’dedir. Beşincisi ise Satvet Lütfi’nin terekesinden kaybolmuştur. Ziyad Ebüzziya elindeki iki halıdan birini Konya Mevlâna Müzesi’ne hediye etti.

“Kufi-Türkî” kelamın mealine gelince: “El hükm-ü li'l Galip”, “Geçerli olan hüküm daima galip olanındır” anlamına geliyor. “Daima galip olan Allah’tır”. Ebüzziya bu nakşıyla Hünkâr’a inat gidiyor; “Sen neye hükmedersen hükmet, daima galebe çalan senin hükmün değil, Cenab-ı Hakkın hükmüdür” demek istiyor.

“El-feyz-ü li'l-ilm-i leys’el-fevz-ü li'l-âlem-i”, “Zafer ve ilerleme ancak ilimle olur, âlemle değil” anlamına geliyor. Âlem ile hanedanı kastediyor. 118 x 182 cm ebatlarındaki bu halıdan iki tane vardı. Biri Vedat Nedim Tör’de, diğeri Tör’ün bir başka kız kardeşi Gülsün Aysan’dadır. Ebüzziya’nın Jön Türklerin Paris’teki lideri Ahmet Rıza’ya gönderdiği halı ise kayıptır.

“Em-Hak-ku ya’lü vela yu’la aleyh”:³ “Sen kendini padişah olarak yüce sayıyorsun ama senden büyük Allah’ı unutma” şeklinde yorumlanabilir. Tahmini ebatları

3 “Em-Hak-ku ya’lü vela yu’la aleyh”, bu söz Yeni Osmanlılar’ın Paris’te çıkardığı *Hürriyet* adlı gazetenin ilk sayısında yer alan Namık Kemal’in makalesinin başlığıdır. Kemal Abdülaziz’e, Ebüzziya ise aynı sözü tekrar ederek Abdülhamid’e kinaye yapıyor.

57 x 146 cm olan bu halı da kayıptır. Varlığı oğlu Velid Ebüzziya'nın çalışma masasının arkasında asılıyken çekilmiş bir fotoğraftan biliniyor.

Ebüzziya'nın siyasi mesajlı bir halısı daha vardı. Garip ama bunda Abdülhamid övgüyle göklere çıkarılmaktadır. Bu ani çark ediş üzerine iki görüş akla geliyor: Bunlardan birine göre, Ebüzziya, halıcılıkla ulaştığı başarıyı padişaha göstererek, “affa nail” olmak ve bu arada Konya halıcılığına devletin dikkatini çekmek.

İkinci teori bir suikast öyküsünü de içerir. Ebüzziya, Konya'da halıcılık yapan arkadaşı Abdülaziz Konevi'nin ricasıyla, Abdülhamid'e verilmek üzere yine kufi hatla “Es-Sultan'ül Muazzam el Gazi Abdülhamid Han-i Sani Edam Allah-ü mile hu”, “Yüce Sultan Gazi İkinci Abdülhamid Han Allah mülkünü daim etsin” yazılı bir halı dokur. Konevi bu halıyla İstanbul'a gider. Niyeti halıyı takdim ederken belinde sakladığı silahla Abdülhamid'i vurmaktır. Ancak tabancasıyla saraya girişte yakalanır. Padişah halıyı kabul eder ama Konevi'yi affetmez. Saraya silahla girmek suçundan tutuklanır ve bir süre sonra da cezaevinde ölür.⁴ Bu esrarengiz halı halen Dolmabahçe Sarayı'nda 11/1326 döküm numarasıyla korunmaktadır. Ancak halının türü yanlış olarak Hereke diye kaydedilmiştir.

Onun belki de en önemli eseri sonradan keşfedilen *Yeni Osmanlıların Tarihi* adlı kitabıdır. İki ayrı baskısı yapılan 800 küsur sayfalık bu hatırat, yazar zaman zaman konu dışına çıkarak, geçmişin unutulmuş ayrıntılarına da ışık tutar. Uğraşmaları arasında siyah / beyaz deniz çakılığı-

4 Efsanevi Konevi hakkında çok az şey biliniyor. İttihat ve Terakki iktidara gelir gelmez mezarını yaptırdığına göre sıkı bir İttihatçı olmalı.

la örölerek yapılan Rodos mozaïği-Podima,⁵ oymacılık ve lale yetiştiriciliği de vardı. Onun zapt edilmez hevesi, belki de Rodos kalesinden “beyanname” uçurma hayaliyle güvercin terbiyeciliğine bile meyletmiştir.

Ebüzziya, adamakıllı Fransız’dır da; Konya’da bir misafirlikte, sofraya getirilen ve adına “domalan” denilen yerel yemeği, Fransızların meşhur “truff”una benzetenlerle, “iki yemeğin medeniyetle bedeviyet kadar farklı olduğunu” söylemiştir. Ama o, Fransız olduğu kadar Türk’tür de. Bir İngiliz şirketine, o zamanın uluslararası ticaret lisanı olan Fransızcayla yazdığı iş mektubunun İngilizce cevaplandırılmasına acayıp sinirlenir ve oturup şu Türkçe karşılığı yazar: “Zanneder misiniz ki, bir Türk haysiyet-i milliyesini muhafazada bir İngiliz’in madunu kalsın? Şu kadar ki her millet kendi lisanıyla muhaberat-ı ticariyede bulunacak olunursa, ticarethaneler Babil kulesi gibi mecma-ı lisan halini bulur. Bizce Fransız lisanı, lisan-ı umumi-i ticarettir. Sizce değilse ben de Türkçeyi tercih ederim.”

Bu memlekette halka oynanan ilk yerli piyesin yazarı da Ebüzziya’dır. 17 Ağustos 1872’de yayınlanan “Ecel-i Kaza”, 28 Kasım 1872’de Gedikpaşa Osmanlı Tiyatrosu’nda sahnelendi. Eser “beş fasıl, altı perde bir facia [dram]dır”.⁶

5 Rodos mozaïğini merak edenler, Beşiktaş’tan Ortaköy’e giderken sol kaldırımında apartmanlar arasında zor seçilen Cihannüma Mer-yem Ana Kilisesi’nin (1861) bahçesinde veya Heybeliada’da, fayton durağının hemen arkasındaki yalının avlusunda görebilir.

6 “Ecel-i Kaza”nın bir bölümünü Muhsin Ertuğrul 1930’lu yıllarda Tepebaşı Tiyatrosu’nda sahnelemişti. Basın tarihimizde ilk tiyatro eleştirisi de bu eser için kaleme alındı. 5 Aralık 1872’de *Diyojen*’de çıkan yazıda Ebüzziya, William Shakespeare’le karşılaştırılarak göklere çıkarılmıştı.

Ebüzziya ölmeden 13 gün önce Kamil Paşa kabinesinin iradesiyle ve kalbinden rahatsız olduğu bilindiği halde bir yazısı bahane edilerek tutuklanmıştı. Bu 13 gün içinde hükümet değişti. Mahmut Şevket Paşa kabinesi göreve başladı. Gelenlerin ilk işi gidenleri hapse tıkmak oldu. Ebüzziya'nın son makalesi işte bu konu üzerineydi ve 13 gün önce kendisini tutuklayanların tutuklanmasını protesto ediyordu.

“Yeni mevkûflar” başlıklı makalesini, 27 Ocak 1913'te gazeteye götürerek oğlu Velid'e teslim etti. Evine gitmek üzere Galata köprüsünden bindiği Haydarpâşa vapurunda ansızın fenalaştı. Tesadüfen vapurda bulunan Dr. Ömer Besim Paşa'nın müdahalesi para etmedi. Kalp krizi sonucu 64 yaşındayken hayata veda etti. Bakırköy'de oğlu Ziya'nın yanına gömüldü. Ebüzziya Takviminin son yaprağını ecel böyle belirlemişti.

Külhanbeyi Sami

*Külhanbeyi Sami, zindanda kocamaya başlamış-
ken Rodos'a İstanbul'dan iki ünlü gazeteci sürgün
gelir: Ahmet Mithat Efendi ve Ebüzziya Tevfik...*

Bir gün Sultan II. Mahmut, kılık değiştirmiş halde, kentin sokaklarında dolaşırken Gedikpaşa Hamamı'nın oralarda davudi bir sesle, usulüne makamına uygun tarzda okunan bir şarkı işitir. Nedimi Sait Efendi'den bu güzel sesin hamamın külhanından geldiğini, söyleyenin de Topkapılı Mehmet diye bir külhanbeyi olduğunu öğrenir.

Bunun üzerine meraklanan Sultan Mahmut güzel sesli külhaniyi çağırtıp tanışır ve tebrik eder, devam etmesini söyler. O da bunun üzerine elini kulağına atıp, Hamamizade İsmail Dede Efendi'nin "Cihar attım şeş oynadım, yine felek yendi beni" şarkısını söyler. Bu manidar bir tercihtir çünkü rivayete göre, Hamamizade bu beste-yi Sultan II. Mahmut'a sitem olarak bestelemiştir. Ancak padişah alınganlık göstermez ve şarkıyı gözleri dolarak

sonuna kadar dinler. Sonra oradakilere bahşış dağıtarak külhandan ayrılır.

Topkapılı Mehmet bu kutlu rastlaşma sayesinde üç gün sonra yaka-paça getirildiği sarayda “müezzin” ve aynı zamanda fasıl heyetine “hanende” tayin edilir. Gelgelelim meşrebinde aykırı, ruhunda serseri bir yaradılıшта olan bu zât, sarayın teşrifatında sıkılır, fırsatını buldu mu kunduralarını koltuğuna sıkıştırdığı gibi soluğu Gedikpaşa Hamamı külhanında almış. Birkaç gün sonra Padişah aradı mı kaldığı yeri bilen saray hademesi külhana gider, kolundan tuttuğu gibi Topkapılı’yı saraya getirirlermiş.

“Külhanbeyi” namı belki de bu Topkapılı Mehmet’ten kalmaz. Sen mükellef koca sarayı bırak, gel hamam külhanına postu ser! II. Mahmut 1785-1839 yılları arasında yaşadığına ve külhanbeylerinin bu tarihte henüz horlanmadığına, hatta saraya bile girebildiklerine göre gözde oldukları anlaşıyor. Bu hikâyede ayrıca o devirde hamamların ısıtma merkezi olan külhanlarında kimsesizlerin barındığını da öğreniyoruz. Odun kesmek, kütük istifleme, ateş dağıtmak, kül süpürmek karşılığında hamam sahipleri bilhassa zemheri kış aylarında bunların külhanlarda barınmalarına göz yumuyorlardı.

Külhanbeylerin varlığına dair ikinci hikâye bir sonraki Padişah Abdülmecid (1823-1861) devrine ait. Ancak Sultan Mahmut devrinde iyice zıvanadan çıkan külhanbeyleri Abdülmecid devrinde haşere gibi görülmeye başlamıştı. Vaktin önde giden paşalarından, zenginliği ve azametiyle halk arasında “Cihan Seraskeri” diye anılan Rıza Paşa, Sultan Mahmut’un şımarttığı ve artık gemi aızıya almış bulunan külhanileri yok etmek için, önce bi-

rer “sapkınlar ocağı ve haşere yumağı” haline gelen hamam külhanlarını kapattı. Ardından buralarda yakaladıklarını askere alarak “külhanbeyi geleneğini” sona erdirdi.

19. yüzyılın sonlarına denk düşen bu furyada ensele-nip Kırım Savaşı’nda (1853-56) asker edilenler arasında Gedikpaşa Hamamı külhanbeylerinden Sami de varmış. Askerdeyken okuma yazmayı ve matematikte dört işlemi sökmüş. Savaşta yararlılıklar göstermiş, hatta madalya bile kazanmış. Terhisinde artık külhanların ocağı söndürüldüğünden açıkta kalan Sami bir kalpazanlık çetesine dahil olmuş, yakayı ele verince de kendini eli-ayağı prangalı halde Rodos’ta bulmuş.

Aradan yıllar geçmiş, Külhanbeyi Sami zindanda artık kocamaya başlamışken Rodos’a İstanbul’dan iki ünlü gazeteci sürgün gelir: Ahmet Mithat Efendi ve Ebüzziya Tevfik. Bunlar da Sultan Abdülaziz’in nasırına basmışlardı. İkisi hapiste yan gelip yatmaktansa, yetkililerden aldıkları izinle mahkûmlara el sanatları öğretiyorlardı. Ebüzziya Tevfik bu sayede tanıştığı Külhanbeyi Sami ile yaptığı konuşmalar sırasında onun gerçekten “külhanbeyi” olduğunu, bu kavramın ardında aslında asırlarca sürmüş bir geleneğin bulunduğunu keşfeder. Başka koşullar altında, mesela İstanbul’da karşılaşılsa, çirkin çağrışımlar yüklü namıyla Külhanbeyi Sami’nin yüzüne bakmayacağı halde, Rodos koşullarında onunla yakınlaşır, arkadaş olur ve elinde kâğıt-kalem ondan bilhassa “külhanbeyliği” hakkında öğrendiklerini defterine yazmaya başlar. Ebüzziya Tevfik’in onca mahkûm arasından Külhanbeyi Sami’yi seçip öne çıkarması boşuna değildi. Çünkü o

Sami'nin külhanbeyi geleneğinin son temsilcilerinden biri olduğunu anlamıştı. Ondan alacağı her bilginin, nakil yoluyla kuşaktan kuşağa asırlar ötesinden geldiğini biliyordu.

Külhanbeyi Sami'nin Ebüzziya Tevfik'e anlattığına göre, Gedikpaşa külhanı, öteki külhanlara oranla bir akademi niteliği ve üstünlüğü taşırmış. Bundan sonra gelen Mahmutpaşa, üçüncüsü Bayezid, dördüncüsü İbrahimpaşa, beşincisi Ayasofya, altıncısı Çinili, yedincisi Haseki, sekizincisi Tophane hamamları külhanlarıydı. O dönemde sokakta yaşayan insanlar sıcak olması nedeniyle hamamların külhanlarına sığınırlardı. Zamanla külhanlarda toplanan insanlar arasında gruplaşmalar olmaya başladı bu grupların başlarındakiler "külhanbeyi" diye anıldılar. Daha sonraları her hamamın tek bir külhanbeyi oldu. Bunların hepsi Gedikpaşa Hamamı külhanına tabiydi. Külhan mensupları arasında bir anlaşmazlık, çatışma çıktığı takdirde daima Gedikpaşa külhanından gelen bir Destebaşı olaya el koyardı. Onun gelmesiyle birlikte kavga bıçakla kesilmiş gibi bir anda sona ererdi. Destebaşının sorun hakkında vereceği hüküm, temyizden geçmiş bir mahkeme hükmü kadar kesindi.

Külhana kabul töreninde helva karmak, pilav yapmak âdettendi. Bunların harcını külhana alınacak delikanlının tedarik etmesi şarttı. Aday gün boyu, çarşı-pazar arsızlanarak, olmadı baş belası kesilerek esnaftan yeterince un, şeker, pirinç, yağ toplar. Akşam vakti külhan meydanıcısı bunlardan pilav ve helva yapar. Demirbaş üç lengerden ikisine pilav, birine de tepeleme helva konur. Herkes diz çöküp bunların etrafına dizilir. Sofraya yalnız

külhan adayı çocuk oturmaz, bir elinde testi öbür elinde bardak ayakta dikilir. Yemeğin nihayetinde hepsinin başı olan kişi bir lokma ekmeği tuza banarak, öyle üç parmağının arasında tutup şu beyti okurdu:

*Bu ocağın adı hakiki külhandır;
Yersize, yurttuza mekândır.
Nice erler yetişmiştir külhandan
Kimbilir kim bugün nerede pinhandır.
Ana baba kucağına sığmayan
Yavrucaklar bu ocakta mihmandır.
Pirimizdir bizim koca Lâyhar,
Hak budur kim eşi gelmez sultandır.
Hû çekelim Lâyhar'ın ruhuna Hû
Onun için bay-ü gedâ yeksandır.*

Külhanbeylerinin Piri Lâyhar Baba'ydı. Lâyhar belki de "hak âşığı" bir mutasavvıftı. Rintlîğin, laubaliliğın sembolüydü. Eski halk yazmalarında "Külhani-i Lâyhar" adında rindane yaşamış bir adamın bahsi geçer. Bunlardan birinde: Sultan Gazneli Mahmut'un Senâî Bey adında sevdiği bir genç varmış. Bir gün bu delikanlı evinden saraya giderken, bir hamam külhanı önünde, katırı ürkmüş tökezlemiş, yere çakılmış. Hamamın külhanında ise Lâyhar adında bir sarhoş otururmuş. Meyhanelerde küplerin dibinde kalan şarabı ona verirlermiş. O da bu sayede sabah-akşam mest gezer-eğlenir sonra bu külhana yan gelip yatarmış. Hep şarap peşinde dolaştığından ahali ona Lâyhar Baba dermiş. Çünkü Lâyhar şarap içen, şarapçı demekmiş. Lâyhar Baba Senâî Bey'in katırdan düştüğünü görünce külhancıya, "doldur bakalım bir tane

de Senâî Bey aşkına içelim” demiş. Ama külhancı ona “buldun bunama, şarabını içmene bak. Senâî Bey’in adını niçin ağzına alırsın? Yerin kulağı vardır, bela arama!” diye çıkmış. Bunun üzerine Lâyhar Baba kocaman bir kahkaha patlatmış: “Öyleyse buna vesile olan katırın aşkına içelim” demiş. Bu laf da Senâî Bey’in pek hoşuna gitmiş, külhancının elinden maşrapayı alıp Lâyhar Baba’nın önünde diz çökmüş, ona kendi eliyle şarap ikram etmiş. Sultan Gazneli Mahmut da o günden sonra Lâyhar Baba’yı himayesine almış, hatta onu yanında Senâî Beyle Hindistan’a kadar götürmüş.

Külhanbeyi olmanın ilk adımı olan “Kardeşlik Töreni” şöyle yapıldı: Kardeş olacak çocukları ortaya alırlar, ikisini de anadan doğma soyarlar. Külhancı büyük bir gömlek getirir. Bunun adı “Lâyhar’ın Kefeni”dir. Gömlek iki yakalıdır. Destebaşı, kardeş olacak iki çocuğu yan yana getirir; gömleği başlarından geçirir, sağ tarafa daima eski, yani külhana daha önce gelmiş çocuk, sol tarafa da yeni çocuk tesadüf eder. Sağdaki çocuk gömleğin koluna sağ elini, soldaki çocuk da sol elini sokar. Bir gömlek içinde iki çıplak vücut bulunur. Gömleğin dışında da iki baş iki el gözüktür.

Külhancı ocağın ağzına dönerek iki dizi üzerine oturur, ellerini dizinin üzerine koyar: “Ey Lâyhar’ın evlatları; burası baba yurdu. Burada senin benim diye bir şey yoktur. Burada herkes kardeş. Bir anadan bir babadan olanlar belki birbirini boğazlar, fakat Lâyhar’ın evlatları birbirlerini tek vücut bilirler. Kardeşlerine biri iğne batırsa, öteki acısını kendi vücudunda duyar. Bu kefene sağlıklarında girenler artık ölünceye kadar ayrılamaz. Bu

ikilik birliktir. Vücudunuz birdir, başlarınız ikidir. Biriniz sağınızı biriniz solunuzu görürsünüz. Ömrünüzün sonuna kadar birbirinizi gözetirsiniz. Az çoğu artırır, çok hepimize yeter, kazan birdir, hepimizi doyurur.” Bu sözlerden sonra Lâyhar’ın ruhuna bir fatiha okunur. O gece iki çocuk bir gömleğin içinde uyur.

Külhana anne ya da babası hayatta olan hiçbir çocuk alınmaz. Erkek ya da kız kardeşi varsa bu kabule engel teşkil etmez. Fakat en büyük iyi kabulü kimsesizlere gösterirler. Bunlara külhandan başka sığınacak yer bulamadıkları için ve orada büyüdükleri için “külhanbeyi” adı verilmiştir.

Külhana kabul olan çocuklara külhana özgü bir dil öğretilir. Çocuğun her şeyden önce o dili bellemesi gereklidir. Bu dil; pestil (sarhoş), camcı (kurnaz), nargile (boş-boğaz) gibi 200-300 kelimeden ibaretti. Bu da onlara yetiyordu. Ayrıca kapı tırmalamak (arsızlanmak), kuskunu koparmak (kaçmak), zifosa bulamak (kirletmek) gibi kendilerine mahsus bazı deyişleri de vardı.

10 yaşından 14 yaşına kadar külhanilerin sokaklarda çiftler çiftler gezmeleri âdettendi. Yenibahçe çayırından Bayrampaşa merasına, Çırçır, Veliefendi, Bahariye, Kağıthane mesirelerine kadar her taraf bunların kendilerini gösterdikleri yerlerdi. Çocukları, yaşlıları koruyup kollamak, gezginci esnafa ilişmemek, hamallara yük indirip bindirirken yardım etmek külhani geleneğiydi. Öte yandan ekâbir çocuklarına ve de özellikle lalası, dadısı, mürebbiyesi ya da kölesiyle gezenlere sarkıntılık yapmak, tulumbacılara bulaşmak, işi tıkırında dükkânlara musallat olmak aralarında marifetten sayılırdı. Eğinli kasapları,

müşteri huzurunda, “bugün kaç marya (kart koyun) kes-
tin?” diye; kömürcüleri de yine müşteri huzurunda “kara
katırlar iyi sulanmış” sözleriyle madara etmeleri ve de
nerede Yahudi görürlerse sataşmaları en büyük eğlence-
leriydi.

Kırım Savaşı külhanilerin canına ot tıkamıştı. Gerçi
sonraki devirlerde de olmaya devam ettiler ama hamam
külhanlarında bir daha hiç barındırılmadılar. Bu da onla-
rın kente dağılmasına ve kontrolden çıkmasına neden
oldu. Önceleri sadece kimsesizler, belli bir racon çerçeve-
sinde külhanbeyi olabilirken artık önüne gelen kopuk baş
belası kesilebiliyordu.

Cumhuriyet’in ilanından hemen sonra kurulan İstik-
lal Mahkemeleri, düzen karşıtlarından sonra en çok bu
serseri güruhuyla uğraşmak mecburiyetinde kalmıştı.

Devletin şımarttığı bir baş belası **Çerkez Hasan**

Rütbeler, sırmalı ceketler, püsküllü apoletler, atlas pelerinler, cins atlar, irili ufaklı madalyalarla iyice gemi azıya alan Çerkez Hasan...

Devletin şımarttığı baş belaları malumunuz, ama dün de Saray'ın şımarttığı baş belaları vardı. Bugünküler marifetlerini, geleceğimizi ipotek altına alan faili meçhul türlü faaliyetlerde sergiliyorlar. Terörizmin teorisyenleri, dünkülerle bunlar arasında organik bağ olduğunu söylüyor. O yüzden bugünküleri anlamak için biraz geçmiştekilere de bakmak lazım.

Çerkez Hasan, Sultan Aziz'in ikinci eşi Edâdil Hanım'ın akrabasıydı. Bu şanslı kadın bir erkek çocuk doğurup (Şehzade Mahmut Celâlettin Efendi) haremdeki yerini iyice sağlamlaştırmıştı. Artık ona “Kadınefendi” diye hitap ediliyordu. Bu hoş günlerde Edâdil Hanım'a, Bandırma köylerinde bulunan ailesinden acı bir haber geldi; kız kardeşi ardında Hasan adını verdiği nur topu

gibi bir erkek evlat bırakarak genç yaşta ölmüştü. Padişah eşi merhametli teyzesi öksüz kalan Hasan'a sahip çıktı. Hemen İstanbul'a getirterek saraydaki dairesine yerleştirdi. Teyze, ne de olsa ana yarısı.

O tarihlerde henüz 5-6 yaşlarında bulunan Hasan çok güzel bir çocuktur. Valide Sultan'dan başlayarak, haremi dolduran bütün kadınlar tarafından son derece sevilir, kucaktan kucağa dolaştırılıyordu. Kadınlardan gördüğü bu ölçüsüz iltifat sayesinde Hasan'ın forsu arttı da arttı. Öksüz bir yavaşma olduğu unutuldu, sanki şehzadeymiş gibi muamele görmeye başladı. 12 yaşına gelip de artık haremden selamlık dairesine çıkarıldığı zaman, erkekler arasında birden bire şaşalamış, bocalamış ve mahrum kaldığı kadın iltifatlarını aramaya başlamıştı.

Sultan Aziz de bu güzel ve zeki delikanlıyı severdi. Onun Harbiye Mektebi'ne devamını irade buyurdu. Hasan 18 yaşına girince bir yandan Harbiye, öte yandan Beyoğlu âlemlerine dadandı. Saray kadınlarından görüp de mahrum kaldığı zevkleri, şimdi Rumların işlettiği son derece lüks genelevleri dolduran birbirinden güzel kadınlarda aramaya başlamıştı. Akranı olan bazı şehzadeleri de peşi sıra sürüklüyordu. Çok geçmeden Beyoğlu'nda, Galata'da, Tatavla'da ne kadar kumarhane, meyhane, umumhane varsa hepsi Hasan ve çetesi tarafında haraca bağlanmıştı. Her gece bu mekânlarda başına topladığı birçok dalkavukla iştret ederek sabahlıyordu.

O sırada, Sultan Aziz'in en sevgili şehzadesi Yusuf İzzettin Efendi de 15 yaşına girmiş bulunuyor ve Harbiye Mektebi'nin Zadeğân sınıfına devam ediyordu. Bu efendi hem gabî, hem de tembeldi. İlk sınıfı bile geçememişti.

Hatta sınavında bulunan öğretmenlerden biri, ona “üç sıfır” vermekte katiyen tereddüt etmemiş; bundan fena halde ürkenler “Yahu ne yapıyorsun, uğrayacağın akıbetten ürkmüyor musun?” diyenlere, “Yarın bir kıtanın başına geçmek ihtimali olan efendi hazretlerine iltimas ederek büyük bir vebal altına giremem. Ben vazifemi ifa edeyim de bana ne yaparlarsa yapsınlar” diye cevap vermişti.

Sultan Aziz bu olayı haber alır almaz son derece hidetlenmiş, lakin vazifesinde o derecede dürüstlük gösteren öğretmene de ilişmemişti. Ancak daha mektepteerken mülâzım (teğmen) rütbesinde bulunan sevgili şehzadesini her Cuma selamlığında bir basamak daha terfi ettirmiş, çocuk sayılacak yaşta Hassa Ordusu Kumandanı yapmıştı. Harbiye Mektebi’ni güçlükle bitirmiş olan Çerkez Hasan’ı da yüzbaşığa çıkararak, Yusuf İzzettin Efendi’nin yaverliğine tayin etmişti.

Rütbeler, sırmalı ceketler, püsküllü apoletler, atlas perlerinler, cins atlar, irili ufaklı madalyalarla iyice gemi aزیya alan Çerkez Hasan, Pera’da adeta hükümrانlığını ilan etmişti. Tabii ki her şey Sultan Aziz’in kulağına kadar geliyordu. Zaten o da kızdığı kişi ve kuruluşlara zaman zaman Çerkez Hasan vasıtasıyla gözdağı veriyordu. Ayrıca onun, şehzadelerin gözünü açmasından, onlara yol, yordam öğretmesinden de memnundu. Kurnaz Hasan tüm marifetlerini döktürürken asla saray ahalisini ihmal etmiyordu. Haftada en az iki gün hareme gidip Valide Sultan ile teyzesi Edâdil Hanım’ın elini öpüyor, eğer müsaitse Sultan Aziz’in eteğine yüz sürüyordu. Haliyle saraydan cepleri şingir mıngır keselerle dolu ayrılıyordu. Hülâsa, bu ziyaretler de Beyoğlu ziyaretleri gibi eğlenceli ve kârlı geçiyordu.

Gelgelelim Çerkez Hasan'ın bir belalı vardı: Serasker Hüseyin Avni Paşa! Bu görevine sadık, mesleğine saygılı paşa, aslında emri altında olması gereken Çerkez Hasan'a laf dinletemiyordu. Onun kanun dışı halleri, kumarbazlığı, içki-kadın düşkünlüğü, soygunculuğu bir Osmanlı subayı olmasa belki de hiç ilgilenmeyecekti. Halbuki, o bir Osmanlı askeri idi. Çerkez Hasan ise bunlara hiç aldırmayarak bildiğini okuyor, Paşa aleyhinde sağda solda atıp tutuyor, hatta onu saraya şikâyet ediyordu. Hüseyin Avni Paşa bu şikâyetler kulağına gelince çok kızmış; "Ona söyleyin, akıllı olsun, akıllı!" diye haber göndermiş, fakat daha da ileriye gidememişti.

Lakin bazen feleğin çarkı tersine de döner. Nitekim Hasan için de bu böyle oldu. O çok güvendiği, dizi dibinde büyüdüğü Sultan Aziz, Mithat Paşa ve ordu işbirliğiyle tahttan düşürüldü. Düşkün sultan, bıyık makasıyla şahdamarını keserek intihar etti. Kimileri buna cinayet dedi. Yerine geçen Padişah Abdülhamid gibi Çerkez Hasan da bunun bir cinayet olduğuna inanıyordu. Hasan'ın geleceği değişmiş, tabiri caizse eşekten düşmüşe dönmüştü.

Artık Serasker Hüseyin Avni Paşa dişlerini gösterebilirdi. Merkez kumandanını çağırarak: "Çerkez Hasan olacak o katırı derhal celbet, Bağdat'a gönder" emrini verdi. Merkez kumandanı Hasan'ı bulmuş, seraskerin emrini tebliğ etmişse de o, bu emri gülüvermekle geçiştirmişti. Hüseyin Avni Paşa'nın ikinci defa olarak verdiği bir emir üzerine, Bağdat'a muhafaza altında gönderilmek üzere tevkif edildi ve şimdi üniversite binası olan Beyazıt'ta, Serasker Dairesi'nin meydana bakan sağ tarafındaki kapı karakolunda hapsedildi.

Hasan o zaman kendini toparlamış, derin derin düşünmeye başlamıştı. Artık nereye giderse gitsin, Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın rahat vermeyeceğine kanaat getirdiği için, onu öldürmeye karar vermişti. Ama onun tek hedefi bu paşa değildi. Koruyucusu Sultan Aziz'in düşürülmesinden ve öldürülmesinden sorumlu tuttuğu Mithat Paşa'yı da öldürmek istiyordu. Bunu da tek tek değil, ancak Meclis oturum halindeyken toptan yapabiliirdi.

Merkez kumandanına müracaat ederek: "Madem ki askerim, tabiidir ki verilen emre itaat edeceğim ve gönderildiğim yere gideceğim. Ancak hazırlanmak için birkaç gün müsaadenizi rica ederim" diye haber gönderdi. Bunun üzerine Merkez kumandanı Hasan'ı odasına getirterek nasihat etti ve hazırlanması için iki gün de izin verdi.

Çerkez Hasan, 16 Haziran 1876 Perşembe günü akşam kadar dolaştıktan sonra, ikisi büyük ve biri küçük çapta üç silahını yanına alarak ve çizmesine de iki kama saklayarak Yemiş İskeleyi'ne geldi; oradaki kabzımal meyhanelerden birine girdi. Aklına geleni yapacak derecede kafayı tutsüledikten sonra kıvamını bulunca, bir kayığa atlayarak Üsküdar'da Hüseyin Avni Paşa'nın yalısına gitti, muhafızlara seraskeri görmek istediğini söyledi. Ancak burada Meclis'in Beyazıt'ta, Mithat Paşa'nın konağında toplandığını öğrenince tekrar kayıkla Sirkeci iskelesine geçti; orada bir sürücü beygirine binerek doğrudan Mithat Paşa'nın konağına geldi, açık bulunan kapıdan içeriye girdi ve ağalar odasının yolunu tuttu. Burada nazırların ağaları bulunuyordu.

Bundan sonrasını; orada bulunan Maliye Nazırı Yusuf Paşa'nın ağası şöyle anlatmıştı: "Odada beş arka-

daştık. Epey içtikten ve yemek yedikten sonra henüz sofradan kalkmıştık. Kumar oynamaya başlayacaktık. Hasan Bey sarhoş olarak odaya girdi. Selam verdi: Yarın Bağdat'a gidiyorum. Serasker Paşa hazretlerinin eteğini öpüp veda edeceğim. Kendisine haber veriniz dedi. Paşaların toplandığı salonun kapısında, Mithat Paşa'nın ağası Ahmet Ağa nöbetçiydi. 'Gidiniz de Ahmet Ağa'ya söyleyiniz, o haber verir' dedik ve Hasan Bey'i ona gönderdik. Ahmet Ağa ise, 'Olmaz ben söyleyemem, ancak yaveri bul o söyler' demiş. Çerkez Hasan buna itiraz etmiş, 'Ben saye-i şahanede bir kolağasıyım (kıdemli yüzbaşı), yaveri git de sen çağır' demiş. Bunun üzerine Ahmet Ağa aşağı iner inmez, Hasan Bey de toplantı salonuna dalmış ve derhal ateş etmeye başlamış. Biz yukarı koşuncaya kadar ortalık salhaneye (mezbaaya) dönmüştü. Meğer karnına kurşunu yiyen Hüseyin Avni Paşa önce ölmemiş, can havliyle bir sandalye kaparak Hasan'a hücum etmiş. Çerkez bunun üzerine ikinci defa tetiği çekmiş; bu defa çıkan kurşun onu değil, Hariciye Nazırı Raşit Paşa'yı cansız yere sermiş. Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşa, arkadan koşarak Hasan'a sarılmış. Lakin o, çizmesindeki kamalardan birini çekerek Ahmet Paşa'yı da haklamış. Biz yukarı çıktığımız zaman, Çerkez Hasan Hüseyin Avni Paşa'yı delik deşik ediyordu. O sırada Mithat Paşa'nın ağası eline kocaman bir yatağan geçirmişti. Onunla hücum etti. Fakat Çerkez Hasan, attığı bir kurşunla onu da telef etti, hatta Bahriye Nazırı'nın yaveri Şükrü Bey'le bir bahriye neferini de öldürdü. Bu kargaşa içinde asıl hedef olan Mithat Paşa masa altına saklanmış, oradan da sürünerek, harem daireesine sığınmış ve dolayısıyla canını zor kurtarmıştı."

Bu kanlı hikâyenin devamını Saray mektupçusu olan Memduh Paşa'nın hatıratından öğreniyoruz; Mithat Paşa'nın konağına çok yakın olan bir karakoldan silah seslerini duyan askerler koşup gelmişler. Hasan bunlardan iki askeri daha öldürdükten sonra, nihayet kendisi de süngü yaralarından delik deşik olduğu halde yakalanıp karga tulumba Beyazıt Meydanı'na götürülmüş ve orada bulunan bir dut ağacına sorgusuz, sualsiz, mahkemeye çıkarılmadan asılarak idam edilmiş.

Resneli Niyazi'nin geyiğinin “geyiği”

Aslında Resneli Niyazi, Şeyh Bedrettin gibi “Alperenler”in tüm Balkanlarda örgütlediği Alevi-Bektaşî inancının bir mürididir...

Osmanlı İmparatorluğu'nda asırlar boyunca hiç sorgulanmayan Padişah iradesinin kırılma noktasında bir adam ve bir geyik duruyor: “Kahraman-ı Hürriyet” Resneli Niyazi Bey ve onun “Rehber-i Hürriyet” geyiği. II. Meşrutiyet ilanına ve parlamenter düzene geçişi sağlayan, 1908 Anayasası'nın kabulüne neden olan ve dolayısıyla Hanedan inisiyatifine ortak çıkan, isyanın baş aktörlerinden Resneli Niyazi Bey ve geyiği hakkında bugüne kadar öyle çok “geyik” yapıldı ki, gerçek, palavralar arasında neredeyse görülmez hale geldi.

Popüler tarih dergilerinde ve gazetelerin ilgili sayfalarında temcit pilavı gibi sıklıkla karşımıza çıkarılan Resneli Niyazi Bey “geyiğine” göre bir adam, Manastır'da bir avuç askerle isyan bayrağı açar, dağa çıkar. Hürriyet mücahitleri dağlarda yolunu kaybeder. Yürür ha yürürler.

Yorgunluktan, açlıktan bitab düşecekleri sıra Allah'tan bir mucize olur. Ormanın derinliklerinden karşılarına bir geyik çıkar, hepsinin önüne geçer ve onları selamete çıkarır. Bu sıra “açlıktan kırılan kahramanların hiçbirinin aklından geyiği kesip bir güzel çevirmesini yapmak geçmez.” Ki bu geyik, Resneli Niyazi ve arkadaşlarına rehberlik etmeseydi, belki de Meşrutiyet ilan edilmeyecek, anayasal düzene geçilmeyecekti veya en azından bu dönüşümler o zaman olmayacaktı gibi bir sonuçla biter genellikle bu tip “geyikler”.

Seyrek de olsa Resneli ve geyiği hakkında farklı yaklaşımlar da çıkar medyada bazen. Olaya tersinden bakan yorumlara göre, “Akılsız bir geyiğin peşine düşen Niyazi Efendi” aslında üç kıtada hüküm süren bir imparatorluğun çökmesine neden olmuştur. O yanına kattığı zavallı askerleri aldatmış, onlardan gerçek niyetini saklamıştır. Üstelik hırsızdır da. Ordunun kasasını soymuş, yaptığı çeşitli baskınlarla halktan 550 altın gasp etmiştir. Ayrıca bölücü haindir de, Osmanlı hâkimiyetine başkaldıran Arnavut, Bulgar çeteleriyle işbirliği yapmaktadır. Keza Niyazi Efendi, Ermeni isyanını da sempatiyle izlemekte ve haklı bulmaktadır.

Ne zaman yeni bir tarih dergisi çıksa rahmetli hatırlanır ve mutlaka bir geyik hikâyesi yazılır. Son zamanlarda gazetelerde görülmeye başlayan tarih sayfalarının da vazgeçilmez konudur Resneli ve geyiği. Mesela Soner Yalçın *Teşkilatın İki Silahşoru* adlı kitabında, 80'lerde Ankara'da kim vurduya giden Binbaşı Cem Ersever'in, vaktiyle onun gibi kim vurduya giden Resneli Niyazi Bey'le yakın akraba olduğunu yazmış, hatta Bedrettin Dalan da

bunu doğrulamıştı. Bunun üzerine ortaya çıkan Resneli Niyazi'nin torunları Ahmet ve Niyazi Resnelioğlu kardeşler, 3 Haziran 2001'de *Hürriyet*'te Gülden Aydın'la yaptıkları söyleşide bu iddiayı tekdiz etmişlerdi.

Resneli'nin hatıraları yıllar önce Çağdaş Yayınları arasında çıkmıştı. En son Örgün Yayınları arasında 2003'te, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın uzunca bir önsözle yeniden basıldı. Bu sonuncusuna hatıratın orijinali de eklenmiş. Uzunçarşılı sunum yazısında geyik olayına neredeyse hiç değinmeden geçiyor.

Sizce bir geyiğin tepeden tırnağa silahlı, eşkıya kılıklı bir avuç sergerdenin önüne geçip kılavuzluk yapması inanılır bir şey mi? Fotoğrafı olmasa gülüp geçilecek bir palavra diyeceğiz; ama fotoğrafı var, hayvan çetenin önünde durmuş poz vermiş! Şimdi burada biraz oyalanıp o yıllara gidelim ve şu geyik palavrasının gerçeğini öğrenelim.

Resneli Niyazi, Şeyh Bedrettin gibi ulu kişilerin tüm Balkanlar'da örgütlediği Alevi-Bektaşî inancının bir mürididir. Onunla birlikte silaha sarılan ve birlikte dağa çıkanlar da bu inançtan kimselerdir. Geyik ise bu inancın aslanla birlikte en meşhur sembolüdür. Onu tüm Alevi-Bektaşî ikonalarında Hacı Bektaş Veli'nin önünde görebilirsiniz. Hazretin bir kolunda aslan yatıyorsa, öbür koluna mutlaka bir geyik vardır. Aslan gücü, cesareti, kararlılığı, geyik ise masumiyeti, samimiyeti, sadakati simgeler. Bursa'nın fethinde çarpışmalara katılıp büyük kahramanlıklar gösteren erenlerden birinin adı da Geyikli Baba'dır ki, fetihten sonra Uludağ'a çıkıp burada geyiği ile münzevi hayatı yaşadığı rivayet edilir. Yoksa bu geyik Resneli söylencesi içinde tesadüfen yer almamıştır.

Sizce bir geyiğin tepeden tırnağa silahlı, eşkiya kılıklı bir avuç sergerdenin önüne geçip kılavuzluk yapması inanılır bir şey mi? Fotoğrafi olmasa güllüp geçilecek bir palavra diyeceğiz; ama hayvan resmen çetenin önünde durmuş poz vermiş!

Türkiye'nin varoluş ve modernleşme sürecinde Alevi-Bektaşî'lerin rolü Sünni Müslümanlar ve laiklerin tarih yazımında sansürlenmiştir. Bugün uydurulmuş olan Resneli'nin geyiği muhabbetinin arkasında işte bu art niyet yatar. Resneli Niyazi Arnavut'tur. Bu yüzden Balkanlar'ın tüm Arnavutları ve Alevi-Bektaşî sakinleri, 1908'deki isyanda onun arkasında durmuştu. Hatta yine bu yüzden Resneli Niyazi Bey'in namının İttihat ve Terakki Fırkası'nın asıl liderleri Talat, Enver ve Cemal Paşa'ların, önüne geçmesi kıskançlığa neden olmuş ve hatta Resneli'nin bundan ötürü örgüt tarafında öldürüldüğü öne sürülmüştür.

Oysa Resneli'nin Manastır'da isyan bayrağı açıp dağa çıkması bireysel ve "münferit" bir hareket değildi. Selanik'te Masonların ve Sabetayistler'in arkaladığı hürriyet-meşrutiyet hareketini Selanik dışında tüm Alevi-Bektaşî

Balkan nüfusu da canı gönülden desteklemişti. Bunun en önemli kanıtı da Resneli Niyazi Bey ve geyik söylencesidir.

Meşrutiyet ilanınin arifesinde Niyazi Bey 88. Alayın III. taburunda kolağasıydı. Sanılanın tersine Niyazi Bey dağa askerleriyle değil, Resne Belediye Reisi Hoca Cemal, vergi kâtibi Tahsin, polis komiseri Tahir, mülâzım Yusuf efendi gibi gönüllü sivillerle, çıkmıştı. Aralarında Sırp ve Bulgar olanlar da vardı.

Balkanlar'da otoriteyi bütünüyle ele geçirmiş olan İttihat ve Terakki Fırkası'nın bu gücünü küçümseyenlerin çıkardığı rivayete göre, "Abdülhamid isyanı ciddiye almamış, tükürükle boğacağı bir avuç serseriye karşı gevşek davranarak kendi sonunu hazırlamıştır." Oysa Sultan bu isyanı ciddiye almış ve bastırabilmek için de elinden gelen her şeyi de yapmıştır. Heyhat ki, isyancıları derdest etmek, bir güzel hizaya getirip sigaya çekmekle görevlendirdiği Şemsi Paşa, Cumhuriyet devrinde Çanakkale Milletvekili olacak olan Atıf Kamçıl, namı diğer Mülâzım Atıf Efendi tarafından güpegündüz Manastır'ın göbeğinde öldürülmüştür.

Şemsi Paşa'nın öldürülmesinden sonra, Abdülhamid bu defa Tatar Osman Paşa'yı görevlendirmişti. İsyancıların sayısı 100-150 kişiydi. Bu kadar isyancı ile baş etmek için Balkanlar'da asker bulamayan Tatar Osman Paşa, İzmir'den Selanik'e asker sevkine başlamıştı. Ancak örgütün Selanik kolu, Anadolu'dan getirilen askerler arasına sızmış ve onları da saflarına katmıştı. Bunların hiçbirisi isyanı bastırmak için verilen emirlere uymadı. Tatar Osman Paşa'nın bu aczi üzerine Abdülhamid'in gazabı,

Avlonyalı Ferid Paşa'yı sadrazamlıktan etti, yerine Said Paşa getirildi.

Resnel Niyazi'nin ardından bu defa, Cumhuriyet devrinde Erzurum Milletvekili olacak olan Eyüp Sabri Bey, Ohri'de 900 mavzer ve 95 sandık cephane ile dağa çıktı. Şemsi Paşa'yı yok eden örgüt, onun yerine tayin edilen Tatar Osman Paşa'yı da zararsız hale getirmek için kaçırmaya karar verdi. Niyazi Bey ile Eyüp Sabri Bey güçlerini birleştirerek bir sabaha karşı Manastır'a girdiler ve Tatar Osman Paşa'yı karga tulumba dağa kaldırdılar.

Başından beri İttihatçıların kontrolünde olan hareket adım adım başarıya yürürken Niyazi Bey yalnız değildi. Eyüp Sabri gibi başka komutanlar da zamanı gelince harekete katıldılar. Gerebineli Bekir Bey'in isyanını Serez ve Firzovik başkaldırıları izledi. Nihayet Abdülhamid diye getirilmişti. Malum, 1908 Anayasası işte böyle zor yoluyla hayata geçirilebildi.

John Godolphin Bennett

Bandırma vapurunun yolunu kesen, Ermenileri birbirine vurduran, Abdülhamid'in paracıklarını cebe indiren ajan...

Mütareke yıllarında, 1920 Haziran'ından 1921 Mart'ına kadar dokuz ay İstanbul'da görev yapan İngiliz istihbarat subayı John Godolphin Bennett adlı muhterem, bizde üç nedenden ötürü bilinir ve önemsenir.

Birincisi, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını Samsun'a götüren Bandırma vapurunu Sarıyer açıklarında durdurarak, saatlerce beklettiği ama sonunda geçişe izin verdiği için. İkincisi, İstanbul'da kaldığı sürede ve sonraki geliş gidişlerinde tanıştığı Mevlevî, Bektaşî, Rûfai, Nakşîbendî, Zerdüşî vs. dervişlerle kurduğu ilişkiler yüzünden ve sonuncusu da; Hacı Osman Bayırı'nda Kuvvâcî direnişçilerce kısıtılarak, poposundan vurulması nedeniyle.

Artık rivayetler bir tarafa, işgal altında İstanbul'un gündelik hayatını, dört dinden, bir düzine ırktan ahalinin işgali kabullenişini, Anadolu'daki gelişmelerin İstan-

bul'dan nasıl yorumlandığını ajan Bennett'in hatıralarından izlemek mümkün, tabi ki Büyük Britanya İmparatoru'na yüksek menfaatlerine halel getirmeden. Bennett'in bir avantajı var, tıpkı "Arabistanlı Lawrance" gibi, eski Türkçeyi mükemmel konuşabiliyordu. Zaten bu yüzden İstanbul'da 23 yaşında çok geniş yetkilerle İngiliz İşgal İstihbarat ağının başına getirilmişti.

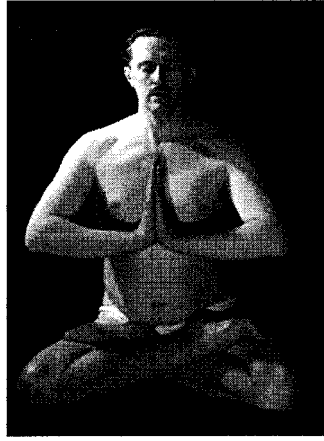
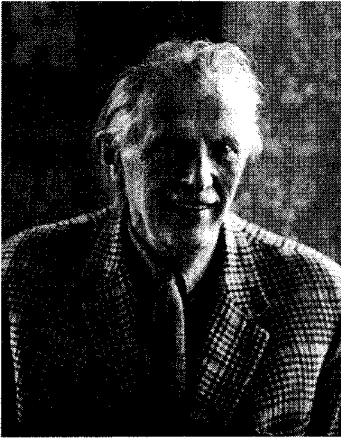
Bennett'in Bandırma vapurunu durdurduğu doğrudur. O zaman kendisi, bugün Sarıyer Orduevi olarak kullanılan tarihi binada karakol komutanıydı. Boğazın kuzeyinden sorumluydu. Adam, Bandırma vapurunda yüksek rütbeli bir alay subayın plaja gitmediğini anlıyor tabii. İzin belgesinden şüpheleniyor, gemiyi bağlayıp, bugün İstanbul Üniversitesi olan binadaki işgal komutanlığından, belgenin sahte olup olmadığını araştırıyor. Fakat merkez geçiş belgesini doğrulayınca ister istemez Samsun yolcularını serbest bırakıyor. Bu olayda aldığı rolden ötürü, bizim "palavracı tarihçiler", Bennett'e "ulusal kaderimizi" tayinde haddinden fazla önem biçerler. Oysa görüldüğü gibi Bennett bu olayda sorumluluktan kaçınarak hiç inisiyatif kullanmamıştır.

Mevlevi, Bektaşî, Rufai, Nakşibendî, Zerdüş vs. derişlerle kurduğu ilişkilere gelince. Yine bizim palavracı tarihçilere göre, güya Bennett, doğunun eşiğı İstanbul'a gelince, yüksek ve derin İslam kültüründen o kadar etkilenir ki, en nihayetinde hidayete erer. Halbuki o, tasavvufa, "merkezden aldığı bir emir" üzerine merak sarmıştır. Çünkü devrin karmaşasında İngiltere, bu atıl güçten yararlanmayı düşünmektedir. Nitekim, bugün kanla silinmeye çalışılan Orta Doğu haritası, o gün İngiliz çıkar-

ları doğrultusunda çizilirken bu ilişkiler çok işe yarayacaktır.

Bennett Anadolu'da, Orta Doğu'da yüksek harcırahlı geziler yapar. Her gittiği tekkede dervişler karşılar, kurbanlar kesilir, tütsüler yakılır, helvalar karılır, özel gösterilerde ateşler üzerinde yürünür, kızdırılmış demirler yalanır, dillere, yanaklara şişler geçirilir. O bu sırada bir yandan tefekküre dalar, öte yandan Londra'da satmak üzere antika eşya toplar. Bir Allahın kulu da karşısına dikilip, "Hey sen işgalci İngiliz, böyle elini kolunu sallaya sallaya ülkemde dolaşamazsın" demez. Bu gezilerde tanıştığı Gürciyev, Uspenski, Prens Sabahattin gibi Sovyet oluşumunu gözleyemeyen ve akıntıya karşı kürek çeken düşünürlerden etkilenip, "konserveci" bir oryantalist kesilir. Kendine lazım olanı, sevdiği şekilde muhafaza etmeye mistik bir anlam yüklemeye adar bundan sonraki yaşamını. O sıralarda İngiltere'de aristokratlar arasında düşünce kulüpleri, "sezgi kapıları", sağlıklı ve uzun ömür egzersizleri çok moda. Bennett'in de akli fikri bu çembere, doğudan bir esintiyle eklenmek. Özetle Bennett'in hidayeti "turistik" ve hatta "duygusal", çünkü o, bu sayede kurduğu ilişkilerden aldığı komisyonlarla yedi sülalesine yetecek kadar bir servetin sahibi olacaktır.

İstanbul işgal altındayken kurulan M. M ve Karakol Cemiyeti gibi örgütlerde çalışmış kişilerin hatıratlarında "poposundan vurulan" bir İngiliz ajandan söz edilir. Bu talihsiz ajan Bennett'tir. Fakat o hatıratında bu konuya hiç girmez. Hacı Osman Bayırı'nda kıstırmışlar. Öldüremişler ama ömür boyu topallamasına neden olan o vuruşu gerçekleştirmişler. 1972'de Türkiye'ye geldiğinde

“Arabistanlı Lawrance”ın İstanbul versiyonu olan ajan John Godolphin Bennett, işgal döneminde İngiliz menfaatlerinin gözü kara bir bekçisi oldu. Görevi sırasında sosyeteye karıştı. Bu sayede çok içerden ve çok kıymetli bilgilere ulaştı. Hanedan’la kurduğu ilişkileri ömrünün sonuna kadar kullanmaya devam etti. Doğu mistisizmi ve tasavvuftan etkilendi. Bunlardan harmanlayarak kendi kafasına göre bir öğreti kurmaya çalıştı.

çekilen bir filmde ayağındaki bu aksama çok net görülüyor. Halveti şeyhi Muzaffer Ozak’ın misafiri olarak Özbekler Tekkesi’ni ziyaret eden Bennett topallıyordu.

Bennett, ajan ketumluğuna rağmen yine de zaman zaman ağızından bazı şeyler kaçırıyor. İşte hiç bilmediğimiz birkaç örnek: İstanbul Meclisi’ni basmak ve 120 milletvekili tutuklayıp, Malta adasına postalamakla görevlendiriliyor. Fakat bu imkânsız, çünkü emrinde tutuklaması gereken insan sayısı kadar ajan bile yok. O da ne yapmış? Kendi ifadesiyle yazalım; “Sadık bir Ermeni beyefendinin önerisiyle”, 300 Taşnak üyesiyle anlaşmış. Söz konusu milletvekillerini zaten takip eden bu militanlarla, 85 milletvekili kolaylıkla ele geçirilmiş.

Bu hikâyenin asıl sarsıcı yanı Bennett'in, Ermeni intikamcılara¹ yaptıkları bu hizmetin karşılığında, İttihatçılarla işbirliği yapan Ermenileri katletme izni vermesi. O sıralar meğer peş peşe Ermeniler öldürülüyormuş İstanbul'da. Tehcirin üzerinden beş yıl geçmiş ama iç hesaplaşma henüz bitmemiş. Gündüz vakti ve kalabalık meydanlarda bir tabanca patlıyor. Bir adam yere düşüyor. Hiçbirinin faili bulunamıyor. Bennett beşinci cinayete kadar örgüte müdahale etmiyor. Sonra Taşnak'tan öldürüleceklerin listesini istiyor ve kendisi ikna edilmedikçe cinayetlere izin vermediğini söylüyor.

Bu pis konuyu burada bırakıp, daha pis bir konuya geçiyorum: Bennett, bu topraklara asıl resmi görev süresi bittikten sonra demir atıyor. Çünkü, İstanbul sosyetesinin ve aynı zamanda Mustafa Kemal'in de dış hekimi olan Sami Günzberg aracılığıyla Abdülhamid ailesiyle tanıyor. O sıra Hanedan sınır dışı edilmiş. Hanedanı oluşturan her ailenin peşinde, mallarının mülklerinin satışını yapacak vekiller, kayyımlar var. Çünkü dağılan İmparatorluğun, şimdi başka ellerde kalmış her köşesinde bunların malı mülkü bulunuyor. Bu zavallıların pek azı, helal süt emmişine rastlıyor. Bir kısmının yabancı diyarlarda perişan olması, sokaklarda keman çalarak dilenmesi veya yurda dönüp pansiyonculuk yapması hep bu haramzadeler yüzünden.

1 İşgal İstanbul'unda birçok faili meçhul cinayet işleniyor. Kurbanların arasında Ermeniler de var. Godolphin Bennett hatıratında Ermeni cinayetlerinin bir "iç hesaplaşma" olduğunu, cinayetleri "Ermeni intikamcılar"ın işlediğini ve İngiliz İşgal Ordusu Komutanlığı'nın bunlara göz yumduğunu söylüyor.

Abdülhamid'in torunlarından 22'sinden 19'u kayyımlardan kayyım seçerken, işgalci bir İngiliz ajanına yakayı kaptırıyor, işe bakın! Bennett önce Abdülhamid'in Kerkük-Musul bölgesindeki memleket büyüklüğünde bir petrol yatağını bir Amerikan şirketine satıyor. O kadar yüksek bir komisyon alıyor ki, şirketin önerdiği ortaklık hisselerine tenezzül dahi etmiyor; ama sonra buna da çok pişman olduğunu itiraf ediyor.

Ardından Kudüs'e geçiyoruz, burada Abdülhamid vaktiyle güya Yahudilere satmak üzere on binlerce dönüm arazi, çiftlikler satın almış. Bu hep söylenirdi. Bennett de Abdülhamid'in Kudüs'teki mal varlığını böyle açıklıyor. Bunların da altından girmiş üstünden çıkmış. Ardından sıra Abdülhamid'in Yunanistan'da kalan mal varlığına geliyor. Irak'ta İngilizler olduğu için petrol ruhsatını satmakta güçlükle karşılaşmayan Bennett, Yunanistan'da hiç de dostane karşılanmıyor. Yaklaşık 10 yıl Atina'ya gide gele kuzey Yunanistan'daki maden ocaklarını, otlaklıyeleri, zeytinlikleri allem edip kalem ederek, rüşvetle, hatta bir de sabun fabrikası kurarak zimmetine geçiriyor. Tüm bu yaptıklarını da "barbarların elinden kurtardım" rahatlığıyla böbürlenerek anlatıyor.

Bennett hatıratının bir yerinde meslektaş Arabistanlı Lawrance'tan da nefret ve öfkeyle söz ediyor. Çünkü onu kıskanıyor: Oysa efendim, inisiyatif kendisine verilmiş olsaymış, bugün Arabistan petrollerinin başında Vahabiler değil de, Nakşibendiler oturuyor olacaktı. John Godolphin Bennett'in itirafları, yakın tarihimizin kara bir deliği olan İstanbul'un işgal günlerine dair, İngiliz otosansürüyle de olsa yeni bilgiler içeriyor.

Deryaya karşı sucuk-ekmek **Karekin Deveciyan**

Balıkların da Rumlarla birlikte gittiği rivayet edilir. Balıkların ardında kara talihıyla baş başa kalan Türkler, o muazzam sahilleri, yılda ancak 10-15 gün kalabildikleri yazlıklarla doldurdular, Karekin Efendi, bu acı gerçeği yüzümüze vuruyor.

Türkiye’de balık ve balıkçılık konusunda bilgilenmek ihtiyacında olan herkes, yabancı kaynaklara müracaat etmek zorundadır. Ancak bu kaynaklar da adı üstünde “yabancı” oldukları için, başka denizleri, başka balıkları, başka balıkçıları anlatır. Bunların ötesindeki neşriyat, Sıtkı Üner’in 1975’te çıkan *Balık Avcılığı ve Balık Yemekleri* ile Ali Pasiner’in 1998’de çıkan *Balık ve Olta* adlı kitapları hariç çoğu çalıntıdır. Eğer Van gölünü de denizden sayacak olursak, üç buçuk tarafı denizlerle çevrili ülkemizde balık ve balıkçılıkla ilgili bu kaynak fukaralığının altında, Türklerin deniz kültüründen yeterince nasibini almamış olması yatar.

Keza Osmanlı'nın Ermeni tebaasının da denizle pek alakası yoktur, fakat bu ülkede balıkçılık ve balık avcılığı konusunda yazılmış en büyük eser bir Ermeni vatandaşına aittir. Toprağı bol olsun, Karekin Deveciyan Efendi'den (1886 Harput-1964 İstanbul) söz ediyoruz. O da kim demeyin, o bu konuda yalnız biz Türklere değil, dünyaya armağan bırakmış aziz bir insan. Aslen muhasebeciymiş. Bir gün gelmiş, İstanbul Balıkhanesi'nin başına müdür tayin edilmiş. O günden itibaren Deveciyan Efendi, "Madem bu işin başındayım, öyleyse balığın kitabını yazmalıyım" diyerek kaleme sarılmış ve hayatının geri kalan kısmını bu konuya hasretmiş.

Bu amaçla her gün bir balığın resmini yapmış. Ele aldığı her balığın diken ve kılçıklarını ayrı ayrı sayıp defterine kaydetmiş. Keza balığın renk ve büyüklüğü ile göz, diş, kulak vs. organlarının oluşum tarzını tarif ettikten sonra, her balığın kendine mahsus hayatıyla göç zamanı ve göç yolları, avlanma mevsimi ve avlanma vasıtaları, yumurta ve sütünü ne zaman attığı, kıymet ve lezzet ve nefasetinin derecesi, tuzlanıp tuzlanmadığı, tuzlanıyorsa ne şekilde ve hangi mevsimde tuzlandığı; tazesı ve tuzlanmış olanının başka memleketlere gönderilip gönderilmediği; kurutulan ve dumanlanan balıkların nasıl işlendikleri ve mevsimleriyle kıymet ve lezzeti; yumurta ve havyarların imal şekli ve korunması, sonuç olarak bütün balıkların gerek hayat ve gerek ticaret şekilleri hakkında faydalı bilgiler toplanmış ve kaydetmiş.

Daha sonra başka memleketlerin sularında bulunan aynı balığın hayat ve avlanma şekli hakkında yazılmış eserlerle karşılaştırıp, faydalı görülen bilgileri almakla

birlikte, bazen tesadüf edilen bir tutarsızlığın halli için balıkçılarla konuşup hiçbir maddenin eksik ve yanlış olmaması için yıllarca didinmiş. Bu kadarıyla da yetinmemiş. Av alet ve edevatını incelemiş, dalyan ve voli mahallerini gezmiş, bunların krokilerini resmetmiş. Av teknelerini, balık ve balıkçılığa ait kanunları, nizamnameleri, balıkçılık tabirleri ve terimlerini de inceleyip kitabına dahil etmiş.

Karekin Efendi kitabını o uğursuz 1915 yılında tamamlayıp bastırmış. Ermenilerin zoraki göçe tabi tutuldukları bu yıllarda ona kimse dokunmamış. Bunun iki nedeni var, birincisi Karekin Deveciyan'ın Katolik oluşu, ikincisi ise onun “boşluğu doldurulamaz” sadık bir Osmanlı vatandaşı olması. Kıyametler kopmuş, kan gövdeyi götürmüş ama o kitabından başını kaldırıp bir gün olsun bu fecaatle ilgilenmemiş. Belki de bu sayede hayatta kalarak tamamladığı kitabını daha da geliştirerek 1926'da Fransızca olarak *Pêche et Pêcheries en Turquie* adıyla yenden bastırmış. Daha sonra bu kitap İtalyanca olarak da basılmış.

Balıkçılığın bir kazanç kapısı olduğunu bu millete anlatmak için çok uğraş vermiş: “Eğer bizde balıkçılık bilimsel olarak yapılsaydı, yalnız uskumru balığından yılda 100 bin lira servet elde edilirdi. Keza bizde konserve fabrikası olmayışından ötürü bilhassa torik, ton balığı ziyan olmaktadır. Mesela geçen yıl (1911) zarfında İstanbul Balıkhanesi'ne gelen 3.115.000 çift (!) torik balığı on iki buçuk milyon kuruşa satıldı. Bu toriklerin beşer çifti beşer kilodan hesap edilirse, on beş buçuk milyon liraya balığ olmakta ve ortalama hesapla kilosu otuz iki paraya (bir

kuruş kırk para) satıldığı anlaşılmaktadır ki, kilosu hiç olmazsa beş, altı kuruştan aşağı satılmaması sanayi eksikliğinden gelen üzücü bir vakiadır.”

Cumhuriyet’ten önce ülkemiz sularında yüzlerce türden binler ton balık yakalanırken, Cumhuriyet’ten sonra hızla balık türleri yok olmaya başlamış ve avlanan balık miktarında ciddi düşüş yaşanmış. Bunun nedeni olarak “Türklerin deniz kültürü yoktur” deyip geçmek doğru olmaz. Bir deniz ülkesinde sanki deniz yokmuş gibi yaşayan Türkler tarihte hiçbir zaman denize yaklaşamadılar ve balıkçılıkla ilgilenmediler. Bütün sahiller, limanlar ve balıkhanelerde Rumlar bulunuyordu. 20 Ocak 1923’te Lozan’da Yunanistan ve Türkiye hükümetleri arasında imzalanan mübadele antlaşması gereği Rumlar Anadolu’dan çıkarılınca, sahiller ve balıkhaneler Türkler’e kaldı ama balıklar ortadan yok oldu.

Balıkların da Rumlarla birlikte gittiği rivayet edilir. Balıkların ardında kara talihıyla baş başa kalan Türkler, o muazzam sahilleri, yılda ancak 10-15 gün kalabildikleri yazlıklarla doldurdular, balık olarak da istavritle yetindiler.

Karekin Deveciyan, “Madem bu işin başındayım, öyleyse balığın kitabını yazmalıyım” diyerek kaleme sarılmış ve hayatını Türkiye’de balık ve balıkçılığın detaylı bir dökümünü yapmaya adanmış.

Karekin Deveciyan / Türkiye’de Balık ve Balıkçılık

Zara’da bir sünnet töreni

Sığı Usta

Hep birlikte yere kadar eğilip kalkarak elleriyle sanki ekin biçer gibi öyle bir haç çıkardılar ki, artık ömürleri bitene kadar çıkarmasalar da bu onlara yeterdi...

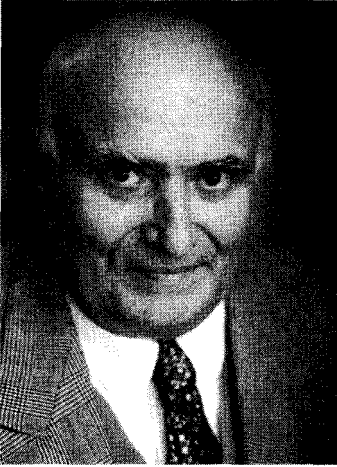
Birinci Dünya Savaşı başlarken Zara’da hummalı bir inşaat faaliyeti sürüyordu. Enver Paşa’nın emriyle, Dördüncü Ordu’nun yol güzergâhı olan Zara’da askeri kışla ve lojmanlar yaptırılıyordu. İnşaat sorumlusu 10. Alay Komutanı Binbaşı Yahya Bey, çalıştırmak üzere usta bulmakta hiç güçlük çekmedi, çünkü Zara’da o yıllar her biri yalnız civar kasabalarda değil, vilayet ötesi şöhrete sahip taşçı, duvarcı, sıvacı, demirci, dülger, ilingir, nalbant, marangoz ustalar vardı. Mesela Sahag Demirciyan demircilerin piriydi. Sıvacı Simon ya da Sığı Usta ha keza. İnce marangoz Sağır İlya ise saray atölyesinden yetişmeydi.

On binlerce kerpiç döktüler, beri yandan temeller ka-

zılıyordu. Kağnılar taş çekiyor, duvarlar yükseliyor, koğuşlar, tavlalar, tabur-bölük, kumandanlık binaları yavaş yavaş şekilleniyordu. Bu sıra Enver Paşa yanında Hafız Hakkı ile Sarıkamış'a giderken Zara'ya uğramış, inşaatla bizzat ilgilenip çalışanlara teşekkür etmişti. İşte o gidişinde Allahuekber Dağları'nda Ruslara baskın yapmak istemiş ancak ardında 90 bin ölü bırakarak tatlı canını zor kurtarmıştı.

Çok sürmedi, Devlet-i Osmaniye Tehcir Kararnamesi'ni ilan etti. Tekmil Ermeni tebaa "can güvenliği" bakımından yerlerinden alınıp güneyde başka yerlere yerleştirilecekti. Zara'daki askeri inşaat sorumlusu Binbaşı Yahya, Tehcir emrini alınca açmazda kaldı; emri uygularsa inşaat duracaktı, çünkü bütün ustalar Ermeni'ydi. Fakat o zart-zurt zabitlerden değildi, hangi kuzuyu hangi çubukla süreceğini bilenlerden olduğu için bir çözüm bulmakta gecikmedi.

O gün erkenden paydos edip ustaları başına topladı. "Arkadaşlar," diye söze başladı. "bu, hayatımın belki de en zor fikir beyanıdır. Şimdi beni iyi dinleyin. Sizinle aylardır beraberim. Nasıl sadıkane ve mahirane çalışıp devletimizin istediğinden de âlâ abideler diktiğinize her gün şahidim. Lakin dün aldığım bir emir üzerine siz de tehci-re tabisiniz. Bütün gece uyuyamadım. Hep bunu ve hep sizi düşündüm. Şu benim size yapacağım teklifi bir başkası bana yapsa, nasıl davranır, ne tepki gösteririm diye sabahı uykusuz ettim. Eğer teklifimi kabul etmezseniz hepiniz, çocuklarınızla beraber telef olacaksınız. Yazık olacak bunca bilgiye, yazık olacak bunca marifet ve zanaata. Teklifim şudur arkadaşlar! Ben, her birinizin ağzından

Sıgı Usta'nın oğlu öykü yazarı Kirkor Ceyhan, kitaplarında memleketi Zara'yı, 1915'teki felaketin öncesi ve sonrasında Zara'daki Ermenileri anlatır.

çok daha önceki bir tarihlerde verilmiş birer istida (dilekçe) almış olacağım. Muameleye de bugünden itibaren koyacağım. Sizi tehcirden böylece kurtaracağım. Siz istidanızda diyorsunuz ki; biz filan oğlu filan, bundan böyle Hıristiyanlıktan vazgeçtik, İslam'a kabulümüzü Zillullah-i fil arz Hazreti Padişahımızdan niyaz eyleriz. Bundan sonrasına siz karışmayın.”

Ustalar put kesilmiş soluk almadan dinliyordu. Lafın burasında ayarlanmış gibi hep beraber “of aman” diye yürekten bir

soluk boşalması oldu. Kimse kimsenin yüzüne bakmıyor, herkes eğilmiş gayriihtiyari önündeki tozlu toprağı parmaklarıyla eşeliyordu. Sessizliği yine Yahya Binbaşı bozdu. “Siz derununuzda hangi dini tanırıyorsanız taşıyın. Ama ve lakin gelin bir kararla ailenizi ve hayatınızı kurtaralım. Yarın sabah cevabınızı bekliyorum, haydi şimdi paydos” diyerek lafı bağladı.

Ustalarda ne iştah kalmıştı ne de keyif. Yevmiye diye verdikleri yumruk kadar tayınları peşkirlere bağlayıp uçkurlarında sallayarak, üst-baş toz toprak halde evlerinin yolunu tuttular. O gece Sıgı Usta aile meclisini topladı, kumandanın teklifini anlattı. Sabaha kadar düşündüler. Ya din değiştireceklerdi ya da yollara düşeceklerdi. Şafak atarken karar kılındı; Müslüman olacaklardı. Sıgı Us-

ta'nın annesi, "Madem öyle, İsa Efendimize son bir kez daha canı yürekten istavroz çıkaralım" dedi. Sığı Usta karısıyla anasının arkasında dua etmeye başladılar. Hep birlikte yere eğilip kalkarak elleriyle sanki ekin biçer gibi öyle bir haç çıkardılar ki, artık ömürleri bitene kadar çikarmasalar da bu onlara yeterdi. O geceden itibaren 75 yıllık Mahuş Hanım Şahiban Hatun oldu. Sığı Usta, İbrahim, karısı Naciye, kayını Necati, öteki Hesna, daha öteki Mustafa.

Sabah kışlanın yolunda herkesin başı önde, kimse kimseye ne selam veriyor ne de şaka yapıyor. Herkesin kararı malum ama kimse söylemiyor. Sanki önce açıklayan daha suçlu olacaktı gibi. Binbaşı Yahya onları bekliyordu, karşısında sıraya dizildiler, dilekçelere mühürlerini basıp teslim ettiler. Kumandan tek tek hepsini yanaklarından öperek tebrik etti ve gitti. İşbaşı yaptılar. Ancak akşama doğru ufak ufak utançtan sıyrılarak aralarında konuşmaya başladılar. Birbirlerinin yeni isimleriyle gırgır geçtiler. Sonra bunları bellemek için bir hayli zaman harcadılar.

Üç gün sonra Binbaşı Yahya yine geldi, ustaları başına topladı, "Arkadaşlar," dedi, "evet, ben yaptım siz Müslüman oldunuz ama ha deyince Müslüman olunmuyor. Bazı vecibeler var ki bunlar mutlaka yerine gelmeli. Evveleminde Sünnet-i Şerif şart!" Allah razı olsun kumandan onun da kolayını bulmuştu: Ermeni ustaları katır tavlasında baytar yamaklığı yapan pos bıyıklı Arnavut çavuşa havale etti. Koca bir beylik çadır. Bir yanda katırlar bağlı, öte yanda kuru tahta üzerinde hizmet eratı yatmakta. Bunların yerine ustaları yatırdılar. Arnavut işinin

ehliydi. Atları iğdiş ede ede ustalaşmıştı. Olan bitenden habersiz tavla eratı gördükleri manzara karşısında şaşkındı. “Bu yaşa kadar sünnetsiz nasıl dolaşılır, fesuphanallah” çeken çekene. Yine de din kardeşliği uğruna ustaları kucaklayıp yardım eden mi istersin, bununla yetinmeyip “Seni ben kestirdim, artık dünya ahret kirven oldum!” diyenler mi!

Baytar yamağı paslı ot makasıyla işini görüyordu. Makasın her yeri gevşemiş, o yana bu yana geve geve güçlkle kesiyordu. Çadırdan sanki salhanede böğürte böğürte sığır kesiliyormuş gibi çığlıklar yükseliyordu. Sünnet bitince bir asker, kepek-tuz karışımı bir toz bağlayıp bunları taburcu etti. Allahtan hava kararmıştı, kimseye görünmeden apışa apışa yürüyerek evlerine dağıldılar. Yaraları uzun zaman geçmek bilmedi. Bazıları ateşler içinde kavrularak iki-üç ay yattı.

Binbaşı Yahya Ermeni ustaları tehcirden kurtarmıştı. İnşaat sürüyordu. Derken bir gün müftülükten yazı geldi. “Yeni ihtida (dönme) Müslümanlar müftülükte hazır bulunacak. Kelime-i Şehadet ile namaz öğrenimine tabi olacaklar.” Ertesi gün müftülüğü doldurdular. Müftü, Kayseri ve Tokat medreselerini bitirmiş, kibar bir efendi idi. Önce heceleyerek “Eşhedüenla lâ ilâhe illallah”ı okudu. Sonra sırayla hepsine tekrarlattı. Ondan sonra da her birinin eline bir Amme cüzü tutuşturup “Bu duaları ezberleyeceksiniz, sonra da imtihan olacaksınız” buyurdu. Ustalar edep ve tazim ile birer birer müftünün elini öperek ve iki adım geri basarak huzurdan ayrıldılar.

Sığı Usta, 1898-1900 yılları arasında Amerikalı hocaların ders verdiği Protestan misyoner okulunda okumuş,

çat-pat İngilizceyi söktükten sonra rüştiyeden mezun olmuştu. O yüzden içlerinde eski Türkçe bilen tek o vardı. İmtihan korkusu yüreklere çökmüştü. Zavallı Sığı Usta, yorgun argın geldiği her gece evinde, ellerinde Amme cüzleriyle sıraya girmiş eski dost yeni Müslüman arkadaşlarını ağırliyordu. Ermenice okuma yazma bilenler nispeten daha şanslıydı, Sığı bunlara Arapça duaları Ermeni harfleriyle yazarak dağıtmıştı. Üçü beşi bir araya gelip, sanki kilise korosundaymış gibi bir ağızdan okuyarak çalışıyorlardı. Ermenice bilmeyenler ise Sığı Usta'nın yakasına yapışmıştı. Usta bazen sıkılarak bazen de gizli gizli tahsiliyle gururlanarak ümmilere zar-zor birkaç dua ezberletebilmişti.

İmtihani çarşı imamı Küpçü Feyzullah Hoca Efendi yapacaktı. Küpçü Hoca uzun siyah cübbesi içinde, iri kıyım gövdesiyle insana ürküntü verirdi. Soğan yemez sofulardan. Sertliği cahilliğinden ileri geliyordu. Cübbesinin eteklerini gayet notalı savurarak yürür, oturduğunda yine ayrıca bir sallanışla toplardı. Yine öyle geldi, karşılarında bağdaş kurduktan sonra beş on dakika enfiyesini bir o burun deliğine, bir öbürüne merasimle çekip, ortalığı velveleye boğan aksırması kesilinceye kadar peşkirle ağzını burnunu topladı. Kırmızı gözleri daha da kızıla kesmişti. Neden sonra “Gelin bakayım, dualar öğrenildi mi?” dedi. Uzatmayalım, bir sürü alaydan ve azardan sonra imtihan verilmiş, Zaralı Ermeni ustaların “dönmeliği” onaylanmıştı. Artık çarşı camisinde onlar da diğer Müslümanlar gibi namaza durabiliyorlardı.

1918 yılın başlarında Zara, perişan bir haldeydi. Nüfus koca-karılar, dul gelinler ve çocuklardan ibaretti. Din de-

ğıştirenler dışında Ermenilerin kaffesi göçmüştü. Nerele-re ulaşmışlar, hangi dağlarda toz toprak olmuşlar bilen yoktu.

Zaralı zoraki Müslümanlardan kimileri, zaman içinde geçmişlerini tamamen silerek Türkleştiler ya da başka diyarlara göç ettiler, Sığı Usta hariç. Çünkü o tehcir kaçagı iki Ermeni'yi evinde saklarken yakalanmış, sekiz kişilik ailesiyle birlikte Suriye'ye sürülmüştü. Aile yolda beş kayıp verdi. Sığı Usta iki yıl sonra üç kişilik ailesiyle “baba toprağı” Zara'ya geri döndü. Cumhuriyet döneminde burada çoluk çocuğa karışarak kaybolup gitti. Neyse ki, oğlu Kirkor Ceyhan, ileride meşhur bir yazar olarak, babasının yaşadıklarını yazdı da “insanın insana” yaptığı bu zulüm saklanamadı.

Eyüplü Halit'ten Sülün Osman'a

Polis yüzüne tükürdü ve bağırmaya başladı: "Sen Eyüplü olamazsın. Eyüp'ten senin gibi adam çıkmaz. Sen Türk değilsin, sen bir gâvursun..."

Giyimine çok önem veren, en az 60 yaşında, ufak-tefek, zayıf bir adamdı. Jilet gibi ütülü gezer, kravatında inci ve pırlantalı iğne asla eksik olmaz, daima gümüş kabızalı dandy bir bastonla dolaşırdı. Zaman zaman mağazamıza gelir, en pahalı giysilerden, en zarif kravatlardan alırken, gerçekte biz onun güzel kasiyerimizle ilgilediğinden şüphe ederdik.

Bir gün yine yanında hoş bir hanım olduğu halde gelmişti. Kız kardeşim diye tanıttığı kadın alışveriş yaparken, o benim yazıhanemde köpüklü kahvesini höpürdetiyordu. Sonra çok pahalı bir ipek gömlek beğendi. Bir binlikle ödemeyi yaptı. Ona para üstüyle paketi verildiğinde bana döndü ve şöyle dedi: "Kız kardeşimin bir gömlek için bu kadar para harcadığımı görmesini istemiyorum. Bunu çabucak eve götürüp beş dakikada dönerim." Fakat

dönmedi. Genç bayanın huzursuzluğu artıyordu ve sonunda birlikte kahve içtiğim adamın kim olduğunu sordu. “İsmi bana mı soruyorsunuz, kim olduğunu sizin bilmeniz gerekir” dedim şaşırarak. Kadın ağlayarak “Hayır, bana sadece filo kaptanı olduğunu söyledi.”

Sonra hikâyenin gerisi çorap gibi söküldü: Anadolu’dan önceki gün gelmiş ve bu beyle tren istasyonunda tanışmış. Birlikte önce muhallebiciye gitmişler. Akşama doğru sahte kaptan buna evlilik teklif etmiş. Ertesi gün sabahın köründe buluşup mağazamızdan kıyafet almak üzere yola koyulmuşlar. Ancak gelmeden önce bankaya uğramışlar. Kaptan alışveriş için para çekecekmiş. Fakat çok erken olduğundan banka henüz açılmamış. Bunun üzerine kadın kaptana bin lira borç vermiş. Sonrasını biliyorsunuz, mağazamıza geldiler ve adam ipek gömlekle binliğin geri kalanını alıp gitti. Zavallı kadın hıçkırıyordu. Sonunda çağrılan polis kendisine, evlilik vaadiyle şimdiye kadar 68 gelin adayını dolandırmış olan meşhur Eyüplü Halit’in son kurbanı olduğunu söylendiğinde artık onu sakinleştirmek mümkün değildi.

Bir gün Emniyet’ten arayıp bize uzun süredir aranan dolandırıcının sonunda yakalandığı bildirildi. Şirket müdürü, satış elemanı ve tezgâhtar kızla birlikte dolandırıcıyla yüzleşmek üzere İkinci Şube (Sansaryan Hanı), üçüncü kat, dördüncü odaya davet edildik. Fakat yanlışlıkla bir kat fazla çıkıp üçüncü odaya girmişiz. Burada 15 yaşında bir yankesiciyi döverek gerçeği bulmaya çalışan dev gibi bir polisle karşılaştık. Nefretle orayı terk ettik. Doğru odayı bulduğumuzda tezgâhtar kızın bütün vücudu hâlâ titriyordu.

Polis meseleyi kadının bin lirasını geri vermemi isteyerek halletmeye çalışıyordu. Tabii kabul etmedim. Bunun üzerine beni tepeden tırnağa süzdükten sonra, horlayan bir sesle “Niçin bu kadar kötü Türkçe konuşuyorsunuz?” dedi. “Çünkü Türk değilim, Avusturya vatandaşıyım” dedim. Beni bir kenara bıraktı, müessese müdürümü yanına çekti. Ancak onun Türkçesi benimkinden de beterdidi. Bunun üzerine satış elemanımı sorgulamaya başladı. Fakat o da Korfu doğumlu bir Helen’di. Polis nihayet tezgâhtar kıza dönerek, “Allah aşkına sen nesen?” dedi. Zavallı kız da korkarak Rum olduğunu söyleyince artık polisin gözlerinde şimşekler çakmaya başlamıştı.

Sonra bir zile bastı ve dolandırıcıyı karşımıza getirdiler. Ama küçük adam ne kadar değişmişti! Sanki bir boy küçülmüştü ve tanınmaz haldeydi. Boğazında bir zamanlar beyaz olan kan bulaşmış bir sargı bulunuyordu. Yüzünde gözünde morarmış şişkinlikler ve artık perişan ağzında dört kırık diş görünüyordu. Polis yüzüne tükürdü ve bağırmaya başladı: “Sen Eyüplü olamazsın. Eyüp Türklerin mübarek bir semtidir. Eyüp’ten senin gibi adam çıkmaz. Sen Türk değilsin, sen bir gâvursun. Bir daha sakın ha Eyüp’ün adını anma!”

Sonra bize döndü ve şöyle dedi: “İşte Türk olduğunu öne süren ama olmayan suçluların akıbetini görüyorsunuz. Zira hakiki Türkler hırsız ve suçlu değildir. Onlar dolandırıcı değildir ve başkasının parasından menfaat sağlamazlar. Siz ecnebilere gelince! Bu seferlik gidebilirsiniz, ama yakında çalıntı malda hayır olmadığını öğrenseniz, sizin sıranız da gelecektir.”

İfadelerimizin alınması bitmişti. Bir buçuk saat sonra

tekrar sokağa çıktığımızda tutuklanmamız halinde yardım etmek üzere adeta bir kurtarma ordusu birliği gibi dışarıda bizleri endişeyle bekleyen yakınlarımız tutuklandığımız rivayetinin ateş hızıyla yayıldığını anlattılar. Halbuki gerçekten yardıma ihtiyacı olan Eyüplü Halit'ti. Birkaç ay sonra gazetelerden ünlü dolandırıcının hapishanede öldüğünü okuduk. Umarım Eyüplü Halit daha iyi bir dünyaya intikal etmiştir, orada her ne kadar evlilik vaa-diyle hanımları kandırmasına izin verilmeyecek olsa da.

Bu satırlar bana ait değil, 1867'de İstanbul'da açılan ve 1960'lı yılların sonuna kadar faaliyette olan Mayer Mağazaları'nın son sahibi Georg Mayer'e ait. Mayer alade bir patron değil. O Viyana'da tahsil yapmış birçok dil bilen bir felsefe doktoru. Vaktiyle büyük büyük dedesinin kurduğu Mayer şirketinin son mirasçısı olmasaydı belki de ticarete hiç bulaşmayacaktı. Yukarıda anlattığıysa 1930'lu yıllarda başından geçmiş gerçek bir hikâye. Mayer'in kaleme aldığı ve ilk kez 1978'de Almanya'da yayınlanan *Türk Çarşısı* adlı kitabı Rifat N. Bali'nin gayretiyle, Yusuf Öztel'in çevirisiyle Kitabevi tarafından Türkçe'ye kazandırıldı (2008).

Mussolini'yi bile dolandırmış

Georg Mayer'in kitabında tesadüf ettiğim Eyüplü Halit'in tarihte çevirdiği başka dolaplara rastladım. Hikâye tamam olsun diye şimdi sizlere bunları anlatacağım. Kaynağım; dolandırıcılar ve kabadayılar üstüne "ihtisas" yapan, 1929 doğumlu polis Yaşar Danacıoğlu.

Ancak Eyüplü Halit'in maceralarına geçmeden evvel "Dolandırıcılar Kralı" diye nam salan Sülün Osman'ı anmamak olmaz. Beriki tamamen bir Cumhuriyet yapıntısı, Eyüplü ise Os-

manlı döneminden Cumhuriyet'e intikal etmiş bir üçkağıtçı. Yaşar Danacıoğlu, dönemin en ünlü dolandırıcısı olarak bilinen Sülün Osman'ın ismi kadar büyük olmadığını, aslında basit bir dolandırıcı olduğunu söylüyor. Menderes'in Demokrat Parti iktidarında inşaat sektörünü canlandırmak amacıyla imar yasası rafa kaldırılmıştı (1948). O gün bugündür rüşvet çarkıyla döndürülen bu süreçte, büyük-büyük hırsızların yanı sıra küçük-küçük hırsızlar da türemişti. Çünkü başta demir, çimento, cam olmak üzere birçok inşaat malzemesi yokluk yüzünden karaborsadan temin ediliyordu. Sülün Osman işte bu dönemde şöhret olmuş bir parazitti. Güya Galata Köprüsü'nü, İzmir Saat Kulesi'ni satmıştı. Emekli polis Danacıoğlu, Sülün Osman palavrasını gazeteci Halit Çapın'ın yarattığını, "ona Eyüplü Halit'in marifetlerini yüklediğini veya Sülün Osman'ın, Eyüplü Halit'in marifetlerini kendi marifetiymiş gibi anlatarak Çapın'ı aldattığını" iddia ediyor.

Gerçek adı Osman Ziya Sülün olan "Dolandırıcılar Kralı", 1923 yılında Fatih'te bir memur çocuğu olarak dünyaya geldi. Mesleğin inceliklerini Kumkapılı bir Rum olan Aleko'dan öğrendi. En iyi işlerini 50 ve 60'lı yıllarda tuttu. Tramvay, Galata Kulesi, meydan saatlerini, vapurları saf vatandaşlara "satarak" ya da "kirayavererek" efsane haline geldi. Galata Köprüsü'nü satmak üzereyken tesadüfen yakalandı. Soyadı "Sülün", 1952'de bir meydan saatini satarken yakalanınca lakabı oldu. Ona ilişkin son bilgi 1984 Temmuz ayında Beyoğlu'nda sürekli kaldığı otelde bir kalp spazmı geçirdiği yönünde. Polisin tahminine göre Sülün Osman bir yerde ölüp kaldı ve kimlik taşımadığı için de kimsesizler mezarlığına gömüldü. Sezar'ın hakkı Sezar'a dedikten sonra artık Eyüplü Halit'in yeni maceralarına geçebiliriz. Bu adam Osmanlı'dan devrolmuş bir dolandırıcıydı dedik. Nasıl Sülün Osman suni inşaat sektörü patlamasından sebeplendiyse, anlaşılan Eyüplü Halit de azınlık düşmanlığının ayyuka çıktığı günlerde türemiş, Tehcir-Mübadele koşullarında semirmiş ve bu nedenle de muhtemelen arkalanmış biri.

O aslen Girit kökenli bir göçmen. Çok güzel Rumca konuşur.

Türkçe okuma yazması yok; ama Fransızcası fevkalade. Bilinen en eski üçkağıdı ise çok cüretkâr: İstanbul işgalinin sona ermek üzere olduğu günlerde, Türk ordusunun şehre girmesine üç-beş gün kala Eyüplü Halit, arkadaşı Arap Abdullah ile Rumların yoğun olarak yaşadığı bir semtte, metruk bir bina ayarlayıp “karakol” kuruyor. Kentte o zaman tam bir otorite boşluğu olduğu için kimse de bunu garipsemiyor. Kendisi “komiser”, arkadaşı da “bekçi” oluyor. Sonra mahallenin zengin bilinenlerine musallat oluyorlar. Önceden belirlenmiş kurbanlar karakola çağrılıyor. Numaraları çok basit ve bildik: Arap Abdullah “iyi polis”, Eyüplü ise “kötü polis” rolünde makasa aldıkları bıçareleri korkutarak soyuyorlar. “Masum insanları ihbar edersin ha! Göstericem gününü!” Arka odayı da nezarethane dekorunda düzenlemişler. Adamları buraya attırıp arkadaşını yanlarına gönderiyor. Diyor ki orada Abdullah: “Aslında komiser görüldüğü gibi biri değildir, hani şöyle birkaç kuruş sıkıştırırsanız hiddeti geçer.” İki çakal böylelikle Türk ordusu şehre girinceye kadar faaliyette olan bu karakolda çok can yakıyor.

Haliyle Eyüplü Halit sık sık cezaevine düşüyor. Yine böyle hapse girmiş, tahliyesine bir gün kala koğuşa yeni bir mahkûm giriyor. Halit bunu kömürlüğe götürüp, “Bak kardeşim, bu koğuşun sobası bana ait. Ama ben yarın çıkıyorum. Sobanın yanmasından ben sorumluyum ve her gün diğer mahkûmlardan beşer kuruş alarak yolumu bulurum. Seni sevdim, 15 lira verirsen bu sobayı sana satarım” diyor. Zavallıdan 15 lirayı kapamayan Eyüplü ertesi gün cezaevinde ayrılıyor.

Gelelim onu nihayet “Dolandırıcıların Feriştahı” yapan hikâyeye; meğer 1935’te yine hapisten bir mektupla Mussolini’yi dolandırmış. Hapishanede kasa hırsız bir İtalyanla tanışıyor. Onu kafaya alıp Mussolini’ye bir mektup yazıyor: “Sayın Duce” diyor, “ben sizi çok seven, fikirlerinizi çok takdir eden bir Türküm. Antalya’nın sizin hakkınız olduğunu savunduğum için hapis yatıyorum. Yardımınıza muhtacım.” Mektup postalandıktan bir ay sonra İtalyan Başkonsolosu İstanbul Valisi’ne müracaat ederek, Eyüplü Halit’i ziyaret etmek için izin

istiyor. Kendisine “bu kişi dolandırıcıdır” deseler de dinletemiyorlar. Konsolos, Duce’nin emri gereği getirdiği yüklüce bir parayı cezaevine giderek elleriyle Eyüplü Halit’e teslim ediyor...

Sinemaya kaçan çocuk **Naki Turan Tekinsav**

Annesi yalnız başına sinemaya gitmesine izin vermezmiş, “karanlık orası” dermiş, “karanlıkta her şey olur”...

Naki Turan Tekinsav, “altı yaşından beri kitap toplayan bir selüloz manyağı”dır. (Kendisini tam olarak bu ifadelerle tanımlardı.) Başka hiçbir hobisi yoktur, hiçbir özelliği de. Aslında soğuk nevalenin tekidir. Kimseyle konuşmaz. Konuşsa da anlaşılmaz, ayrıca annesi hariç, kimseyi dinlemezdi de. Onu beş dakika bir yerde oturtamaz, sadece bir konuda konuşmasını sağlayamazsınız. Kısacası Naki Bey yaşlandıkça aksileşen, tepeden tırnağa bir vehimler kumkumasıydı.

Naki Bey’in günlük rutini şaşmaz: Sabah ezanında kalkar, kar, kış, kıyamet fark etmez, soluğu Beyazıt’taki Sahaflar Çarşısı’nda alır. Üstelik hiçbir zaman dolmuşa, otobüse binmez. Koca İstanbul’da o hep piyadedir. Ta ki bastona muhtaç kalıncaya kadar bu hep böyle.

Babası, o henüz altı yaşındayken çekip gitmiş. Annesi bir daha hiç evlenmemiş. Erkeğe olan bütün tutkusunu oğluna boca etmiş. Onunla emeklemiş, onunla ayağa kalkmış ve bir daha asla ondan ayrılmamış. O zaman Ankara'da, Atatürk Orman Çiftliği'ndeki lojmanlarda yaşıyorlarmış. Anne burada muhasebe memuru, hayırsız baba da galiba ziraat mühendisiymiş. O yüzden Naki Bey'in çocukluğu bu çiftlikte geçiyor. Şimdi mafyanın eline geçen AOC o zaman hakikaten çiftlikmiş. İşte o bu altın dönemin tanığı.

Gerçi Naki Bey İstanbul'da ve bilhassa Yeşilçam'da nam salmıştır; ama aslında o annesinin emekliliği gelinceye kadar Ankaralı'ydı. Çizgi romanla başlayan kitap ve sinema sevdasına da Ankara'da bağlanmıştı. Ama annesi yalnız başına sinemaya gitmesine izin vermemiş, "karanlık orası" dermiş, "karanlıkta her şey olur". O da, dayı göze alarak kaçarmış, cepte para niyetine bir tomar çizgi romanla... Çiftlik'ten Sıhhiye-Samanpazarı sinemalarına "kaçmak" ne demek, bunu ancak Ankara'yı bilenler bilir. Tren yolunu tutarmış, nasıl olsa bu raylar Sıhhiyye'den geçecek. Buraya kadar yürüye yürüye Maltepe-Hacettepe-Cebeci, üç durak. Varınca bilet parasını toparlayıncaya kadar, sinemanın önünde biriken kalabalığa karışıp çizgi romanları "okuturmuş". Sonra üstüne peş peşe dört film çekermiş. Gündüz girdiği sinemadan akşam karanlığında çıktığında, rayları takip ederek eve dönerken, Tandoğan civarında, elinde feneriyle gelen annesine yakalanırmış. Önce biraz dayak patak, sonra öpüşe koklaşa eve dönerlermiş. Ta ki Naki liseli bir delikanlı oluncaya kadar her hafta sonu bunu yaşamışlar.

Ana-oğul arasında yaşanan öyle bir aşk ki, askeriye bile araya girememiş. Nitekim, askere de beraber gitmişler. Annesi oğlunu elinden tutup şubeye teslim etmiş, yedek subay olarak tayini Afyon'a çıkınca kışlanın hemen karşısında bir göz ev kiralayıp, iki yıl dört ay oğluyla beraber askerlik yapmış.

Ana-oğul hayatlarında bir kez ayrıldılar. O da Naki Bey'in 85 günlük İngiltere seyahati sırasında. Bu bir piyangoydu: İstanbul Radyosu'nun düzenlediği sinema konulu yarışma programına katılmış, birinci olarak İngiltere seyahati kazanmıştı. Naki Bey, bu süre içinde 45'i Londra Sinamateki'nde olmak üzere, toplam 105 film seyretti ve memlekete döndü. "Hadi bakalım, yediğin içtiğin senin olsun, bize gördüklerini anlat!" diyenlere de filmleri anlattı.

Naki Bey her kadını annesi gibi sanıyordu, öyleyse annesinin üstüne niye evlensindi ki? Zaten annesi de onun kadınlarla ilgili fikrini bir anlamda destekliyordu ama kendi farkını oğlunun beynine nakşederek: "Oğlum ben hariç, hiçbir kadın seni çekmez, kitaplarını istemez" derdi.

Kitapları artık yere göğe sığmıyordu. Gerçekleşmeyen bir "bağış projesi" için yapılan resmi sayıma göre; 50 bin kitap vardı Naki Turan Tekinsav Kütüphanesi'nde. Hatta sırf bu yüzden bir keresinde "Uğur Dünderlik" olmuştu: Ev sahipleri Naki Bey'e ev vermiyorlardı. Kitapların binayı çökerteceğini, yangın tehlikesi arz ettiğini ve ayrıca bunların pire haşerat yuvası olduğunu öne sürüyorlardı. Bu yüzden olaya Uğur Dünder "el koymuştu." Tabii bir işe yaramadı. Naki Bey ve anası, son adresleri olan Cihangir Sormagir Sokak'ta bir bodrum dairesinde baş

Naki Turan Tekinsav, bir "selüloz manyağı"ydı. Hayatı kağıt (kitap-dergi-afiş-fotoğraf) toplamakla geçti. Hiç evlenmedi. Annesinden hiç ayrılmadı. Askerdeyken bile annesi yanına başındaydı. Hayatını gazetelere fotoğraf-belge temin ederek idame ettirdi. Cihangir Sormagır Sokak'taki evi aynı zamanda kitap deposuydu. Ana-oğul hayatlarını burada kitap dağları arasında telef etti.

baş kuruyarak kocadılar. Kitap yığınlarının üstünde yiyip içiyor, yatıp uyuyorlardı; hatta son zamanlarında hacetlerini dahi kitapların üzerinde ediyorlardı.

Sonra bir gün duyduk ki, önce annesi, ardından oğlu "Artık yeter!" demiş, "rayları takip ederek" bir meçhule gitmişler.

Vahan Bey

Vitrininde, pençesi değişmiş cilalı iskarpinler, danslarda topuğu incinmiş ruganlar kitaplarla yan yana...

Vahan Bey'i atlayarak yazılmış bir "İstanbul Kütüğü" eksik kalmış demektir. Çünkü o, şu dile düşmüş Beyoğlu'nun yaşayan en sevimli "elemanlarından" biridir. Kimi Beyoğlu apartmanlarının cephelerinde keşfedilmemiş heykeller vardır. Hep göz seviyesinden bakmaya koşulduğumuzdan onları görmeyiz. Bir gün başımızı kaldırıp da baktığımızda, güzelliğinin karşısında dalgınlığımızdan utanarak şaşırıp kalırız.

Vahan Bey de işte bunlardan biri. 1960'ta Beyoğlu'na çıkmış ve bir daha oradan hiç inmemiştir. Galatasaray'da lisenin köşesinde kitap satıyordu. Bu köşede bütün mevsimler, en az 50 kere Vahan Bey'in sırtından geçmiştir. Siz de belki yüzlerce kere bu köşede onun önünden geçmişsinizdir. Hatta onunla alışveriş bile yapmışsınızdır. Ama Vahan Bey'i fark edemezsiniz. Herhalde gölgesini

onun kadar sessiz sürükleyen bir başka insan yoktur. Yaşadığını belli etmekten utanan pasaklı bir sokak kedisi gibi, duvar diplerine saklanır.

Vahan Bey, İstanbul'a iki yaşında düşmüş. Hani şu "kaymakamıyla" meşhur Yozgat Boğazlıyan Ermenisi. Tehcirden sonra mı, yoksa tehcirden kaçarak mı İstanbul'a geldiler acaba diye ısrarla sormama rağmen hiçbir zaman gerçeği söyletmedim Vahan Bey'e. Öyle bir kanlı korku yerleşmiş ki yüreğine, 2000'li yıllarda dahi bu ruh hali içindeydi. Hrant Dink'in hesabı sorulamayan katli, Vahan Bey'in vehmini haklı çıkarıyor.

Dedesı köyde zangoçmuş. Babası ise duvarcı ustası. İstanbul'da başlarını sokacak bir delik buluncaya kadar, göçmenlere kucak açmış kiliselerde barınmışlar. Mezarlıklarda yattıkları dahi olmuş. Sonunda Yıldız'da bir ev bulmuşlar. Vahan Bey, kısa süre Beşiktaş'taki Makruhyan Okulu'na devam ettikten sonra orta 2'den terkle bir kundura ustasına çırak verilmiş. Sahaflığa o yılların ve bu yılların "mutena" semti Cihangir'de ayakkabıcılık yaparken başlamış. Vitrinde, pençesi değişmiş cilalı iskarpinler, danslarda topuğu incinmiş ruganlar kitaplarla yan yana dururmuş.

Vahan Bey'le sahaflığa başlayan bütün meslektaşları bugün iyi-kötü bir dükkân sahibi oldu. Ama o, 1960'ta kapattığı ilk ve son dükkânından sonra kaldırımlara düşmüş; çok iyi bir sahaf olduğu halde bir türlü mülk sahibi olamadı. Onunla bu mesleğe girenler, "Vahan'ın elinden öyle kitaplar, albümler, öyle haritalar geçti ki, bugün hepsi milyonlara satılıyor. Ama bundan istifade edemedi" diyorlar: Alışverişte haddinden fazla dürüst ve ucuzcuydu.

Siz onun şimdiki yoksul haline bakmayın, bir zamanlar “kredisi gayet geniş”, şık giyinmeye meraklı, şöhretli dostları olan ve aranan biriymiş. Eski bilardocular onu “Lüksemburg Kırathanesi’nde ıstakasıyla harikalar yaratırdı” diye anıyorlar. Sonra fotoğrafçılığı da var. Amerika’dan, Fransa’dan kitap siparişleri aldığı o günlerde, kitap düşkünleri ona uğramadan Galatasaray’dan katiyen geçmezlermiş. “Marazi” müşterileri için sergisini sabahın yedisinde açar, gece yarısı tiyatrolardan, sinemalardan başı “hülyalı” dağılan insanlar son müşterileri olur: Mesela Cahit Irgat, Ayfer Feray, Özdemir Asaf, Fazıl Hüs-nü Dağlarca, Afif Yesari, Necdet Mahfi Ayrıl, Erol Günaydın, Nejat Uygur, Metin Erksan bu türden sadık müşterileriymiş. Tabii o saate kadar çalışan Vahan Bey, çoğu gece tezgâhını toplamadan kitaplarıyla kaldırımda uyurmuş.

Dünyanın en yoksul sahafı Vahan Bey, bugün hâlâ aramızda. Ancak, Beyoğlu mafya tarafından parsel parsel işgal edilince, Vahan Bey’in Galatasaray’ın köşesindeki yerine de göz koydular. Şimdi orada masalarıyla sokağı kaplayan maço bir çay ocağı var.¹ O günden sonra, Vahan Bey Beşiktaş vapur iskelesi civarında tezgâh açmaya başladı. Fakat burası rüzgâra açık bir alan. Bu yüzden sık sık üşütüp hastalanıyor, dolayısıyla eskisi kadar sık piyasaya çıkamıyor. Ama eğer bir gün onunla burada karşılaşsanız mutlaka uğrayın. Selüloz çamuruyla kararmış elini çekinmeden sıkın, onunla konuşun, hatırını sorun.

1 Daha sonraları, 2011 yılının yaz aylarında Beyoğlu Belediyesi’nce çıkarılan masa yasağı üzerine bu çay ocağının da masaları kaldırıldı, sokak Vahan Bey’i yerinden eden zorbalara da yar olmadı.

Gözlerine dikkat edin, yeşil ve çok güzel olduğunu fark edeceksiniz. Sigara ikramını geri çevirmeyin, içmiyorsanız bile fasulyeden içiyor gibi yapın. Size çay getirmek için ta meydanın öbür ucundaki kahveye gidecektir, engel olmayın. Ona ya kitap verin ya da ondan bir kitap alın. Vahan Bey'in hayattan bunlardan başka hiçbir talebi yoktur.

Eight, nine, ten Deli Ayten

Bursalı Ayten 14 yaşına gelince bağlasan durmaz hale gelmiş ve nihayet kendini sokaklara atmış, bu sırada Cümbüş Hasan'a vurulmuş...

Deli Ayten'i, Bursa'da 1961 yazında, sekiz yaşımdayken tanıma şansına sahip oldum. Ama o zaman bunu, bir şans olarak değil de, kâbus olarak algılıyordum. Evden kaçıp Atatürk heykelinin olduğu meydana inmek, heykelin arkasındaki parkta bulunan ve bugün otopark olan havuzda oynamak en büyük maceramdı. Gelgelelim, benim gibi hep bu meydanda sürten Deli Ayten'e rastlayacağım diye aklım çıkardı.

Malkara'da o zaman lise olmadığından, ablam Bursa Kız Lisesi'nde okuyordu ve yine cebirden çıkmıştı. Fedakâr babam yaz tatilinde ablam cebir kursuna gitsin diye, Bursa'da Setbaşı'nda bir ev kiralamıştı. Malkara'dan 9 Temmuz günü yola çıkmıştık. Gününe kadar hatırlıyorum; çünkü o gün 1961 Anayasası halk oylaması vardı. Annem babam maaile otobüse binmeden önce Şair Nev'i

İlkokulu'nda sandık başına gitmiş-
tik. Sonuç: % 61.7 Evet.

Deli Ayten, Bursa'da o zamanki menzirim olan Büyük Postane civarında, Tayyare Sineması'nın önünde, Koza Han'da, Tuz Pazarı'nda, Kapalı Çarşı'da, Tophane'de, Altıparmak yokuşunda, Kültür Park'ta her yerde karşıma çıkıyordu. Ben ondan korkuyordum, ama o çoğu zaman sakindi. Ancak it-kopuk çok rahatsız edince, zıvanadan çıkardı. Artık diline ne gelirse, eline ne geçerse... Keyfi yerindeyse kaldırımı yanından hiç ayırmadığı davulunu, tenceresini, tavaşını, çantalarını ve birkaç çift ayakkabısını serer, dudağında dibine kadar yanmış sigarası olduğu halde cümbüş çalardı. Cümbüşün telleri soba teliydi.

Deli Ayten, 1935 doğumluymuş ve çocukluğunda geçirdiği ateşli bir hastalık nedeniyle aklen malul kalmış. 14 yaşına gelince kendini sokaklara atmış, bağlasan durmaz hale gelmiş ve bu sırada Cümbüş Hasan'a vurulmuş. Meyhanelerde cümbüş çalarmış Hasan. Alkolden erken ölmüş, Deli Ayten ondan sonra daha bir tozutmuş. Şehrin abazan puştları nerede kıstırdılarsa bu gencecik kıızı düzmeye başlamışlar. Devlet Hastanesi'nde bir jinekolog varmış, sevabına Deli Ayten'e kürtaj yaparmış.

Ablam o yaz cebirden geçti, liseyi bitirdi. Bizim de Bursa ile ilişkimiz kesildi. Bundan 30 yıl sonra 1990'ların

Bursalı olup da Deli Ayten'i tanımayana raslayamazsınız. Nitekim vefalı hemşerileri onun doğup büyüdüğü Kamberler Mahallesi'ne bir heykelini diktiler.

*Kamberler Mahallesi'ndeki
Deli Ayten heykeli.*

başında *Arkitekt* dergisinde Deli Ayten bir kez daha çıktı karşıma. Rahmetli, Rıfat Dedeoğlu'nun hazırladığı *A'dan Z'ye Bursa Ansiklopedisi*'nde şimdi bu sayfada gördüğünüz resmiyle bir köşe ayırmıştı ona. Kesip resmini saklamıştım.

Meğer Ayten, 12 Mart 1992'de Kızıyakup Mahallesi'ndeki kulübesinde vefat etmiş. Cenaze namazı Ahmed Dai Camii'nde kılınmış, naaşı Pınarbaşı Mezarlığı'nda toprağa verilmiş. Hatta bunu duyan Bursalı şair Orhan Doğan, onun için şu şiiri yazmış:

*Bir gün yaramazlık yaptım ben.
Çocuktum, inandım ne yazık ki hemen.
Deli Ayten'e vermekle korkuttu beni annem
Sen bizim korku kahramanımızdın
Bursamızın meşhur delisi, Deli Ayten.*

Geçenlerde Deli Ayten yine gazetelere kapak oldu. Ama bu defa bir vukuatından ötürü değil, Bursa Kamberler Mahallesi'nde yeni açılan bir parka Deli Ayten'in heykelini dikmişler. O yüzden. Kim akıl ettiyse, kim yol verdiyse onmilyonyüzbin kere teşekkürler.

Yumurcak

“Yerinde duramayan Yumurcak, Çankaya Köşkü’nün altını üstüne getirdi, Cumhurbaşkanı, küçük İlker’i hediye yağmuruna boğdu...”

Küçük İlker, sarı saçları, sevimli pembe yüzü, cin gibi parlayan gözleriyle her görenin mincıklamak istediği bir çocuktur. Annesi aktris Filiz Akın, babası yapımcı-yönetmen Türker İnanoğlu olan küçük İlker, yürümeyi, konuşmayı film setlerinde öğrendi.

1960’ta bir “Ayşecik” (Zeynep Değirmencioğlu) fırtınası esmişti yazlık sinema bahçelerinde. Yapımcısı Memduh Ün’ü ihya etmişti Ayşecik. O sıralar Ün, Ümit Utku ve Türker İnanoğlu hâkimdi Yeşilçam’a. Sürekli birbirlerini gözetirlerdi. O ne yaparsa, öbürü de onu yapardı. “Şöhret olmanın yolu rejisörün yatak odasında geçer” deyişi de bu devirde dolanıma girmişti. Ayşecik’in çok kazandırması Türker İnanoğlu’na ilham verdi. Böylece 1969’da o da Türk sinemasına ilk kez bir erkek çocuk yıldız armağan etti: “Yumurcak”!

İnanoğlu, oğlundan hangi yaratıcı düşüncenin sonucu olarak bir Yumurcak karakteri yarattığını şöyle anlatır: “Bir gün eski yabancı sinema dergilerini karıştırırken, Şarlo ile Jackie Coogan’ın 1921’de çevirdikleri “The Kid” (Yumurcak) adlı filmin bir resmi ilişti gözüme. Hemen Filiz Akın’ı Şarlo, İlker’i de Yumurcak kılığına sokturdum ve kendi fotoğrafçım Bela Sabahattin’e aynı pozun resmini çektirdim. O hafta bu resim Ses dergisinde kapak oldu. Ertesi hafta aynı dergide, 4 yaşındaki İlker’le bir röportaj çıktı. Bu sayede küçük İlker daha hiçbir film çevirmeden bir anda şöhret olmuştu. En nihayet görülen umumi arzu üzerine Yumurcak filmi çekildi.”

Film gösterime girdiğinde Türkiye çalkalandı; küçük İlker bir anda neredeyse milli bir kahraman oldu. O dönem Cumhurbaşkanı olan Cevdet Sunay’ın bile dikkatini çekti. Torun hasreti depreşen Sunay, Yumurcak ve ailesini Çankaya Köşkü’ne davet etti. Ertesi gün gazeteler, “Yerinde duramayan Yumurcak, Çankaya Köşkü’nün altını üstüne getirdi, Cumhurbaşkanı, küçük İlker’i hediye yağmuruna boğdu” diye başlıklar attılar.

Hazır Ankara’ya kadar gelmiş, Çankaya’ya kadar çıkmışken, TRT’ye çıkmamak olmazdı. Mete Akyol, Yumurcak’la annesi Filiz Akın’ı canlı yayına çıkardı. Stüdyo çok sıcaktı, küçük İlker susamıştı. “Su, su!” diye bağırmaya başladı. Çekim devam ediyordu, Mete Akyol lafı değiştiriyor, küçük İlker’e şirinlik yapmaya çalışıyor ama o “Su, su!” diye feryada devam ediyordu. Bu sıra TRT’nin telefonları kilitlendi. “Çocuğa su verin be vicdansızlar!” diye haykırıyorlardı. Bunlardan emekli bir albay, elinde sürahiyle stüdyonun kapısına dayanmış,

"Filiz Akın'ı Şarlo, İlker'i de Yumurcak kılığına sokturdum ve kendi fotoğrafçım Bela Sabahattin'e aynı pozun resmini çekttirdim."

görevlileri azarlıyordu. Yani o kadar çok sevilmişti Yumurcak.

Film Irak, Suriye, Lübnan, Yunanistan, İsrail sinemalarında gösterime girdi. Antalya Film Festivali'ne katıldı ve Yumurcak "En İyi Çocuk Oyuncu" ödülünü Yılmaz Güney'in kucagında aldı. Her nasılsa Cannes Film Festivali'ne bile davet edilmişti. Gerçi burada bir ödül alamadı ama olsun. Sonra ardı geldi, bir dizi Yumurcak filmi çekildi. İftira sonucu hapse düşmüş babası ile gözlerini kaybe-

den annesini kurtarmak için giriştiği mücadeleyi anlatan "Yumurcak Köprüaltı Çocuğu", zengin bir dulun yanına evlatlıkken fidyeye için kaçırlmasını anlatan "Yumurcak'ın Tatlı Rüyaları", alkolik bir silahşorla birlikte bir haydut çetesiyle mücadele eden, annesini ve çiftliğini kurtaran "Küçük Kovboy Yumurcak" filmi takip etti.

Yumurcak buluş çağına gelinceye kadar "Küçük Şahit", "Belalı Tatil" gibi birkaç film daha yaptı. 1972'de Işık Lisesi ilkokuluna gidiyordu. Okulda onunla arkadaşlık etmek isteyen çocuklar ve hatta öğretmenler Yumurcak'ın gözüne girebilmek için birbiriyle yarışlıyordu. Aile meclisi

artık zaten iş yapmayan Yumurcak serisine “Veda” adlı bir filmle son verme kararı aldı. Yumurcak bu filmde ünlü bir ses sanatçısının kanserli oğlunu canlandırdı.

1975’e gelindiğinde annesi ve babası ayrılmıştı. Bu ayrılık ve 12 Mart döneminin şiddeti yüzünden İlker 12 yaşında İsviçre’ye gönderildi. Cenevre, Londra, Paris dolaştıktan sonra Türkiye’ye döndü. Artık görenin kucaklayıp mıcıklamak istediği Yumurcak gitmiş, yerine Avrupa’dan bambaşka biri, İlker İnanoğlu gelmişti.

“Amca sana baba diyebilir miyim?”

Ömercik

Onun babası patron değildi. Ömercik o kadar babasız, o kadar babasızdı ki, önüne çıkan her adam onun babasıydı...

Yeşilçam’da “çocuk filmleri” dönemini başlatan yapımcı Memduh Ün’dür. 1969’da Kemalettin Tuğcu’nun aynı adlı romanından çektiği “Ayşecik”, sonraki pek çok çocuk filmine vesile olmuştur. Ancak Memduh Ün, Ayşecik serisinden yeterince faydalanamadı. Çünkü Ayşecik onun değil, senarist Hamdi Değirmencioglu’nun kızıydı, haliyle “malı” baba-kız götürdü.

O sıralar iki genç ve atak iki yapımcı daha vardı sinema piyasasında; Ümit Utku ve Türker İnanoğlu. Bu üçü, yalnız sinemada değil, hayatın her alanında yarış halindeydi. Yeşilçam’ın tahtına göz dikmişlerdi. Üçü de çapkındı, üçü de büyük Amerikan arabalarına biniyor, lüks dairelerde yaşıyordu. Her biri dönemin en ünlü aktrisleri olan; Fatma Girik, Muhterem Nur, Filiz Akın isimle-

“Ömercik”i hatırlıyor musunuz? Hani gözyaşları inci taneleri gibi dökülmeye hazır dururdu göz pınarlarında. Hokka burnu, titreyen pembe dudaklarıyla ne kadar masumdu ve ne kadar da bilmiş. Büyümüş de küçülmüştü sanki.

rinden biriyle beraberdi. Para, mal-mülk ihtirasıyla yanıp kavrulan bu üçlünün ideolojik akıl hocalığını ise “Dolandırıcılar Kralı Raki” ile asistanı Hasan Kazankaya yapıyordu. Gerçi bu uğurda son ikisi telef oldularsa da diğerleri naftalinlenerek günümüze kadar gelebildiler. O fırtınalı, kanlı-bıçaklı aşklardan ise günümüze sadece Fatma Girik’le Memduh Ün aşkı baki kalabildi.

Ayşecik, bu amansız yarışta Memduh Ün’e geçici de olsa bir üstünlük sağlamıştı. Bizde rekabet özgün yaratıda olmuyor, birisi bir iş tutturdu mu, hemen onun kazanına göz dikiliyor. Ayşecik’in gişe hasılatını gören İnanoğlu ile Ümit Utku da çocuk kahraman yaratma sevdä-

sına düştüler. Hatta Türker'in kardeşi Berker İnanoğlu bile. O da oğlunun adının sonuna bir "cik" eklemiş, "Sezercik" de böyle yakalamıştı trendi nihayet kuyruğundan. Ümit Utku, dönemin başbakanı "Adnan Bey"ın soyadını lâıyk gördüğü oğlu Menderes'i "Afacan" adıyla sahneye sürmüştü. Yeşilçam'da "çocuk filmleri" dönemini Mümduh Ün başlatmıştı; ama ona bu pastanın kremasını yedirmediler. Ayşecik'in hasılatı baba-kız Hamdi-Zeynep Değirmencioğlu'nun cebine akarken, diğer yapımcılar arak senaryolarda özbeöz kendi çocuklarını oynattıklarından, giderek zenginleşirlerken, Memduh Ün bu yarıştan çekilmek zorunda kaldı. Pekiyi o niye oğlunu bu gibi filmlerde oynamadı? Onun da bir oğlu vardı. İlker, Menderes, Sezer yaşlarıındaydı. Ama Memduh Ün oğlundan bir "kahraman" yaratamadı. Sanırım bu hal, onun derinlerinde halen zonklayan bir ukdedir.

Sonra bu çocuklar büyüdükçe bire bir babalarını yanıladılar. Tıpkı babaları gibi yırtıcı, güçlü, çapkın, zengin olmaya çalıştılar. İlker, boydan kaybettiği için sinemada devam edemedi. Menderes de çocuk starlıkla yetindi. Halbuki onun fiziği müsaitti; ama jönlüğün para etmediğini babasından biliyordu. Babası sinemayı terk etmiş, başka işlere girişmişti. O da babasının yolundan gitti, işadını oldu.

Kıssadan hisse, her çocuk yıldızın istikbali bir olmuyor işte. Mesela "Ömercik"i hatırlıyor musunuz? Hani gözyaşları inci taneleri gibi dökölmeye hazır dururdu göz pınarlarında. Hokka burnu, titreyen pembe dudaklarıyla ne kadar masumdu ve ne kadar da bilmiş. Büyümüş de küçölmüştü sanki. Yırtık-pırtık dolaşırdı ama dürüst ve

onurlu yaşıyordu. O da bir çocuk yıldızdı; ama o Yeşilçam'ın "babasız" yıldızlarındandı. Onun babası, yapımcı-yönetmen-senarist, ya da kısaca, patron değildi. Ömercik o kadar babasız, o kadar babasızdı ki, neredeyse önüne çıkan her adama "Amca size baba diyebilir miyim?" diye sorardı.

Soyadı Dönmez olan 1959 İstanbul doğumlu Ömercik, yukarıda adı geçen tüm çocuk oyuncularından yıllar önce başlamıştı sinemaya. İlk filmini "Küçük Turgut" namı müstearıyla 1965 yılında çekti: "Fakir Gencin Romanı". 1969'da gösterime giren "Ayşecik'le Ömercik" filmi, bu ikilinin çıkış ve tescil ediliş filmi oldu.

Zaman geldi, Ayşecik toparlacık bir hanım oldu kenara çekildi, Kadıköy yakasında emlak komisyonculuğu işine girdi. Ömercik'se 1965'ten 1974'e kadar çevirdiği 40'tan fazla filminden kazandığı paralarla topu-topu dört ticari araba alabilmişti, ailesinin velayetinde taksi işletiyordu. Çocuk yıldızların emekliye ayrılması ne trajik oluyor. Neyse ki Ömercik, zaten bundan daha fazlasını tahayyül dahi etmediği, edemediği için, halinden memnun, dört arabasıyla Üsküdar Çiçekçi'de mütevazı krallığını ilan etmişti.

Ama olmadı, kötü felek Ömercik'e bir oh dedirtmedi. Sonra basına da yansıyan talihsizlikler sökün etti. Önce bir gözünü kaybetti. Sonra birer birer arabaları elden çıktı. Dört yıl Avşa adasında büfe işletti, bu da tutmadı. Ömercik, tıpkı filmlerinde canlandırdığı gibi, tekstil sektöründe bir işçiydi artık. Nihayet bir de motosiklet kazası geçti başından.

Ömercik, filmlerinde hep yaptığı gibi, yine önüne çı-

kana “Amca, size baba diyebilir miyim?” demeye başlamıştı artık: “Gözündeki rahatsızlığın tedavisi için özel bir gece düzenleyecekleri vaadiyle izinsiz para toplamaktan” ve sonra “paraları ortaklarıyla üleşmekten” mahkeme koridorlarına düştü. Şimdilerde Zeynep Değirmencioğlu’nun emlak şirketinde çalışıyormuş, sağlığı ve durumu iyi diyorlar...

Arap Cemal

Cemal buldu mu günde bir kasa bira, beş çift kâğıtlı, bir büyük rakı içiyor. Bulamadı mı da “sinyale” çıkıyormuş. Ben görmedim. Görenlerin yalancısıyım...

Arap Cemal, 1.90 boyunda bir Çingene güzeli. Ten rengi kuzgunî. Gözleri kocaman ve çapkın. Elleri de öyle. Saçları afro, ağzı bozuk, asi mi asi! Hacı İlbey İlkokulu'nda sınıf arkadaşımı. İsmet Mandal'la ikisi sınıfın en arkasında, pencere kenarındaki sırayı paylaşırlardı. Bu ikisi öğretmenimiz Hamdi Bey'in kâbusuydu. Hamdi Bey Cumhuriyet'in yetiştirdiği ilk öğretmenlerdendi. O yaşta hâlâ görevde ve Malkara'da ne arıyordu? Meçhul. Çok yaşlıydı, kulakları duymuyordu.

Hamdi Bey'in pek sevdiği bir rutini vardı. Sınıfın en haylazlarını tahtaya kaldırır, bunlara en basit soruları sorar, bilemedikleri zaman da eğlence başlardı: “İsmet Mandal, söyle bakalım, büyüdüğün zaman sen ne olacaksın?” Çocuk korku içinde titreyerek, “Pilot olacağım öğ-

retmenim” diye kekelerdi. “Ya öyle mi! Ye bakayım şu yeşil tebeşiri” der ve eklerdi: “Sen büyüdüğün zaman boyacı olacaksın, boyacı!” Sonra sıra Arap Cemal’e gelirdi. “Söyle bakalım Cemal Efendi, büyüdüğün zaman sen ne olacaksın?” Cemal, “Doktor olacağım öğretmenim” diye gürlerde. “Ya öyle mi! Ye bakayım şu sarı tebeşiri” der ve eklerdi: “Büyüdüğün zaman sen ofislere hamal olacaksın, hamal!”

İsmet Mandal’la Arap Cemal’in ağzı burnu rengârenk tebeşir tozu olur, biz eşraf ve memur çocukları da onların bu haline kıkır kıkır gülerdik. Hayri Bey onların istikbalini doğru tahmin etmiş, fakat ayrıntılarda yanılmıştı. İsmet Mandal boyacı değil, arabacı; Cemal de hamal değil, sinema makinisti oldu. Kasabamızda kiliseden bozma bir sinema vardı. Şimdi burası Yağlı Tohumlar Kooperatifi’nin elinde mezbelelik halde. Bu sinemanın kralıydı Cemal. Makine dairesine kurulduğu zaman bize dünyaları bahşederdi. Biz onun gösterdiği filmlerle büyüdük.

Artık sesimiz çatallaşmaya, alnımızda sivilceler çıkmaya başlamıştı. İlk cinsel tecrübelerimizi de bu sinemanın karanlık localarında yaşadık. Ancak bunun için Cemal’e haraç vermek lazımdı, mesela ona mentollü bir paket Çamlıca ya da Hisar sigarası almadan sevgilinle locaya kapandınsa, beş dakika geçmeden Cemal elinde ortalığı gün gibi aydınlatan feneriyle ensenizde biterdi: “Hop! Ayıp oluyor ama aile var!”

Cemal biraz daha büyüdükten sonra sinemacı Saim Abi onu İstanbul’a göndermeye başladı. Cemal her hafta İstanbul’a eski filmi götürüyor, yenisiyle kasabaya dönüyordu. Tam da bu sıralar sinemalarda “Tarkan” (Kartal

Tibet) filmleri başlamıştı. Biz hepimiz Tarkan olmaya özenirken, Cemal bu filmin kötü kahramanı Camoka'ya (Danyal Topatan) özenirdi. Fakat Cemal'e onu dahi çok gördük. Çünkü biz kasaba çocukları, Camoka olarak onu değil de bekçi İsmail'i seçmiştik. (İsmail şimdi emekli ve halen Camoka diye anılmakta.)

İstanbul'a gide gele Cemal meğer Yeşilçam'da kendine yeni dostlar edinmiş. Onlara "artist" olmak istediğini söylemiş. Bir gün baktık, Cemal yok, evden kaçmış! Annesi annemim "ahiretliği", kadın iki gözü iki çeşme bize gelmiş. Medet umuyor. "Gitti, gitti kara şoparım gitti!" diye ağlıyor. Cemal uçmuştu, nitekim bir daha kasabaya hiç dönmedi.

Gel zaman git zaman Beyoğlu, Ayhan Işık Sokak'ta Cemal'le burun buruna geldim. Hemen sarmaş-dolaş olduk. Halini sorunca öğrendim: O kasabadan kaçtığı yıllarda tarihi hamaset filmleri çok modaydı. Haliyle bu gibi filmlerde bol bol figürana ihtiyaç vardı, özellikle de siyahi oyunculara. Bu fırsattan istifade Cemal birkaç filmde oynamış. Sonra böyle filmler gözden düşüp de porno filmler başlayınca Cemal de işsiz kalmış.

Yeşilçam'da kalmak için çok direnmiş. Kalmış da, bugün bu sokakta "Arap Cemal" dediniz mi herkes onu tanıyor. Bir köşe başında dikilip iş bekliyor. Film yazıhanelerine getir-götür işi yapıyor, Beyoğlu sinemalarına bobin taşıyor. Sigorta, Bağ-Kur hak getire! Yevmiyeyi doğrultu mu da çapkınlığa çıkıyor. Beyoğlu'nun ne kadar çaptan düşmüş güzeli varsa, hepsi Arap Cemal'e hayran. Cemal, bir harem ağası gibi, hepsi onun yolunu gözlüyor. Arap Cemal buldu mu günde bir kasa bira, beş çift kâğıtlı, bir

büyük rakı içiyor. Bulamadı mı da “sinyale” çıkıyormuş. Ben görmedim. Görenlerin yalancısıyım, vukuatı çok, çok faça bozmuş, çok tafra kırmış, Beyoğlu karakolu ondan illallah demişmiş. Tabii yalan. Cemal o kadar korunmasız, o kadar yoksul ve o kadar çok sevgiye muhtaç ki, diyorum ki bir hayırsever çıksa da...

Şen Manav Şerafettin

*O gün Şerafettin otobüsü kaçırmış ama hayatının
kısmetini bulmuştu...*

Bergamalı Şerafettin, kara-yağız bir delikanlıyken bir gün yolu Malkara'ya düşer. O zaman İstanbul-Çanakka-
le yolu Malkara'nın içinden geçermiş. Otobüs ihtiyaç molası verince, yolcular Gazi Ömer Bey Camii çevresin-
deki çarşıya dağılmışlar. Kimi Hacı Ali İbrahim'in, kimi Süleyman Oflaz'ın lokantasına doluşmuş, çorba içiyorlar.

Şerafettin'in karnı tokmuş, bir süre o sıralar yeni ya-
pılmakta olan Hal Binaları'nın inşaatını seyretmiş. Son-
ra kulağına uzaktan gelen bir klarnet sesinin davetine
uyarak kasabanın tozlu yollarında kaybolmuş. Gide gide
bir düğüne varmış. Oynayan kızlardan birini çok beğen-
miş. Kız da ona bakmış, gülmüş.

O gün Şerafettin otobüsü kaçırmış ama hayatının kıs-
metini bulmuş. Malkara'nın eniştesi olmuş. Enişte derdi
ona herkes. Hal Binaları tamamlanınca ön cepheden gü-
zel bir dükkân ayarlamıştı kendine. Tabelayı astı: Şen

Manav Şerafettin Turunçel. Sonra peş peşe iki oğlu oldu. Önce anasının kopyası Hasan, ardından babasının kopyası Bülent. 1950'li yılların başındayız. Demokrat Parti iktidara gelmiş ve henüz foyası meydana çıkmamış. Tek partili baskı yıllarının ardından millet biraz ferahlamış. Para-üretim yine yok; ama herkes şen-şatır, Şerafettin de öyle. İki oğlu olunca, bunun şerefine ahdedtiği sepetli motosikleti çoktan çekmişti dükkânın önüne. Kasabadaki tek sepetli motosikletti o zaman. (Sonra terzi Ahmet İnan da sepetli motosiklet aldı.) Şerafettin motosikletin ön çamurluğuna “Şen Manav” yazdırmıştı.

Karı-koca çok keyfe düşkündüler. Çocukları bir örnek giydirirler, kendileri de iki dirhem bir çekirdek süslenip sepetli motosikletle gönüllerince gezerlerdi. Onları pat-pat-pat Üçağaçlar Bayırı'nda, pat-pat-pat Ekmekçiler Deresi'nde, pat-pat-pat Maşatlık'ta görebilirdiniz. Hıdrellez oldu mu, ta Keşan'daki Dallık'a giderlerdi. Yazın Şarköy'e, Mürefte'ye, Hoşköy'e. Hasan babasının arkasına otururdu; Bülent'se sepetin içine kurulmuş annesini kucağında. Bir mutluluk tablosu gibi, kasabanın içinden her geçişlerinde herkes onları imrenerek seyrederdi.

Şerafettin manavlığı aslında sevmemişti. Biraz yelli kafaydı, durduğu yerde duramazdı. Müşteri kaprisi çekmek, pazarlık etmek onu göre değildi. Buna rağmen çarşı içinde esnaf arasında tutunmuştu. Çünkü Şerafettin “turfandacıydı”! Malkaralılar, mevsimin ilk kirazını, karpuzunu, kavununu, Ankara armudunu, Şen Manav Şerafettin'den yemiştir. Yılbaşı ve bayramlarda egzotik meyvelerle (ananas, Hindistan cevizi) kasabalıları tanıştıran da Şen Manav Şerafettin ve oğullarıydı.

Artık Hasan ve Bülent de dükkânda durmaya başlamışlardı. Malkara'nın pazarı Pazartesi günleri, manavlığın yanı sıra mevsimine göre, son derece leziz, bol piyazlı ızgara köfte ya da balık (palamut-lüfer-hamsi) ızgara yaparlardı ailecek. Yanında kırmızı soğan, yarım limon, Kınalıyapıncak üzüm ya da Kırkağaç kavunu verirlerdi.

1970'li yılların başındayız. Pis bir dönem başlamış. Soğuk, karanlık, sıkıyönetimli yıllar. Herkesin birbirinden şüphelendiği, birbirini ispiyonladığı utanç yılları. Devlet kendi çocuklarını birbirine kırdırıyordu, üstelik yan tutarak. Böyle bir ortamda Hasan Turunçel, okuyamamış, arkadaşlarından bazıları üniversitelere dağılmıştı. Ama o işini seviyordu, daha doğrusu insanları seviyordu. Şen Manav'da yönetimi ele geçirmişti. Babasının kaçırdığı tüm müşterileri yeniden kazanmıştı. Kardeşi Bülent de çok iyiydi, güzeldi; fakat babası gibi kaytarmacıydı. Hasan'sa, gayet sempatik, lafı dinlenir, esprituël, okumaya, müzik dinlemeye meraklı bir delikanlıydı. Dükkânı dönüştümlü bekliyorlardı. Alışverişin en hızlı olduğu akşam saatlerinde nöbet hep Hasan'da olurdu. Onun vardiyasında, dükkân kasabanın gençleri için sadece bir manav dükkânı değil, bir kulüptü.

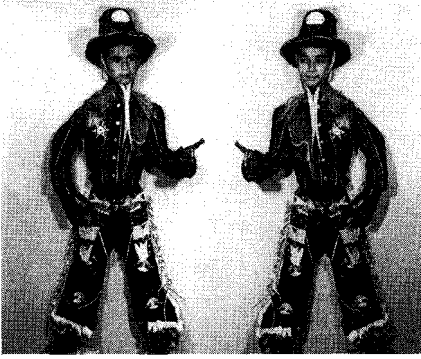
Artık motosikletten Renault arabaya terfi etmişti Turunçel ailesi. Motosikletle gittikleri yerlere şimdi arabayla gidiyorlardı; ama o eski tat, o eski neşe yoktu artık gezmelerde. Hasan manavların müzmin hastalığı romatizmaya gafil avlanmıştı. Mangal başında bacaklarını kızdırıp sonra Balkan ayazında müşteri memnun ederken yakalandığı ve tedavisi ihmal edilmiş romatizma Hasan'ı kalbinden vurmuştu. O yüzden pek nazenindi Hasan.

Turunçel ailesi en mutlu günlerinde. Hasan ve Bülent sünnet yatağında, babaları Şen Manav Şerafettin Turunçel ve anneleri Ayşe Turunçel ile.

Has arkadaşlarından “Gıdık” Mustafa onu yorulunca sırtında taşırdı. Çok özendiği halde içki ve sigara içemezdi. Çok özendiği halde yüksek efora dayalı sporları (ralli, dağcılık, kayak, tenis) hiç yapamadı. Plak, kitap ve fotoğraf topluyordu. Arabanın garajında kendine ait bir oda yaratmıştı. Burası dükkânın tersine, ancak çok sınırlı kişinin girebildiği bir fikir kulübü gibiydi.

1990’lı yılların başındayız. Bir başka sıkıyönetimli yıllar geride kalmış. Yine kimsede para yok, yine üretim sıfır, fakat aptalca bir iyimserlik hâkim havaya. Hasan Turunçel’in sağlığı giderek bozulurken, kafası nitel sıçramalar halinde aydınlanıyordu. Artık Malkara ona dar gelmeye başlamıştı. Yarattığı her fırsatta basıp gaza İstanbul’a kaçıyordu. Bu yüzden aile içinde sık sık huzursuzluk çıkıyordu. Artık iki kardeş de evliydi. İkisinin de erkek çocukları olmuştu. Ne güzel değil mi? Hayır, tersi

Bülent ve Hasan Turunçel kardeşler

oldu. Çünkü bir dükkân geliri yetmiyordu artık onlara. Evleri de ayırmışlardı, kiracıydılar. Herkesin suratından düşen bin parça.

Sonra gökten bir el uzandı, iki yıl içinde önce Hasan'ı açık kalp ameliyatında, ardından kanser olan Bülent'i, onun da

ardından babaları Şerafettin Turunçel'i çekti alıverdi aramızdan. O gün bugündür Malkara sanki boşaldı, çarşının da tadı tuzu kalmadı. Bir aile gözlerimizin önünde böyle dağıldı.

Dizin

- II. Mahmut 222, 293, 294
II. Meşrutiyet bkz. Meşrutiyet
III. Selim 216
VII. Edvard 121
1001 Gece Masalları 121, 224
12 Mart 352
1908 Anayasası 308, 313
1917 Sovyet Devrimi 61
1933 *Sıhhat Almanığı* 123
1961 Anayasası 346
31 Mart 275
88. Alay 312
A'dan Z'ye Bursa Ansiklopedisi 348
Abanoz 153
Abdullah Biraderler 286
Abdullah Efendi Lokantası 216
Abdullah Şüreyh Efendi 113
Abdülaziz 282, 286, 295
Abdülaziz Konevi 290, 290n
Abdülhak Efendi 126
Abdülhamid 75, 76, 127, 162, 171, 228, 247, 248, 277-281, 285, 287, 288, 289n, 290, 294, 304, 312, 313, 318, 319
Abdülmecid 170, 220-223, 225, 226, 228
Abit Efendi 278
Acem 187, 247, 248
Adalar Belediyesi 143
Adalı Avni 79-81, 84
Adana 115
Adivar, Adnan 30, 200, 208
Adivar, Halide Edip 30, 188, 189, 194-201, 204-208
Adil, Fikret 115, 121
Afacan 355
Afrika 108
Afyon 201, 205, 340
Agayef, Ahmet 179, 180, 183
Agayef, Hasan 178
Agence France-Presse 128, 130
Ağaoğlu, Ahmet 37, 178-181, 183, 184, 187
Ağaoğlu, Samet 180, 185
Ağaoğlu, Süreyya 178, 179, 181-185
Ahd-i Atik 207
Ahmed Dai Camii 348
Ahmed-Twebi 261, 262
Ahmedül Kattan 237
Ahmet Ağa 306
Ahmet Bey (Dr.) 65
Ahmet Efe 45
Ahmet Mithat 283-285, 295
Ahmet Paşa (Kayserili) 306
Ahmet Rasim 91
Altınay, Ahmet Refik 78-84, 116, 151
Ahmet Haşim 121
Ahmet Rıfkı 29-33
Ahmet Rıza 289
Ahmet Samim 47
Akalinlı, Lütfiye 234-238
Akarag (köy) 15
Akçura 181
Akçura, Gökhan 245
Akı, Niyazi 141
Akin, Filiz 349, 350, 353
Akıntıburnu 259
Akis 210, 212
Akka 283
Aksaray 185
Aksel, Zeynep 159
Akşam 134
Akyol, Mete 350
Alatini (Alaton) 278
Alcantara Kekliği 93, 95-98
Aleko 335
Alevi-Bektaşî 310, 311
Ali 209
Ali Ağa 196, 199
Ali Çetinkaya 66, 70
Ali Kâmil 254-256
Ali Kemal 30, 31, 45

- Ali Şükrü 62, 69
 Ali Vâsib Efendi 230
 Aliye Hanım 141, 145
 Allahuekber Dağları 325
 Alman 27, 132, 279
 Almanca 133, 136, 147, 159
 Almanya 60, 93, 284, 334
 Altay 23
 Altıparmak 347
 Amerika(lı) 30, 73, 74, 122, 129, 163, 164, 206, 210, 226, 254-260, 286, 344
 Amerikan 132, 164, 184, 190, 192, 193, 255, 261, 319, 353
 Anadolu 44, 51, 55, 57, 62, 63, 66, 74, 76, 92, 94, 148, 167, 195, 202, 225, 230, 235, 237, 238, 254, 312, 316, 323, 332
 Anadolu Ajansı 90, 183
 Anadolu Hareketi 180, 208
 Anadolu Türkleri 188
 ANAP 143
 Anday, Melih Cevdet 132, 135
 Anglo-Sakson 30, 190
 Angurya 273
 Ankara 13, 16, 18, 30, 37, 50, 54-56, 61, 63, 67, 68, 86, 110, 131, 134, 135, 137, 152-155, 168-170, 174, 183, 193, 195, 200, 201, 215, 218, 230, 233, 254, 256, 309, 350, 363
 Ankara Hanı 114
 Ankara Hükümeti 170
 Ankara Kız Enstitüsü 210
 Ankara Palas Otelı 209, 210
 Antalya 205, 285, 336
 Antalya Film Festivali 351
 Antik Yunan 135
 Anvers 25
 Arabistanlı Lawrance 265, 315, 319
 Arap 110, 132, 178, 197, 228, 232
 Arap Abdullah 336
 Arap Cemal 358-360
 Arapça 108, 132, 133, 284, 329
 Aras, Tevfik Rüştü 210
 Arcan, Galip 95
 Ardahan 60
 Arıkan, Zeki 54
 Aristoteles 133
 Arkitekt 348
 Arma Yayınevi 239
 Arnavut 197, 309, 311
 Arnavutköy 259
 Arnavutluk 113
 Arseven, Celal Esat 269
 Artvin 60, 67
 Arzumanova, Lydia Krassa 241
 Asım Bey 91
 Asmalımescit 115, 236
 Assumption Okulu 158
 Asya Türkleri 55, 191
 Aşyan 252, 253, 256, 259
 Aşkenaz Yahudisi 74
 Ataç, Nurullah 78, 95, 131, 135
 Atalay, Erdal (Dr.) 166
 Atatürk 13, 14, 17-22, 26, 28, 35, 37-41, 49, 50, 65, 67, 69-71, 73, 76, 81, 84-87, 89, 90, 92, 125, 129, 170, 178, 180, 181, 183, 200, 210, 213-216, 218, 346
 Atatürk'le Üç Ay 41
 Atatürk Müzesi 281
 Atatürk Orman Çiftliği 339
 Atay, Faliş Rıfki 19, 26, 49, 91, 215, 249
 Ateşten Gömlek 208
 Atıf Kamçıl bkz. Mülâzım Atıf Efendi
 Atina 319
 Avlonyalı Ferid Paşa 288, 313
 Avrupa 25, 121, 168, 169, 173, 184, 192, 224, 246, 287, 352
 Aşa 356
 Avusturya 65, 75, 333
 Ay, Lütfi 132
 Ayasofya (hamam) 296
 Ayaspaşa 53
 Ayaş Sultanı Bünyamin Veli 168
 Ayaşlı(lar) 169-172, 178
 Ayaşlı, Münevver 167, 168, 172, 173, 175, 178, 186, 208
 Ayaşlı, Nusret Sadullah 168, 169
 Ayda Bir 281
 Aydan, Ayhan 210
 Aydemir 189-193
 Aydemir 189-193
 Aydın, Gülden 310
 Ayhan Işık Sokak 360

- Ayhan, Ece 178
 Ayral, Necdet Mahfi 344
 Aysan, Gülsün 289
 Ayşe Hanım 217
 Ayşe Sultan 279
 Ayşe Zehra 107, 236, 237
 Ayşecik bkz. Zeynep Değirmencioglu
 Ayşecik'le Ömercik 356
 Ayvalık 66
 Ayvazovski 286
 Ayverdi, Sâmîha 173-175, 177, 178, 186
 Azerbaycan 55, 56, 58, 178, 191
 Azeri Komünist Partisi 57
 Azeri Türkleri 181
 Azeri(ler) 57, 179
 Aziz Efendi 176
- Babıâli (Caddesi) 115, 118, 135, 145, 158, 247, 269
 Babil(liler) 132, 291
 Bağdat 232, 304, 306
 Bahariye 299
 Bahçekapı 43
 Bahriye Hamamı Sokak 144
 Bakırköy 292
 Bakırköy Emrazı Akliye ve Asabiye Hastanesi 126
 Bakü 55, 179
 Bakü Üniversitesi 58
 Baküs 79
 Balcıoğlu, Semih 276
 Balık Avcılığı ve Balık Yemekleri 320
 Balık ve Olta 320
- Balıkesir 201
 Bali, Rifat N. 77, 334
 Balkan Festivali 70
 Balkan Savaşı 61, 71, 270, 279
 Balkan(lar) 148, 160, 225, 310-312, 364
 Balyan, Sarkis 286
 Bandırma 25, 201
 Bandırma vapuru 314, 315
 Banoğlu, Niyazi Ahmet 84
 Barselona 25
 Barutçuzâde Ahmet Bey 62
 Başar, Ahmet Hamdi 35
 Başol, Salim 186
 Baştımar, Zeki 136
 Batı 173, 181
 Batum 55, 60, 62
 Bay Sessizlik 287
 Bayar, Celal 76, 185, 257
 Bayezid (hamam) 296
 Baykent, Cömert 76
 Bayrampaşa 299
 Bayur, Hikmet 19, 200
 Bebek 259, 268
 Bedia 180
 Bedia Sultan 221
 Bedirfem Hanım 196, 197
 Bedrifelek 277
 Behice 277
 Bekir Sami Bey (Dışişleri Bakanı) 204
 Bektaş 314, 315
 Bela Sabahattin 350
 Belalı Tatil 351
 Belçika 75, 129
 Belge, Burhan 116
 Belgrad Ormanları 287
 Belkis 264, 267
- Belkis bkz. Ulus
 Bella 133, 135, 137
 Beneberit 73
 Bengi Yayınevi 45
 Bennett, John Godolphin 314-319
 Bentderesi 152, 153
 Bergamalı Şerafettin 362
 Berrin Hanım 212
 Beşiktaş 23, 196, 197, 222, 259, 281, 287, 291n, 344
 Beyazıt (Meydanı) 304, 305, 307, 338
 Beylerbeyi Sarayı 279, 281
 Beynelmîlel Avukatlar Birliği 185
 Beynelmîlel Barolar Birliği 185
 Beynelmîlel Hukukçular Birliği 185
 Beynelmîlel Kadın Hukukçular Birliği 185
 Beynelmîlel Kadınlar Birliği 185
 Beynelmîlel Muhacirler Derneği 185
 Beyoğlu 73, 76, 162, 222, 224, 235, 269, 302, 303, 335, 342, 344, 360, 361
 Beyrut 226, 232
 Bidâr 277
 Bilâl 87, 88
 Bir Evlenme 133
 Bir Komedyanın İlk Temsilinden Çıkış 133
 Birgen, Muhittin 54-57
 Birinci Büyük Savaş 188
 Birinci Cihan Harbi 113, 180

- Birinci Dünya Savaşı 60, 93, 254, 270, 324
 Birsell, Salah 287
 Bitlis 113
 Bizans (Koleji) 192, 193, 263
 Bizim Köy 184
 Boğaz(lar) 129, 315
 Boğazlıyan 343
 Bolayır, Ali Ekrem 123
 Bombay 238
 Bomonti 50
 Bonn 25, 114
 Borçka 67
 Bordighera 158
 Bosna 170
 Bother 103
 Boyacıköy 176
 Bozkırda Bir Kral Lear 133
 Bozok, Salih 19, 21
 Bu Dünyadan Nazım Geçti 259
 Buda 94
 Buhara 189
 Bulgar 309, 312
 Burak, Cihat 111, 152-154
 Burdur 65
 Burgaz 139
 Burhan 192
 Burnu 216
 Bursa 20, 24, 66, 153, 155, 161, 162, 201, 206, 230, 286, 310, 346, 347
 Bursa Kız Lisesi 346
 Bursa Sultanisi 24
 Bükreş 281
 Bünyan 16, 17
 Büyük Britanya 315
 Büyük Londra Oteli 148
 Büyük Postane 347
 Büyük Savaş 235
 Büyük Zafer 206
 Büyükkada 78, 79, 84, 89, 103, 262
 Büyükkaksoy, Kenan Rıfai 174
 Çağaloğlu 111
 Çağlayangil, İhsan Sabri 21
 Camoka bkz. Danyal Topatan
 Camus, Albert 138
 Can (Yücel) 136
 Canan (Yücel) 136
 Cannes 232
 Cannes Film Festivali 351
 Cansever, Edip 102
 Carbonari 286, 287
 Cavit Bey (Maliye Nazırı) 21
 Cebeci 339
 Cebelitarık 25
 Cebesoy, Ali Fuat 76
 Celal Nuri 123
 Celile Hanım 156
 Cem 269, 270
 Cem 270, 272-275
 Cemal 359-361
 Cemal Paşa 44, 206, 272, 311
 Cemaziye-ahir 272
 Cemil Paşa/Bey 274
 Cemile 115
 Cemşit 274
 Cenevre 93, 94, 96, 211, 212, 248, 352
 Cenova 25
 Cevat Abbas 19
 Cevat Şakir 20, 94
 Cevdet Paşa 221, 223
 Ceyhan 115
 Ceyhan, Kirkor 330
 Cezayir 25, 237
 Chicago 288, 340, 343
 CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) 44, 54, 170, 180, 186
 Cihad Baban 21
 Cihannüma Meryem Ana Kilisesi 291n
 Cimcoz, Salah 269, 275
 Cin 204
 Civan Ağadan 91
 Coogan, Jackie 350
 College de France 178
 Conker, Nuri 19, 214
 Coquelin Cadet 267
 Cumhurbaşkanlığı Köşkü 71
 Cumhuriyet 52, 127, 129, 155, 156, 168, 169, 171, 173, 230, 231, 240, 248, 256, 264, 268, 270, 272, 275, 287, 300, 312, 313, 323, 330, 334, 335, 358
 Cumhuriyet Hükümeti 206
 Cümbüş Hasan 347
 Çağdaş Yayınları 310
 Çakaldağı 114
 Çalık, Ahmet Rıfat 13-18
 Çalık, Hurşit 18
 Çallı, İbrahim 81, 83, 116, 270
 Çamlıca (sigara) 359
 Çamlıca 114, 221, 242
 Çamsever, Fevziye 164, 166

- Çanakkale 25, 39, 312, 362
 Çankaya (Köşkü) 19, 49, 214, 350
 Çapın, Halit 335
 Çarlık Rusya 218
 Çarşamba 175, 263
 Çatalca 70
 Çekmeceler 273
 Çelebi, Asaf Halet 275
 Çengelköy 217
 Çerkez 42, 45, 66, 71
 Çerkez Ethem 66, 200
 Çerkez Hasan 301-305
 Çerkez Reşit Bey 66
 Çerkez Sürgünü 43
 Çerkez Yusuf 44
 Çeviker, Turgut 31
 Çığıracan, İbrahim Hilmi 145, 147
 Çınar Oteli 211
 Çınaraltı Çay Bahçesi 20
 Çırçır 299
 Çiçekçi 356
 Çiftlik 339
 Çin 132
 Çingene 197, 358
 Çinili (hamam) 296
 Çocuk Dostları Derneği 185
 Çölgeçen, Feridun 21
 Çubuk 170

Dağa Çıkan Kurt 195
 Dağlarca, Fazıl Hüsni 344
 Dalan, Bedrettin 309
 Dallık 363
 Damar, Arif 137
 Damat Ferit Paşa 32
 Danacıoğlu, Yaşar 334, 335
 Danimarka 29
 Darülfünun 46
 Davutpaşa 237, 238
 Dayı Mesut 237, 238
 Dede Efendi 91
 Dedeoğlu, Rıfat 348
 Değirmencioğlu, Hamdi 353, 355
 Değirmencioğlu, Zeynep 349, 353-357
 Deli Ayten 346-348
 Demirciyan, Sahag 324
 Demirel, Süleyman 22
 Demokrat Parti 129, 185, 186, 257, 335, 363
 Denizcilik Bankası 27
 Der Ausschuss für den Internationalen Graphischen Muster-Austausch 285n
 Dersim 134
 Deveciyan, Karekin 321, 322
 Devlet Denizyolları İdaresi 25
 Devlet Hastanesi (Bursa) 347
 Devlet Şurası 182, 287
 Devlet Şurası ve Divanı Muhasebat Reisliği 155
 Devlet-i Osmaniye 325
 Dışişleri Bakanlığı Protokol Genel Müdürlüğü 211
 Dilpesend 277
 Dink, Hrant 46, 343
 Dino, Abidin 98
 Dino, Arif 93-95, 98
 Dinolar 93, 94
 Divanyolu 42
 Divriği 113
 Diyojen 291n
 Doğan, Orhan 348
 Doğramacı, İhsan 21
 Doğrul, Ömer Rıza 116
 Doğu Avrupa 226
 Doğu Karadeniz 60
 Dolandırıcılar Kralı Raki 354
 Dolmabahçe Sarayı 27, 35, 41, 91, 216, 290
 Don Juan 121
Don Juan 133
 Dora 133, 135, 136
 Doré, Gustave 275
 Dostoyevski 133
 Dördüncü Ordu 324
 Dönmez, Ömer bkz. Ömercik
 Dr. Adnan 201, 204, 205
 Dr. Nissen 245
 Dr. Ömer Besim Paşa 292
 Dr. Streiger 288
 DTCF 132
 Duce bkz. Mussolini
 Dumas, Alexandre 93, 95
 Dük Dö Vindsor 245
 Dünder, Uğur 340
 Dünya 45
 Dürrüşehvar Sultan 226, 227, 232, 233

 Ebülhevl 151
 Ebüzziya Tevfik 247, 248, 283-286, 288, 289, 291, 291n, 292, 295, 296
 Ecel-i Kaza 291n
 Ecevit, Bülent 21, 163
 Ecole Libre des Sciences Politiques 103

- Edâdil Hanım 301, 303
 Edebiyat-ı Cedîde 265
 Edibe 137, 138
 Edip (Bey/Efendi) 196, 207
 Edirne 40, 66, 137
 Edition de la Revue Moderne 159
 Edwards-Edwards 184
 Eflatun 95, 133
 Ege 248
 Ege, Nezahet Nurettin 163, 164, 166
 Ehamlar 122
 Ekdal, Müfid 43
 Ekmekçiler Deresi 363
Ekonomi Postası 113
 Ekrem Reşat Bey 288
 Ekşi, Oktay 45
 Elazığ 135
 Elbe 25
 Elif Naci 82, 83, 116
 Elmalı Hoca 55
 Elosyon, Kiria 196
 Emine Fuad 156
 Emniyet 332
 Emsalinür 277, 281
 Enver Paşa 55, 56, 60-62, 65, 66, 68, 190, 193, 272, 311, 325
 Erenköy 164-166, 280
 Erhat, Azra 131, 135, 136
 Erksan, Metin 344
 Ermeni katliamı 67
 Ermeni(ler) 15, 16, 29, 30, 44, 45, 47, 56, 59-63, 148, 172, 215, 222, 247, 257, 258, 280, 309, 317, 318, 321, 325, 327, 328, 330, 343
 Ermenice 15, 329
 Ersever, Cem (Binbaşı) 309
 Ersoy, Mehmet Âkif 55, 256
 Ertem, Sadri 123
 Ertuğrul (yat) 71
 Ertuğrul, Muhsin 241, 291n
 Eryavuz, İhsan 70, 182
 Erzincan 60
 Erzurum 60, 62, 281, 313
 Es, Hikmet Feridun 254, 258
 Eschoffier 95
 Esen, Can 143
 Esenboğa 170
 Esendal, Memduh Şevket 58
 Eskişehir 20, 205
 Eskişehir Şeker Fabrikası 214
 Etibank Ereğli Kömür İşletmeleri İdare Amirliği 27
 Eyfel Kulesi 100
Eylül 190
 Eyüboğlu, Sabahattin 131, 133, 135, 136
 Eyüp 333
 Eyüp Sabri 313
 Eyüplü Halit 332, 334-337
 Eyüpoğlu, Bedri Rahmi 116
 Ezgi, Muhlis Sabahattin 240
 Fahri Bey 280, 281
 Faize Hanım 91
 Fakir Gencin Romanı 356
 Fars 132
 Farsakoğlu, Mustafa 144
 Farsça 132, 284
 Fatih 263
 Fatih Askerî Rüştiyesi 113
 Fatma Medeniye 213
 Fazıl Bey 62
 Fazıla Sultan 232
 Fehim Paşa 162
 Felek, Burhan 47
 Fenerbahçe 110, 112, 113
 Feray, Ayfer 344
 Ferihte Hanım 216
 Feriköy 23
 Fethi Bey 62
 Fethiye Camii 263, 264
 Fevziye Mektepleri 163
 Fındıklı 81, 82, 116
 Fıratlı, Halil 136
 Fikret 252, 254, 261
 Firzovik 313
 Flora 198, 199
 Florence Nightingel 227
 Florida 258
 Florinalı Nazım 123
 Florya 19, 21, 71
 Florya Plajı 71
 Fontana 25
 Forain, Jean-Louis 275
 Franguli 216
 Frankfurt 288
 Fransa 75, 99, 148, 159, 168, 179, 206, 226-228, 268, 269, 275, 344
 Fransız Donanma Komutanlığı 267
 Fransız Hastanesi 217
 Fransız İhtilali 171
 Fransız(lar) 121, 122, 132, 135, 179, 204, 222, 227, 237, 266, 291

- Fransızca 103, 116, 133,
136, 156, 159, 197,
209-211, 218, 269,
284, 291, 322, 336
- Frenk Ahmet 179
- Fuat Köprülü 189
- Fulya 197
- Füreyâ 20
- Gad Franko 184
- Galata (Köprüsü/
Kulesi) 43, 79, 162,
224, 292, 302, 335
- Galatasaray (Lisesi/
Sultanisi) 23, 174,
253, 288, 342, 344
- Gasıralı 181
- Gazeteciler Cemiyeti 47
- Gazi 187
- Gazi Eğitim 132
- Gazi Ömer Bey Camii
362
- Gedikpaşa Hamamı
293-296
- Gedikpaşa Osmanlı
Tiyatrosu 291
- Genç Osmanlılar 282
- Gençosman, Nuri 132
- Gerebineli Bekir Bey
313
- Gervais 286
- Geyikli Baba 310
- Gıdık Mustafa 365
- Gılgamış Destanı 132
- Gıslaved 184
- Gide, Andre 135
- Gigi köyü 15
- Giovanni 25
- Girik, Fatma 353, 354
- Girit 335
- Gogol 133
- Gonçarov 133
- Gordium 256
- Gorodetski 241
- Gökay, Fahrettin
Kerim 126
- Göksu 221
- Gönül Bir Yel Degirmeni-
dir* 147
- Görüp İştittiklerim* 158
- Granda, Cemal 24, 26,
27
- Grandville, Jean-
Jacques 275
- Gülhane Parkı 90
- Güllü Hanım 198
- Günaydın, Erol 344
- Güneş Hanım 166
- Güney, Erol 129-132,
135, 136
- Güney, Yılmaz 351
- Günyol, Vedat 132
- Günzberg, Dr. Sami
73-76, 318
- Gürçiyev 316
- Gürcü(ler) 67
- Gürkan, Turhan 28
- Gürpınar, Hüseyin
Rahmi 123, 139-141,
144, 145, 148-151
- Gürsel, Cemal 186
- Güvemli, Zahir 275
- Güzel Sanatlar
Akademisi 111
- Habeş 236
- Hace-i Evvel* (İlk Hoca)
284n
- Hacettepe 339
- Hacı Ali İbrahim 362
- Hacı Arif Bey 91
- Hacı Bayram Veli 168
- Hacı Bekir 283
- Hacı Bektaş Veli 310
- Hacı Hüseyin 287
- Hacı İlber İltokulu 358
- Hacı Osman Bayırı
314, 316
- Hadi Paşa 277, 278
- Hadis 173
- Hâfız 79
- Hafız Hakkı 325
- Hafız Mehmet 62
- Hakimiyet-i Milliye 55
- Hakkı Behiç Bey 204
- Hakkı Tonguç Hasa-
noğlan Yüksek Köy
Enstitüsü 133
- Hal Binaları 362
- Halâskâr Subaylar 44
- Halâskâr Zabitan 43,
46
- Halep 44
- Haliç Köprüsü 247
- Halife 227
- Halikarnas Balıkcısı
94
- Halil Bey (Bünyan
Kaymakamı) 16
- Halil Paşa 62
- Halit 197
- Haliyle Eyüplü Halit
336
- Halkevleri (Teşkilatı)
132, 135, 153, 181
- Halley 35
- Hüseyin, Halûk Fikret
251-257, 260-262
- Halûk'un Defteri 259
- Halûk'un Vedat 253
- Hamamizade İsmail
Dede Efendi 293
- Hamburg 25
- Hamdi Bey 358
- Hamidiye Camii 285
- Handan 195
- Hanedan 77
- Hangen, Welles 129,
131

- Haralambos 95
Harbiye 43, 89, 302
Harbiye Mektebi 302, 303
Harbiye Öğrencileri 66
Haremde Anılar 224
Harikzedegan Apartmanları 108
Harput 321
Hasan Amça 42-48
Hasan Fehmi 43, 46, 47
Hasanoğlu Yüksek Köy Enstitüsü 135
Haseki (hamam) 296
Hassa Ordusu 303
Haşim Bey 91
Hatay 170
Hatipzâde Emin 62
Hayal 247
Hayat 194, 281
Haydar 217
Haydarabad Nizâmı 227, 228, 232
Haydarpaşa 292
Hayri Bey 359
Hayyam 79
Hazin 190
Hece Yayınevi 250
Hektor 196
Helen 333
Hemingway, Ernest 148
Henry Murger 116
Hereke 290
Hesna 327
Heybeliada 115, 139-141, 143, 144, 148-150, 291n
Heybeliadalı Derneği 149
Hıdiv 213
Hidrellez 363
Hristiyan(lık) 30, 61, 159, 190, 193, 254-257, 264, 270, 326
Hırvat 222
Hikâyeler 133
Hilmi Bey 62
Hindistan 189, 206, 211, 227, 232, 233, 238, 253, 298, 363
Hindistan, Svat ve Afganistan Seyahatnamesi 157
Hindu(lar) 227, 237
Hint 132, 227, 238
Hint Prensi 213
Hisar sigarası 359
Hisar, Abdülhak Şinasi 264
Hitler 172, 215
Hoca Ali Rıza Mektebi 24
Hoca Cemal 312
Hollanda 25, 50, 168
Hollywood 121
Homeros 133
Hors-d'oeuvre 97
Hoşköy 363
Hukuk Fakültesi 180, 268
Hulusi Bey 140, 144, 145, 149, 150
Hücum Taburu 65, 66
Hüküm Gecesi 266
Hür Fikirleri Yayıma Cemiyeti 184
Hürmen, Fatma Rezan 157, 158, 162
Hürriyet 23, 45, 289n, 310
Hürriyet Hanım 250
Hürriyet Yayınları 28
Hüseyin Avni Paşa 306
Hüseyin Cahid 265
Hüseyin Hilmi Paşa 47
Hüseyin Kip 25
Hüseyin Rahmi Müzesi 142, 143
Hüseyinzade Ali 181
Hz. Talha 285
İhlamur 196, 197
Indiana 254
Irak 184, 232, 319, 351
İrgat, Cahit 344
İsparta 205
İşık Lisesi 351
İbrahim Bey (Adliye Bakanı) 273
İbrahim Cemal Paşa 273
İbrahim Naci Bey 99, 101
İbrahim Paşa 199
İbrahim, Çallı 121
İbrahimpaşa (hamam) 296
İbranosyan 113
İctihâd 254
İhtilafçı 155
İkbal Kiraathanesi 28
İkdam 288
İkinci Attıla 189
İkinci Cengiz Han 189
İkinci Dünya Savaşı 174, 232
İkinci Grup 65
İkinci Şube (Sansaryan Hanı) 332
İlk Aşk 133
İlk Türk Komitacısı Fuat Balkan'ın Hatıraları 239
İlker 349
İmam Rahmi 62
İnan, Afet 76
İnan, Ahmet 363
İnanoğlu, Berker 355

- İnanoğlu, İlker 350, 352, 355
- İnanoğlu, Türker 349, 350, 353
- İnci 234
- İncil 95
- İngiliz İşgal İstihbarat 315
- İngiliz(ler) 32, 66, 77, 118, 121, 122, 132, 148, 180, 189, 226, 227, 237, 238, 253, 270, 286, 291, 314-316, 319
- İngilizce 133, 159, 195, 210, 257, 291, 329
- İngiltere 30, 57, 121, 206, 221, 222, 227, 232, 233, 253, 254, 315, 316, 340
- İnönü, Erdal 76
- İnönü, Mevhibe 211
- İnsan Hakları Beyan-
namesi 173
- İradesiz Adam 133
- İran Şahı 179
- İranî Rıza 247
- İrşat 179
- İsa 158, 327
- İsa'nın Göğe Yükselişi 158
- İskandinav 132
- İskoç kumaşı 122
- İskoçya 253, 254, 261
- İslam 29, 74, 173, 174, 178, 191, 251, 254, 255, 315, 326
- İsmail (bekçi) 360
- İsmail Mahir Paşa 43
- İsmet İnönü (Paşa/
Albay) 35, 37, 38, 49-51, 53, 67, 71, 73, 76, 129, 133, 136, 138, 180-184, 186, 205, 210, 233
- İspanya 93, 95, 96
- İspanyol 132
- İsrail 77, 184, 207, 208, 351
- İstanbul 20, 24, 27, 32, 33, 35, 36, 42, 45, 50, 51, 55, 63, 65, 66, 75, 76, 78, 84, 89, 90, 92, 94, 103, 104, 107, 111, 113, 114, 121, 122, 131, 134, 137, 145, 148, 153, 160-162, 179, 180, 184, 190, 191, 195, 211, 213, 215, 216, 218, 221, 222, 224, 231, 233, 235, 239-242, 245, 246, 252, 253, 256, 259, 264, 265, 267, 269, 270, 275, 279, 283, 284, 286, 290, 295, 302, 314-316, 318, 319, 321, 334, 336, 338, 339, 342, 343, 359, 360, 362, 365
- İstanbul Ansiklopedisi 177
- İstanbul Balıkhanesi 321, 322
- İstanbul Belediyesi 273
- İstanbul Edebiyat Fa-
kültesi 249
- İstanbul Güzel Sanatlar
Akademisi 270
- İstanbul İktisat ve
Ticaret Mektebi 106
- İstanbul İl Encümeni 142
- İstanbul Maarif
Müdürlüğü 113
- İstanbul Meclisi 317
- İstanbul Radyosu 340
- İstanbul Sıkıyönetim
Mahkemesi 16
- İstanbul Üniversitesi 78, 315
- İstanbul'dan Geçen Rus-
lar 149
- İstibdat 171
- İstiklal Caddesi 216
- İstiklal Harbi 208
- İstiklal Mahkeme(si/
leri) 70, 134, 183, 300
- İstiklal Marşı 256
- İstiklâl Mücadelesi ve En-
ver Paşa: 1921-1922
Trabzon ve Kars Hatı-
raları 64
- İstiklal Savaşı 234
- İsvan, Ahmet 21
- İsveç 25, 140, 226, 227
- İsviçre 93, 95, 96, 352
- İşcan, Haşim 153
- İş Bankası 38, 76, 214
- İş Kültürü 76
- İşittiklerim Gördüklerim
Bildiklerim 168, 208
- İtalya 30, 33, 226, 269
- İtalyan Başkonsolosu 336
- İtalyan Rivierası 158
- İtalyan(ca) 132, 156, 159, 270, 322
- İttihat (ve) Terakki
(Partisi/Fırkası/
Derneği/Cemiyeti)
15, 42, 44, 54, 61, 67, 171, 179, 186, 193, 269, 281, 285, 290n, 311, 312
- İttihat ve Terakki Ku-
lübü (Bursa) 161

- İttihatçı(lar) 14, 54, 55, 57, 58, 155
 İTÜ 156
 İzmir 24, 35, 37, 38, 66, 70, 163, 195, 205, 270, 281
 İzmir Saat Kulesi 335
 İzmirli Ermeniler 270
 İzmit 201
 İzzetâbâd (Kasrı/ Köşkü) 216
İzzetâbâd Kasrı Akıntı- burmu'ndan Akıp Ge- çen Zaman 218
- Japon 106
 Jokey Kulübü Nizam- namesi 169
 Jön Türk(ler) 104, 186, 248, 249, 289
 Jüpiter heykelleri 94
- Kabataş 259
 Kadıköy 48, 114, 356
 Kadriye Sultan 228
kafesantan 241
 Kafkasya 191
 Kafkasya Türkçesi 286
 Kâğıtçı, Mehmet Ali 144, 147, 149
 Kağıthane 221, 299
 Kahire 33, 232, 248
 Kalaba 200, 205
Kalem 269, 275
 Kalkandelen 113
 Kamberler Mahallesi 348
 Kambur Rıza 51, 53
 Kamil Paşa 292
 Kandıra 67
 Kandilli 24, 117
 Kandiye 284
 Kapalı Çarşı 347
- Kara Kemal 235
 Kara Tahsinler 50
 Kara Vasıf 65, 66, 69, 235
 Karabağ 178, 179
 Karabekir, Kazım 18, 56, 59, 68, 172, 206, 215
 Karaca, Cem 240
 Karaca, İrma Toto 240
 Karadeniz 25, 60, 87
 Karakol Cemiyeti 235, 316
 Karaköy Ziraat Bankası 147
 Karakuş, Emin 52
 Karaman, Sami Sabit 59, 60, 63, 64
 Karaosmanoğlu, Yakup Kadri 266
 Karasu, Alber 73
 Karay, Refik Halit 31- 33, 269, 270, 274
 Karikatürcüler Derneği 268
 Karpiç 215, 218
 Kars 60, 180
 Karun 232
 Kasakyan Efendi 16
 Kastamonu 244
 Katolik 322
 Kayazade Reşat 287
 Kayseri 14-16, 39, 246, 328
 Kayseri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 13
 Kayseriliyan Hanı 269
 Kazak 191
 Kazan 248
 Kazankaya, Hasan 354
 Kazasker Mustafa İzzet Efendi 91
 Kâzım Paşa (Samsun Valisi) 39
- Keçiören 180
 Kefolonyalı Niko 238
 Kemal (Halide Edip'in dayısı) 198, 199
 Kemal Abdülaziz 289n
 Kenan Çobanları 207
 Kerim, Dr. Fahrettin 218
 Kerkük 134, 171, 319
 Keşan 363
 Kıbrıs 246, 283
 Kıbrıslı Mehmed Paşa 223
 Kılıç Ali 19, 21, 22, 27, 76, 214, 215, 217
 Kılıç, Altemur 21, 23, 76
 Kılıç, Fahir 20
 Kırac, Can 23
 Kırdar, Lütfü 52
 Kırgız 191
 Kırım Savaşı 221, 295, 300
Kırk Yıl 262
 Kırklareli 37
 Kısakürek, Necip Fazıl 73, 115, 117-119, 121, 177, 249
 Kızıl Ordu 56
 Kızılay 90
 Kızıtaşı, Hasan Vasfi 43
 Kızıyakup Mahallesi 348
Kiki de Montpamasse 116
Kirpi 269
 Kitabevi (Yay.) 334
Klara Miliç 133
 Kocaali 65, 66, 237
 Koç, Recep 143
 Koç, Vehbi 23
 Koçgiri 134
 Koçu, Reşat Ekrem 288
 Kolaro 103
 Kont Ostrogoglar 117

- Konya 288
 Konya 66, 155, 185, 201, 205, 215, 288-291
 Konya Lisesi 215
 Konyalı Hüsnü (Konay) 66
 Korfu 333
 Koza Han 347
 kozaçok 241
 Körmükçü, Hazım 240
 Köy Enstitüleri 132, 135
 Kral Faysal 232
 Kral Zogo 245
 Kritias 133
 Kudüs 51, 319
 Kudüslü Abdürrezzak 50
 Kukuriko Petinos 196
 Kuleli Askeri Lisesi 43, 66, 172
 Kumkapı 335
 Kupa Kızı 115
 Kuran 161, 173
 Kurtuba 96
 Kurtuluş Savaşı 31, 38, 81, 92, 194, 235, 254, 256, 270
 Kutay, Cemal 45
 Kutlu, Orhan 211
 Kutlu, Şemsettin 257, 258
 Kutsi, Ahmet 116
 Kuvvayı Milliye 30, 55, 66, 67, 76, 186, 235, 237
 Kuzey Afrika 226, 248
 Kuzgun Acar 105, 108-112
 Kuzgun, Abdülâhet 108
 Küçük Kovboy
 Yumurcak 351
 Küçük Şahit 351
 Küçük Tragedyalar 133
 Küçük, Yalçın 73
 Külhanbeyi Sami 295, 296
 Kültür Bakanlığı 142, 143
 Kültür Park 347
 Küpçü Feyzullah Hoca Efendi 329
 Kürtler 30
 Kütüphane-i Askeri 145
 Kütüphane-i Hilmi 145
 La Belle Helène 94
 La Vie de Boheme 116
 Lahey 168
 Lala Ali 197
 Laleli 108
 Latife Hanım 87
 Latin 132
 Latin(ce) 132, 133, 217
 Lâyhar Baba 297, 298
 Lemah 192
 Lemah Gölü 93, 94
 Leyla ile Mecnun 121
 Libya 184
 Lichtenstein Prensligi 170
 Lili 76
 Limancı Hamdi 36, 37, 41
 Londra 25, 111, 112, 114, 185, 194, 233, 316, 352
 Londra Sinamateki 340
 Lord Kinross 75
 Lorelei 279
 Loti, Pierre 169, 263-266
 Lozan 30, 95, 171, 323
 Lübnan 184, 351
 Lüksemburg
 Kıraathanesi 344
 Lütfiye Hanı 235
 M. M (örgüt) 316
 M. Sıfır (Büyük Türk Casusu) 234, 235, 237-239
 Macar 75, 132, 136
 Macaristan 228
 Machine infernale 171
 Maçka Kışlası 66
 Maçka Palas 116
 Madam Eleni 196, 197
 Madame Bovary 103
 Magosa 246, 283
 Mahmud Nedim Paşa 249
 Mahmudmergani 237
 Mahmure 196, 198, 199
 Mahmut Celalettin Paşa 91
 Mahmut Nedim Paşa 287
 Mahmut Şevket Paşa 46, 292
 Mahmutpaşa (hamam) 296
 Mahuş Hanım bkz. Şahiban Hatun
 Maison Royale 93, 94, 96
 Makal, Mahmut 184, 185
 Makhbule Hanım 83
 Makedonya 204, 281
 Makruhyan Okulu 343
 Maliye Bakanlığı 155
 Malkara 346, 358, 362, 365, 366
 Malta 180, 281
 Maltepe 339
 Malumatçı Baba Tahir 288

- Manastır 88, 214, 308, 311-313
 Manastır Askeri Lisesi 89
 Mandal, İsmet 358, 359
 Manisa 251
 Mareşal Fevzi Çakmak 76
 Markiz Pastanesi 269
 Marks 95
 Marsilya 25
 Mason(lar) 73, 171, 311
 Maşatlık 363
 Matbuat Umum Müdürlüğü 183
 Mayer Mağazaları 334
 Mayer, Georg 334
 Mazhar Osman 123, 124, 126, 127, 218
 Mazliya, Nesim 73
 Meaux Koleji 103
 Meclis Kütüphanesi 45
 Medeniye Hanım 213-217
 Mehmet (Sağır ahmet'in oğlu) 287
 Mehmet Hami 123
 Mehmet Rauf 190, 265
 Mehmet Sabri (Hattat) 213
 Mehmet Tevfik bkz. Tevfik Fikret 261
 Mehmet Tevfik Hamdi Bey 155-160, 162
 Melahat Saime 180
 Melek Celal 156
 Melek Hanım 223, 224
 Melek Kobra 241, 245
 Melek Kobra'nın Hatıra Defteri 245
 Melek Sanmıştım Şeytanı 147
 Meliha Hanım 158, 159
 Memduh Paşa 307
Memoirs of Halide Edip 194
 Menderes, Adnan 22, 49, 76, 129, 130, 210, 212, 335, 355
 Menderes, Aydın 76
 Menderes, Berrin 212
 Menemen 40-41
 Mersin 51
 Mes'ud Cemil 116
 Meşrutiyet 127, 161, 162, 186, 248, 268-270, 272, 273, 308, 309, 312
 Mevlâna 79
 Mevlâna Müzesi 288, 289
 Mevlanzade Rifat 186
 Mevlevi 136, 192, 314, 315
 Mezide 277
 Mezopotamya 248
 Mısır 30, 33, 53, 122, 150, 151, 184, 206, 226, 232, 237, 286
 Mısır Kolahanesi 235
 Mısır Kral Naibi 232
 Mısırlı Münire 90
 Michigan 254
 Mihri Hanım 156
 Millet Meclisi 61
 Millet Şarkısı 252
 Milli Kütüphane 45
 Milli Mücadele 51, 65, 189, 215
 Milyon Avcıları 241
 Miralay Hulusi Bey 139, 141, 150, 151
 Miranda 26
 Misak-ı Milli 170
 Missouri 184
 Mithat Paşa 304, 305, 307
 Moda 114, 268, 275
 Moda Sörlük Okulu 158
 Moldovalı 75
 Moliere 126, 133
 Monako Prensliği 170
 Monparnas 116
 Monroe, Marilyn 22
 Monte Carlo 232
Mor Salkımlı Ev 194-199
 Moskova 55, 56, 68
 Mösyö Massignon 178
 Mösyö Pourceaugnac 133
 Mösyö Veli 244
 Mudanya 25
 Mudyannun, Savu 278
 Muhammed 29
 Musevi 106, 107, 270
 Mussolini 334-337
 Mustafa Bey 88
 Mustafa Kamil Efendi 24
 Mustafa Kemal 44, 55, 61-63, 68, 76, 186, 193, 194, 314
 Mustafa Suphi 63, 68
 Musul 134, 171, 319
 Mutlakiyet Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları 162
 Muzaffer Ozak (Halveti şeyhi) 317
 Muzaffer, Emine 141
 Müdafaa-i Hukuk 64
 Müfettiş 133
 Müfide Ferit 188, 189, 192, 193
 Müfide Kadri 156
 Mülâzım Atuf Efendi 312
 Münif Paşa (Maarif Nazırı) 247

- Münif Paşa 248
Münire-tül Mehdiye 90
Mürefte 363
Müsavat Partisi/
Hükümeti 56, 57
Müslüman 15, 60, 61,
167, 173, 179, 196,
227, 238, 254, 257,
327-330
Müşfika Sultan 277,
281
Mütareke 314
- Naciye 327
Naciye Neyyal Hanım
156, 158-162
Nahit Hanım 135-137
Nakiye Hanım 197
Nakşibendi(ler) 41,
314, 315, 319
Namık Kemal 246-248,
283, 285, 287, 289n
Napoleon 103
Napoli 25
NATO 129, 130
Naum, Hayim 73, 74
Nayır, Yaşar Nabi 132
Nazım Hikmet 136,
184, 240, 259
Nâzima Hanım 254,
258
Nazi 77, 245
Nazikeda 277
Nazmi Acar 106-108,
110, 111, 113, 114
Necati 327
Necati Cumalı 132
Necmettin (Kocataş)
Molla 89
Necmi Bey 88
Neftsendikat 182, 184
Nermin Sultan 228
Nesime 192
- Neslişah Sultan 232,
233
Nevcedit 277
Nevin 276
Nevzat Ayaz 142
New York 228
New York Times 129, 131
Neyyal, Naciye 162
Neyzen Tevfik 123, 127
Neyzi, Nezih 21
Nice 227, 228, 268
Nijad 262
Nilüfer 199
Nissen 245
Niş 103
Nişantaşı 27
Nizamettin, Abdüs-
samet 105, 108
Norveç 25
Nûrefzûn 277
Nur, Muhterem 353
Nuruosmaniye 28
- Oblomov* 133
Odessa 131
Oflaz, Süleyman 362
Oğuz 153, 154
Oğuz, Burhan 71
Ohri 313
Okyar, Ali Fethi 37, 76
Onan, Kemal 27
Onar, Sıddık Sami 180
Orbay, Kazım 68
Orhan Bey 210
Orhan Veli 131, 135,
137, 138
Orman Çiftliği 50
Orta Asya 190
Orta Doğu 225, 315, 316
Ortaç, Yusuf Ziya 76,
116
Ortaköy 259, 291n
Ortodoks 179, 196
- Oruç, Arif 51, 53
Oscar Wilde 118, 122,
149
Osman Ağa Camii 48,
114
Osman Celal 123
Osman Ebulkabuz 238
Osmanlı 60, 65, 77,
155, 156, 168, 171,
173, 184, 188, 192,
206, 230, 258, 280,
304, 309, 321, 322,
334
Osmanlı Bahriyesi 75
Osmanlı Bankası 67
Osmanlı Hanedanı/
İmparatorluğu 74,
226, 228, 232, 233,
235, 308
Osmanlı Meclisi 55
Osmanlı Türkçesi 108
Osmanlıca 217
Osmanoğlu, Osman
Selaheddin 230
Otyam, Fikret 111
- Ökte, Faik 52
Ölü *Canlar* 133
Ömer Faruk Efendi 226
Ömer Seyfettin 189
Ömercik 355, 356
Öngören, Ferit 31
Örgün Yayınları 310
Örik, Nahit Sırrı 31,
157, 281
Özalp, Kazım 76
Özbekler Tekkesi 317
Özdemir Asaf 344
Özgül, M. Kayahan 250
Öztel, Yusuf 334
- Paris 99-104, 131, 159,
179, 181, 183, 210,

- 212, 224, 227, 228,
267, 269, 270, 281,
289, 289n, 352
- Paris Uluslararası Hu-
kuk Enstitüsü 181
- Pasiner, Ali 320
- Pastajin 278
- Payitaht 161
- Pêche et Pêcheries en
Turquie* 322
- Peker, Recep 272
- Pendik 66, 67, 237
- Pera (Palas) 35, 235,
237, 303
- Pervaneler 192, 193
- Peugeot 140
- Peyami Safa 116, 119,
254
- Philadelphia 288
- Pınar, Selahattin 92
- Pınarbaşı Mezarlığı 348
- Pıtırık 109
- Platon 133
- Podima 291
- Pol ve Virjin* 115
- Polonya Büyükelçiliği
129
- Polonya Yahudisi 75
- Pontuşçular 64
- Portekiz 132
- Prens Sabahaddin 163,
316
- Protestan 192, 259, 329
- Puşkin 133
- Quaides Eaux Vives 93
- Raca 213
- Rahmet Kapısı 174
- Rahmi Bey 270
- Rasih Bey 93
- Raşit Paşa 306
- Rauf Orbay 68, 69
- Recep (ay) 272
- Refet Bele Paşa 76
- Refia 279
- Refia Sultan 278
- Refik 287
- Refik Saydam 126, 204
- Reji Komseri Nuri 287
- Renan 178
- Renault 364
- Resneli Niyazi 308-313
- Resnelioğlu, Ahmet
310
- Resnelioğlu, Niyazi 310
- Reşad Halis Bey 281
- Reşit Galip 215
- Reşit Paşa (vapur) 25
- Rıza Efendi 91
- Rıza Nur 186
- Rıza Paşa 294
- Rifat, Oktay 132, 135
- Robert Kolej 20-22,
192, 193, 252, 253,
256
- Rockefeller Foundation
181
- Rodos 283, 284, 291n,
295
- Roji Sabo 136
- Rolls Roys 232
- Roma 269
- Romanya Yahudisi 137
- Rottenberg, Michel
bkz. Erol Güney
- Rousseau, Jean-Jacques
283
- Roza 198
- Rubilan 278
- Rufai 314, 315
- Rum(lar) 30, 59-62,
148, 196, 246, 247,
257, 270, 278, 302,
323, 333, 335, 336
- Rumca 335
- Rumeli 88, 89, 92, 94
- Rumelihisarı mezarlığı
275
- Rus Çarı 183
- Rus Yahudisi 244
- Rus(lar) 60, 75, 106,
132, 148, 189-191,
241, 325
- Rusya 57, 61, 63, 180,
181, 222
- Sabahattin Ali 131
- Sabetayistler 311
- Sabiha Gökçen 76
- Sadakat* 247
- Sadeddin Paşa 176
- Sadrızam Âli Paşa 249
- Sadrızam Ferit Paşa
160
- Sadullah Rami Paşa 168
- Safder Hanım 141, 145
- Saffet Arıkan 183
- Saffetî Ziya 265
- Sağır Ahmet Bey 287
- Sağır İlya 324
- Sahaflar Çarşısı 338
- Said Paşa 313
- Saint Tropez 232
- Sait Efendi 293
- Sait Faik 102
- Sait Paşa 160
- Sakarya (Savaşı) 69,
195
- Salih Bey (Binbaşı) 200
- Salih Münir Paşa 269
- Salihli 24
- Samanpazarı 152, 339
- Sami 192
- Samsun 37-39, 60, 314
- Sanguines et fusains* 159
- Saracoğlu, Şükrü 35,
95, 181, 184
- Saraçhanebaşı 113

- Saray ve Ötesi 266
 Sarıkamış 68, 190, 325
 Sarıkeçili (aşiret) 65
 Sarıyer 89, 314
 Sarıyer Orduevi 315
 Sartre, Jean-Paul 135
 Satvet Lütfi 289
 Savrun köyü 113
 Savrun, Baytar Fahri
 105, 107
 Savrunluoğlu,
 Abdülkahir Ahmet
 Togo 105, 106, 108
 Sebilürreşad 55
 Sedat Simavi 31
 Selanik 103, 155, 163,
 167, 248, 277, 279,
 280, 281, 311, 312
 Selanik Dönmeleri 171
 Selanik Fevziye Mekte-
 bi 163
 Selanikli Ahmet 88, 91
 Selçuklu 288
 Selim Sırrı 123
 Selimiye 199
 Sem (Georges
 Goursat) 275
 Senâi Bey 297, 298
 Senegal 148, 149, 237
 Seniye Hanım 216
 Serasker Dairesi 304
 Serasker Hüseyin Avni
 Paşa 304, 305
 Serbest Fırka 36-39,
 183
 Serbesti 43
 Serencebey 281
 Serez 313
 Serfirâz Hanım 220-
 224
 Sermet Muhtar 123
 Servet-i Fünun 50
 Ses 350
 Setbaşı 346
 Sevdâ 204, 205
 Sevdâ Öğütür 147
 Sevil 210
 Sevr Antlaşması 32,
 59, 140
 Seyr-i Sefain 25, 51
 Seza 137
 Sezercik 355
 Shakespeare, William
 291n
 Sığı Usta 324, 326-330
 Sığıntı 133
 Sıhhiye 339
 Sıhhi Hitabeler 125
 Sırp 312
 Sıtkı Üner 320
 Sıvacı Simon bkz. Sığı
 Usta
 Silistre'de Araptabyası
 286
 Sinop 125
 Sipahi Ocağı 111
 Sirkeci 253, 305
 Sirkeci İstasyonu 225
 Sis 252
 Sitare Hanım 178, 179
 Sivas 39, 61
 Siyahi Cevher Ağa 278
 Siyahi Dayı Mesut 66,
 236, 237
 Siyasal Bilgiler
 Fakültesi [Paris] 269
 Siyonist 77
 Slav 179
 Son Posta 54, 55
 Sorbonne 101
 Sormagir Sokak 340
 Soroptomist Kadınlar
 Derneği 185
 Sosyalizm ve İnsan Ruhu
 149
 Sovyet Azerbaycan 58
 Sovyet Rusya 57
 Sovyet(ler) Birliği 68,
 129, 130, 181, 183,
 316
 Soyak, Recep Zühtü
 125, 126, 213-218
 Soyak, Hasan Rıza 19,
 27, 50
 Soyak, İhsan 27
 Söğütlü 89
 Söke 66
 Söz Bir Allah Bir 241
 SSK Ruh ve Sinir Has-
 talıkları Hastanesi
 164
 Stokholm 25
 Streptomycin 242
 Sultan Aziz 301, 305
 Sultan Gazneli
 Mahmut 297, 298
 Sultan Mahmud
 türbesi 47
 Sultan Reşad 263, 266
 Sultanahmet Meslek
 Sanat Okulu 286
 Sulukule 145
 Sunay, Cevdet 350
 Sungur, Azize 105
 Suphipaşazade
 Ayetullah 287
 Suriye 44, 170, 184,
 207, 330, 351
 Suudi Arabistan 170
 Suzan Hanım 23
 Süleymaniye Medresesi
 284
 Sülün, Osman Ziya
 334, 335
 Süngü 274
 Sünni 55, 311
 Süreya, Cemal 21
 Svajian, Dirouhi 16
 Svajian, Stephen 16

- Şadiye Sultan 279-281
 Şahabettin, Cenap 123, 127, 265
 Şahiban Hatun 327
 Şair Nevî İlkokulu 346
 Şam 232
 Şanzelize 100
 Şark 63, 121, 172
 Şarköy 363
 Şarl Buvanya 244
 Şarlo 350
 Şefik, Eşref 116-118
 Şehzade Ali Vâsib Efendi 231
 Şehzade Ali Vâsib Efen-
 di: Bir Şehzadenin Hatıratı 230
 Şehzade Mahmut Celâlettin Efendi 301
 Şehzade Mehmed.228
 Şehzade Osman Safa-
 eddin 221
 Şehzade Süleyman 221
 Şehzadebaşı 107
 Şemsettin Ziya 91
 Şemsi Muhtar 116
 Şemsi Paşa 312, 313
 Şevket Süreyya 191
 Şevki Bey 91
 Şeyh Bedrettin 310
 Şeyh Sait 134
 Şeyh-ül Muharririn 46
 Şeyhülislam 63
 Şiar Yalçın 21
 Şii Mezhebinin Menşeleri 178
 Şinasi Mithat Paşa 283
 Şirvanlı Ahmet Hamdi 157
 Şişli 262, 281
 Şukûfe Nihal 41, 139
 Şükrü Bey (Bahriye Nazırı yaveri) 306
 Şükrü Kaya 19, 90
 Tahal Karakolu 152
 Tahir (komiser) 312
 Tahsin (kâtip) 312
 Takrir-i Sükûn 134, 206, 272
 Taksim 53, 71, 217
 Taksim Gazinosu 122
 Talat Hanım 71
 Talat Paşa 44, 272-274, 311
 Talha 285, 288
 Talimhane 53
 Tanca 25
 Tandoğan, Nevzat 76
 Tanin 55
 Tanpınar, Ahmet Hamdi 249
 Tanrıninkulu, Abdul-
 lah 141
 Tanrıöver, Hamdullah Suphi 106, 181, 200, 249
 Tarabyalı 222
 Tarancı, Cahit Sıtkı 132
 Tarhan, Abdülhak Hamit 99, 116, 123, 217
 Tarih-i Kadim 261
 Tarkan bkz. Kartal Tibet
 Tasviri Efkâr 134
 Taşkent, Kâzım 99
 Taşkılla 66
 Taşnak 317, 318
 Tatar 248
 Tatar Osman Paşa 312, 313
 Tatavla 302
 Tayfur, Ferdi 240-242, 245
 Tayyar, Cafer 180
 Tayyare Sineması 347
 Tcheibycheff 148
 teadans 241
 Tebareke suresi 285
 Teğmen Abdurrahman 201
 Tehcir Kararnamesi 325
 Tekinsav, Naki Turan 338-340
 Temelli, Hasan Rıza 49, 51-53
 Teodor Kasap 246, 247
 Tepebaşı (Tiyatro) 148, 291n
 Terakkiperver Cumhu-
 riyet Fırkası 206
 Tercüme Bürosu 135-137
 Teşkilat-ı Mahsusa 61-63, 65, 235-237
 Teşkilatın İki Silahşoru 309
 Teşvikiye 197
 Teşvikiye Camii 121
 Tevfik Bey 156, 158, 159
 Tevfik Fikret 251, 253, 256, 258-260, 262, 265, 266
 Tevfik Fikret Enstitüsü 260
 Tevrat 207
 Tez, İlhami Bekir 260, 262
 Tezer Hanım 187
 The Kid (Yumurcak) 350
 The Turkish Ordeal 194
 Tibet, Kartal 359, 360
 Tiflis 55
 Timaios 133
 TKP 136, 186
 Togo 109

- Tokat 328
 Tokatlıyan Oteli 70
 Toker, Metin 210
 Toker, Özden 76
 Tokgöz, Ahmet İhsan 50
 Tonguç, Hakkı 131, 136
 Topağacı 183
 Topal Osman 14, 16, 17, 69
 Topatan, Danyal 360
 Topçu İhsan Bey 70
 Tophane (hamam) 296
 Tophane 347
 Topkapı Sarayı 263
 Topkapılı Mehmet 293, 294
 Toprak, Burhan 116
 Toronto Star 148
 Tosca 90
 Toulon 268
 Tör, Vedat Nedim 289
 Trabzon 14, 35, 59-64, 67, 68
 Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 62
 Trokadero 100
 TRT 350
 Tugay, Emine 218
 Tugay, Mehmet 218
 Tuğcu, Kemalettin 353
 Tuncel, Bedrettin 132
 Tunus 237
 Turan 188, 191
 Turancı(lar) 181, 207
 Turgenyev 133
 Turing Kahvesi 110
 Turunçel, Bülent 364, 366
 Turunçel, Hasan 364-366
 Turunçel, Şerafettin 362, 363, 366
 Tuz Pazarı 347
 Tuzla 238
 Tünel Meydanı 262
 Türk Çarşısı 334
 Türk Dışişleri (Bakanlığı) 129, 130
 Türk Edebiyatında Siyasi Rüylar 250
 Türk Gücü 113
 Türk Karikatürünün 100. Yılı Sergisi 268
 Türk Ocakları 181
 Türk Rönesansı 131, 132, 135
 Türk Talebe Birliği 95
 Türk(çü/lük) 58, 189, 191, 207, 254, 255
 Türk(ler) 20, 30, 57, 74, 84, 94, 106, 121, 131, 132, 148, 159, 167, 173, 178, 179, 181, 184, 188, 189, 193, 195, 230, 233, 236, 254, 255, 259, 264, 275, 291, 321, 323, 333, 336
 Türk'ün Ateşle İmtihanı 194, 195
 Türkçe 157, 172, 179, 194, 195, 207, 218, 257, 259, 269, 291, 315, 329, 333, 334
 Türkgeldi, Ali Fuad 157
 Türk-İslam Eserleri Müzesi 142, 143
 Türkistan 60, 189-191
 Türkiye 18, 29, 73, 74, 93, 113, 129-131, 136, 171, 180, 181, 189, 190, 193, 194, 233, 252, 254, 256-259, 261, 261, 311, 316, 320, 350, 352
 Türkiye Büyük Millet Meclisi 226
 Türkiye Cumhuriyeti 25, 30, 152
 Türkiye Komünist Partisi 68
 Türkiye'de Balık ve Balıkçılık 323
 Türkmen, Nevhiz 289
 Uludağ 310
 Ulus 152, 170, 180
 Umar, Leyla 76
 Uspenski 316
 Uşak 201
 Uşaklıgil, Hâlid Ziya 262, 265-267
 Utku, Ümit 349, 353-355
 Uygur, Nejat 344
 Uzer, Tahsin 277, 280
 Uzunçarşılı, İsmail Hakkı 310
 Üçağaçlar Bayırı 363
 Üç Hikâye 133
 Ün, Memduh 349, 353-355
 Ünaydın, Ruşen Eşref 26
 Üniversiteli Kadınlar Derneği 185
 Ürdün 170
 Üsküdar 199, 305, 356
 Üsküp 99, 101-103
 Üstad-ı Azam 102
 Vahabiler 319
 Vahan Bey 342, 343, 345
 Vahideddin 73, 75, 76, 158, 170, 213, 232

- Vâlâ Nureddin 259
 Valeri, Salvator 156
 Valide Sultan 302, 303
 Van 281
 Van gölü 320
 Van Kerhoven 129, 130
 Vardar Ovası 88
 Varlık Vergisi 52
 Vatan 134
 Vatan ve Menfada Gör-
 düklerim ve İştiklaklerim
 230
 Vaynberg 73
 Veda 352
 Vedia Sabra 207
 Vefa 23, 66
 Vefa Lisesi 268
 Veli Bey 91
 Velid Ebüzziya 290, 292
 Veliefendi 299
 Verlain 159
 Vesamet 209-212
 Vezirof, Abdurrahman
 178
 Vildan Hanım 156
 Vişne Bahçesi 133
 Viyana 75, 168, 269,
 334
 Vubih 43
 Vurun Kahpeye 208
 Washington 22
 Waterloo 286
 Weizmann, Haim 77
 Yağlı Tohumlar
 Kooperatifi 359
 Yahudi Cumhuriyeti
 73
 Yahudi(ler) 73-75, 77,
 110, 130, 132, 133,
 136, 171, 172, 206,
 216, 300, 319
 Yahya (Binbaşı) 324-
 328
 Yahya (Kayıkçılar
 Kethüdası) 62, 68
 Yahya Efendi 224
 Yahya Kemal 99-104,
 110, 111, 249
 Yakın Doğu 195
 Yakup Cemil 42, 43
 Yalçın, Cahit 183
 Yalçın, Soner 309
 Yalman, Ahmet Emin
 184
 Yalman, Tunç 21
 Yalova 20, 24, 186, 230
 Yarın 51
 Yaver Köşkü 21
 Yavuz Tahkikatı 183
 Yazarlar Birliği 157
 Ye'cüc ve Me'cüc 178
 Yedigün 254, 273
 Yemen 66, 155
 Yemiş İskelesi 305
 Yenerden, Meliha (Za-
 fir) 158
 Yeni Osmanlılar (Jön
 Türkler) 285, 287,
 289n
 Yeni Osmanlıların
 Tarihi 290
 Yeni Turan 188
 Yeni Türk Edebiyatı An-
 tolojisi 249
 Yeni Zelanda 251
 Yenibahçeçayırı 299
 Yenibahçeli Nail 66,
 67, 70
 Yenibahçeli Şükrü 65-
 71, 237, 238
 Yenigün 55
 Yenişehir 162
 Yesari, Afif 344
 Yeşilay 127
 Yeşilçam 339, 349,
 353, 355, 356, 360
 Yeşildirek 107
 Yeşilköy 211
 Yetkin, Suut Kemal 132
 Yıldız (Sarayı) 155,
 158, 196, 197, 221,
 279, 285, 343
 Yınanç, Mükrimin
 Halil 107
 Yoldaş 201, 203-206
 Yozgat 129, 131, 343
 Yumurcak 349-352
 Yumurcak Köprüaltı
 Çocuğu 351
 Yumurcak'ın Tatlı
 Rüyaları 351
 Yunan 132, 148, 163,
 195, 201, 270
 Yunan mezalimi 195
 Yunanca 133, 284
 Yunanistan 45, 132,
 319, 323, 351
 Yunus Nadi 31, 52
 Yusuf (mülâzım) 312
 Yusuf İzzettin Efendi
 302, 303
 Yusuf Paşa (Maliye
 Nazırı) 305
 Yücel, Can 110
 Yücel, Hasan Âli 131,
 132, 133, 135, 136,
 138, 163
 Yüksek Mühendis
 Mektebi 156
 Yüzbaşının Kızı 133
 Zadeğân 302
 Zara 324, 325, 329
 Zekayi Bey 15, 16
 Zekeriya 62
 Zeki Bey (Develi
 Kaymakamı) 16

Zeki Bey 91
Zenci Kalınız 152
Zerdüşt 314, 315
Ziraat Bankası 124
Ziya 292
Ziyad Ebüzziya 289
Zobu, Vasfi Rıza 240
Zonguldak 27, 217
Zorlu, Emel 210, 212
Zorlu, Fatin Rüştü 131,
209-212

İçindekiler

<i>Sunuş: Mesleğe İlk Adım</i>	9
Ahmet Rifat Çalıka diye bir “milletvekili”.....	13
Altemur Kılıç.....	19
<i>Atatürk’ün uşağı: Cemal Granda</i>	24
“Hain” Rıfkı.....	29
Limancı Hamdi.....	35
Hasan Amça.....	42
<i>İsmet Paşa’nın abisi: Hasan Rıza Temelli</i>	49
Muhittin Birgen.....	54
General Sami Sabit Karaman.....	59
Yenibahçeli Şükrü.....	65
<i>Sarayın ve Cumhuriyetin dışçisi: Dr. Sami Günzberg</i>	73
<i>Eğlenceli bir cenaze töreni: Ahmet Refik - Çallı İbrahim</i>	78
İçki sofrasında Atatürk ve müzik.....	85
<i>Alcantara Kekliği: Arif Dino</i>	93
Yahya Kemal ve sülük ticareti.....	99
<i>Kuzgun’un acıklı hikâyesi: Nazmi Acar</i>	105
Necip Fazıl Kısakürek ve kadın.....	115
Dr. Mazhar Osman.....	123
<i>Son Mavi Yolcu: Erol Güney</i>	129
Bella ile Edibe ve Nahit Hanım.....	134
Hüseyin Rahmi Gürpınar.....	139
Cihat Burak Bentderesi’nde.....	152
Naciye Neyyal Hanım.....	155
Ağaç Dostu Fevziye Çamsever.....	163

Nefret girdabından bir buket.....	167
Müfide Ferit Tek.....	188
Halide Edip'in köpekleri.....	194
Vesamet Hanım.....	209
Fatma Medeniye Hanım.....	213
<i>Çapkın ve de müsrif: Serfirâz Sultan</i>	220
Dürrüşehvar Sultan.....	225
Lütfiye Hanım ve Büyük Türk Casusu "M. Sıfır".....	234
Melek Kobra.....	240
Namık Kemal'in rüyası.....	246
Dinsiz Halûk, Vatansız Halûk, Hain Halûk.....	251
<i>Yavaş yavaş Türk oluyorum: Pierre Loti</i>	263
Cem.....	268
Abdülhamid'in Ananasları.....	277
Ebbüzziya Tevfik.....	282
Külhanbeyi Sami.....	293
<i>Devletin şımarttığı bir baş belası: Çerkez Hasan</i>	301
Resneli Niyazi'nin geyiğinin "geyiği".....	309
John Godolphin Bennett.....	314
<i>Deryaya karşı sucuk-ekmek: Karekin Deveciyan</i>	320
<i>Zara'da bir sünnet töreni: Sığı Usta</i>	324
Eyüplü Halit'ten Sülün Osman'a.....	331
<i>Sinemaya kaçan çocuk: Naki Turan Tekinsav</i>	338
Vahan Bey.....	342
Eight, nine, ten Deli Ayten.....	346
Yumurcak.....	349
<i>"Amca sana baba diyebilir miyim?": Ömercik</i>	353
Arap Cemal.....	358
Şen Manav Şerafettin.....	362
Dizin.....	367

Հաթըրուա Զալմազ
Սաթըրուա Զալըր

Hatırda Kalmaz
Satırda Kalır

Չի մնար մտքին մէջ
Կը մնայ գողին մէջ

It isn't kept in mind
It is kept in lines

Իմիթ Պայազողլու

Ümit Bayazoğlu

դէմքեր

portraits

Թրքերէն

Turkish

Յունուար 2013, Ստամբուլ

January 2013, Istanbul

İçkici, dişçi, yasaklı karikatürist, İttihatçı, tarihçi, figüran, Milli Mücadeleci, ressam, milletvekili, Beyaz Rus, padişah, mimar, yazar, ağaçsever, Çerkez, gurme, kafatasçı, Kürt, külhanbeyi, uşak, Osmanlıcı, vatan haini, Yahudi, sahaf, dolandırıcı, manav, Ermeni, talancı, vatan şairi...

Osmanlı ve Cumhuriyet tarihinden 58 “aykırı” portre.

Ümit Bayazoğlu, kamuoyunun gözü önünde yer almış figürlerin saklı kalmış yönlerini gün yüzüne çıkarırken, bir yandan da zamanla unutulup hatırlardan silinen insanların hayat hikâyelerini sunuyor bizlere.

Ahmet Rifat Çalhka, Cemal Granda, Limancı Hamdi, Sami Günzberg, John Godolphin Bennett, Atatürk, Pierre Loti, Namık Kemal, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Melek Kobra, Karekin Deveciyan, Necip Fazıl Kısakürek, Sami Sabit Karaman, Yahya Kemal, Hasan Amça...

*

“Bakanlar Kurulu kararıyla Türk vatandaşlığından çıkarıldınız. Polis kontrolü altında, istenmeyen yabancılar için, Yozgat'ta bulunan kampa götürüleceksiniz. Orada başka bir devlet tarafından kabul edilinceye kadar kalacaksınız.”

Bunu söyleyen sivil giysili, herhalde yüksek rütbeli bir polis memuruydu. Erol Güney, “Neden?” demeye kalmadan kendini sırtında smokinle, süratle ilerleyen bir arabanın arka koltuğunda buldu... (Son Mavi Yolcu: Erol Güney)

ISBN 978-975-5753-34-4

9

7 89755 753348

